

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

გ. მანჯგალაძე

გერმანელი კოლონისტები ამიერკავკასიაში

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1974

9(C4)

9(47.922+43)

მ 286

ნაშრომში გამოუქველულია ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონისტთა ისტორიის საკითხები: კოლონიების დაარსება და ისტორიული განვითარება, კოლონიების სოციალურ-ეკონომიური განვითარება (ადმინისტრაციული წყობა, მიწათმფლობელობა და სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა, ხელოსნური წარმოება, ვაჭრობა, სასწავლებლები, საზოგადოებრივი დაწესებულებები და ორგანიზაციები, კოლონიების მოკლე ეთნოგრაფიული ნარკვევი), კოლონისტების კავშირურთიერთობა გერმანიასთან. ამიერკავკასიის გერმანული კოლონისტები პირველი მსოფლიო ომისა და რენტრვენციის წლებში.

3

M $\frac{10504}{M 607(03).74}$ 188—74 აღვ. © გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1974 წ.

შესავალი

XIX საუკუნის დასაწყისი საქართველოს და ამიერკავკასიის ისტორიაში რუსეთთან შეერთებით აღინიშნა. ამ აქტის დადებითა შედეგებმა შალე იჩინა თავი ქვეყნის ცხოვრების სხვადასხვა დარგში. თუმცა „რუსეთის მიერ მისი ეკონომიური „დაპყრობა“ გაცილებით უფრო გვიან მოხდა, ვიდრე პოლიტიკური დაპყრობა“¹ და რუსეთთან შეერთების პირველი წლების განმავლობაში მხარე ძველი ადგილობრივი ეკონომიური გზით ვითარდებოდა, მაგრამ შექმნილმა ხელსაყრელმა პოლიტიკურმა პირობებმა გზა გაუხსნეს საწარმოო ძალთა განვითარებას და ქვეყნის საერთო ეკონომიური აღმავლობა გამოიწვიეს.

რუსეთთან შეერთებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ამიერკავკასიის ხალხებისათვის, მათი ეროვნული კონსოლიდაციის და სამეურნეო განვითარების თვალსაზრისით.

ცარიზმის მიერ ამიერკავკასიის ეკონომიური დაპყრობა, როგორც ვ. ი. ლენინი აღნიშნავს, ძირითადად ორი მოვლენით გამოიხატებოდა:

1. ამიერკავკასიის ეკონომიური დაპყრობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მხარეს მისი ბაზრის რუსეთის სავაჭრო სამრეწველო კაპიტალის მიერ უშუალო დაპყრობა წარმოადგენდა.

2. მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვან, მხარეს წარმოადგენდა „კავკასიის ძლიერი კოლონიზაცია“²... და მის შედეგად ადგილობრივი მოსახლეობის ყოველმხრივ შევიწროება.

მაგრამ ეს კოლონიზაცია, განსაკუთრებით XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, პოლიტიკურ მიზნებსაც ისახავდა, რომელსაც ცა-

---

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 3, გვ. 703 (აქ და შემდგომ მითითებანი ვ. ი. ლენინის შრომებზე მოცემულია თხზულებათა მე-4 გამოცემის მიხედვით).

² იქვე.

რიზში არანაკლებს, ხოლო ზოგჯერ უახლოეს და უფრო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა³.

1801 წელს საქართველოს, უფრო ზუსტად, ქართლ-კახეთის სამეფოს შეერთებით რუსეთმა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა თავის „აღმოსავლურ“ პოლიტიკაში, რომლის საბოლოო მიზანს კონსტანტინეპოლის და ბოსფორის დაპყრობა და შავი ზღვის რუსეთის შიდაზღვად გადაქცევა წარმოადგენდა⁴, და რომლის განხორციელებას ცარიზმი საუკუნეების მანძილზე ესწრაფვოდა⁵. საქართველოსა და შემდეგ ამიერკავკასიაში დამკვიდრებით რუსეთმა მნიშვნელოვნად განამტკიცა თავისი პოზიციები საერთაშორისო პოლიტიკის ისეთ მნიშვნელოვან ნაწილში, როგორც „აღმოსავლეთის საკითხი“ იყო. ამიერკავკასიაში დამკვიდრებამ რუსეთის წინაშე ახალი სამხედრო-სტრატეგიული, პოლიტიკური და ეკონომიური პრობლემები დასახა, რომელთა განსახორციელებლად მას მოუხდა მრავალი ღონისძიების გატარება, ამ ღონისძიებათა შორის უმნიშვნელოვანესი ადგილი კავკასიის მთიანეთის და ირან-თურქეთის წინააღმდეგ წარმოებულ ომებს ეკავათ.

აღნიშნული ომების და მომდევნო პერიოდში რუსეთი ცდილობდა გადაექცია ამიერკავკასია თავის მანუფაქტურის ბაზრად და ნედლეულის წყაროდ, ხოლო ამისათვის საჭირო იყო საიმედო დასაყრდენი ცარიზმის ერთგული ელემენტების სახით. კოლონიური ჩაგვრისაგან შეწუხებული ადგილობრივი მოსახლეობის გამოსვლების საწინააღმდეგოდ და მათ მიერ რუსეთის მრეწველობისათვის საჭირო ტექნიკური კულტურების მოყვანის უკეთ ათვისების მიზნით ცარიზმი XIX საუკუნის პირველი წლებიდანვე იწყებს ამიერკავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს კოლონიზაციას.

მხარის დამშვიდების და მისი რუსეთის სამეურნეო ინტერესებისათვის შეთავსების მიზნით მეფის მთავრობამ დაიწყო უცხო კოლონისტების ჩამოსახლება ამიერკავკასიაში. ცარიზმს სურდა დაესუსტებინა ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობა. უცხო, უმთავრესად კონსერვატიული და შეძლებული ელემენტებისათვის მიეცა ადგილობრივი მოსახლეობის ექსპლოატაციის საშუალება და შეექმნა თავისი ბატონობის დასაყრდენი ახლად შემოერთებულ ტე-

³ პ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში, მონოგრაფიები, ტომი I, თბილისი, 1949 წ., გვ. 452 (შემდგომ შემოკლებით: პ. გუგუშვილი, მონოგრაფიები).

⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XVI, ч. II, стр. 10.

⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 159.

რიტორიაზე. ცარიზმი დაინტერესებული იყო ქვეყნის გარუხებით. ამ მიზნით ცდილობდა პირველ რიგში ჩამოესახლებინა რუსი კოლონისტები. მაგრამ ცარიზმს ამ პერიოდში ჯერ კიდევ არ ჰქონდა საშუალება ეწარმოებინა ფართო რუსული კოლონიზაცია ამიერკავკასიაში. ხოლო რუს-კოლონისტთა ამიერკავკასიაში ჩამოსახლების რამდენიმე ცდა წარუმატებლად დამთავრდა. ამ დროიდან დაიწყო საქართველოსა და ამიერკავკასიაში უცხოელი კოლონისტების ჩამოსახლება.

ჯერ კიდევ გრაფი მუსინ-პუშკინი აყენებდა საკითხს, ჩამოესახლებინათ საქართველოში უცხოელი კოლონისტები⁶. 1801 წელს კნორინგისადმი ერთ-ერთ რესკრიპტში რუსეთის იმპერატორი წერდა: „გამსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს საქართველოში საზღვარგარეთიდან განსაკუთრებით ქრისტიანი კოლონიზატორების მოზიდვას“⁷. ამავე წლებში შედგენილი იქნა ამიერკავკასიაში უცხოელთა ფართო მასშტაბით კოლონიზაციის რამდენიმე პროექტი, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ განხორციელებულა.

მთავარმართებელ ციციანოვის დროს დაიწყო საქართველოს კოლონიზაცია. ამ წლებში ჩამოსახლეს შავიზღვისპირელი და დონელი კახაკები მდინარე ენგურზე, ხოლო ჩები სექტანტები — იმერეთში. 1806 წელს კავკასიაში გადმოასახლეს 2 000-ზე მეტი რუსი. ციციანოვის მმართველობის დროსვე მრავალი სომეხი გადმოსახლდა ერევნის სახანოდან⁸. ამასთანავე, საქართველოში დასახლებისათვის საჭირო თავისუფალი ადგილებს და მიწის ნაკვეთების რაოდენობა არ იყო დაზუსტებული, რაც ხელს უშლიდა კოლონიზაციის ტემპის გაძლიერებას. ამის გამო ამ წლებში წარმოებულ კოლონიზაციას უმნიშვნელო პრაქტიკული შედეგები ჰქონდა.

1806 წლის 26 ნოემბერს დააარსეს „კავკასიის გუბერნიაში საცხოვრებლად ჩამოსულ გლეხთა დამსახლებელი კომისია“, რომელმაც შეიმუშავა დებულება, რომლის თანახმად მთავრობა უნდა დახმარებოდა ჩამოსახლებულთ ფულით, თესვით, მსხვილფეხა რქიანი საქონლით, ხოლო ჩამოსახლებულთ თვით უნდა აეგოთ საცხოვრებელი ბინები.

1814 წელს საქართველოს მთავარმართებელმა გენერალმა რტი-

⁶ სსსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 217.

⁷ Акты, т. I, 548, стр. 435.

⁸ Л. Л. М е л и к с е т - Б е к, Из истории духовоборов в Грузии, кандидатская диссертация, т. I, Тбилиси, 1964, стр. 6—7.

შჩევმა წინადადებით მიმართა იმპერატორს ჩამოესახლებინათ ამ ეკავკასიაში ევროპელი კოლონისტები⁹.

ეს იდეა პრაქტიკულად განხორციელდა გენერალ ერმოლოვის დროს, როდესაც ამიერკავკასიაში ჩამოსახლდნენ გერმანელი კოლონისტები.

ამ დროისათვის რუსეთის ხელისუფლებას უცხოელთა კოლონიზაციის მნიშვნელოვანი გამოცდილება გააჩნდა, თუმცა რუსეთის სახელმწიფოში უცხოელთა კოლონიზაციის ცალკეული შემთხვევები აღრეც გვხვდება¹⁰, მაგრამ რუსეთში უცხოელთა მასობრივ, გეგმაზომიერ კოლონიზაციას საფუძველი ჩაეყარა იმპერატორ ეკატერინე მეორეს დროიდან.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთმა უზარმაზარი სივრცეები შემოიერთა სამხრეთით და აღმოსავლეთით. ეს 'ნაყოფიერი ველები, რომლებიც მცირერიცხოვან მომთაბარეთა სათარეშოს წარმოადგენდნენ, თითქმის დაუსახლებელი იყო. იმ დროისათვის რუსეთს არ ჰყავდა მოსახლეობა იმ რაოდენობით, რომ ეს ტერიტორიები საკუთარი რესურსებით აეთვისებინა, ამიტომ ეკატერინემ და მისმა მოხელეებმა გადაწყვიტეს ჩამოესახლებინათ ამ ადგილებში უცხოელი (ევროპელი) კოლონისტები.

რუსეთში უცხოელთა კოლონიზაციას საფუძველი ჩაეყარა ეკატერინეს 1762 წლის 4 დეკემბრის მანიფესტით¹¹, რომლითაც რუსეთში დასასახლებლად იწვევდნენ ყველა უცხოელს, გარდა ებრაელებისა. მაგრამ ეს მანიფესტი შეიცავდა ზოგად დაპირებებს და მასში კონკრეტულად არაფერი იყო ნათქვამი იმ დახმარებასა და შეღავათებზე, რომლებიც კოლონისტებს უნდა მიცემოდათ, ამიტომ ამ მანიფესტს პრაქტიკული შედეგები არ მოჰყოლია.

1763 წლის 22 ივლისს ეკატერინე მეორემ გამოსცა ახალი მანიფესტი¹², სადაც ლაპარაკი იყო იმ შეღავათებზე, რომელიც უცხოელ კოლონისტებს ენიჭებოდათ რუსეთში ჩამოსახლების შემთხვევაში: მათ შეეძლოთ დასახლებულიყვნენ რუსეთის იმპერიის ყოველ მხარეში: როგორც ქალაქებში — ვაჭრების, ან ხელოსნების

⁹ პ. ჯ. უ. გ. უ. ვ. ი. ლი, მონოგრაფიები. ტ. I. გვ. 465.

¹⁰ А. Пыпин, Иноземцы в Московский России, «Вестник Европы», 1888, кн. I, стр. 255—296.

¹¹ ПСЗРИ, т. XVI, 11720, стр. 126—127.

¹² ПСЗРИ, т. XVI, № 11880, стр. 313—316.

სახით, ისე ცალკეული სასოფლო-სამეურნეო კოლონიებზე სახით. კოლონისტებს ეძლეოდათ რელიგიური რწმენის თავისუფლება, ისინი თავისუფალი იყვნენ სარეკრუტო გადასახადისაგან, ეძლეოდათ მნიშვნელოვანი მიწის ნაკვეთები (თითოეულ ოჯახს — 60 დესეტინამდე), ეძლეოდათ ფულადი დახმარება და სესხი 10 წლით, თავისუფლდებოდნენ ყოველგვარი გადასახადისაგან 10 წლის განმავლობაში და სხვა.

ამ დროიდან იწყება რუსეთში უცხოელთა კოლონიზაცია. კოლონისტების ძირითად მასას გერმანელები წარმოადგენდნენ¹³. კოლონისტების რუსეთში გადმოყვანა ხორციელდებოდა რუსი რეზიდენტების მეშვეობით, რომლებიც ხშირად იყენებდნენ ამ საქმეში ე. წ. „დამჭირავებლებს“, ანუ „გამომძახებლებს“ („вербовщики“, „вызыватели“). „დამჭირავებლობა“ იმ დროს ევროპაში ფართოდ გავრცელებული სარფიანი და ამავე დროს საზიფათო პროფესია იყო. „დამჭირავებლები“ რეკრუტებსა და კოლონისტებს აგროვებდნენ დასავლეთ ევროპის ზოგიერთი სახელმწიფოსათვის. რადგან „დამჭირავებელთა“ მატერიალური შემოსავალი დამოკიდებული იყო მათ მიერ გამოგზავნილ კოლონისტთა რიცხვზე, ისინი ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ კოლონისტთა შემადგენლობას, რომელთა შორის ბევრი საექვო წარსულს მქონე პირი იყო. ეს მასა, თვით კოლონისტთა გამოთქმით, იყო „der Abschaum Deutschlands“ („ნაძირალები მთელი გერმანიიდან“). კოლონისტთა მთელი ეს მასა 1763—1766 წლებში დასახლეს ქვემო ვოლგისპირეთში¹⁴. შემდგომ წლებში საშინაო (პუგაჩოვის აჯანყება) და საგარეო (თურქეთთან ომი) გართულებების გამო კოლონიზაცია შეჩერდა.

1768—1774 წწ., თურქეთთან ომის წარმატებით დამთავრების შემდეგ, რუსეთი საბოლოოდ დამკვიდრდა შავი ზღვის სანაპიროზე. ქუჩუკ-ყაინარჯის ზავით (1774) რუსეთმა მოამზადა ყირიმის შემოერთება. იასის ზავით (1791) რუსეთ-თურქეთის საზღვარი გახდა დნესტრი, ხოლო ბუქარესტის ზავით (1812) — პრუტი და დუნაი. ამრიგად, რუსეთის ხელში აღმოჩნდა უზარმაზარი დაუსახლებელი ტერიტორიები, რომლებიც შემდგომში შევიდნენ თავრიდის, ეკატერინოსლავის და ხერსონის გუბერნიების შემადგენლობაში.

ყირიმის შემოერთების შემდეგ კვლავ განახლდა რუსეთის სამხრეთის ტერიტორიების დასახლება უცხოელი კოლონისტებით.

¹³ С. Д. Бондарь, Секта Меннонитов в России (в связи с историей немецкой колонизации на Юге России), Петроград, 1916, стр. 4.

¹⁴ А. Клаус, Наши колонии. Опыт и материалы по истории иностранной колонизации в России, вып. I, С-Пб., 1869, стр. 119.

1785 წლის 16 ივლისის მანიფესტით ეკატერინე მეორე იწვევდა ევროპელ კოლონისტებს სამხრეთ რუსეთში და ჩრდილო კავკასიაში დასახლებლად. ამ მანიფესტის გამოქვეყნების შემდეგ პირველნი გადმოსახლდნენ კოლონისტები დანკინგიდან — ლუთერანები და სექტანტი-მენონიტები. 1796 წლამდე რუსეთში მნიშვნელოვანი რაოდენობით ჩამოსახლდნენ ევროპელი კოლონისტები, რომელთა შორის აღრიხლებულად გერმანელები შეადგენდნენ დიდ უმრავ-
ლესობას.

იმპერატორ პავლე I მმართველობის ხანაში კოლონისტების რიცხვი რუსეთში უმნიშვნელოდ გადიდდა. მთავრობის ძირითად საზრუნავს ძველი კოლონიების მოწყობა წარმოადგენდა.

კოლონიზაციის საქმეების უშუალოდ წარმართვისათვის 1763 წელს პეტერბურგში დაარსდა „უცხოელ კოლონისტთა სამეურვეო კანცელარია“, რომელმაც 1782 წლამდე იარსება. 1782 წელს რუსეთის იმპერიის გუბერნიებად დაყოფასთან დაკავშირებით აღნიშნული კანცელარია გააუქმეს, ხოლო უცხოელთა კოლონიები გადავიდა საგუბერნიო და სამაზრო სახელმწიფო გლეხთა სამმართველო ორგანოების გამგებლობაში. მაგრამ ამ სისტემამ არ გაამართლა — კოლონიებში აღმოჩნდა მრავალგვარი დარღვევები, დაიწყო მათი სამეურნეო დაცემა. კოლონისტები ჩიოდნენ საგუბერნიო და სამაზრო ხელისუფალთა მიერ შევიწროებაზე, მექრთამეობაზე და სხვა. ყოველივე ეს შემდგომში დადასტურდა მთავრობის რევიზიის მიერ. აღნიშნულის თავიდან ასაცილებლად გადაწყდა უცხოელთა კოლონიების სამართავად რუსეთში შეექმნათ სპეციალური ადმინისტრაციული ორგანო. 1797 წლის 4 მარტის ბრძანებულებით სენატთან დაარსდა „სახელმწიფო მეურნეობის, უცხოელთა სამეურვეო და სოფლის საკომლო ექსპედიცია“, რომლის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია იყო უცხოელთა კოლონიების მოწყობა-მმართველობა. მთავრობამ კოლონისტები ცალკე წოდებად გამოყო, რათა „უცხოელ მოსახლეებს არავითარი საქმე არ ჰქონდათ სამაზრო და საგუბერნიო მოხელეებთან“¹⁵.

სამხრეთ რუსეთის კოლონიების უკეთ სამართავად 1800 წლის 6 აპრილს ეკატერინოსლავში დააარსეს სპეციალური სამეურვეო კანტორა, რომელიც ექვემდებარებოდა „სახელმწიფო მეურნეობათა ექსპედიციას“.

სამინისტროების დაარსების შემდეგ — 1803 წლიდან უცხოელთა კოლონიები გადაეცა შინაგან საქმეთა სამინისტროს, რომელ-

¹⁵ РСЗРИ, т. XXIV, № 17865, стр. 508; № 18022, стр. 641—643.

საც დაემორჩილა ეკატერინოსლავის სამეურვეო კანტორაც. ამ მდგომარეობაში იმყოფებოდა უცხოელ კოლონისტთა მმართველობა 1818—1819 წლებამდე, როდესაც შეიქმნა ცალკეულ მხარეთა, მათ შორის საქართველოს გერმანულ კოლონიათა სამმართველო კანტორები.

თუმცა ალექსანდრე I განაგრძობდა კოლონიების მფარველობის პოლიტიკას, მის დროს იწყება კოლონიზაციის შეზღუდვა. პირველმა შინაგან საქმეთა მინისტრმა კოჩუბეიმ რიგი ღონისძიებები გაატარა ამ მიმართულებით, რომლებიც გაერთიანებული სახით გამოიცა 1804 წლის 20 თებერვლის დადგენილებით—„წესები უცხოელ კოლონისტთა მიღებისა და დასახლებისათვის“¹⁶. ამ წესებს თანახმად, ამიერიდან რუსეთის იმპერიაში კოლონისტებად უნდა მიეღოთ არა ყოველი უცხოელი, არამედ მხოლოდ ოჯახიანი, შეძლებული, კარგი ყოფაქცევის და სოფლის მეურნეობისათვის საჭირო ხელობის მქონე პირები, ან ხელოსნები. ერთი წლის განმავლობაში გერმანიიდან უნდა მიეღოთ არაუმეტეს 200 ოჯახისა, ხოლო ისინი რომ დიდხანს არ ყოფილიყვნენ ხაზინის ხარჯზე, მათთვის წინასწარ უნდა შეერჩიათ დასახლებლად ვარგისი ადგილები.

1810 წლიდან მთავრობამ უცხოელ გადმოსახლებულებს შეუწყვიტა თანხების მიცემა, რადგან ეს მძიმე ტვირთად აწვა ხაზინას. მაგრამ უცხოელებს უფლება ჰქონდათ გადმოსახლებულიყვნენ რუსეთში საკუთარი თანხით, მათ ეძლეოდათ ყველა სხვა შეღავათი, რომელიც ადრე გადმოსახლებულ კოლონისტებს ჰქონდათ მინიჭებული.

არც ერთი ეს შეზღუდვა არ გავრცელებულა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ჩამოსახლებულ გერმანელ კოლონისტებზე, რაც იმის დამადასტურებლად უნდა ჩაითვალოს, რომ ამიერკავკასიაში უცხოელთა კოლონიზაციას ცარიზმი განსაკუთრებით მნიშვნელობას ანიჭებდა. შიდა რუსეთის გუბერნიისაგან განსხვავებით, ეს კოლონიზაცია ეკონომიურთან ერთად პოლიტიკურ მიზნებსაც ისახავდა.

1819 წლიდან შეწყდა რუსეთში კოლონისტების მასიური შემოსვლა. შემდგომ წლებში მხოლოდ ცალკეული კოლონისტები ჩამოდიან რუსეთის იმპერიაში საცხოვრებლად¹⁷. ეს კოლონისტები მოდიან თავისი ინიციატივით და საკუთარი ხარჯით¹⁸.

¹⁶ ПСЗРИ, т. XXVIII, № 21163, стр. 137—140.

¹⁷ J. S t a c h, Die Deutschen Kolonien in Süd-Russland, I. Theil, prächib, 1904, s. 26.

¹⁸ А. М. Ф а д е е в, Воспоминанья, Одесса, 1897, стр. 17.

მხოლოდ მოგვიანებით, XIX საუკუნის 80—90 წლებში, იწყება რუსეთში გერმანელ კოლონისტთა ახალი დიდი ტალღის შემოსვლა. ამჯერად ამ კოლონიზაციის ინიციატორად გერმანიის იმპერიის ხელისუფალნი გვევლინებიან. ეს ახალი კოლონიზაცია მიზნად ისახავდა სამხედრო-სტრატეგიული და პოლიტიკური გეგმების განხორციელებაში აქტიური მონაწილეობის მიღებას.

გერმანული კოლონიების შემენა ამიერკავკასიაში

1. კოლონიაციის დასაწყისი, მისი მიზანები და კოლონიების
გეოგრაფიული განლაგება ამიერკავკასიაში

კოლონიზაციის პირველი წარუმატებელი ცდების შემდეგ, 1817 წელს გენერალ ერმოლოვის მმართველობის დროს საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ჩამოსახლდნენ გერმანელი კოლონისტები¹.

ისევე, როგორც რუს მოხელეთა დიდი უმრავლესობა, გენერალი ერმოლოვიც საქართველოს სოფლის მეურნეობის დაბალ დონეს ადგილობრივ მკვიდრთა გაუნათლებლობითა და ზიზარმაკით ხსნიდა². ამის გამო მას აუცილებლად მიაჩნდა, მათთვის მაგალითის მისაცემად „დასახლებული იქნას აქ შრომისმოყვარე გერმანელთა კოლონია, რომელთა კეთილი მაგალითი მეურნეობიდან სარგებლობის მიღებისა, აიძულებს ადგილობრივ მცხოვრებთ მიბაძონ მათ“³. ამასთანავე ერმოლოვი კოლონისტებს ჰპირდებოდა ყოველგვარ დახმარებას და მზრუნველობას.

ცარიზმი და მისი წარმომადგენელი ამიერკავკასიაში გენერალი ერმოლოვი უცხო ელემენტების კოლონიზაციას და კერძოდ, გერმანელი კოლონისტების ჩამოსახლებას საქართველოში ეკონომიურთან ერთად, დიდ პოლიტიკურ მნიშვნელობასაც ანიჭებდნენ, თუმცა ოფიციალურად ამ უკანასკნელ საკითხზე მსჯელობას ერიდებოდნენ. საერთოდ, არაკჩევეის მოწინააღმდეგის და დეკაბრისტებთან ახლოს მდგომი პიროვნების სახელი ხელს არ უშლიდა ერმოლოვს ყოფი-

¹ 1848 წლამდე გერმანელ კოლონისტთა დასახლებები ჩვენში იწოდებოდნენ „საქართველოს გერმანულ კოლონიებად“, ხოლო აღნიშნული წლიდან მიიღეს მათ „ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების“ სახელწოდება.

² Записки А. П. Ермолова во время управления Грузией, М., 1868, стр. 67; Акты, т. VI, ч. I, 427, стр. 317.

³ Акты, т. VI, ч. I, 302, стр. 248—249.

ლიყო ცარიზმის რუსიფიკატორულ-კოლონიზატორული პოლიტიკის თანმიმდევრული გამტარებელი⁴.

1817—1818 წლებში ამიერკავკასიაში გერმანელ კოლონისტთა ჩამოსახლებას ხელი შეუწყო გერმანიაში შექმნილმა პოლიტიკურმა და ეკონომიურმა პირობებმაც.

ზოგიერთი მკვლევარი (ნიკიფოროვი, ბაჩინი, ბურკულაძე და სხვ.), გერმანელების ამიერკავკასიაში ჩამოსახლების ძირითად მიზეზად ნაპოლეონ I გამანადგურებელ ომებს თვლის, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი გერმანიის ტერიტორიაზე წარმოებდა და აჩანაგებდა ფეოდალურ-ბატონყმური წყობილების ქვეშ მგმინავ გლახობას. ამ პოვლენამ, შეიძლება ითქვას, ხელი შეუწყო გერმანელების სამშობლოდან გადასახლებას, მაგრამ იგი არ ყოფილა მისი ძირითადი მიზეზი. გერმანიიდან ემიგრაციის ძირითადი მიზეზი კაპიტალიზმის განვითარება და ამით გამოწვეული გლახობა მასების გადატანება იყო. ემიგრაცია გერმანიიდან მნიშვნელოვანი რაოდენობით ნაპოლეონის ომებამდეც წარმოებდა.

გერმანიამ კაპიტალისტური განვითარების თავისებური გზა განვლო. ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარებას, ახალი პროგრესული წყობილებების დამკვიდრებას ხელს უშლიდა ქვეყნის პოლიტიკური დაქუცმაცებულობა. მრავალ მსხვილ და წვრილ პოლიტიკურ ერთეულად დაყოფილი გერმანია მეზობელ ქვეყნებს უადვილებდა მის წინააღმდეგ დაპყრობითი ომების წარმოებას; ამას თან ერთვოდა განუწყვეტელი შინაბრძოლა ცალკეულ გერმანულ სახელმწიფოებსა თუ სახელმწიფოთა ჯგუფებს შორის. ასე რომ, მთელი გვიანდელი შუა საუკუნეების პერიოდში გერმანია პერიოდული ომების ასპარეზს წარმოადგენდა.

მოწინავე კაპიტალისტური ქვეყნებისაგან განსხვავებით, გერმანიაში კაპიტალიზმის განვითარებას მთლიანად არ მოუხსნია ფეოდალიზმის გადმონაშთები. გერმანიის სოფლის მეურნეობაში კაპიტა-

⁴ მაგ., ერმოლოვის დაქინებული მოთხოვნით 1819 წელს ქართულ კორპუსს სახელი შეუცვალეს და უწოდეს „კავკასიის კორპუსი“, რადგან, ერმოლოვის აზრით, თვით სახელწოდება „ქართული“ კი მიუღებელი იყო. ცოტა ადრე, 1818 წელს ერმოლოვმა ზოგიერთ რეაქციონერთან ერთად (როსტოპჩინი, ზაკრევესკი, ოსტერმანა და სხვ.) მკაცრად გააკრიტიკა ალექსანდრე I პოლონეთის სეიმზე წარმთქმული სიტყვისათვის, რომლითაც რუსეთის იმპერატორი კონსტიტუციურ მმართველობას კვირდებოდა პოლონელებს და რომლის, ისევე როგორც მრავალი სხვა დაპირების, ცხოვრებაში პრაქტიკულად გატარებას იგი არ ფიქრობდა (Великий кн. Николай Михайлович, Император Александр первый, II изд., Петроград, 1914, стр. 215, 219—220).

ლისტური წყობის განვითარებასთან ერთად დიდხანს რჩებოდა ფეოდალური ელემენტები, რაც კიდევ უფრო მძიმეა და აუტანელს ხდიდა მას.

ეს პროცესი XIX საუკუნის ბოლომდე ნაკლებად იყო შესწავლილი. ინგლისი, როგორც კაპიტალიზმის განვითარების კლასიკური ქვეყანა, და აგრეთვე ზოგიერთი სხვა ქვეყნები, კაპიტალიზმის განვითარების თვალსაზრისით უფრო მეტად იპყრობდნენ ყურადღებას, ვიდრე გერმანია, სადაც კაპიტალიზმის განვითარება ფეოდალურ საბურველში იყო გახვეული. გერმანიაში კაპიტალიზმი ვითარდებოდა არა ფეოდალიზმთან გადამწყვეტი ბრძოლის და ამ უკანასკნელის მოსპობის გზით, არამედ ამ დრომოკმულ წყობილებასთან პატარ-პატარა შეტაკებებისა და მასთან შეგუების გზით.

ამიტომ ისტორიკოსები შედარებით ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ გერმანიის კაპიტალისტური განვითარების ადრეულ პერიოდს. ასევე ნაკლებად იყო შესწავლილი სახალხო მეურნეობის ცალკეული დარგების კაპიტალისტური განვითარების ისტორია და მისი გავლენა ძირითად მწარმოებელ კლასზე — გლეხობაზე. მაგალითად, ცნობილია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ინგლისში კაპიტალიზმის განვითარებაში მეცხვარეობის მსხვილ მეურნეობებს და მის ბაზაზე შექმნილ საფეიქრო მრეწველობას, რაც თავის დროზე საკმაოდ კარგად იქნა შესწავლილი. მაგრამ გერმანიაში მეცხვარეობის მსხვილი მეურნეობების განვითარების ისტორია თითქმის შეუსწავლელი იყო XIX საუკუნის ბოლომდე.

შუა საუკუნეების გერმანიაში მეცხვარეობის სწრაფ განვითარებას პირველად ყურადღება მიაქციეს ცნობილმა ისტორიკოს-ეკონომისტებმა — კ. ლამპრეხტმა⁵ და კ. ინამა-შტერნეგმა⁶. მეცხვარეობის მსხვილი ფეოდალური მეურნეობების წარმატებებს ისინი სრულიად სამართლიანად უკავშირებდნენ ქალაქების განვითარებას და მატყლზე მოთხოვნილების ზრდას.

ბურჟუაზიულ ისტორიკოსთა უმრავლესობა ლამპრეხტიდან დღევანდელი დასავლეთ გერმანელი ისტორიკოსების ჩათვლით, იზიარებს იმ მოსაზრებას, რომ მსხვილი მეცხვარეობის ფერმები (ისე-

⁵ K. Lamprecht, Deutsches Wirtschaftsleben, in Mittelalter, Leipzig, 1885. s. 536—542.

⁶ K. Th. Inama-Sternegg, Deutsche Wirtschaftsgeschichte in dem letzten Jahrhundert des Mittelalters, Leipzig, 1899, Bd. III, T. I, s. 346—357.

ვე როგორც სხვა დარგის მსხვილი მეურნეობები) შუა საუკუნეების გერმანიაში იქმნებოდა იმ გლეხთა მიწებზე, რომლებიც თითქოს თავისი ნებით გადასახლდნენ ქალაქში და ფეოდალები იძულებული იყვნენ მეცხვარეობისათვის მოეკიდათ ხელი, რათა აენაზღაურებინათ გადასახადის გადამხდელი გლეხობის ქალაქში გადასახლებით მიყენებული ზარალი.

სინამდვილეში მეცხვარეობის მსხვილი მეურნეობების განვითარების ისტორიის ანალიზი საპიროსპირო დასკვნებს გვაძლევს: — მეცხვარეობის მსხვილი მეურნეობების განვითარება აიძულებდა გლეხებს მიეტოვებინათ სოფელი და თავშესაფარი ეძიათ ქალაქად, ან ქვეყნის გარეთ. ამიტომ თ. მორის ცნობილი გამოთქმა „ცხვრებმა ადამიანები შექამეს“ გერმანიისთვისაც შეიძლება გამოვიყენოთ.

აფართოებდნენ რა თავის მეცხვარეობის და სხვა სახის მსხვილ მეურნეობებს, ფეოდალები ითვისებდნენ გლეხური თემების მიწებს, საძოვრებს და მამაპაპეული ადგილიდან ერეკებოდნენ გლეხთა მასებს. ეს მოვლენა განსაკუთრებით გაძლიერდა 1525 წლის გლეხთა ომის შემდგომ პერიოდში. XVII—XVIII საუკუნეებში გერმანიაში ზოგიერთი სოფელი სრულიად მოისპო. ამ სოფლებს მცხოვრებნი ან ქალაქად მიდიოდნენ, ან დაქირავებულ მოჯამაგირებად იქცეოდნენ. გლეხთა ეს მასები ადვილად ექცეოდნენ სხვადასხვა რელიგიური სექტების გავლენის ქვეშ. რადგან ეს სექტანტური მოძღვრებები სხვადასხვა ფორმით აკრიტიკებდნენ და ებრძოდნენ გაბატონებული კლასების იდეოლოგიას — ოფიციალურ ქრისტიანულ ეკლესიას, როგორც კათოლიკურს, ისე პროტესტანტულს.

„ცნობილია ფაქტი, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — გლეხთა შორის სექტანტობის და რაციონალიზმის ზრდისა, ხოლო პოლიტიკური პროტესტის გამოხატვა რელიგიური საფარველით. — ეს ისეთი მოვლენაა, რომელიც განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ყველა ხალხს მოსდგამს“⁷.

სექტანტობა გამოხატავდა ხალხთა მასების პროტესტს ფეოდალური ჩაგვრის წინააღმდეგ. გლეხურ-პლებეური ერესი, — მიუთითებდა ენგელსი შრომაში „გლეხთა ომი გერმანიაში“, — წარმოადგენდა გლეხური და პლებეური მასების მოთხოვნილებების პირდაპირ გამოხატულებას. „იგი მოითხოვდა, რომ რელიგიური თემის წევრებს შორის აღდგენილიყო აღრინდელი ქრისტიანული თანასწო-

⁷ ვ. ი. ლენინი, თ. ხ., ტ. 4, გვ. 292.

რობა, და რომ ეს თანასწორობა ნორმად ქცეულიყო საერო ქვეყნიერებისათვის. „ღვთის შვილთა თანასწორობიდან“ მას გამოჰყავდა სამოქალაქო და უკვე მაშინ ნაწილობრივ თვით ქონებრივი თანასწორობაც. თავადაზნაურობის გათანასწორება გლეხებთან, პატრიციებისა და პრივილეგიებულ მოქალაქეთა — პლებეებთან, ბეგარის, ღალის, გადასახადების, პრივილეგიების გაუქმება და ყოველ შემთხვევაში უმძაფრესი ქონებრივი განსხვავების მოსპობა — აი ის მოთხოვნები, რომლებსაც მეტი თუ ნაკლები გარკვეულობით აყენებდნენ და რომლებსაც აღრინდელი ქრისტიანული მოძღვრების აუცილებელ შედეგად თვლიდნენ“⁸.

შუა საუკუნეების გერმანიაში ფართოდ გავრცელებულ რელიგიურ სექტას წარმოადგენდა ანაბატიზმი, რომელიც XVI საუკუნეში გამოვიდა ვიწრო სექტანტური ფარგლებიდან და ფართო რელიგიური მოძრაობის სახე მიიღო. ანაბატიტები აქტიურად მონაწილეობდნენ 1525 წლის გერმანიის გლეხთა ომში და წარმოადგენდნენ გლეხთა რევოლუციური ბრძოლის და განთავისუფლების იდეების აქტიურ პროპაგანდისტებს. ანაბატიტთა უმრავლესობა თომას მიუნცერის მეთაურობით შეადგენდა ამ მოძრაობის ძირითად რევოლუციურ ძალას, რომელიც თავდადებით ებრძოდა ფეოდალთა და ბიურგერთა რეაქციულ კავშირს. გლეხთა აჯანყების დამარცხების და 1534 წელს „მიუნსტერის კომუნის“ განადგურების შემდეგ ანაბატიტები სასტიკ დევნას განიცდიდნენ. ანაბატიტის სახელი მძარცველის, ყაჩაღის სინონიმად იქცა. მათი უმრავლესობა შეიპყრეს, აწამეს და სიკვდილით დასაჯეს.

გერმანიაში გლეხთა ომის დამარცხების და რეაქციის გამეფების შემდეგ ანაბატიტური მოძრაობა ორ ძირითად ნაწილად გაიყო. ანაბატიტების ერთი ნაწილი, დაკარგა რა ჩაგრული მასების რევოლუციური ბრძოლის გამარჯვების რწმენა, დაუბრუნდა კარჩაკეტილ სექტანტობას და ეწეოდა მასების მშვიდობიანი განთავისუფლების, „უსისხლო გადატრიალების“ პროპაგანდას. ანაბატიტების მეორე ნაწილი — თომას მიუნცერის მიმდევრები, ბოლომდე ერთგულნი დარჩნენ რევოლუციური ბრძოლის და XVI საუკუნის ბოლომდე განაგრძობდნენ შეიარაღებულ ბრძოლას ფეოდალური რეაქციის წინააღმდეგ.

ანაბატიტების პირველი ნაწილიც არ წარმოადგენდა ერთიან მიმდინარეობას. ანაბატიტიზმის ნამსხვრევებზე წარმოშობილ სხვადა-

⁸ ფ. ენგელსი, გლეხთა ომი გერმანიაში, თბილისი, 1956, გვ. 42.

სხვა სექტებს (მენონიტები, პიეტისტები, ბაბუალები და სხვ.) სხვადასხვანაირად ესახებოდათ „ციური სამეფოს“ შექმნა დედამიწაზე. ამ სექტების ერთი ნაწილი იზიარებდა „ქრისტეს მეორედ მოსვლის“ მოძღვრებას და აღიარებდა „ჰილიაზმს“⁹. ამ უკანასკნელთა რიცხვს ეკუთვნოდა ე. წ. პიეტისტების სექტა¹⁰. პიეტისტთა სექტას უფრო მოგვიანებით (XVIII ს.) გამოეყო უკიდურესი ეგზალტირებული ფრთა, რომელთაც მიიღეს „სეპარატისტების“ სახელწოდება. ეს სახელწოდება წარმოსდგა იმასთან დაკავშირებით, რომ თუ ზოგიერთი სხვა სექტა და მათ შორის პიეტისტებიც კიდევ ინარჩუნებდნენ ერთგვარ კავშირს ლუთერანულ მოძღვრებასთან და იზიარებდნენ ზოგიერთ მის დოგმას, ამ სექტის წარმომადგენლები ლუთერანულ ეკლესიასთან ყოველგვარი ურთიერთობის წინააღმდეგნი იყვნენ¹¹. სეპარატისტთა მოძღვრება იზიარებდა ტაულერის¹², ბენგე-

⁹ ჰ ი ლ ი ა ზ მ ი — (ბერძნული სიტყვიდან Chilio — ათასი). მოძღვრება თითქოსდა მომავალი „ათასწლიანი ღვთიური სამეფოს“ შესახებ. რელიგიურ-მისტიკური რწმენა დედამიწაზე ქრისტეს მეორედ მოსვლის სამართლიანობის, საყოველთაო თანასწორობის და კეთილდღეობის ათასწლიანი სამეფოს შექმნის შესახებ. ჰილიასტური რწმენა წარმოიშვა მონათმუცლობელური წყობილების დაშლის პერიოდში, მშრომელი მასების აუტანელი ჩაგვრის და ტანჯვის ნიადაგზე. შემდგომში იგი პერიოდულად თავს იჩენდა ქრისტიანული სექტების მოძღვრებაში. ჰილიაზმს იზიარებს მრავალი თანამედროვე ქრისტიანული სექტაც (ადვენტისტები, მილენარები, იელოვის მოწმეები და სხვა). ქრისტიანული ეკლესია ჰილიაზმს ერესად თვლიდა და სდევნიდა მას. ჰილიაზმის პროპაგანდას სხვადასხვა რელიგიური მიმდინარეობის ხელმძღვანელობა იყენებდა მასების კლასობრივი ბრძოლისაგან ჩამოსაშორებლად.

¹⁰ პიეტისტების სექტამ უკვე XVIII საუკუნისათვის დაკარგა რევოლუციური ხასიათი და გამოდგინდა ანტიინტელექტური ლოზუნგებით. ამავ საუკუნიდან რეაქცია ხშირად იყენებდა მას განმანათლებლური იდეების წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1670 წელს თეოლოგმა შპენერმა თავის ჯადაგებებში საბოლოოდ ჩამოაყალიბა პიეტისტების იდეები. 1694 წელს პიეტისტებმა თავისი უნივერსიტეტი გახსნეს ჰალეში. პიეტისტების მოძღვრებით ცოდვად ითვლებოდა თეატრში სიარული, ცეკვა, გართობა-თამაშობა და თვით სიცილი და ხუმრობაც კი. ამ დებულებებმა შემდგომში ასახვა ჰპოვეს სეპარატისტულ დოკუმენტებშიც. პიეტისტები მოითხოვდნენ განუწყვეტელ მონანიებას. ისინი სდევნიდნენ სწავლულებს და მეცნიერებს. მათი დაჟინებული მოთხოვნით პრუსიის მეფემ ჰალედან გააძევა ლაიბნიცის მიმდევარი ფილოსოფოსი კ. ვოლფი.

¹¹ Б и л л а р т, დასახ. ნაშრ., გვ. 107.

¹² თომას ტაულერი (1300—1261) — სტრასბურგელი მისტიკოსი და წინასწარმეტყველი. უარი თქვა შემკვიდრეობით მიღებულ მნიშვნელოვან ქონებაზე და შიუერთ და დომინიკელთა ორდენს. 1339 წ. გადასახლდა ბაზელში, სადაც გახდა ასკეტური სექტის „ლმერთის მეგობრების“ წევრი. თავის შრომებში, რომლებიც მისი სიკვდილის შემდეგ დაიბეჭდა, ტაულერი მისტიციზმისა და ასკეტიზმის პოზიციებიდან აკრიტიკებდა კათოლიკური ეკლესიის უარყოფით მხარეებს: ფუფუნებას, გაუმადლობას, სიმკაცრესა და სხვ.

ლის¹³, ეკარტსჰაუზენის¹⁴, ჰანის¹⁵ შრომებში გამოთქმულ დებულებებს. საბოლოო სახით სეპარატისტულმა მოძღვრებამ თავისი გამოხატულება ჰპოვა იუნგ-შტილინგის¹⁶ შრომებში ჩამოყალიბებულ თეორიაში.

ბენგელი და იუნგ-შტილინგი წლებსაც კი უთითებდნენ, როდის უნდა ნომინდარიყო მეორედ მოსვლა და დაწყებულიყო „ათასწლოვანი სამეფო“: ბენგელის გამოთვლით — 1800 ან 1836 წელს, ხოლო იუნგ-შტილინგის აზრით, — 1836 ან 1846 წელს. ეს უკანასკნელი თარიღი ოფიციალურად იყო მიღებული სეპარატისტთა სექტის მიერ.

იუნგ-შტილინგი წინასწარმეტყველებდა ქვეყნიერების დასასრულს და თავის მიმდევრებს არწმუნებდა ხსნა ეძიათ კავკასიაში — აფარატის მთასთან. ბადენის ჰერცოგის კარზე 1808 წელს იგი გაე-

---

¹³ იოჰან ალბერტ ბენგელი (1687—1752) — ვიურტემბერგელი ლუთერანული; ერთხანს პროექტორად მუშაობდა ლენენდორფის სემინარიაში. შემდეგ პრეტორად იყო შტუტგარტში. მთელი სიცოცხლე მოახმარა ბიბლიის ტექსტის სხვადასხვა ვარიანტის შესწავლას, რომლის შედეგადაც გამოისცა მრავალი თეოლოგიური ნაშრომი. იყო ე. წ. „ბიბლიური რეალიზმის“ ფუძემდებელი. XVIII საუკუნის 40-იან წლებში გამოცემულ ორ სპეციალურ ნაშრომში იგი სხვადასხვა აპოკალიფსური გამოთვლის შედეგად ვარაუდობდა, რომ „ათასწლიანი სამეფო“ უნდა დაწყებულიყო 1800 ან 1826 წელს.

¹⁴ კარლ ფონ ეკარტსჰაუზენი (1752—1803) — ბავარიელი მწერალი და ცენზორი. მრავალრიცხოვანი იურიდიული, ბელეტრისტული და თეოლოგიური ნაშრომების ავტორი. შემდგომში გაიტაცა ალქიმია და მისტიკამ. ცდილობდა მეცნიერების დარღვივის შერიგებას. ქადაგებდა ბნელ ანტიმეცნიერულ იდეებს. მისი თეოსოფიურ-ალქიმიური ნაწარმოებები ძალზე მოპულარული იყო რუსეთის მაღალი საზოგადოების სექტანტურ წრეებში.

¹⁵ მიხაილ ჰანი (Hahn) (1758—1819) — შვაბიელი მისტიკოსი; გლეხის შვილი. ქადაგებდა მკაცრ ასკეტიზმს. ჩამოაყალიბა ორიგინალური ასკეტური მოძღვრება, რომელსაც მრავალი მიმდევარი გაუჩნდა. შემდგომში ჰანის მიმდევრებმა შექმნეს განსაკუთრებული სექტა. რომელიც მისი სახელის მიხედვით „მიხაელიანელთა“ სექტად იწოდებოდა.

¹⁶ იოჰან ჰენრიხ იუნგი (შტილინგი) — (1740—1817) — იყო გერმანული სამთავროს — ზაგენ-ნასაუსჰ მკვიდრი. ახალგაზრდობაში იყო პიეტისტების რელიგიური სექტის მიმდევარი; შემდეგში გაიტაცა სპირიტუალიზმმა და მისტიციზმმა. მიემხრო პიეტისტების უკიდურეს ფრთას — სეპარატისტებს და გახდა მათი თეორეტიკოსი. იუნგ-შტილანტი მკრულად შეხედა საფრანკეთის 1789 წლის დიდ ბურჟუაზიულ რევოლუციას, რომლის შემდეგ იგი საბოლოოდ გადავიდა რაკეტის ბანაკში და თავგამოდებული მონარქისტი გახდა. სიცოცხლის უკანასკნელი წლები მან ბადენის ჰერცოგის კარზე გაატარა, სადაც ავი სულ უფრო და უფრო მეტ პოპულარობას იხვეჭდა, როგორც „სიკიჰრუბისა და ტახტების თავგამოდებულ დამცველი“. თავის შრომებში იგი მოუწოდებდა სეპარატისტებს გადასახლებულაყენენ აღმოსავლეთში და იქ შეხვედროდნენ „ათასწლოვანი სამეფოს“ დასაწყისს.

ცნო ბარონესა ვარვარა კრუდენერს¹⁷, რომელიც მისი ჰილისტურ-მისტიკური იდეების ერთ-ერთი აქტიური მქადაგებელი გახდა.

იუნგ-შტილინგის გავლენით დაიწყო ბარონესა კრუდენერმა აქტიური მოღვაწეობა. იგი ქალაქიდან ქალაქში, ქვეყნიდან ქვეყანაში დადიოდა „ათასწლოვანი ციური სამეფოს“ საქმეების საქადაგებლად.

კრუდენერი იწყებს წინასწარმეტყველებას. პირველივე მისი წინასწარმეტყველება მიმართული იყო ნაპოლეონის წინააღმდეგ, რომლისთვისაც ვერ ებათიებინა მისი რომანის გაბიაბურება. კრუდენერმა ნაპოლეონს უწინასწარმეტყველა დამარცხება, ზოლო ალექსანდრე I გამარჯვება. 1812 წლის ომის შემდეგ ალექსანდრე I მოინდომა პირადად გაეცნობოდა „საკვირველ წინასწარმეტყველს“, რომელსაც მანამდე მიმოწერით იცნობდა. მათი შეხვედრა მოხდა 1815 წელს ჰაილინბრონში; იმპერატორი ცუდ ხასიათზე იყო, რადგან ახლად მიღებული ჰქონდა ცნობა ნაპოლეონის მორიგი გამარჯვების შესახებ. ბარონესა კრუდენერმა სამსაათიან საუბარში ალექსანდრე I გაამბზნევა და რწმენა დაუბრუნა. ამის შემდეგ ისინი ისე დაახლოვდნენ, რომ ერთად კითხულობდნენ ბიბლიას, ეკარტსჰაუზენის და იუნგ-შტილინგის ნაწარმოებებს, ლოცულობდნენ და ერთმანეთს აღსარებას აბარებდნენ¹⁸. ნაპოლეონის საბოლოოდ დამარცხების შემდეგ ალექსანდრე I კრუდენერი მიიწვია ჯერ პარიზში,

---

¹⁷ XIX საუკუნის დასაწყისში ევროპაში მეტად პოპულარული პიროვნება ბარონესა ვარვარა-იულია კრუდენერი (ქალიშვილობაში ფიტინგოვა) დაიბადა 1764 წელს რუსი არისტოკრატის ოჯახში. მან მიიღო დროისათვის საქაოლ კარგი განათლება.

სხვადასხვა დროს იგი ცხოვრობდა ვენეციაში, კოპენჰაგენში, პარიზში და ევროპის სხვა ქალაქებში. ევროპაში მოხეტიალე ცხოვრების დროს გაეცნო მრავალ იმ დროისათვის ცნობილ პიროვნებას. მათ შორის იყვნენ ფრანგი მწერლები მადამ დე სტალი და შატობრიანი. აქ მან ლიტერატურულ მოღვაწეობას მიჰყო ხელი, თუმცა უფრო მიმბაძველობით წერდა. ლაროშფუკოს გავლენით მან გამოისცა „უცხოელის აზრები“, სენ-პიერის ნაწარმოებების გავლენით რამდენიმე პასტორალი და ბოლოს მადამ დე სტალის „კარინეს“ მიბაძვით რომანი „ელერია“. რომანი დაწერილი იყო წერილების სახით. ამ უკანასკნელ ნაწარმოებს თვით კრუდენერი უქმნიდა პოპულარობას. მაგრამ ბარონესა ამით არ დაკმაყოფილდა. მას სურდა რომანი თვით ნაპოლეონს შეექო. მან სამჯერ გაუგზავნა საფრანგეთის იმპერატორს მდიდრულად მოვარაყებული ყდაში ჩასმული რომანის ეგზემპლარები, მაგრამ ნაპოლეონის შეფასება უწყალო იყო: — მსგავსი რომანების კითხვა შეუძლიათ მხოლოდ უსაქმურ ქალებს, რომელთაც არ იციან როგორ მოკლან დრო.

¹⁸ ბარონესა კრუდენერის დიდი პოპულარობა არისტოკრატულ-მისტიკურ წრეებში და მისი გავლენა ალექსანდრე I ალეგორიულად ასახა გამოჩენილმა რუსმა მწერალმა მ. ვ. სალტიკოვ-შჩედრინმა თავის ცნობილ ნაწარმოებში — „ერთი ქალაქის ისტორია“, სადაც ალექსანდრე I გამოყვანილია ზრიყვთა ქალაქის თავის, კარამ-

შემდეგ ვერტიუში რუსეთის ჯარების აღლუმზე და მეფურ პატივში ჰყავდა იგი.

სწორედ აქ შეექმნა რუსეთის იმპერატორს პირველად აზრი. სამღვთო კავშირის შექმნაზე. ზოგიერთი მკვლევარი (რეინარი, ჟაკობი) თვით სამღვთო კავშირის, როგორც პოლიტიკური ორგანიზაციის შექმნის იდეას, ბარონესა კრუდენერს მიაწერს. ეს რა თქმა უნდა, სწორი არ არის. მაგრამ, შესაძლოა, რომ მოსაზრებას სამღვთო კავშირის შექმნის შესახებ ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომელიც დაუცხრომელმა და ფანატიურმა ბარონესამ შექმნა ალექსანდრე I გარშემო¹⁹.

შემდგომში მათი ურთიერთობა გაუარესდა. 1818 წელს რუსეთში ჩამოსული ბარონესა კრუდენერი იმპერატორმა საკმაოდ ცივად მიიღო.

იუნგ-შტილინგის მოღვაწეობის და ბარონესა კრუდენერის დაუცხრომელი ქადაგების შედეგად სეპარატისტთა სექტა ძლიერ აქტიურდება XIX საუკუნის პირველი წლებიდანვე²⁰.

სეპარატისტთა სექტის მიმდევართა უმრავლესობა ვიურტემბერგის, ხოლო ნაწილი ბადენის ტერიტორიაზე ცხოვრობდა. სექტანტთა ამოძრავება არეულობით ემუქრებოდა ორივე გერმანულ სახელმწიფოს. მაგრამ ამ სახელმწიფოებს მეთაურთა დამოკიდებულება სექტანტებისადმი სხვადასხვაგვარი იყო. თუ ბადენის ჰერცოგი კარლ-ფრიდრიხი წყალობის თვალთ უყურებდა სეპარატისტებს, ვიურტემბერგის კურფიუსტი ფრიდრიხ III მათ სასტიკად დევნიდა. ამ დევნაში სეპარატისტებმა ქვეყნიერების დასასრულის მოახლოება დაინახეს. მათ სჯეროდათ, რომ სულ მალე მოვიდოდა ღვთის დახმარება, რომელიც შუაში იძიებდა მათი დევნისათვის. ასეთ დახმარებას ისინი ერთხანს ნაპოლეონ ბონაპარტესაგან ელოდნენ, რომელიც, სეპარატისტების აზრით, ღვთის შვილი და მისგანვე

ზინის მეგობარ ერასტ გრუსტილოვის, ხოლო ბარონესა კრუდენერი მეფეთაქე ეალის პფეიფერის სახით (М. Е. Салтыков - Щедрыи, История одного города, М., 1960, стр. 167—192, 267).

ბარონესა კრუდენერის და მიტროსი მწერლების (ეკარტსჰაუზენის, იუნგ-შტილინგის და სხვა) პოპულარობა რუსეთის საზოგადოების მალალ წრეებში იწინიშნა დიდმა რუსმა მწერალმა ლ. ნ. ტოლსტოიმ თავის უკვდავი რომანის „ომი და მშვიდობას“ ეპილოგში — პიერისა და დენისოვის დიალოგში (ლ. ნ. ტოლსტოი, თხზულებანი (10 ტომად), ტ. VI (ომი და მშვიდობა, წ. 4), თბილისი, 1964, გვ. 296).

¹⁹ იხ. Александр I и госпожа Криденер, Харьков, 1891.

²⁰ С. Смирнов, Немецкие сектанты за Кавказом, «Русский Вестник», 1865, т. 57, № 5, стр. 231.

წარმოგზავნილი იყო ღვთაებრივი ნების აღსასრულებლად — მოექცია სეპარატისტულ რწმენაზე დედამიწაზე მცხოვრები ყოველი ადამიანი. მაგრამ შემდგომში, როდესაც ნაპოლეონმა, რომელიც გულგრილად ეპყრობოდა ყოველგვარ რელიგიას, ვერ გაამართლა მათი იმედები, არჩევანი რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I შეაჩერეს.

აღრე ალექსანდრე I უაღრესად უარყოფითად ეპყრობოდა სექტანტურ მოძღვრებებს და კერძოდ, იუნგ-შტილინგის ნაწერებს. ერთ დროს მან ბრძანებაც კი გასცა დაეწვათ რუსულ ენაზე თარგმნილი მისი ნაწარმოები²¹, ხოლო მთარგმნელს იაკუტსკში გადასახლებით დაემუქრა. შემდგომში, როდესაც დასავლეთიდან შემოტანილმა სექტანტურმა მოძღვრებამ ფეხი მოიკიდა რუსეთის მაღალი საზოგადოების წრეებში და თვით ალექსანდრე I აღმოჩნდა კვაკერებთან, მორავიელ მმებთან და ბოლოს თვით ბარონესა კრუდენერთან ურთიერთობაში, იგი შეხვდა იუნგ-შტილინგს მის მფარველ ბადენის ჰერცოგთან, შეეცალა თავისი დამოკიდებულება მასთან და ნებაც კი დართო გამოსულიყო მისი ნაშრომის „ღარდი სამშობლოზე“ რუსული თარგმანი, ხოლო იუნგ-შტილინგს საჩუქრად 1000 ოქრო გადასცა²².

ამიერკავკასიაში გერმანელ კოლონისტთა გადმოსახლების დაწყების ოფიციალური ისტორია, რომელსაც თითქმის ყველა მკვლევარი იზიარებს, ასეთია: შტუტგარტში 1816 წელს გავლით იმყოფებოდა რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე I, რომელსაც სეპარატისტებმა სთხოვეს კავკასიაში, არარატის მთასთან დასახლების ნებართვა. რუსეთის იმპერატორმა თანხმობა განუცხადა სეპარატისტთა წარმომადგენლებს, მხოლოდ საჭიროდ თვლიდა ამიერკავკასიაში სათანადო ნიადაგის მომზადებას გერმანელ კოლონისტთა ჩამოსასახლებლად. სეპარატისტებს არ დაუტეიათ ოფიციალური ნებართვისათვის, ისე გამოემგზავრნენ რუსეთისაკენ 1817 წელს.

თვით ფაქტი — ალექსანდრე I შეხვედრა სეპარატისტთა წარმომადგენლებთან შტუტგარტში ან მის მახლობლად — ეჭვს არ იწვევს, რადგან იგი დასტურდება დოკუმენტებითაც²³. მაგრამ ამ დოკუმენტებში არ არის მითითებული ამ შეხვედრის თარიღი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ალექსანდრე I არც ერთი ბიოგრაფი, რომელთაც

²¹ Das Haimweh, ეს ნაწარმოები 1807 წელს თარგმნა რუსულ ენაზე ლუბია-ნოესკიმ, მაგრამ უკვე დაბეჭდილი პირველი ორი ნაწილი მთავრობამ აკრძალა.

²² Александр I и госпожа Криленер, Харьков, 1891, стр. 34—47.

²³ Акты, т. VIII, 165, с. 238.

დაწვრილებით აქეთ აღწერილი იმპერატორის ცხოვრების ეს პერიოდი, არაფერს გადმოგვცემს ამ შეხვედრის შესახებ. ჩვენი აზრით, ამ შეხვედრის თარიღი — 1816 წელი — შეცდომით უნდა იყოს მიღებული. ამ შეხვედრის თარიღად 1816 წელს მკვლევართა უმრავლესობა, შესაძლოა, იღებს იმ მოსაზრებით, რომ თუ სექტანტები 1817 წელს უკვე ოდესაში არიან ჩამოსული ისე, რომ მათ არ დაუცადეს ოფიციალურ ნებართვას რუსეთში გადმოსახლების შესახებ, ეს თხოვნა უნდა მომხდარიყო 1816 წელს.

ამ, თუ სხვა მოსაზრებით ალექსანდრე I შტუტგარტში გავლის და სეპარატისტების მიერ გადმოსახლების ნებართვის თხოვნის თარიღი — 1816 წელი არც ერთ მკვლევარს არ გაუხდია საექვოდ. მაგრამ აღნიშნული ფაქტი (სექტანტთა თხოვნა ალექსანდრე პირველისადმი — შტუტგარტში) არ შეიძლება მომხდარიყო 1816 წელს. ამ წელს ალექსანდრე I არ ყოფილა არა თუ შტუტგარტში, არამედ საერთოდ ევროპაში. 1816 წლის დასაწყისი ალექსანდრე პირველმა პეტერბურგში გაატარა. ამ დროს იგი ძირითადად დიპლომატიურ მიმოწერას აწარმოებდა²⁴. ზაფხულში იგი ეწვია არაჟჩევს მის მამულ გრუზინოში, საიდანაც ივლისის ბოლოს დაბრუნდა პეტერბურგში. შემდეგ, აგვისტოში იგი იწყებს დიდ მოგზაურობას რუსეთში, მარშრუტით: პეტერბურგი — მოსკოვი — ტულა — კალუგა — როსლავი — ჩერნიგოვი — კიევი — ჟიტომირი — ვარშავა — ბრიაანსკი — გროდნო — რიგა — პეტერბურგი. ამ მოგზაურობიდან ალექსანდრე I პეტერბურგში დაბრუნდა ოქტომბრის მიწურულში. 1816 წლის ბოლო თვეები მან პეტერბურგსა და მის მახლობლად გაატარა²⁵. ამდენად ალექსანდრე I შეხვედრა სეპარატისტების წარმომადგენლებთან შტუტგარტში 1816 წელს შეუძლებელი იყო მომხდარიყო, რადგან იგი ამ წელიწადს რუსეთის ფარგლებს არ გასცილებია. ალექსანდრე I ევროპაში და კერძოდ შტუტგარტში იმყოფებოდა 1815 და 1818 წლებში²⁶. უკანასკნელი თარიღი მიუღებელია, რადგან ამ დროს სექტანტები უკვე საქართ-

²⁴ Вел. кн. Николай Михайлович, да саб. ნაშრ., გვ. 195.

²⁵ Н. К. Ш и л ь д е р, Император Александр Первый, его жизнь и царствование, т. IV. С.-Петербург, 1898. стр. 47—62; История царствования Александра I и Россия в его время, т. V, СПб. 1871, стр. 289—307.

²⁶ Н. К. Ш и л ь д е р, указ. труд., т. III, стр. 321—328; А. Д. С о л о м к о, Документы относящиеся последние месяцам жизни и кончине императора Александра Павловича, С-Пб. 1910, стр. 7—9; А. М и х а й л о в с к и й - П а н и л е в с к и й, Записки 1814 и 1815 гг., С-Пб., 1832, стр. 172—183.

ველოში არიან. რჩება 1815 წელი, რომელიც უნდა იყოს აღნიშნული შეხვედრის თარიღი, რაც სხვა ფაქტორებითაც დასტურდება.

მოკლედ განვიხილოთ მოვლენათა მსვლელობა ამ პერიოდში. 1814 წელს ალექსანდრე პირველი გაემგზავრა ვენის კონგრესზე მონაწილეობის მისაღებად. ვენის კონგრესი ჯერ კიდევ გრძელდებოდა, როცა 1815 წლის პირველ მარტს საფრანგეთის ყოფილი იმპერატორი ნაპოლეონი მცირე რაზმით გადმოსხდა სამხრეთ საფრანგეთის სანაპიროზე. 20 მარტს იგი უკვე პარიზში იყო.

ნაპოლეონი ამ დროისათვის სეპარატისტების მიერ ანტიქრისტიდ და „შავ ანგელოზად“ იყო მიჩნეული, რომელიც უპირისპირდებოდა „თეთრ ანგელოზს“ — ალექსანდრე I. ნაპოლეონის დაბრუნება, რაც ახალ სისხლისმღვრელ ბრძოლებს მოასწავებდა, ცხადია, სეპარატისტების შეშფოთებას გამოიწვევდა, როგორც „მეორედ მოსვლის“ ერთ-ერთი სიმპტომი და დააჩქარებდა მათი ძირითადი მისწრაფებებს — აღმოსავლეთში, არარატის მთასთან გადასახლების განხორციელების სურვილს.

ნაპოლეონის ყოველგვარი ცდა, შეეტანა განხეთქილება მოწინააღმდეგე კოალიციის წევრებს შორის, მარცხით დამთავრდა. ევროპის ახალი (მეშვიდე) კოალიციის ჯარები დაიძრნენ საფრანგეთის საზღვრებისაკენ. 1815 წლის 31 მაისს ალექსანდრე I ვენიდან მიუნხენის და შტუტგარტის გავლით გაემართა შტუტგარტთან ახლოს, მდინარე ნეკარის ნაპირზე მდებარე პატარა ქალაქ ჰაილბრონში, სადაც მოთავსებული იყო რუსეთის არმიის მთავარბანაკი. სწორედ აქ, 1815 წლის 4 ივნისს მოხდა პირველი შეხვედრა ალექსანდრე პირველსა და ბარონესა კრუდენერს შორის, რომელიც სპეციალურად ამ მიზნით ჩამოვიდა აქ. მალე რუსეთის არმიის მთავარბანაკი გადაიტანეს ჰაიდელბერგში, სადაც იმპერატორის მიწვევით გადავიდა კრუდენერიც. ამ დროისათვის ნაპოლეონმა მოახერხა რამდენიმეჯერ დაემარცხებინა კოალიციის ჯარები. 16 ივნისს აქ ალექსანდრე I შეიტყო მოკავშირეთა (ბლიუზერის) არმიის დამარცხება ლინისთან ბრძოლაში. ამ ცნობამ სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო რუსეთის იმპერატორი, მაგრამ კრუდენერმა შეძლო მისი გამხსნევება და მართლაც 23 ივნისს ჰაიდელბერგში მიიღეს ცნობა ვატერლოოს ბრძოლაში ნაპოლეონის არმიის დამარცხების შესახებ. ამ დროიდან მოიპოვა ბარონესა კრუდენერმა განუსაზღვრელი გავლენა ალექსანდრე I-ზე. სწორედ ამ პერიოდში აქ (შტუტგარტში, ან შესაძლოა, ჰაილბრონსა და ჰაიდელბერგში) უნდა მიეღო ალექსანდრე I სე-

პარატისტთა თხოვნა რუსეთში გადმოსახლების შესახებ. ამ თხოვნის წარდგენასა და დაკმაყოფილებაში მონაწილეობა უნდა მიეღო კრუდენერს. აქვე აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც. ჰაილბრონში ბარონესა კრუდენერს ალექსანდრე I მოლოდინში ზინა დაქირავებული ჰქონდა ვინმე მეწისქვილე იაკობ კოხის სახლში, სადაც აწყობდა სექტანტური კითხვის საღამოებს და მსმენელებს მოუწოდებდა გადასახლებულიყვნენ კავკასიაში²⁷. ეს იაკობ კოხი უნდა იყოს სეპარატისტთა ამიერკავკასიაში გადმოსახლების ერთ-ერთი ინიციატორი და ხელმძღვანელი²⁸. ამ ორი პიროვნების (იაკობ კოხის) იდენტურობაზე მიგვითითებს ის ფაქტიც, რომ, მართალია, წყაროთა უმრავლესობა არ ასახელებს სეპარატისტთა ერთ-ერთი ხელმძღვანელის იაკობ კოხის საქმიანობას, მაგრამ ვინმე X. III.-ს აქვს შემონახული ცნობა, რომ სეპარატისტთა ერთ-ერთი ხელმძღვანელი, იაკობ კოხი, რომელიც შემდგომში რელიგიური განხეთქილების ნიადაგზე საქართველოდან სარეპტაში²⁹ გადასახლდა, სპეციალობით იყო მეწისქვილე³⁰. ამდენად ბარონესა კრუდენერის ყოფნა ამიერკავკასიაში გადმოსახლების მსურველ სეპარატისტთა ერთ-ერთ ხელმძღვანელთან შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში გერმანელ სექტანტთა ამიერკავკასიაში ჩამოსახლების უშუალო განხორციელებას მიაწერენ ბენგელისა და იუნგ-შტილინგის პრაქტიკულ საქმიანობას. თუ ეს რამდენადმე სწორია იუნგ-შტილინგის მიმართ, სრულიად საფუძველს არის მოკლებული ბენგელის შესახებ. ბენგელმა ისევე, როგორც ზემოთდასახელებულმა სხვა მისტიკოსმა იმწერლებმა, თეორიული საფუძვლები ჩაუყარა სეპარატისტთა მოძღვრებას აღმოსავლეთში გადასახლების და მეორედ მოსვლისათვის იქ შეხვედრის შესახებ. ბენგელმა და იუნგ-შტილინგმა წლებიც კი გამოთვალეს, თუ როდის უნდა დაწყებულიყო მეორედ მოსვლა; მაგრამ ბენგელს არ შეეძლო თავისი ქადაგებით აქტიური პრაქტიკული მონაწილეობა მიეღო სეპარატისტთა ამიერკავკასიაში ჩამოსახლების საქმეში, რადგან იგი ამ მოვლენამდე 65 წლით ადრე (1752 წ.) გარდაიცვალა.

²⁷ В. К. Н а д л е р, Император Александр I и идея священного союза, г. V, Риг, 1915, стр. 536.

²⁸ Акты т. VI, ч. I, 426, стр. 317.

²⁹ იოლგისპირეთის გერმანული კოლონიების ცენტრი.

³⁰ Письма X. III. . . к. Ф. Булгарину или поездка на Кавказь, «Северный Архив», 1828, ч. 35, стр. 240.

ამავე დროს ზოგიერთი მკვლევარი საერთოდ არ იხსენიებს კრუდენერის საქმიანობას სეპარატისტთა გადმოსახლების საქმეში. შესაძლოა ამ შემთხვევაში აღნიშნული მკვლევარები ეყრდნობიან კრუდენერის ზოგიერთ ბიოგრაფს (ეინარი და სხვები), რომლებიც უარყოფდნენ ბარონესა კრუდენერის მიერ სექტანტისეპარატისტების კავკასიაში გადასახლებლად წაქეზებას და ფაქტების საწინააღმდეგოდ ამტკიცებდნენ, რომ, თითქოს, 1815 წელს იუნგ-შტილინგის და მისი მიმდევრების აგიტაციის საწინააღმდეგოდ კრუდენერი ურჩევდა სეპარატისტებს თავი შეეკავებინათ კავკასიაში გადმოსახლებისაგან³¹.

ეინარის ეს მტკიცება სრულიად ეწინააღმდეგება ფაქტებს, რაც თავის დროზე სრულიად სამართლიანად იქნა მხილებული და უარყოფილი როგორც კრუდენერის ბიოგრაფების (მიულენბეკი), ისე სხვა მკვლევართა (ნადლერი)³² მიერ. მართლაც, განა შეიძლება სერიოზულად მტკიცება იმისა, რომ კრუდენერი წლების მანძილზე, 1815 წლამდე, თავგამოდებით მოუწოდებდა სექტანტებს კავკასიაში გადასახლებულიყვნენ, რისთვისაც მრავალი უსიამოვნება შეხვდა. 1815 წელს კი ურჩევდა მათ თავი შეეკავებინათ ამ გადასახლებისაგან, ხოლო 1816—1817 წლებში კვლავ მოუწოდებდა (ამჯერად შვეიცარიელ სექტანტებს) გადასახლებულიყვნენ კავკასიასა და პალესტინაში, რის გამოც შვეიცარიის ხელიაუფლებმა იგი თავისი ქვეყნიდან გააძევეს³³. მაგრამ ეს უკანასკნელი ავტორები არ აღნიშნავენ, თუ რატომ დასჭირდათ ეინარს და კრუდენერის ზოგიერთ სხვა ბიოგრაფს სეპარატისტთა ამიერკავკასიაში გადმოსახლების საქმეში კრუდენერის აქტიური მონაწილეობის უარყოფა და პირიქით მტკიცება, რომ იგი 1815 წელს ურჩევდა სექტანტებს თავი შეეკავებინათ გადმოსახლებისაგან³⁴. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში ეინარი და სხვა ბიოგრაფები ცდილობდნენ თავიანთი გმირისათვის აეცილებინათ მორალური პა-

³¹ Charles Eynard, Vie de madame Krüdener, 1 vol., Paris, 1849, p. 319.

³² Надлер, დასახ. ნაშრ., გვ. 539.

³³ Пипин, დასახ. ნაშრ., გვ. 222—223.

³⁴ იუნგ-შტილინგთან ერთად კრუდენერის დიდ როლს კოლონისტთა ჩამოსახლებაში ადასტურებს ა. მ. ფადეევი (რხ. А. М. Фадеев, დასახ. ნაშრ., გვ. 15). უკანასკნელ ხანებში ამ საკითხზე გამოქვეყნებული სტატიებიდან აღსანიშნავია ა. ვარშავსკის სტატია ეურნალ «Знание — сила»-ში, რომელშიც ავტორი, სრულიად სამართლიანად, მაწერს ბარონესა კრუდენერს მნიშვნელოვან როლს კავკასიაში სექტანტების ამიერკავკასიაში ჩამოსახლების საქმეში (იხ.: «Знание — сила», 1967, № 1, стр. 41).

სუხისმგებლობა იმ დიდი მსხვერპლისა და უბედურების გამო, რაც სეპარატისტებმა ამიერკავკასიაში ჩამოსვლამდე და აქ ჩამოსახლების პირველ წლებში განიცადეს.

სეპარატისტთა წარმომადგენლების შეხვედრა ალექსანდრე I მომხდარა ვიურტემბერაში რუსეთის საელჩოს მეშვეობით³⁵. შეხვედრის დროს სეპარატისტთა წარმომადგენლებმა რუსეთის იმპერატორს გააცნეს თავისი რელიგიური რწმენის არსი და სთხოვეს კავკასიაში დასახლების ნებართვა. სავარაუდოა, რომ ალექსანდრე I კრუდენერის მეშვეობით საკმაოდ კარგად იცნობდა სეპარატისტთა მოძღვრებას და, როგორც ჩანს, თანაუგრძობდა კიდევ მას. იგი დაპირდა სეპარატისტებს კავკასიაში დასახლების ნებართვას და მათი რელიგიური რწმენის ზელშეუხებლობას. ამასთანავე სეპარატისტები გააფრთხილეს, რომ წინასწარ საჭირო იქნება მათი დასახლებისათვის თავისუფალი სახაზინო მიწების შერჩევა და მხოლოდ ამის შემდეგ მიიღებდნენ ისინი რუსეთის იმპერიაში და კერძოდ ამიერკავკასიაში დასახლების ოფიციალურ ნებართვას.

სეპარატისტებს, ეშინოდათ რა მოახლოებული მოვლენის (ქვეყნიერების დასასრულის), აღარ დაუტყდიათ ოფიციალური ნებართვისათვის, ისე დაიწყეს სამზადისი ამიერკავკასიაში გადმოსასახლებლად.

1817 წლის დასაწყისში პირველი ამიერკავკასიისაკენ, ავანგარდის სახით დაიძრნენ სოფ. შვაიკპაიმის მცხოვრებნი, 50 ოჯახის შემადგენლობით³⁶. მათ კვალდაკვალ 1817 წლის აპრილისათვის ამიერკავკასიაში გამოსამგზავრებლად ქ. ულუმში თავი მოიყარა 1400 ოჯახმა (7000-მდე კაცმა). მათ უმრავლესობას ვიურტემბერელი სეპარატისტები შეადგენდნენ, რომელთა გარდა მცირე რაოდენობით იყვნენ ბადენელებიც და აგრეთვე თითო-ორთა სხვადასხვა ჯურის ავანტურისტები რაინისპირა გერმანული სახელმწიფოებიდან. სეპარატისტებმა მგზავრობის წარმატებით განხორციელებისათვის რამდენიმე ღონისძიება გაატარეს: შექმნეს საერთო სალარო ღარიბთა დასახმარებლად, რომელშიც ყოველმა მდიდარმა სექტანტმა თავისი კაპიტალის მეთაფდი შეიტანა, ულმიდან ვენაში მიაგვლინეს დელეგატები, რომელთაც რუსეთის საელჩოს აცნობეს თავისი გამგზავრების შესახებ და სთხოვეს დახმარება. რუსეთის საელჩოში კოლო-

³⁵ Акты, т. VIII, 165, стр. 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

³⁶ Н. Н. К и н ф о р о в, Экономический быт немецких колонистов в Закавказском крае. «Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края», т. I, 1885, стр. 99.

ნისტთა დელეგატებს აღუთქვეს სათანადო დახმარება და ამასთანავე ურჩიეს ამიერკავკასიისაკენ გამომგზავრებულიყვნენ სახმელეთო გზით, გალიციის გავლით.

სექტანტებმა ეკონომიური მოსაზრებით უარი თქვეს ამ რჩევაზე და ამიერკავკასიისაკენ გამოემართნენ მდინარე დუნაის გზით, რაც მრავალი მათგანისათვის საბედისწერო აღმოჩნდა. გერმანელმა კოლონისტებმა გაიარეს რეგენსბურგი, ვენა, პრესბურგი (ბრატისლავა), ბელგრადი და მდინარე დუნაით მიაღწიეს იზმაილს. შუა ზაფხულის პაპანაქება სიცხეში არაჯანსაღ დუნაისპირა დაბლობზე მგზავრობამ მასიური ავადმყოფობა გამოიწვია ჯადმოსახლებულებს შორის. ავადმყოფობის გამო მათ ორჯერ მოუხდათ გადაეტანათ ორმოცდღიანი კარანტინი — ჯერ იზმაილში, შემდეგ ოვიდიეპოლში³⁷. თვითეული კარანტინის დროს ათასზე მეტი კაცი დაიხოცა. ოდესაში გადმოსახლებულებს კვლავ მოუხდათ კარანტინის გადატანა, რომლის დროსაც თითქმის ყველა მათგანმა იავადმყოფა და მრავალიც დაიხოცა.

ოდესაში ჩამოსულ კოლონისტებს პირველად ჩამოსული სექტანტთა 50 ოჯახიდან 31 უკვე საქართველოსკენ წამოსული დახვდათ.

ოდესაში პირველად ჩამოსულმა სექტანტთა 31 ოჯახმა თხოვნით მიმართა შინაგან საქმეთა მინისტრს კოზოდავლეუს, დაერთო საქართველოში დასახლების ნება. თავის თხოვნას კოლონისტები იმიტაც ასაბუთებდნენ, რომ ისინი სამშობლოში მევენახეობას მისდევდნენ და საქართველოს კლიმატურ პირობებში შეძლებდნენ ამ დარგში მუშაობას. ცოტა უფრო ადრე, 1816 წლის დეკემბერში კოზოდავლევა მიიღო ერმოლოვის ზემოაღნიშნული თხოვნა — ჩამოესახლებინათ თბილისის მახლობლად გერმანელ კოლონისტთა 30-მდე ოჯახი, რომლებიც სხვადასხვა პროდუქტს მიაწვდიდნენ თბილისის მოსახლეობას. კავკასიის ხელისუფლებმა სცადეს ამ მიზნით ჩრდილო კავკასიაში მდებარე შოტლანდიელთა კოლონია კარასში მცხოვრებ გერმანელ კოლონისტთა გადმოსახლება, მაგრამ ამ უკანასკნელებმა უარი განაცხადეს საქართველოში გადმოსვლაზე. ამიტომ კოზოდავლევი სიამოვნებით დათანხმდა სექტანტთა პირველი ჯგუფის თხოვნას. მისი წარდგენით მინისტრთა კომიტეტმა 1817 წლის 5 მაისის გადაწყვეტილებით ნება დართო აღნიშნულ 31 ოჯახს, გადმოსახლებულიყვნენ საქართველოში.

³⁷ სსრ ცსსა, ფ. 2, ანაწ. I, საქმე 1384, ფურც. 13.

კოლონისტების მგზავრობა ოდესიდან შემდეგი მარშრუტით მიმდინარეობდა: ხერსონი, ტავანროგი, როსტოვი, გეორგიევსკი, მოზდოკი, თბილისი.

კოლონისტთა პირველი ჯგუფი 31 ოჯახის (181 სულს) შემადგენლობით თბილისში ჩამოვიდა 1817 წლის 21 სექტემბერს. ეს კოლონისტები დაასახლეს სართიქალის მახლობლად; კოლონიას ეწოდა მარიენფელდი.

შემოდგომა და ზამთარი გერმანელმა სექტანტებმა ოდესის მიდამოებში გაატარეს, ადრე გადმოსახლებულ თავიანთ თანამემამულეებთან. აქ გამოიჩვენა, რომ ზოგიერთი წინამძღოლი უსინდისოდ ექცეოდა საზოგადოებრივ სალაროს. ამ ამბავმა, ზემოაღნიშნულ უბედურებებთან ერთად, არეულობა და განხეთქილება გამოიწვია გერმანელ სექტანტებს შორის. სექტანტთა ნაწილმა სეპარატისტული მოძღვრება უარყო და დაუბრუნდა ლუთერანულ სარწმუნოებას. სამასმა ოჯახმა უარი განაცხადა გზის გაგრძელებაზე, ისინი დასახლდნენ ხერსონის გუბერნიისაში, სადაც შექმნეს კოლონია პოფენუნგსტალი³⁸.

გადმოსახლებულებმა კავკასიაში დასახლების ნებართვის დასაჩქარებლად ოდესიდან მოსკოვში მყოფ იმპერატორთან გაგზავნეს სამი დელეგატი: კოხი, ფრიკი და მაიერი. დელეგატებმა ალექსანდრე I წარუდგინეს თხოვნა — დაერთო საქართველოში დასახლების ნება; ამასთანავე კოლონისტები ვალდებულებას იღებდნენ, რომ ნიკორე დახმარების გარდა არაფრით არ შეაწუხებდნენ მთავრობას; რომ თვით აიგებდნენ სახლებს, დაამზადებდნენ სამუშაო ინვენტარს და სხვა; მხოლოდ ითხოვდნენ ხელშეწყობას დასასახლებლად ვარგისი ადგილების შერჩევით და სამშენებლო და სხვა საქმეში მასაღის გამოყოფით.

რუსეთის იმპერატორმა ყოველგვარი დახმარება აღუთქვა კოლონისტებს. მისი ბრძანებით გრაფი ნესელროდე 1818 წლის 20 თებერვლის წერილით აცნობებდა ერმოლოვს, რომ ოდესიდან საქართველოსაკენ გამოსამგზავრებლად ემზადება ზუთასი გერმანელის ოჯახი. იმპერატორის ბრძანებით კავკასიის მთავარმართებელს ყოველგვარი ზომები უნდა მიეღო კოლონისტების დასასახლებლად და სათანადოდ მოსაწყობად. დელეგატებს აქვე აცნობეს, რომ კოლონისტებს ოდესიდან უნდა გაეგზავნათ წარმომადგენლები ამიერკავკასიაში დასასახლებლად ვარგისი ადგილების შესარჩევად.

³⁸ Ф. Ц и м е р, Колония Еленендорф, сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, 1901, вып. 29, ч. II, стр. 2.

საპასუხო წერილში ერმოლოვი წერდა ნესელროდეს, რომ თუმცა უცხოელი კოლონისტების ჩამოსახლება ამიერკავკასიაში მრავალმხრივ სასურველია, მაგრამ ამ რაოდენობის კოლონისტთა ერთდროულად დასახლება ძალზე ძნელია, რადგან გაჭირდება მათთვის საჭირო რაოდენობით თავისუფალი სახაზინო მიწების გამოძებნა, მათი დაცვა სამხედრო რაზმებით მთიელთა თავდასხმებისაგან და სხვ.³⁹ ამიტომ ერმოლოვი ითხოვდა, რომ გერმანელებს ეს ზამთარიც ოდესაშთან გაეტარებინათ და 1819 წლის გაზაფხულზე დაძრულიყვნენ ამიერკავკასიისაკენ.

ამ დროისათვის გერმანელი კოლონისტები კვლავ მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. შემოდგომის წვიმების დროს გადმოსახლებულებს კვლავ მოედო სხვადასხვა ავადმყოფობა, რამაც კიდევ რამდენიმე ასეული ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა, უმთავრესად ღარიბთა რიგებიდან. მაშინ სამხრეთის მხარეში გადმოსახლებულ უცხოელთა კომიტეტის თავმჯდომარემ გენერალმა ინზოვმა ბრძანება გასცა კოლონისტებს აღარ დაეცადათ კავკასიაში გაგზავნილი წარმომადგენლების დაბრუნებისათვის და დაუყოვნებლივ გამომგზავრებულყვნენ⁴⁰⁻⁴¹.

გამომგზავრების მსურველი კოლონისტები ათ პარტიად გაყვეს, თვითეულ პარტიაში 50-მდე ოჯახი შედიოდა. თვითეულ პარტიას სპეციალური მეთვალყურის სახით მიუჩინეს ოფიცრები ე. წ. „კონდუქტორები“.

1818 წლის ივლისის ბოლოსათვის 9 პარტია უკვე გამომგზავრებული იყო ამიერკავკასიისაკენ, ხოლო მე-10 მზად იყო გამოსამგზავრებლად. კოლონისტთა სამგზავრო მარშრუტი იგივე იყო, რაც პირველად ჩამოსახლებული 31 ოჯახისა. კოლონისტთა პარტიები მგზავრობდნენ გარკვეული ინტერვალებით, რათა უფრო ადვილად ემოვნათ სურსათი და ფურაჟი.

ერმოლოვი ამ დროს ჩრდილო კავკასიაში ციხე-სიმაგრეების სუნჯასა და გროზნაიას რაიონში იმყოფებოდა, საიდანაც ხელმძღვანელობდა სამხედრო ოპერაციებს მთიელების წინააღმდეგ. მისი მითითებით საქართველოს სამხედრო გუბერნატორმა ვენერალმა სტალმა დაიწყო სახაზინო მიწების შერჩევა კოლონისტების დასახლებლად.

თავდაპირველად კოლონისტთა დასახლებლად შეარჩიეს მიწები საგურამოსთან, მულანლოსთან, სამაჩვეთში, თავგთში, სამ-

³⁹ Акты. т. VI, ч. I, 426, стр. 316.

⁴⁰⁻⁴¹ Записки А. П. Ермолова во время управления Грузией, М., 1868, стр. 67.

შვილდემი (თბილისის მაზრა), ხანლუჯარსა და შამქორში (ელისავეტპოლის მაზრა). კოლონისტთა წარმომადგენლებმა აღნიშნული მიწები დაათვალიერეს და მოეწონათ.

ამ მიწებიდან საგურამო ეკუთვნოდა ეკლესიას, მულანლო — თავად ჭავჭავაძეს. ხოლო დანარჩენი მიწები ძირითადად გაუკაცრიელებული იყო, კოლონისტების დასასახლებელი მიწების ნაცვლად ეკლესიას ჰპირდებოდნენ ფულად კომპენსაციას, ხოლო თავად ჭავჭავაძეს სახაზინო სოფლის ურიათუბნის (დღევანდელი ვაზისუბნის) ნახევარს. მულანლოს მცხოვრებნი უნდა აეყარათ და სხვაგან გადაესახლებინათ. მაგრამ შემდგომში ხელიაუფლებმა უარი თქვეს ორივე ამ ნაკვეთზე უმთავრესად კოლონისტთა უშიშროების დაცვის მიზნით — საგურამოს უღრანი ტყეები ეკრა გარს, ხოლო მულანლო ახლოს იყო სამომთაბარო გზებთან, რაც მათ დაცვას თავდასხმებისაგან აძნელებდა.

ამიერკავკასიაში მიწების სინოციერის და სიმცირის გამო პეტერბურგმა დააკმაყოფილა კავკასიის ადმინისტრაციის თხოვნა — კოლონისტების თითოეული ოჯახისათვის 60 დესეტინის ნაცვლად გამოეყოთ 35 დესეტინა მიწის ნაკვეთი⁴².

ხელისუფალთა ყოველმხრივი დახმარების მიუხედავად კოლონისტებს ძალზე მძიმე პირობებში უხდებოდათ მგზავრობა. 1818 წლის 20 სექტემბრისათვის ჩამოსული პირველი 4 პარტიიდან (200 ოჯახი, 1000 სული) გზაში გარდაიცვალა 60 კოლონისტი, ხოლო თბილისში ავადმყოფი ჩამოვიდა 58⁴³.

გერმანელი კოლონისტები თბილისის გუბერნიის სხვადასხვა ადგილზე დაასახლეს. ბოლოს ჩამოსული კოლონისტებისათვის თბილისის მახლობლად არ აღმოჩნდა დასასახლებლად ვარგისი ადგილები, ამიტომ მათ ხელისუფლებმა შესთავაზეს დასახლებულიყვნენ ელისავეტპოლის მაზრაში. ამ წინადადებაზე კოლონისტები არ დათანხმდნენ და დარჩნენ თბილისის მიდამოებში. ისინი არსებობდნენ 'შემთხვევითი სამუშაოთი, ან მათხოვრობდნენ. მაშინ კავკასიის ადმინისტრაციის ბრძანებით კაზაკებს რაზმმა ისინი ძალით გადაიყვანა ელისავეტპოლის მაზრაში. ვინაიდან ეს მოხდა გვიან შემოდგომაზე, ზამთარი მათ ქალაქ ელისავეტპოლში გაატარეს. 1819 წლის გაზაფხულზე გერმანელი კოლონისტები კვლავ ძალდატანებით გადაიყვანეს მდინარეების განჯისა და შამქორის მიდამოებში, სადაც მათ ორი კოლონია დააარსეს⁴⁴.

⁴² სსსრ ცსსა, ფ. 227, ანაწ. I, სკმე 27.

⁴³ Акты, т. VI, ч. I, 449, стр. 319.

⁴⁴ Ф. Ц и м е р, დასახ. ნაშრ., გვ. 3—4.

1819 წლის ბოლოსათვის გერმანიიდან გადმოსახლებულებმა ქვეყნის ადმინისტრაციის დახმარებით სულ რვა კოლონია შექმნეს.

1. მ ა რ ი ე ნ ფ ე ლ დ ი — 31 ოჯახით, კახეთის გზატკეცილზე (სართიჭალაში) თბილისიდან 35 ვერსის დაშორებით.

2. თ ბ ი ლ ი ს ი ს კ ო ლ ო ნ ი ა — ქალაქის მაშინდელ გარეუბან კუკიაზე (ახლანდელი პლუხანოვის გამზირის ტერიტორია) — 51 ოჯახით⁴⁵. 1852 წელს ეს კოლონია, რომელიც მხოლოდ ხელოსნებისაგან შედგებოდა, ქალაქს მიეკუთვნა, ხოლო 1861 წლიდან კოლონისტების სარგებლობაში მყოფი მიწები მათ სრულ საკუთრებაში გადაიცა⁴⁶.

3. ა ლ ე ქ ს ა ნ დ ე რ ს ი დ ო რ ფ ი — 23 ოჯახით (დაერქვა ალექსანდრე I პატივსაცემად), მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, თბილისიდან ჩრდილოეთით 6 ვერსის დაშორებით; დიდუბოს სახაზინო მიწებზე (ახლანდელი სამტრედიის ქუჩის მიდამოები).

4. პ ე ტ რ ს დ ო რ ფ ი — 17 ოჯახით (სახელწოდება მიიღო პეტრე I პატივსაცემად) — ეს კოლონია დაარსდა მარიენფელდის მახლობლად.

5. ე ლ ი ზ ა ვ ე ტ ა ლ ი — 65 ოჯახით (სომხთში — დღევანდელი ასურეთი). სახელწოდება მიიღო დასახლების ადგილის არჩევის დღესთან დაკავშირებით (1818 წლის 19 ნოემბერი ახალი სტილით).

6. ე კ ა ტ ე რ ი ა ნ ე ნ ფ ე ლ დ ი⁴⁷ — 116 ოჯახით (სახელწოდება მიიღო ვიურტემბერგის დედოფლის ეკატერინე პავლეს ასულის პატივსაცემად). ეს კოლონია მდებარეობდა ბორჩალოს მაზრაში, ბოლნისთან, თბილისიდან 60 ვერსის მანძილზე.

7. ა ნ ე ნ ფ ე ლ დ ი — 91 ოჯახით (სახელწოდება მიიღო ნიდერლანდების დედოფლის ანა პავლეს ასულის პატივსაცემად). კოლონია შეიქმნა შამქორის სახაზინო ტიალ მიწებზე განჯიდან 25 ვერსის, ხოლო თბილისიდან 155 ვერსის მანძილზე.

8. ე ლ ე ნ ე ნ დ ო რ ფ ი — 130 ოჯახით; განჯის მახლობლად

---

⁴⁵ თბილისის და ზოგიერთ სხვა კოლონიაში მცხოვრებ კოლონისტთა ოჯახების რიცხვს სხვადასხვა წყარო განსხვავებულს იძლევა, რაც კოლონისტთა ხშირი გადასვლა-გადმოსვლით უნდა აიხსნას.

⁴⁶ ЦГИАЛ, ფ. 1268, оп. 5, д. 299, л. 33.

⁴⁷ კოლონია ეკატერინენფელდი თავდაპირველად დაარსდა ელისავეტპოლის მაზრაში — შამქორის სახაზინო მიწებზე; მაგრამ მიწების სიმწირის და წყლის უკმარისობის გამო, შემდგომში კოლონისტები გადაიყვანეს საშვილდეში — ე. წ. ყორანთის მიწაზე, რომელიც ეკლესიას ეკუთვნოდა; ეს კოლონია მდებარეობდა თბილისიდან სოფ. ქვეშისაყენ მიმავალ გზაზე (ЦГИАЛ ფ. 1268, оп. 5, д. 299, л. 331).

(სახელწოდება მიეკუთვნა მეკლენბურგ-შვერინის პერცოგინიას ელენე პავლეს ასულის პატივსაცემად)⁴⁸.

შემდგომში ამიერკავკასიაში კიდევ რამდენიმე გერმანული კოლონია შეიქმნა. 1842 წ. აბასთუმნის მინერალური წყლების მახლობლად დაასახლეს გერმანელ კოლონისტთა 10 ოჯახი; კოლონიას ეწოდა ფრაიდენტალი. განზრახული იყო აქ კიდევ დაესახლებინათ 70-მდე ვიურტემბერგელი კოლონისტის ოჯახი⁴⁹. მაგრამ აქ დასახლებულ კოლონისტებს მიწა არ მოეწონათ. მათგან ერთი ოჯახი რუსეთში გადასახლდა, ერთი ეკატერინენფელდში, ხოლო 8 ოჯახი 1848 წელს ცალკე კოლონიის სახით დასახლეს მარიენფელდის მეზობლად.

1850 წელს სტავროპოლის მახლობლად მდებარე იოჰანესდორფიდან ლოკინოში ჩამოასახლეს გერმანელ კოლონისტთა 9 ოჯახი. მაგრამ კოლონისტები ვერ შეეგუენ აქაურ ჰავას და 1854 წელს უკან გაბრუნდნენ სტავროპოლში⁵⁰.

1857 წელს კოლონია ელიზავეტალის 38 უნადელო ოჯახს გამოუყვეს მიწის ნაკვეთი ქოქიანი-წალკის მახლობლად, სადაც 1842 წელს შეიქმნა კოლონია ალექსანდერსპილფი (სახელწოდება მიეკუთვნა მეფისნაცვალ ალ. ი. ბარიატინსკის პატივსაცემად)⁵¹.

გასული საუკუნის 40-იან წლებში კავკასიის ადმინისტრაციამ სცადა დასავლეთ საქართველოში — გურიასა და იმერეთში დაესახლებინა გერმანელი კოლონისტები, მაგრამ კოლონისტთა შორის არ აღმოჩნდნენ დასავლეთ საქართველოში დასახლების მსურველნი⁵². 60-იან წლებში სცადეს გერმანელ კოლონისტთა დასახლება სამტრედიის მახლობლად — სატურიაში, მაგრამ ხელისუფალთა ეს ღონისძიება არ განხორციელდა, რადგან აღნიშნულ მიწებზე (370 დესეტ.) ცხოვრობდა 53 სახაზინო გლეხის ოჯახი, რომლებიც ვერ გადასახლეს⁵³.

ასევე უშედეგო აღმოჩნდა მხარის ხელისუფალთა ცდა — დაესახლებინათ გერმანელი კოლონისტები კერძო მფლობელთა მიწებზე⁵⁴. ხელისუფალთა ამ წინადადებას განსაკუთრებით გამოხმაურე-

⁴⁸ ЦГИАЛ, ф. 1268, оп. I, д. 611.

⁴⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ. I, საქმე 6886, ფურც. 1.

⁵⁰ ი ქ ვ ე, ფ. 222, ანაწ. I, საქმე 77, ფურც. 14, 17.

— Н. Никитилов, დასახ. ნაშრ., გვ. 101.

⁵² ბ. გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, მონოგრაფიები, ტ. I, გვ. 474. სსსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ. I, საქმე 6396, ფურც. 6—10.

⁵³ სსსრ ცსსა, ფ. 240. ანაწ. I, საქმე 29, ფურც. 46.

⁵⁴ ი ქ ვ ე, ფ. 16, ანაწ. I, საქმე 4549.

ბიან კახელი მემამულეები. 1860 წელს იყალთოელ თავადებს რევავ და ათანასე მაყაშვილებს ხელისუფალთათვის შეუთავაზებიათ დაესახლებინათ გერმანელი კოლონისტები მათ მამულში — არაშენდასა და გოლღოსში. ეს დაუსახლებელი ადგილი მდებარეობდა თელავიდან 10 ვერსის დაშორებით. იგი შედგებოდა საუცხოო სახნავ-სათესი, სათიბი და საძოვარი მიწებისაგან; ჰქონდა კარგი ტყე და სასამელი წყლები — სულ 2000 დესეტინამდე ფართობი. სხვა მემამულეთა მსგავსად, მაყაშვილები მთავრობას სთავაზობდნენ კოლონისტები დაესახლებინათ აქ ისეთივე პირობებით და შელავათებით, როგორც სახაზინო მიწებზე, მაგრამ გერმანელ კოლონისტებს აქ დასახლებაზე უარი უთქვამთ⁵⁵.

1879 წელს გერმანიის სხვადასხვა კუთხის 30 ოჯახს, თბილისში წარმოგზავნილი თავისი რწმუნებულის ვინმე იზრელის საშუალებით, უზხოვნიათ კავკასიის ადმინისტრაციისათვის დაესახლებინათ ისინი კახეთში, ლაგოდუხის მახლობლად მდებარე სახაზინო მიწებზე. კოლონისტთა აქ დასახლებისაგან მთავრობას ამჯერად თავი შეუკავებია და ისინი დაუსახლებია შავი ზღვის ოლქში⁵⁶.

1884 წელს რუსეთიდან სოხუმის მახლობლად გადმოასახლეს კოლონისტები, რომლებმაც აქ შექმნეს ორი კოლონია: ნაიდორფი და გნადენბერგი — პირველი 53, ხოლო მეორე — 26 მცხოვრებით⁵⁷.

დაბოლოს, XX საუკუნის დასაწყისისათვის ძველი კოლონიების ბაზაზე წარმოიშვა რამდენიმე ახალი ე. წ. „შვილობილი კოლონია“ („дочерние колонии“): 1. გეორგფელდი (1885 წ.), 2. ალექსეევკა (1904 წ.), 3. აიგენდფელდი (1905 წ.), 4. გრიუნფელდი (1907), 5. ტრაუბენფელდი (1912)⁵⁸.

მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში ადგილი ჰქონდა გერმანიიდან და რუსეთიდან ცალკეულ გერმანელ კოლონისტთა ჩამოსვლას. ეს ცალკე ჩამოსული პირები ძირითადად გერმანულ კოლონიებში ან მსხვილ ქალაქებში (ხელოსნები) სახლდებოდნენ⁵⁹.

70-იანი წლებიდან მეფის მთავრობა ნაკლებ დაინტერესებდა იქნენს ამიერკავკასიაში გერმანელი კოლონისტების ჩამოსახლებით და ზოგჯერ კრძალავს კიდევ მას, რაც იმ დროს შექმნილი პოლიტიკური ვითარებით იყო გამოწვეული.

⁵⁵ სსსრ ცსსა, ფ. 238, ანაწ. 1, საქმე 38, ფ. 33—39.

⁵⁶ ი ქ ე ე. ფ. 241, ანაწ. 1, საქ. 999, ფ. 2—3.

⁵⁷ ი ქ ე ე. ფ. 12, ანაწ. 1, საქ. 3097, ფურცელი 55—56.

⁵⁸ Э К л е й н. Немские колонии и азербайджанские виноделне, «Народное хозяйство» (Баку), 1920, № 9, стр. 32—33.

⁵⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 4, ანაწ. 2, საქმე 636, ფურც. 1—2.

2. ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების სამეურნეო
ბანკითარების დასაწყისი

ამიერკავკასიაში ჩამოსახლებისთანავე გერმანელი კოლონისტები მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. თუმცა მთავრობამ მათ მნიშვნელოვანი თანხები მისცა, თბილისში ჩამოსვლისას ისინი მეტად შეზღუდულ მატერიალურ პირობებში იყვნენ. „პირველი პარტიის ჩამოსვლისას 50 ოჯახიდან მხოლოდ 20-ს ჰქონდა მცირეოდენი თანხა, ხოლო დანარჩენ 30-ს გროშიც არ გააჩნდა. დანარჩენი პარტიები კიდევ უფრო გადატყეებული იყვნენ. მე დაუფინანსე მათ სულზე 10 კაპიკი დღეში და ალბათ ასე უნდა უხადოთ პირველ მოსავლამდე“, — წერდა სტალი ერმოლოვს⁶⁰.

საპასუხო წერილში ერმოლოვი ავალებდა სტალს, კოლონისტები დროებით ახლო-მახლო სოფლებში მოეთავსებინა და დაეწყო ზრუნვა მათთვის სახლების აგებაზე. ამასთანავე ერმოლოვი აფრთხილებდა სტალს, რომ საჭიროა თვალყურის დევნება მათთვის, „რადგანაც ისინი (კოლონისტები — გ. მ.) უწყესრიგოდ ხარჯავენ ფულს. შემჩნეული არიან აგრეთვე სიზარმაცეში და საჭიროებენ ძალდატანებას“⁶¹.

პირველად ჩამოსახლებულმა 31 ოჯახმა 1818 წლის ზამთარი სოფ. მარტყოფში, ადგილობრივ გლეხთა სახლებში გაატარა. მათთვის დაიწყო ქვის სახლების მშენებლობა. სულ აუშენეს 16 სახლი; ორ ოჯახზე ერთი სახლი. სამშენებლო მასალა უფასოდ გამოუყვეს. მასალას უსასყიდლოდ აზიდინებდნენ ადგილობრივ გლეხებს თავისივე ურმებით. სახლებს აშენებდნენ ჯარისკაცები, რომელთაც ეძლეოდათ: ოსტატს 15 კაპიკი და მუშას ათი კაპიკი დღეში. მშენებლობას ხელმძღვანელობდა ინჟინერ-პორუჩიკი ევსტრატოვი.

შემდგომში ჩამოსული კოლონისტების ნაწილი ასევე ადგილობრივ მოსახლეობას შეაკედლეს, ნაწილი მუსულმანებისათვის ჩამორთმეულ დახურულ ურმებში (КННТКА) მოათავსეს; კოლონისტთა მცირე ნაწილმა პირველ ხანებში საცხოვრებლად მიწურება გაიკეთა. კოლონისტთა ყოველ ოჯახს მიეცა კანონით გათვალისწინებული 300—300 მანეთი სახლების ასაშენებლად. მაგრამ მთავრობამ ეს არასაკმარისად ცნო და კიდევ დაუმატა 100 — 100 მანეთი⁶².

⁶⁰ Акты, т. VI, ч. I, 449, стр. 334.

⁶¹ ი ქ ვ ე, 456, გვ. 437.

⁶² სსსრ ცსსა, ფ. 2, ანაწ. I, საქმე 1384, ფურც. 14.

პირველ ხანებში ინვენტარისა და სათანადო რაოდენობის გამოწვევი ძალის უყოლობის გამო, გერმანელ კოლონისტებს უჭირდათ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების წარმოება. მათ გაძვალტყავებულ ცხენებს არ შეეძლოთ ყაშირის მოხვნა. კოლონისტებს ამჯერადაც დაეხმარა ქვეყნის აღმინისტრაცია, რომლის განკარგულებითაც კოლონისტების მიწები საკუთარი გუთნეულით სრულიად უსასყიდლოდ მოახუნევიან ადგილობრივ გლეხებს, რომელთაც გასულ სუსხიან ზამთარში დაეხოცათ პირუტყვის მნიშვნელოვანი ნაწილი და თავიანთი მიწებიც არ ჰქონდათ ჯერ მოხსნული⁶³.

კოლონისტებს ხაზინის ხარჯზე შეუძინეს ინვენტარი და საქონელი. მხოლოდ 1819 წელს მარიენფელდის კოლონისტებმა ამ სახით მიიღეს 10 საზიდარი, 16 გუთანი, 16 მუშეკეტი, 20 ცხენის მოსართავი, 60 სული მსხვილფეხა რქიანი საქონელი და 200 ცხვარი. ამავე წელს ყოველი კოლონისტის ოჯახს მიეცა უღელი ხარის შესაძენი თანხა — 24 მან. კოლონისტებს ცალკე მიეცათ ფული წვრალი ინვენტარის შესაძენად. ამ ფულით მათ შეიძინეს ბარები, ნიჩბები, წერაქვები, ცულები, ცელები, ნამგლები და სხვა⁶⁴.

კოლონისტების მომთაბარეთა თავდასხმებისაგან დასაცავად გამოყვეს და კოლონიებში განალაგეს კაზაკთა და ჯაროსკაცთა სპეციალური რაზმები. კოლონიებს სპეციალური რაზმებით იცავდნენ კავკასიის ომების დაბთავრებამდე — XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე⁶⁵.

ხელსუფალნი დიდ ყურადღებას აქცევდნენ კოლონისტების სამედიცინო მომსახურებასაც. ამ მიზნით სპეციალურად გამოიყო სამედიცინო უწყების ინსპექტორი ექიმი პრიბილი, რომელსაც ევალებოდა გარკვეულ პერიოდში შემოევლო კოლონიები და შეემოწმებინა კოლონისტთა ჯანმრთელობა. მასიური ავადმყოფობის და ეპიდემიების დროს მას სასწრაფო ზომები უნდა მიეღო მათგან კოლონისტების დასაცავად⁶⁶.

მაგრამ მიუხედავად ყოველგვარი დახმარებისა გერმანელმა კოლონისტებმა ვერ გაამართლეს მთავრობის იმედი — გამხდარიყვნენ მაგალითის მიმცემი ადგილობრივი მოსახლეობისათვის და, პირი-

⁶³ პ. ვ უ გ უ ვ ი ლ ი, მონოგრაფიები, ტ. I, გვ. 478.

⁶⁴ Акты, т. VI, ч. I, 458, стр. 338.

⁶⁵ სსსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. I, საქმე 103, ფურც. 1; ფ. 548, ანაწ. 2, საქმე 5, ფურც. 24.

⁶⁶ Акты, т. VI, ч. I, 463, стр. 343.

ქით, თვით დააწვენენ შესანახად ადგილობრივ გლეხობას⁶⁷. რელიგიურ საკითხებზე დავით გატაცებული კოლონისტები ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ შრომით საქმიანობას. 1820 წ. კოლონისტთა კანტორის უფროსი წევრი იანოვსკი თავის ოფიციალურ მოხსენებაში წერდა: „სიზარმაცე, დაუდევრობა და თვითნებობა თვით კოლონისტებისა ხელს უშლის მათ კეთილმოწყობას... ვერც პირადმა მეთვალყურეობამ და ვერც მოხელეების სიტყვიერმა შთაგონებამ ვერ აამოძრავა დაუდევარი კოლონისტები შრომისმოყვარეობისაკენ; ისინი ძილში ატარებენ იმ დროს, რომლის განმავლობაშიაც აქაური მცხოვრებლები მუშაობენ“⁶⁸, კოლონისტთა სიზარმაცე და დაუდევრობა იქამდე მიდიოდა, რომ ისინი უარს ამბობდნენ თავიანთი ბალ-ვენახების ყარაულობაზე და მის დასაცავად სპეციალურ სამხედრო რაზმებს მოითხოვდნენ.

ჩამოსახლების პირველ წლებში გაჭირვებას განიცდიდნენ არა მარტო სოფლად დასახლებული კოლონისტები, არამედ თბილისში (კუკიაში) დასახლებულნიც, თუმცა მათი განცხადებით, ისინი სხვადასხვა ხელობის ოსტატები იყვნენ; ამ დროს თბილისში ხელოსანთა დიდი ნაკლებობა იყო და ყოველი კარგი ხელოსნის შრომა ძვირად ფასობდა. გამოირკვა ისიც, რომ მათში „მეტად მცირე ერია. დახელოვნებული ოსტატი“, და ამიტომაც მიუხედავად იმისა, რომ მცხოვრობდნენ მაშინდელ თბილისთან ახლოს, „მათ არავითარი სამუშაო არ ჰქონდათ“⁶⁹.

ხელისუფალთა ყოველმხრივი დახმარების მიუხედავად „გერმანელი კოლონისტები მაინც დიდხანს ვერ იჩენდნენ ყაირათიანობას. ვირტემბერგელი და ბადენელი გერმანელები აქაც დიდად იყვნენ ფართული რელიგიურ საკითხებით და მთელ დღეებს აღამებდნენ მის გარშემო დაეაში“⁷⁰.

⁶⁷ ე. კაკულიას ცნობით, ელიზავეტალის (ასურეთის) გერმანელ კოლონისტებში არსებობდა გადმოცემა, რომ ჩამოსახლების პირველ წლებში აქაურ კოლონისტებს დიდი დახმარება გაუწიეს ადგილობრივმა ქართველმა გლეხებმა. „ამ დახმარების გარეშე, იგონებენ მოხუცები გადმოცემას, ყველანი შიშვლით ამოვწყდებოდით.“
 ვ. М. К а к у л и я, История асуретского колхоза, (КВСХВ), 1938, стр. 3. (ხელნაწერი).

⁶⁸ სსსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ I, საქმე 9791, ფურც. 13.

⁶⁹ ვ. გ უ გ უ შ ვ ო ლ ი, მონოგრაფიები, ტ. I, გვ. 478.

⁷⁰ ვ. გ უ კ უ შ ვ ი ლ ი, გერმანელი კოლონისტები და ადგილობრივი გლეხობა ამიერკავკასიაში. . . . გვ. 194.

კოლონისტებს სხვა მიზეზებიც უშლიდა ხელს. პირველ ხანებში მათ მოუხდათ მძიმე ბრძოლის გადატანა შეუჩვენებელ ჰავასთან და ირან-თურქეთიდან გადმოსულ მოთარეშეებთან. მას დაერთო მოუსავლიანობა და ეპიდემიები. მოხეტიალე ბრბოებისაგან თავდასაცავად ეკატერინენფელდის კოლონისტებმა მდ. მაშავერას ნაპირზე მაღალი ქვის კედლით შემოვლებული პატარა სიმაგრე ააგეს.

1824—25 წლებში გერმანულ კოლონიებს პირველი აღმავლობის ნიშნები შეეტყო. კოლონისტები უკვე დამოუკიდებლად აწარმოებდნენ მინდვრების და ბაღების თესვას, აშენებდნენ ვენახებს. თვით კოლონიებში მოეწყო სამკედლოები, სადურგლოები, საზღინკლოები და სხვა სახელოსნოები. კოლონისტების ერთგვარ სამეურნეო წარმატებებს ხელს უწყობდა კლიმატური პირობები, სარწყავი წყლის სიუხვე, ნოყიერი ნიადაგი და, რაც მთავარია, სახსრები, რომელთაც ხაზინა დიდი რაოდენობით აძლევდა მათ.

ეკონომიურად რამდენადმე მოლონიერებულ კოლონიებს თავს დაატყდათ დიდი უბედურება, რუსეთ-ირანის ომის დროს 1826 წლის 26 აგვისტოს ეკატერინენფელდს თავს დაესხნენ სპარსელები და ქურთები, რომელთაც საშინელი ხოცვა-ჟლეტა მოაწყვეს კოლონიაში. თავდამსხმელებმა მოკლეს 70 და ტყვედ წაიყვანეს 140-მდე კაცი⁷¹. 240 კოლონისტმა თბილისში გაქცევით უშველა თავს. მათ საშველად დაძრულ პოლკოვნიკ სავარსამიძის რაზმს კოლონია სასტიკად აოხრებული დახვდა⁷².

ამავე დროს ელისავეტპოლის მაზრის კოლონიებს თავს დაესხნენ სპარსელები და მუსლიმანთა ბანდები და დიდი ზიანი მიაყენეს მათ, თუმცა აქაურმა კოლონისტებმა მოასწრეს გაქცევა და თავის შეფარება ელისავეტპოლსა და თბილისში. მთავრობის მიერ შედგენილი სპეციალური კომისიის გამოანგარიშებით მხოლოდ კოლონია ელენენდორფის ზარალი უდრიდა 80000 მანეთს აზიანაციებით⁷³. კოლონისტებს კვლავ დაეხმარა მთავრობა, რომელმაც თვითველ ოჯახს 172 მანეთი მისცა დაუბრუნებელი სესხის სახით.

კოლონიების მიხედვით ეს დახმარება შემდეგნაირად ნაწილდებოდა⁷⁴:

⁷¹ Б а с и х и н, Немцы на Кавказе, «Кавказский вестник», 1900, № 1, стр. 17.

⁷² ЦГВИА, ф. ВУА, д. 4296, л. 3.

⁷³ იმდროინდელი კურსით 1 მანეთი ბანკის ასიგანაციებით უდრიდა დაახლოებით 29 კაპიკს ვერცხ.

⁷⁴ Акты, т. VII, 181, стр. 233.

მანეთი (ვერცხ.)

მანეთი (ასიგნაც.)

ეკატერინენფელდი	27,641	14 620
ანენფელდი	24,534	8 850
ელენენდორფი	51 474	21 844
ს უ ლ	103 649	45 314

ამ სამი კოლონიის კოლონისტებს აპატიეს სახელმწიფო ვალის ნახევარი. ამ თანხის მიღების შემდეგ ურმოლოვმა კოლონისტებისათვის დაშატებით ითხოვა 20 659 მან. ვერცხ. მთავრობამ აღნიშნული თანხა დაუყოვნებლივ გამოუყო კოლონიებს დაუბრუნებელი სესხის სახით.

ამასთანავე მთავრობამ იზრუნა ტყვედ წაყვანილი კოლონისტების გამოსასყიდად. მომდევნო წლებში მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი დაბრუნდა თავის კოლონიებში⁷⁵.

⁷⁵ როგორც ყოველთვის, კოლონისტებმა ტყვედ წაყვანილთა გამოსასყიდად დახმარება სთხოვეს მთავრობას. ხელისუფალნი მზად იყვნენ დახმარებოდნენ კოლონისტებს, მაგრამ პირველ ხანებში ორი მიზეზით იკავებდნენ თავს: 1) აღნიშნული ომის დროს სპარსელების მიერ მრავლად იყვნენ წარტყვევნილი ქართველები და სომხებიც. ამიტომ მთავრობისათვის უხერხული იქნებოდა გამოესყიდა მხოლოდ გერმანელი კოლონისტები, ხოლო ყველა ქვეშევრდომის გამოსასყიდი თანხის გაღებას კი მთავრობა ერიდებოდა; 2) ხელისუფალნი შიშობდნენ, რომ თუ გამოისყიდოდნენ კოლონისტებს, ეს სტიმულს მისცემდა მოხეტიალე ბრბოებს შემდგომშიც გაეტაცნათ კოლონისტები და მიეღოთ გამოსასყიდი თანხა (АКТИВ, т. VI, и. I, 482, стр. 351).

1826 წლის შემოდგომაზე კონსტანტინეპოლიდან დაბრუნებულ თბილისელ ვაჰარს ალექსი შადინოვს ახალციხეში გამოელისას უნახავს 30-ზე მეტი გერმანელი კოლონისტი, და, როგორც თვით წერს, „მთავრობისათვის, სამსახურის გაწევის და ამ უბედურ კოლონისტებისათვის დახმარების აღმოჩენის ორმაგი გრძნობით გამსქვალულს“ გამოუხდია და საქართველოში დაუბრუნებია სამი მათგანი. შადინოვს კიდევ რამდენიმე კოლონისტის გამოსყიდვა უცდია, მაგრამ უშედეგოდ. შემდეგ შადინოვს მთავრობისათვის შეუთავაზებია თავის სამსახური—წასულიყო ახალციხეში და ხაზინის ხარჯზე გამოესყიდა გერმანელი კოლონისტები (სსსრ ცსსრ, ფ. 2, ანაწ. 1, საქმე 1818, ფურც. 5—6).

კოლონისტების ტყვეობიდან დახსნისათვის ყურადღება მიუქცევია რუსეთის იმპერატორს. მისი ბრძანებით რუსეთის მთავარი შტაბის უფროსს დიბინს მიუთითებია გენერალ სიპიაგინისათვის 1828 წელს გამოერკვია ტყვედ წაყვანილ კოლონისტთა ადგილსამყოფელი და ეზრუნა მათი გამოსყიდვისათვის. ამ მიმართვის შედეგად, 1831 წლისათვის შეუდგენიათ ტყვეობაში მყოფი კოლონისტების სია. დატყვევებულ კოლონისტთა ნაწილი ამ დროისათვის დაბრუნდა თავთავის კოლონიებში. სიაში ჩამოთვლილი 93 კოლონისტიდან დანამდვილებით იყო ცნობილი მხოლოდ 30 კოლონისტის ადგილსამყოფელი. ხელისუფალთა მიერ მიღებული ზომებით მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუბრუნებიათ საქართველოში (სსსრ ცსსა, თბილისში, ფ. 1105, ანაწ. 1, საქმე 26, ფურც. 61—62).

მომდევნო წლებში კოლონიებში ზედიზედ გაჩნდა ჯერ შავი ჰერი, შემდეგ ქოლერა, ციმბირის წყლული და სხვა ეპიდემიები, რამაც დიდი მატერიალური ზარალი გამოიწვია და მრავალი სიცოცხლე შეიწირა. კოლონიებში საკმაოდ გავრცელებული იყო ვენერიული სნეულებანი, რასაც ხელს უწყობდა კოლონისტთა თავაშვებულობა და გარყვნილება⁷⁶.

ყოველივე ეს მეტად აფერხებდა კოლონიების კეთილმოწყობას და სამეურნეო განვითარებას.

განსაკუთრებით მძიმე იყო ელისავეტპოლის მაზრაში, მდ. შამქორთან, დაარსებული კოლონია ანენფელდის ზვედრი. არაჩანსალი კლიმატის გამო 1831 წლამდე იქ გარდაიცვალა 360 კაცი, დაიბადა მხოლოდ 94, გადარჩა 161, რის გამოც კოლონისტებმა აღნიშნულ წელს დატოვეს იგი და გაიფანტნენ ამიერკავკასიის სხვადასხვა გერმანულ კოლონიაში. მაგრამ ამ კოლონისტებმა ვერ შესძლეს იქ თავისუფალი დასამუშავებელი მიწების შოვნა და იძულებული გახდნენ 1836 წელს უკან დაბრუნებულიყვნენ. შემდეგში ამ კოლონიას ადგილობრივ მცხოვრებთა ხარჯზე გამოუყვეს საზაფხულო სააგარაკო ადგილი, ხოლო თვით კოლონია ამალღებულ ქანსად ადგილზე გადაიტანეს⁷⁷.

გერმანელი კოლონისტების ამიერკავკასიაში ჩამოსახლება მეფის მთავრობას მნიშვნელოვანი თანხა დაუჯდა. ჯერ კიდევ ოდესამდე კოლონისტებს მიეცათ 142 000-ზე მეტი მანეთი. სესხის სახით კოლონისტებმა ოდესამდე მიიღეს 448 342 მან. აქედან 28340 მან. ოდესამდე კვებისათვის, ხოლო დანარჩენი — მგზავრობისათვის, ცხენების საზიდრების შესაძენად. საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ კოლონისტებმა დასახლება-მოწყობისა და კვებისათვის მიიღეს 474 687 მან. და 12 კაბ. 1820 წლისათვის კოლონისტების ვალმა 923 029 მან. და 45 კაბ. შეადგინა. ეს ვალი კოლონიების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდებოდა⁷⁸:

თბილისის კოლ. 64 017 მან. 9¹/₄ კაბ.

ალექსანდრესდორფი 45 365 მან. 53³/₄ კაბ.

ელიზავეტალი 120 381 მან. 99³/₄ კაბ.

მარიენფელდი 64 657 მან. 38 ¹/₂ კაბ.

პეტერსდორფი 33229 მან. 41³/₄ კაბ.

⁷⁶ სსსრ ცსსა, ფ. 227, ანაწ. 1, საქმე 21, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 10005, ფ. 226, ანაწ. 1, საქმე 118.

⁷⁷ სსსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. 1, საქმე 121, ფურც. 3—4.

⁷⁸ ი ქ ვ ე, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 3034, ფურც. 6—65.

ეკატერინენფელდი	215 969 მან — 57 კაპ.
ანენფელდი	146 823 მან — 92 კაპ.
ელენენდორფი	232 584 მან — 53 კაპ.
ს უ ლ	923 029 მან — 45 კაპ.

კვებისათვის საქართველოში მოწეულ პირველ მოსავლამდე — 1822 წლის სექტემბრამდე, კოლონისტები იღებდნენ სულზე 10 კაპიკს დღეში. 1823 წლის დამდეგისათვის კოლონისტებზე საერთოდ დახარჯული თანხა შეადგენდა 1065 642 მანეთს და 88 კაპ.⁷⁹

რუსეთის კოლონისტთა შესახებ არსებული კანონმდებლობით კოლონისტებს ვალის გადახდა სრული დაბინავებიდან 10 წლის შემდეგ უნდა დაეწყო.

რადგან საქართველოს კოლონისტების მოწყობა ძირითადად 1822 წლისათვის დამთავრდა, ვალის გადახდა კოლონისტებს უნდა დაეწყოთ 1832 წლიდან და დაემთავრებინათ 20 წლის განმავლობაში, ე. ი. 1852 წლისათვის. ზემოთ აღნიშნული თანხიდან 1831 წელს ხაზინამ მათ ჩამოაწერა 202 000 მანეთი. 1840 წლამდე კოლონისტებმა გადაიხადეს 100 000-მდე მანეთი. 1844 წელს შედგენილი უწყისებით მათზე ირიცხებოდა 625 000 მან. აქედან კოლონისტებს უნდა გადაეხადათ 212 600 მან., ხოლო დანარჩენი 412 400 მან. მათ შეარჩინეს, თუმცა არც ჩამოაწერეს. 212 600 მან. კოლონისტებს უნდა გადაეხადათ 20 წლის განმავლობაში, დაწყებული 1851 წლიდან და გადაიხადეს კიდევ 70-იანი წლებისათვის, დანარჩენი 412 400 მან. არ იყო გადასახდელი ვალი, თუკი კოლონისტები სამუდამოდ დარჩებოდნენ ამიერკავკასიაში, მაგრამ წასვლის შემთხვევაში კი უნდა გადაეხადათ⁸⁰. 1875 წელს კავკასიის მეფისნაცვლის დიდი მთავრის მიხეილის შუამდგომლობით ეს ვალი საბოლოოდ ჩამოეწერათ კოლონისტებს.

ამრიგად, კოლონისტებმა 1 000 000 მანეთზე მეტი ვალიდან გადაიხადეს მესამედზე ნაკლები — 300 000-მდე მანეთი, ისიც დიდი განვადებით.

როგორც ქვემოთ ვნახავთ, კოლონისტებმა შემდგომშიც მრავალჯერ მიიღეს მნიშვნელოვანი თანხა დაუბრუნებელი სესხის, თუ დახმარების სახით (წისქვილების შესაძენად, არხების გასაყვანად, საზოგადოებრივი და საცხოვრებელი შენობების ასაგებად და სხვა), მაგრამ შემდგომი სესხების ისევე, როგორც ზემოთაღნიშნული თანხის დიდი ნაწილი, მათ აპატიეს.

⁷⁹ Н. Никиторов, დასახ. ნაშრ., გვ. 103.

⁸⁰ З. გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, მონოგრაფიები, ტ. I, თბ., 1949, გვ. 481.

ჩამოსახლების პირველ წლებში, ისევე როგორც მთელ შემდგომ პერიოდში, გერმანელი კოლონისტები მკვიდრო კავშირს ინარჩუნებდნენ სამშობლოსთან. ამ პერიოდში ეს კავშირი უმთავრესად გამოიხატებოდა გერმანიაში მყოფ ნათესავეებთან მიმოწერით, ამ ნათესავეებიდან ზოგიერთს მოწვევა-ჩამოსახლებით, გერმანიაში გამგზავრებით, გერმანიიდან მემკვიდრეობის წილის მიღება-გაცემით, გერმანულ სახელმწიფოთა დიპლომატიურ წარმომადგენელთათვის სხვადასხვა თხოვნა-მიმართვით და ა. შ.

კოლონისტებს მთელი XIX საუკუნის მანძილზე გაცხოველებული მიმოწერა ჰქონდათ გერმანიაში დარჩენილ ნათესავეებთან და მახლობლებთან.

გერმანელ კოლონისტებს 30-იან წლებში დიდ მფარველობას უწევდა ვიურტემბერგის დესპანი რუჟეთში ჰოჰენლოე-კირხბერგი. მისი დახმარებით კოლონისტები ღებულობდნენ და აგზავნიდნენ გერმანიაში მემკვიდრეობით კუთვნილ და საერთოდ ყოველგვარ თანხებს, ამანათებს და სხვა.

20—30-იან წლებში გერმანიიდან მემკვიდრეობით კუთვნილი თანხები მიიღეს იოჰან ეგერემ, ლუდვიგ ვაგნერმა. ელეონორა შვებმა, მარგარიტა და გეორგ ფრიეებმა, 40—50 წლებში იოჰან კეცლემ, ქრისტეფორ რაიზერმა, ქრისტიანა შპიცმა და ა. შ.

ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტები გერმანიაში მყოფი ნათესავეებისაგან დიდი რაოდენობით იღებდნენ სხვადასხვა ხასიათის ლიტერატურას: წიგნებს, ჟურნალ-გაზეთებს, რათა „არ დაეიწყებოდათ სამშობლო“⁸¹.

კოლონიებში ადგილი ჰქონდა კომლთა რიცხვის ხშირ ცვალებადობას. ოჯახების გაყოფა კოლონიებში იწვევდა კომლთა რიცხვის ზრდას, ხოლო ზოგიერთი კოლონისტი. — ხელოვნის თბილისსა და ელისავეტპოლში გადასახლება—კომლთა რიცხვის შემცირებას. ხელოვნებს კოლონიებში უკვე აღარ გააჩნდათ არც საკარმიდამო და არც სახნავ-სათესი მიწა. ისინი თითქმის აღარ იზდიდნენ კოლონისტებისათვის დაწესებულ გადასახადებს. კოლონიებთან მათ ყოველგვარი კავშირი გაწყვეტილი ჰქონდათ.

ყველაზე დაწინაურებული კოლონია იყო ეკატერინენფელდი, სადაც თავი მოიყარა სექტანტთა ძირითადმა მასამ. ამავე კოლონიაში დამკვიდრდა გერმანელ სექტანტთა ხელმძღვანელობა და უფრო შეძლებული ნაწილი. ეკატერინენფელდი 100 წელზე მეტი ხნის

⁸¹ სსრ ცსსა, ფ. 225, ანაწ. I, საქმე 6, ფურც. 37.

განმავლობაში წამყვან როლს ასრულებდა ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა ცხოვრებაში. ეკატერინენფელდი წარმოადგენდა 30—40-იან წლებში ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა შორის გაძლიერებული სექტანტური მოძრაობის ცენტრს. ამ მოძრაობამ კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენა ამიერკავკასიაში გერმანული კოლონიების არსებობა და მთავრობას მის ჩასაქრობად ენერგიული ღონისძიებების ჩატარება მოუხდა⁸².

---

⁸² გ. მ ა ნ ჯ ა ლ ა ძ ე, სექტანტური მოძრაობა ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტებში, კრებ. „რელიგიის ისტორიისა და ათეიზმის საკითხები საქართველოში“, ნაკ. I, თბილისი, 1968, გვ. 156.

ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიები XIX
საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისში

1. ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების მმართველობა და
აღმინისტრაცია

გერმანული კოლონიების სამართავად 1819 წ. ა. პ. ერმოლოვის განკარგულებით დაარსდა „საქართველოში დასახლებული კოლონისტების სამმართველო დროებითი კანტორა“¹. მის უფროსად დანიშნეს კოლეგიის ასესორი იანოვსკი, რომელიც ოფიციალურად კანტორის უფროს წევრად იწოდებოდა. ამიერკავკასიის ყოველ ორგანიზაციას კოლონისტებთან დაკავშირებული რაიმე საქმის გამო უნდა მიემართათ ამ კანტორისათვის, ხოლო განსაკუთრებით მნიშვნელოვან შემთხვევაში — უშუალოდ ერმოლოვის მოადგილე ხოვენისათვის².

კანტორის შემადგენლობაში 11 კაცი იყო. მათი საერთო ხელფასი შეადგენდა 3 300 მან. წელიწადში. შემდგომ წლებში კანტორის შემადგენლობაში მოხდა ზოგიერთი ცვლილება, რის შედეგადაც აღნიშნული თანხა ზოგჯერ წელიწადში 3 410 მანეთს აღწევდა.

კოლონისტების მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად 1827 წელს დააარსეს სპეციალური კომიტეტი იმ საჩივრების განსახილველად, რომელიც კოლონისტებს შეჰქონდათ კავკასიის ცენტრალური აღმინისტრაციის სახელზე. კომიტეტის თავმჯდომარედ დანიშნეს თბილისის საზღვდრო გუბერნატორი გენერალი სიბიაგინი.

1830 წლისათვის მეფის მთავრობამ გადაწყვიტა მოეხდინა რუსეთში მცხოვრებ უცხოელთა კოლონიების მმართველობის რეორგანიზაცია. ამ დროისათვის უცხოელთა კოლონიზაცია რუსეთში მნიშვნელოვნად შემცირდა, ხოლო იმპერატორის 1835 წლის 27

¹ ЦГИАЛ, ф. 379, оп. I, дело 1107, л. 4.

² სსსრ ცსსა ფ. 84, ანაწ. I, საქმე 399, ფურც. 1.

თებერვლის ბრძანებულებით შემდეგ თითქმის შეწყდა³. ამის შემდეგ კოლონიზაცია ტარდებოდა მხოლოდ კოლონისტთა ინიციატივით და ხარჯით.

რეორგანიზაცია შეეხო ამიერკავკასიის („საქართველოს“) გერმანული კოლონიების მმართველობასაც. ამ საკითხზე 1830 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა მიწერ-მოწერა, ერთი მხრით, კავკასიის უმაღლეს ხელისუფლებას, და, მეორე მხრით, შინაგან საქმეთა სამინისტროს შორის. მიმოწერის შედეგად ორივე მხარე იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ „ამ კანტორის დაარსებით მთავრობა მიზნად ისახავდა დასაწყისშივე საფუძვლიანად მოეწყო კოლონისტები...“, მაგრამ „მისი ყოველგვარი ზრუნვის მიუხედავად დღემდე არ ჩანს მისგან არაერთარი სარგებელი, ხოლო ხაზინის ხარჯები და გასაავალი მნიშვნელოვანია“, რომ გერმანელი კოლონისტები „მტკიცედ დამკვიდრდნენ ამიერკავკასიაში, შეეჩვიენ აქაურ ჰავას და, საერთოდ, თავის სამეურნეო მოწყობაში აღარ საკიროებენ ისეთ ზედამხედველობას, როგორც საკირო იყო მათი ჩამოსახლებისას“. ამიტომ შინაგან საქმეთა სამინისტრო, ფინანსთა სამინისტროს თანხმობით, წინადადებას აძლევდა კავკასიის მთავარმართებელს მოეხდინა კოლონისტთა დროებითი კანტორის რეორგანიზაცია იმგვარად, რომ ხაზინის მიერ კოლონისტების სამმართველოდ გაცემული თანხა წელიწადში 3300 მანეთიდან 2440 მანეთამდე შემცირებულიყო⁴.

კავკასიის ადმინისტრაციის და პირადად მთავარმართებელ გენერალ-ფელდმარშალ პასკევიჩის აზრით, ეს უკანასკნელი თანხაც საკმაოდ დიდი იყო. ისინი მოითხოვდნენ კანტორა დაეხურათ, ხოლო მისი საქმეები და ანგარიშები გადაეცათ სახაზინო ექსპედიციისათვის, რისთვისაც 1831 წლამდე უნდა დაეტოვებინათ მხოლოდ ერთი ინსპექტორი წელიწადში 700 მან. ხელფასით. სახაზინო ექსპედიციაში კი, მის გამგებლობაში კოლონისტების შესვლასთან დაკავშირებით დაეარსებინათ განსაკუთრებული მაგიდა (განყოფილება).

„მხედველობაში ვიღებთ რა, — წერდა პასკევიჩი შინაგან საქმეთა მინისტრს, — რომ, ჯერ ერთი საქართველოს კოლონისტებისათვის მიცემული პრივილეგიების ათწლიანი ვადა უკვე გათავდა, მეორე, რომ კანტორას მთელი თავისი არსებობის მანძილზე არაერთარი სარგებლობა არ მოუტანია კოლონისტების კეთილდღეობის

³ ПСЗРИ, II, т. X, 25/II—1835, № 7908.

⁴ ЦГИАЛ, ф. 379, оп. 1, дело 1107, л. 1—7.

გაუმჯობესების საქმეში⁵ და, მესამე, რომ ხაზინა ყოველწლიურად შეინარჩუნებს მნიშვნელოვან თანხას, რომელიც იხარჯება კოლონისტების მმართველობაზე, მე ვვარაუდობ, საქართველოს სამოქალაქო და თბილისის სამხედრო გუბერნატორების წინადადებების თანახმად, კოლონისტების მმართველობა გავაუქმო და მისი საქმეები და ანგარიშები გადავცე საქართველოს სახაზინო ექსპედიციას. ამისათვის ექსპედიციის ეკონომიკურ განყოფილებაში დაარსებული იქნება განსაკუთრებული მაგიდა, მაგიდის უფროსის, ერთი გადამწერის და თარჯიმანის შემადგენლობით. ამთგან პირველს ექნება 300, ხოლო ორ უკანასკნელთ 200—200 მანეთი ვერცხლით წელიწადში და საკანცელარიო ხარჯებისათვის მაგიდას ექნება 100 მანეთი წელიწადში. სულ 800 მანეთი ვერცხლით წელიწადში. ამრიგად, 1819 წლს შტატით დაწესებული 3300 მანეთიდან ხაზინას დარჩება 2500 მანეთი⁶.

ამ დანაზოგიდან, პასკევიჩის აზრით, 1500 მანეთი უნდა მოხმარებოდა პოლიციის სამმართველოს და საოლქო სასამართლოებს, ხოლო 1000 მანეთი დარჩებოდა ხაზინის განკარგულებაში⁷.

შინაგან საქმეთა სამინისტრომ მხარი არ დაუჭირა პასკევიჩის და მისი ხელქვეითების პროექტს — ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების საქართველოს სახაზინო ექსპედიციის გამგებლობაში გადაცემის შესახებ — ამის მიზეზად სამინისტრო ასახელებდა იმ ფაქტს, რომ უცხოელთა (უმთავრესად გერმანელთა) კოლონიები რუსეთში 1797 წლამდე იმყოფებოდნენ სახაზინო პალატების და ექსპედიციების გამგებლობაში, მაგრამ ამ სისტემამ არ გაამართლა და 1800 წლიდან უცხოელთა კოლონიები რუსეთში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გადაეცა სპეციალურად დაარსებულ „უცხოელ მოსახლეთა სამეურვეო“ კანტორებს, ხოლო სამინისტროების დაარსების (1802 წ.) შემდეგ, აღნიშნული კოლონიები დაექვემდებარნენ შინაგან საქმეთა სამინისტროს. ამიტომ კოლონიების ძველი მეთოდით მართვის გადმოტანას ამიერკავკასიაში აზრი არ ქონდა, რადგან, როგორც სამინისტროს განმარტებაში იყო აღნიშნული,

⁵ კოლონისტების სამეურნეო და სხვა წარუმატებლობაში ბრალი მთლიანად კოლონისტებს მიუძღოდნენ და არა მათ სამმართველო კანტორას, რომლის მუშაობაც თავის დროზე ჯილდოთი იქნა შეფასებული. მაგრამ პასკევიჩის მიერ კანტორის უარყოფითი დახასიათება უნდა აიხსნას მისი ცუდი დამოკიდებულებით ერკოლოვთან. რომლის მმართველობას კავკასიაში პასკევიჩი უარყოფითად ეკრძებოდა.

⁶ ИГИАЛ. ф. 379, он. 1, д. 1107, лл. 7—8.

⁷ Keller Conrad, Deutschen Colonien in Südrussland, B, I, Odesa, 1905, s. 44.

ამას შეეძლო არეგ-დარევა შეეტანა რუსეთის იმპერიის უცხოელთა კოლონიების მმართველობაში, თუმცა მოგვიანებით, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიები მაინც გადაეცა სახაზინო უწყებას.

1831 წელს პასკევიჩი გადაიყვანეს პოლონეთში. მისი შემცვლელის ბარონ როზენის მმართველობის პერიოდში „საქართველოში დასახლებული კოლონისტების სამმართველო კანტორამ“ იარსება 1833 წლის ბოლომდე. 1834 წლის 1 იანვრიდან, სახელმწიფო საბჭოს მოსაზრების და იმპერატორის 1833 წლის პირველი ივლისის ბრძანებულების თანახმად, კანტორა გაუქმდა. გერმანული კოლონიების მმართველობა გადავიდა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის ხელში⁸, რომლის კანცელარიასაც დაემატა სპეციალურად ამ მიზნით დანიშნული რამდენიმე ჩინოვნიკი⁹.

ამ რეორგანიზაციის შემდეგ ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონისტთა მმართველობამ შემდეგი სახე მიიღო¹⁰ (იხ. ცხრილი 1):

ცხრილი 1

თანამდებობის და ხარჯების დასახელება	თანამშრ. რიცხვი	ხელფასი ვერცხ. მან.	
		ერთ ჩინოვნიკზე	დამატ. ხარჯ.
ბუღალტერი, იკვე კოლონიების დარგში საქმისმწარმოებელი	1	300	300
გადამწერი უმაღლესი ხელფასით	1	150	150
საკანცელარიო ხარჯებისათვის	—	—	50
კოლონიების ზედ მხედველი	1	—	300
მისი სამოგზაურო ხარჯებისათვის	—	—	100
გადამწერი უმ.ღლესი ხელფასით მასთან	1	100	100
ს უ ლ	4		1000

ამრიგად, მთავრობამ გაამარტივა კოლონისტების მმართველობა და შეამცირა ხარჯები. ახლად შემოღებული წესით, კოლონისტთა სოფლის „პრიკაზებს“ ყოველგვარი საქმისათვის უნდა მიემართათ სამოქალაქო გუბერნატორისათვის, რომელიც ზემოთ ჩამოთვლილი ჩინოვნიკების საშუალებით წყვეტდა ამ საკითხებს.

⁸ ნ. ნიკიფოროვი შეეცდომით მიუთითებს, რომ გერმანული კოლონიები უშუალოდ ემორჩილებოდნენ საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორს საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მათი დასახლების დროიდანვე (იხ. ნიკიფოროვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 104).

⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 1722, ანაწ. I, საქმე 4, ფურც. 46.

¹⁰ ЦГИАЛ, ф. 1152, оп. 2, л. 98 л. 57.

გერმანული კოლონიებისათვის განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კოლონიების ზედამხედველის თანამდებობის დაარსებას. თუმცა ზედამხედველის უფლება-მოვალეობანი შეიძლება და დააზუსტეს მოგვიანებით (1850 წ.), მაგრამ ამ ეტაპზეც მან შეტად დიდი როლი ითამაშა გერმანული კოლონიების ყოველმხრივ განვითარებაში.

1837 წლის დეკემბერში შეიქმნა სახელმწიფო ქონებათა სამინისტრო, რომელსაც გადაეცა რუსეთში არსებული უცხოელთა ყველა კოლონია¹¹. 1839 წლის იანვრიდან ამ სამინისტროს დაუქვემდებარეს ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიებიც. 1841 წლიდან კოლონიები გადავიდა საქართველო-იმერეთის სახელმწიფო ქონებათა პალატის გამგებლობაში, ხოლო ამ პალატის გაუქმების (1849 წ.) შემდეგ, 1850 წლიდან, კოლონიები გადაეცა კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოსთან შექმნილ სახელმწიფო ქონებათა ექსპედიციას¹².

სახელმწიფო ქონებათა პალატის გაუქმებასთან დაკავშირებით გამოცემულ სპეციალურ დადგენილებაში (პარაგრაფი 33) ნათქვამი იყო: „გერმანული კოლონიების მართვისას ექსპედიცია მოქმედებს იმავე საფუძველზე, როგორც მოქმედებენ ამ ნაწილში სახელმწიფო ქონებათა დეპარტამენტი და სამხრეთ რუსეთის კოლონისტთა მზრუნველი კომიტეტი. ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიათა ზედამხედველი უშუალოდ ემორჩილება ექსპედიციას, მოქმედებს მისი ხელმძღვანელობით იმ ინსტრუქციის საფუძველზე, რომელიც მას მიეცემა და რომელიც დამტკიცებულია კავკასიის მეფისნაცვლის მიერ¹³.“

იმავე 1850 წელს ინსტრუქციას ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების ზედამხედველისადმი ხელი მოაწერა ექსპედიციის მმართველმა ა. ფადეევმა, რის შემდეგ იგი დაამტკიცა კავკასიის მეფისნაცვალმა. ინსტრუქცია საბოლოოდ აზუსტებდა გერმანული კოლონიების ზედამხედველის უფლება-მოვალეობას. კოლონიების ცხოვრებაში მისი განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობის გამო მოვიყვანთ მის სრულ ტექსტს:

„1. ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების ზედამხედველი არის თბილისის და ელისავეტპოლის მაზრებში არსებული გერმა-

¹¹ სსსრ ცსსა, ფონდი 16, საქმე 5971, ფურც. 2.

¹² სსსრ ცსსა, ფონდი 226, ანაწ. I, საქმე I, ფურც. 1.

¹³ იქვე, ფურც. 2—3.

ნული კოლონიების უშუალო უფროსი და მათ კეთილდღეობაზე უახლოესი მზრუნველი¹⁴.

2. გერმანული კოლონიები, რომლებიც შეიძლება შემგომში დაარსდნენ ამ მხარეში, ასევე დაემორჩილებიან მის გამგებლობას.

3. საერთოდ ამ კოლონიების მმართველობის საქმეში ზედამხედველი ხელმძღვანელობს იმ დადგენილებებით იმპერიის უცხოელთა კოლონიების შესახებ, რომლებიც მოცემულია 1842 წ. გამოცემულ კანონთა კრებულის 12 ტომში¹⁵.

4. ამ საფუძველზე მის მოვალეობას შეადგენს ყველა ის საკითხები, რომლებიც მოცემულია 11 თავის 43 მუხლში.

5. კოლონიების ზედამხედველი ვალდებულია ყოველწლიურად შემოიაროს კოლონიები, ხოლო თბილისთან ახლომდებარე — წელიწადში რამდენჯერმე და თვალყური ადევნოს იქ ეკლესიების, საზოგადოებრივი შენობების, სახლების და სამეურნეო ნაგებობების კეთილმოწყობას.

6. იგი ვალდებულია იზრუნოს, რათა გერმანულ კოლონიებში თანდათანობით შემოღებული და გაუმჯობესებული იქნას სოფლის მეურნეობის ყველა ის დარგი, რომლის შესაძლებლობასაც ყოველი კოლონიის ჰავა და ნიადაგი იძლევა.

7. აღნიშნულის საფუძველზე იგი ამოწმებს კოლონიებში ვენახების და თუთის ხეების პლანტაციებს, ზრუნავს მათ გავრცელებასა და გაუმჯობესებაზე და უდგენს სახელმწიფო ქონებათა ექსპედიციას რომელიმე კოლონისტს, საჭიროების შემთხვევაში დახმარების ან დაჯილდოებისათვის.

8. ყოველ კოლონიაში, სადაც კოლონისტების მთავარ სამეურნეო საქმიანობას მეხორბლეობა წარმოადგენს, მისი მეურვეობით უნდა შეიქმნას პურის მარაგი მოუსავლიანობის წლებში გამოსაყენებლად.

9. რადგან აქაურ გერმანულ კოლონიებში კოლონისტების სამეურნეო მდგომარეობა ძირითადად დამოკიდებულია ბალ-ვენახების მორწყვაზე, კოლონიების ზედამხედველმა ყურადღება უნდა მიექციოს სარწყავი სისტემის გამართულობას და ექსპედიციას წარ-

---

¹⁴ თბილისის კოლონია (კუყიის) 1852 წლიდან მიეკუთვნა ქალაქს, ამიტომ იგი ამოღებული იქნა კოლონიების ზედამხედველის გამგებლობიდან და დაექვედგარა ქალაქის ხელისუფალთ (ნ.ხ. ЦГИАЛ, ფ. 1268, оп. 5, д. 299. л. 33).

¹⁵ 1857 წელს გამოიცა რუსეთში არსებულ უცხოელთა კოლონიების ახალი წესდება. შემდგომში ამ წესდებით განისაზღვრებოდა როგორც გერმანული კოლონიების მმართველობა, ისე მათი ცხოვრების სხვა საკითხები.

მოუდგინოს ცნობები სათანადო განკარგულებებისათვის, საჭიროების შემთხვევაში თვით უმაღლესი ხელისუფლების დახმარებისათვის.

10. კოლონიების ზედამხედველი ასევე უნდა ეცადოს გამოინახოს სახსრები, რომ კოლონიებში შემოღებული იქნას ყმაწვილებისათვის რუსული ენის სწავლება, რათა დროთა განმავლობაში მათგან მომზადდეს რუსული ენის მცოდნე სოფლის მწერლები.

11. კოლონიის შინაგან მმართველობაში ზედამხედველი თვალყურს ადევნებს სოფლის ადმინისტრაციის მიერ კოლონიების შინაგანი მმართველობის ინსტრუქციით გათვალისწინებული წესების დაცვას, ამასთანავე იგი ვალდებულია დროთა განმავლობაში ექსპედიციას წარუდგინოს სოფლის მართვის ახალი ინსტრუქციის პროექტი, თუ ამას გარემოება მოითხოვს.

12. ზემოთ აღნიშნული დადგენილების 43 მუხლის № 1 პარაგრაფის საფუძველზე ზედამხედველის ვალდებულებაში შედის შინასაერობო პოლიციის ყველა საკითხის გადაწყვეტა. ქონებაზე დავის შემთხვევაში, მისი გადაწყვეტილებით უკმაყოფილო კოლონისტს შეუძლია დაწესებულ ვადაში საჩივარი შეიტანოს ექსპედიციაში.

13. მიიღებს რა სოფლის „პრიკაზის“ მოხსენებას კოლონიაში სისხლის სამართლის დანაშაულის ჩადენის შესახებ, ზედამხედველი დებუტატის სახით იმყოფება გამოძიების მაწარმოებელ პოლიციის ხელმძღვანელობასთან; იგი იმყოფება დებუტატად აგრეთვე სამაზრო და საგუბერნიო სასამართლოებში სამძებრო და სისხლის სამართლის საქმეების გარჩევის შემთხვევაში.

14. ზედამხედველი თვალყურს ადევნებს კოლონისტების მიერ მათზე გაწერილი სახაზინო გადასახადების წესიერად და დროულად შეტანას, რომლებიც შემდეგ სოფლის „პრიკაზებს“ შეაქვთ შესაბამისად თბილისის და ელისავეტპოლის ხაზინებში.

15. ზედამხედველი ასევე თვალყურს ადევნებს კოლონისტების მიერ ხაზინის ვალის წესიერად, დადგენილ ვადებში შეტანას.

16. ზედამხედველი ვალდებულია, ხელი შეუწყოს ყოველივეს, რაც მისი აზრით გააუმჯობესებს კოლონისტების კეთილდღეობას, მაგრამ არ გაატაროს არავითარი ღონისძიება ექსპედიციის დამტკიცების გარეშე, — ეცადოს, შეინარჩუნოს კოლონისტებს შორის სათანადო მორჩილება სოფლის ხელმძღვანელობისადმი, რათა მათ თანაბრად ისარგებლონ მინიჭებული უფლებებით და მათზე თანაბრად განაწილდეს ვალდებულებები.

17. ფასიანი პასპორტები კოლონიიდან საშოვარზე და სარეწებზე წასასვლელად კოლონისტებს ეძლევათ სამაზრო ხაზინიდან ზედამხედველის შუამდგომლობით; კოლონისტების შუამდგომლობას საზღვარგარეთ წასასვლელი პასპორტების შესახებ ზედამხედველი უდგენს ექსპედიციას.

18. ასევე იგი ადგენს ექსპედიციაში მამაკაცი კოლონისტების თხოვნას სხვა წოდებაში გადარიცხვის შესახებ; ქალის კოლონიიდან წასვლას არაკოლონისტზე გათხოვების მიზნით, წყვეტს ზედამხედველი მისი ნათესავების თანხმობით.

19. ზედამხედველმა თვალყური უნდა ადევნოს, რათა კოლონიებში სოფლის გზირებად (ბაიზიცერებად) და, განსაკუთრებით, შულცებად აირჩიონ ნიჭიერი და სანდო ადამიანები, და ამტკიცებს მათ არჩევას სათანადო წესით.

20. ზედამხედველი სოფლის „პრიკაზის“ წარმოდგენით ამტკიცებს საპატიო მიზეზით მეურნეობის გადაცემას ერთი კოლონისტიდან მეორეზე, ამასთანავე თვალყურს ადევნებს, რომ ქვრივ-ობლების ინტერესები არ შეილახოს და მეურნეობები არ დანაწილდეს.

21. სოფლის „პრიკაზის“ შუამდგომლობით ზედამხედველი ექსპედიციას უდგენს საზღვარგარეთ დანიშნულებისამებრ გასაგზავნ დოკუმენტებს, იქედან მემკვიდრეობით მიღებული ქონების გამოსათხოვად და ამოწმებს ამ ოპერაციას.

22. ზედამხედველი უნდა ერიდოს კოლონიის სასულიერო საქმეებში ჩარევას და პასტორებთან შეხლა-შემოხლას, ხოლო თუ შეამჩნევს, რომ პასტორები ერევიან საერო საქმეებში, ან ავიწროებენ კოლონისტებს, დაუყოვნებლივ აცნობოს ექსპედიციას.

23. ზედამხედველს ურთიერთობა აქვს მაზრის ხელმძღვანელობასთან და ქურდობის ან ძარცვის შემთხვევაში იცავს კოლონისტების კანონიერ ინტერესებს; და თუ შეატყობს, რომ ამ შემთხვევაში გამოძიება ყოვნდება, ან წყდება, აცნობებს ექსპედიციას.

24. კოლონიებში რომელიმე ავადმყოფობის ეპიდემიის, ან საქონლის დავარდნის შემთხვევაში ზედამხედველი სამედიცინო დახმარებისათვის მიმართავს საექიმო სამმართველოს, ამასთანავე თვალყურს ადევნებს კოლონიებში ყვავილის აცრის წესიერად ჩატარებას.

25. ზედამხედველი ამარაგებს სოფლის „პრიკაზებს“ ზონარ-გაყრილი რვეულებით საგადასახადო, სავალო, საქვრივობლო და საზოგადოებრივი თანხების შემოსავალ-გასავალს და ყოველი წლის ბოლოს რევიზიას უკეთებს მათ.

26. ზედამხედველი ექსპედიციას უდგენს უწყისებს კოლონიების მდგომარეობის შესახებ იმ ფორმის მიხედვით, რომელიც მას მიეცემა¹⁶.

ინსტრუქციიდან აშკარად ჩანს, თუ რა დიდ როლს ასრულებდა ზედამხედველი გერმანული კოლონიების ყოფა-ცხოვრებაში. მას ეხებოდა გერმანული კოლონიების ცხოვრების ყველა წვრილმანძი მხარეც კი¹⁷. ზედამხედველი დიდად ზრუნავდა გერმანული კოლონიების სამეურნეო აღმავლობისა და ეკონომიური აყვავებისათვის. კოლონიების აღმინისტრაციასთან ერთად იგი ქმნიდა სამხედრო დისციპლინის მაგვარ წესრიგს კოლონიებში: თვალყურს ადევნებდა კოლონისტებს, რომ არ ეზარზვებოდნენ, დროულად და ხარისხიანად ჩაეტარებინათ სამეურნეო სამუშაოები; ეპიდემიების, გვალვის, მოუსავლიანობის, ან სხვა სტიქიური უბედურების შემთხვევაში ცდილობდა, რომ ზელისუფლებას მაქსიმალური დახმარება გაეწია კოლონისტებისათვის და სხვ.

ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების პირველი ზედამხედველი იყო ფოროსტოვსკი¹⁸, რომელიც შემდეგ შეცვალა ლიდერსმა; 1839 წლის დეკემბრიდან ლიდერსის ნაცვლად ზედამხედველად დანიშნეს ენკელმანი¹⁹. 1847 წლის იანვარში ენკელმანი გარდაიცვალა და ამ თანამდებობაზე დროებით ასრულებდა მაიორი პროკოფიევი²⁰. 1848 წლის იანვრიდან გერმანული კოლონიების ზედამხედველად დანიშნა ვოლიანსკი²¹, რომელიც ასრულებდა ამ თანამდებობას 1883 წლამდე — მის ფაქტიურად გაუქმებამდე. ფორმალურად ეს თანამდებობა გაუქმდა 1874 წლის ბოლოს, როდესაც გერმანელმა კოლონისტებმა მრავალჯონს შემცირებისა და განვადების შემდეგ გადაიხადეს სახაზინო ვალი და იურიდიულად გაუთანაბრდნენ მესაკუთრე გლეხებს²².

ფ. ვოლიანსკიმ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების ეკონომიურ განვითარებაში. სახელმწიფო ქონებათა ექსპედიციის მმართველ ა. ფადეევთან²³ ერთად მან

¹⁶ სსსრ ცსსა, ფონდი 226, ანაწ. I, საქმე 1, ფურც. 8—12.

¹⁷ ЦГИАЛ, ф. 36, оп. 2, д. 4, лл. 2—3.

¹⁸ სსსრ ცსსა, ფონდი 16, საქმე 10796, ფურც. 7,8; ფონდი 227, ანაწ. I, საქმე 2, ფურც. 3.

¹⁹ ი ქ ე ე, ფონდი 227, ანაწ. I, საქმე 8.

²⁰ ი ქ ე ე, საქმე 41.

²¹ სსსრ ცსსა, ფონდი 241, ანაწ. 3, საქმე 89, ფურც. 46.

²² ნ. ნ ი კ ი ფ რ ო ვ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 104.

²³ იხ. С. Ю. В и т т е, Воспоминания, т. I, Москва, 1960, с. 5.

ბევრი რამ გააკეთა კოლონისტების ყოფა-ცხოვრების ყოველმხრივ გასაუმჯობესებლად²⁴.

ზანგარძლივი და წარმატებითი მუშაობის პერიოდში ვოლიანსკის არაერთხელ მიუღია ფულადი თუ სხვა ჯილდოები.

1859 წელს სახელმწიფო ქონებათა ექსპედიცია შეცვალეს სახელმწიფო ქონებათა დეპარტამენტით, მეფისნაცვლის მთავარ სამმართველოსთან სპეციალურად შეიქმნა სოფლის მეურნეობის და უცხოელთა კოლონიების სამმართველო, რომელმაც მხოლოდ ხუთი წელი იარსება: 1864 წელს იგი შეუერთდა სახელმწიფო ქონებათა დეპარტამენტს, მის შესაცვლელად დეპარტამენტში დააარსეს სპეციალური მაგიდა „სასოფლო-სამეურნეო წარმოების და უცხოელთა კოლონიების საქმეების გასაძლოლად“²⁵. ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების ზედამხედველი ემორჩილებოდა დეპარტამენტს და მისი ხელმძღვანელობით მოქმედებდა ზემოაღნიშნული წესდების საფუძველზე.

XIX საუკუნის 60-იანი წლების რეფორმები რუსეთში შეეხო გერმანელ (უცხოელ) კოლონისტებსაც, რომლებიც აქამდე ყოველმხრივ კარჩაეკტილად ცხოვრობდნენ და რომელთა ყოფის შეცვლის აუცილებლობა სულ უფრო და უფრო ნათელი ხდებოდა²⁶. 1871 წელს „რუსეთის სამხრეთის მხარის უცხოელ კოლონისტებზე მზრუნველი კომიტეტი“ და შიდა რუსეთში არსებული სხვა ანალოგიური დაწესებულებები გააუქმეს. კოლონისტებს ეწოდათ მესაკუთრე მოსახლეები და ადმინისტრაციულად და იურიდიულად მიაკუთვნეს მესაკუთრე გლეხებს. ამ მესაკუთრე მოსახლეებს (ყოფილი კოლონისტების) საქმეები დაექვემდებარა საგუბერნიო, სამაზრო, აგრეთვე ადგილობრივ საგლეხო დაწესებულებებს (1871 წლის 31 მაისის უმაღლ. ბრძანება)²⁷.

²⁴ ერთი საარქივო ცნობით, ფ. ვოლიანსკის დაუწერია შრომა: „გერმანელი კოლონისტების ამიერკავკასიაში დაპყვიდრების ისტორიის და მათი სასოფლო-სამეურნეო წყობის ნარკვევები“, რომელიც უნდა დაბეჭდილიყო კავკასიის სტატისტიკური კომიტეტის ორგანოს «Сборник сведений о Кавказе»-ს მეხუთე ტომში, მაგრამ არც მეხუთე და არც სხვა ტომებში აღნიშნული სტატია არ აღმოჩნდა. ასევე ჩვენი გულმოდგინე ძებნის მიუხედავად, ვერ შევძელით სტატიის აღმოჩენა რომელიმე პერიოდულ ორგანოში, ცალკე გამოცემის სახით, ან საარქივო ფონდებში (იხ. სსრ ცსსა, ფონდი 241, ანაწ. 3, საქმე 189, ფურც. 1).

²⁵ სსრ ცსსა, ფ. 240, ანაწ. 1, საქმე 1154, ფურც. 1.

²⁶ Сергей Шелухин, Немечкая колонизация на Юге России, Одесса, 1915, с. 31.

²⁷ С. Д. Бондарь, Секта Меннонитов в России, Петроград, 1916, с. 45.

ამრიგად, რუსეთის შიდა გუბერნიებში მცხოვრებმა გერმანელმა კოლონისტებმა დაკარგეს (თუნდაც იურიდიულად) თავისი განკერძოებული მდგომარეობა და გაუთანაბრდნენ ადგილობრივ გლეხობას.

მაგრამ ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების მიმართ ასეთი ღონისძიებები არ გაუტარებიათ. 1871 წლის 5 ივლისის დადგენილებით სენატმა წინადადება მოსცა კავკასიის მეფისნაცვალს, გაეტარებინა ანალოგიური გარდაქმნები ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების მიმართაც. კავკასიის ადმინისტრაციამ დაიწყო მზადება ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების საერთო საგუბერნიო დაწესებულებებისათვის გადასაცემად, რისთვისაც, მისი აზრით, საჭირო იყო „აღნიშნულ დაწესებულებებს მათ დაქვემდებარებაში გარდამავალი კოლონისტებისათვის, ამ მხარის სხვა მოსახლეობის მდგომარეობის შესაბამისად, შეემუშავებინათ მოწყობის წესები, რომლის საფუძველი იქნებოდა 1871 წლის 4 ივლისის უმაღლესი ბრძანებულება ბესარაბიის ოლქსა და იმპერიის შიდა გუბერნიებში მოსახლე ყოფილი კოლონისტების მოწყობის შესახებ“²⁸. ამისათვის „მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს საბჭომ დაადგინა: საკანონმდებლო წესით ამ საჭმის წინასწარ მომზადების მიზნით, დაევალოს სახელმწიფო ქონებათა სამმართველოს, მთავარი სამმართველოს დეპარტამენტთან შეთანხმებით, ამიერკავკასიის სხვა ხალხებისათვის არსებული წესების თანახმად, შეიმუშაოს ამ კოლონისტების მართვა-გამგეობის წესები“²⁹.

ეს სამუშაო ძალზე გაკვიანურდა და არ იქნა მიყვანილი ბოლომდე. მისი შედეგი იყო მხოლოდ გერმანული კოლონიების ზედამხედველს თანამდებობის ფორმალური გაუქმება 1875 წლის 1 თებერვლიდან³⁰. და თუმცა ამის შემდეგ ფ. ვოლიანსკი დაინიშნა განსაკუთრებულ დავალებათა ჩინოვნიკად, მაგრამ იმავე დადგენილებაში ნათქვამი იყო: „რომ არ მოაკლდეთ გერმანულ კოლონიებს ყურადღება, დაევალოს გერმანული კოლონიების ყოფილ ზედამხედველს კოლეგიის მრჩეველს ვოლიანსკის განსაკუთრებულ დავალებათა ჩინოვნიკის მოვალეობასთან ერთად, კოლონისტების საგუბერნიო დაწესებულებათა დაქვემდებარებაში გადაცემამდე, შეასრულოს აგრეთვე კოლონიების ზედამხედველის მოვალეობაც იმ იწის-

²⁸ სსსრ ცსსა, ფ. 241, ანაწ. 3, საქმე 89, ფურც. 1.

²⁹ იქვე, ფურც. 39.

³⁰ იქვე, ფურც. 27.

ტრუქციის საფუძველზე, რომელიც მას მიეცა კოლონიების ზედამხედველად ყოფნის დროს³¹.

ასეთ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ კოლონიები 1883 წლამდე, კავკასიის სამოქალაქო დაწესებულებების საერთო გარდაქმნამდე. „კავკასიის მხარის მმართველობის 1883 წლის 26 აპრილის წესდების“ საფუძველზე (მუხლები 122, 138), ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიები დაექვემდებარა სახელმწიფო ქონებათა ადგილობრივ (სამაზრო) სამმართველოებს. აღრე არსებული კოლონიების ზედამხედველის მოვალეობას ასრულებდნენ ამ სამმართველოების აგენტები ან მზრუნველები (попечители), როგორც უწოდებდნენ სახელმწიფო ქონებათა სამმართველოების იმ ჩინოვნიკებს, რომლებიც გერმანულ კოლონიებს განაგებდნენ. ამასთან დაკავშირებით 1888 წელს გამოცემულ სპეციალურ ბრძანებულებაში ნათქვამი იყო: «В силу Высочайше утвержденных 14 июля 1888 года мнение Государственного совета о порядке управления государственными имуществами на Кавказе обязанности агентов или попечителей по заведыванию государственными имуществами, возложены на чиновников особых поручений ведомства министерства государственных имуществ, которые заведывают колониями на правах и обязанностях смотрителей колоний присвоенных»³². ამ ჩინოვნიკებს ზოგჯერ უბრალოდ „მეთვალყურეებს“ („надзиратели“) უწოდებდნენ.

ამავე გარდაქმნებით გაუქმდა მეფისნაცვლობა, რომელიც ზემოქმედებდა ყველა ადგილობრივი მმართველობის ორგანოს მინისტრის უფლებით. აღადგინეს მთავარმართველობა იმ კორექტივით, რომ მთავარმართველი არსებითად ხდებოდა ზედამხედველი ამიერკავკასიის ფარგლებში წარმოდგენილი გუბერნიებისა, რომლებიც შიდა გუბერნიებისაგან განურჩევლად, უშუალოდ უკავშირდებოდნენ პეტერბურგს. ამის შედეგად გერმანული კოლონიები, რომლებიც ექვემდებარებოდნენ სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროს (ხოლო მოგვიანებით მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროს), დამოუკიდებელ სამმართველო ერთეულებად გადაიქცნენ თვით ქვეყნის მთავარმართველის მიმართ, რადგან სახელმწიფო ქონებათა ადგილობრივი სამმართველოები უშუალოდ ემორჩილებოდნენ სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროს³³.

³¹ სსსრ ცსსა, ფ. 241, ანაწ. 3, საქმე, 89, ფურც. 29.

³² სსსრ ცსსა, ფ. 244, ანაწ. 7, საქმე, 122, ფურც. 2.

³³ სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 7, საქმე 2783, ფურც. 1.

80-იან წლებში დაწყებულმა პოლიტიკურმა რეაქციამ მიიღო შემტევი ნაციონალიზმის ხასიათი, რაც ველიკორუსულ შოვინიზმში გამოიხატა. რეაქცია შეტევაზე გადავიდა ყოველი მიმართულე-ზით და მკვეთრად გააძლიერა ადგილობრივი ერების ჩაგვრა. საქართველოსა და ამიერკავკასიის მოსახლე სხვა ერების მიმართ უპირველესად ეს შეტევა გამოიხატა მმართველობითი სისტემის, ანუ ადმინისტრაციული სისტემის ცვლილებებში, რასაც უნდა გაეკაფა გზა ახალი კოლონიური ზომებისათვის. მაგრამ ეს პროცესი სრულიად არ შეხებიათ გერმანელ კოლონისტებს. პირიქით, თუ შიდა გუბერნიებში გერმანულმა კოლონიებმა 70-იან წლებში დაკარგეს თავისი „ავტონომია“, ხოლო კოლონისტები იურიდიულად გაუთანაბრეს მესაკუთრე გლეხებს, ამიერკავკასიის კოლონიებმა არამართო შეინარჩუნეს თავისი განკერძოებული მდგომარეობა, არამედ განამტკიცეს კიდევ იგი. 1883 წლამდე ისინი დამოუკიდებლნი იყვნენ ადგილობრივი (სამაზრო, საგუბერნიო) ორგანოებისაგან, ხოლო 1883 წლის შემდეგ, კოლონიები ფაქტიურად არ ემორჩილებოდნენ არა მართო ადგილობრივ, არამედ მხარის მთავარ ადმინისტრაციასაც.

ეს გარემოება არეულობას და გაუგებრობას იწვევდა კოლონიების მმართველობაში. მაგალითად, 1889 წელს თბილისის მაზრის უფროსმა ჩანდიერმა უბრძანა თბილისის მაზრაში მდებარე კოლონიებს გამოსულიყვნენ საგზაო ბეგარაზე, რასაც ისინი ადრიდანვე ასრულებდნენ. მაგრამ ამჟერად ამ კოლონიების (მარიენფელდი, პეტერსდორფი, ფრაიდენტალი) შულცებმა უარი განაცხადეს აღნიშნული ბრძანების შესრულებაზე და თხოვნით მიმართეს თბილისის მაზრის კოლონიების მზრუნველს, დაეცვა ისინი ადგილობრივ ხელისუფალთა „უკანონო ხელყოფისაგან“. თავის მხრივ მზრუნველმა მაზრის უფროსის მოქმედება გაასაჩივრა თბილისის საოლქო სასამართლოს პროკურორთან, რომელმაც, არჩებულ კანონებზე დაყრდნობით, აუკრძალა მაზრის უფროსს ჩარეულიყო გერმანელი კოლონისტების საქმიანობაში³⁴. ასეთი ფაქტები მრავალი იყო. არსებული მდგომარეობის არანორმალურობა სულ უფრო და უფრო ნათელი ხდებოდა, რამაც აიძულა კავკასიის უმაღლესი ადმინისტრაცია ეძია გზები მის მოსაწესრიგებლად.

1901 წელს კავკასიის მთავარმართებელმა გენერალ-ადიუტანტმა გოლიციენმა მთავარმართებლის კანცელარიის დირექტორს სანდრიგაილოს დაავალა, დაწვრილებით შეესწავლა ეს საქმე და მთა-

³⁴ სსსრ ცსსა, ფ. 244, ანაწ. 7, საქმე 122, ფურც. 2—3.

ვარმართების საბჭოზე 1901 წლის 28—30 მაისს სიტყვიერი მოხსენება გაეკეთებინა ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების მმართველობის შესახებ. საბჭომ მოისმინა ეს საკითხი; შემდეგ განიხილა კანონები, რომლებიც ეხებოდნენ ამიერკავკასიის სასოფლო საზოგადოების მმართველობას, სამართალს, სახელმწიფო, საერობო და სათემო გადასახადებს, და მათი კოლონიების შესახებ დებულების სათანადო მუხლებთან შედარების შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ „პირველნი ამ კანონთაგანი უფრო სრული და საფუძვლიანია მეორეზე და ამიტომ მათი გავრცელება კოლონიტებზე პრინციპულად აუცილებელია“³⁵.

კავკასიის ადმინისტრაციამ აღნიშნულ საკითხზე მოხსენება გაუგზავნა პეტერბურგს, რომლითაც მოითხოვა ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების მმართველობის რეორგანიზაცია. თავის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში 1897—1902 წლების ანგარიშის შესახებ კავკასიის მთავარმართველი წერდა: „აქამდე ამიერკავკასიის კოლონიტები იმყოფებიან არა შინაგან საქმეთა სამინისტროს საერთო ადმინისტრაციული დაწესებულების გამგებლობაში, არამედ მიწათმოქმედების და სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროს გამგებლობაში, ასე რომ კოლონიტთა სოფლები ადგილობრივ ადმინისტრაციულ ხელისუფალთა მიმართ თითქოს წარმოადგენენ ექსტერიტორიულ დასახლებებს, რომლებიც ცხოვრობენ თავისი კანონებით, განსაკუთრებული ხელმძღვანელობით და ამდენად, ამ განსაკუთრებული მდგომარეობის გამო, საერთო არაფერი აქვთ დანარჩენი მოსახლეობის მმართველობასთან. ამის შედეგად რა დარღვევებიც არ უნდა ხდებოდეს თვით კოლონიების მმართველობაში, ადმინისტრაციას, რომელიც პასუხისმგებელია საზოგადოებრივი წესრიგის და მოსახლეობის ნორმალური მოქალაქეობრივი განვითარებისათვის, არათუ არ ძალუძს წარმართოს ამ მხრივ კოლონიების ცხოვრება, არამედ უშუალოდ არც იცნობს მას.

კოლონიტების ამ განსაკუთრებულ მდგომარეობას ადგილი აქვს მხოლოდ კავკასიაში, მაშინ როცა შიდა გუბერნიებში კოლონიები ღერ კიდევ 1871 წელს სხვა გლეხობასთან თანაბარ საფუძველზე გადაეცა შინაგან საქმეთა სამინისტროს. მიმაჩნდა რა აუცილებლად, შემეწყვიტა ეს არანორმალური წყობა, — წერდა კავკასიის მთავარმართველი, — გასულ 1901 წელს მე მივმართე თხოვნით შინაგან საქმეთა სამინისტროს, რათა მას სახელმწიფო საბჭოში გან-

³⁵ სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 7, საქმე 2783, ფურც. 1.

სახილველად შეეტანა ჩემს მიერ შემუშავებული კანონპროექტი კოლონიების შინაგან საქმეთა სამინისტროს გამგებლობაში დაუყო-
ნებლივ გადაცემის და ამიერკავკასიის გლეხთა დაწესებულებების
დებულებით მათი საზოგადოებრივი თვითმმართველობებისათვის
„დამორჩილებისათვის“³⁶.

1903 წლის 22 აპრილს მინისტრთა კომიტეტმა მხარი დაუჭირა
კავკასიის მთავარმართებლის თხოვნას და აზრი გამოთქვა სახელმწი-
ფო საბჭოში ამ საკითხის სწრაფად გადაჭრის სასარგებლოდ³⁷.

1903 წლის 10 ივლისს სახელმწიფო საბჭომ დაამტკიცა წარ-
დგენილი პროექტი — ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების სა-
გუბერნიო, სამაზრო და აგრეთვე ადგილობრივ საგლეხო საქმეთა
დაწესებულებების გამგებლობაში გადაცემის შესახებ³⁸.

ამ აქტთან დაკავშირებით მიღებულ დადგენილებაში ნათქვამი
იყო: „თბილისის და ელსავეტოპოლის გუბერნიების სახაზინო მი-
წებზე დასახლებული გერმანელი კოლონისტები გადაცემული იქნას
საერთო საგუბერნიო და სამაზრო, და, აგრეთვე, ადგილობრივ სა-
გლეხო საქმეთა ორგანიზაციების გამგებლობაში, ამასთანავე აღნი-
შნულ პირების მიმართ შენარჩუნებული იქნას კავკასიის მხარის
კოლონისტთა წესდების ზოგიერთი მუხლები (1—14, 16—60, 61,
62)“³⁹.

ამრიგად, ადგილობრივ გლეხობასთან იურიდიული გათანაბრე-
ბის პირობებშიც კი გერმანელი კოლონისტების მიმართ ძალაში იქნა
დატოვებული ძველი კანონმდებლობის ზოგიერთი მუხლი, რომე-
ლიც ითვალისწინებდა კოლონისტებისათვის პრივილეგიებს მინი-
ჭებას.

დადგენილებაში ლაპარაკი იყო აგრეთვე ზოგიერთ ცვლილება-
დამატებაზე კოლონიების მმართველობაში:

„1. სოფლს „პრიკაზის“ დადგენილება მომრიგებელ მოსამარ-
თლესთან შეიძლება გასაჩივრებული იქნას 30-დღიანი ვადის განმავ-
ლობაში. იმავე ვადაში საჩივარი შეიძლება შეტანილი იქნას გუ-
ბერნიის ადგილობრივ საგლეხო საკრებულოში, ასევე საგუბერნიო
საკრებულო არსებითად განიხილავს ამგვარ საქმეებს.

2. კოლონიების განაწილებას მომრიგებელ მოსამართლეთა უბ-
ნებს შორის (სამომრიგებლო განყოფილებებს შორის) და შემდეგ

³⁶ ЦГИАЛ ф. 1284, оп. 194, д. 55. лл. 62—63.

³⁷ Там же, лл. 102—103.

³⁸ სსსრ ცსსა, ფონდი 244, ანაწ. 6, საქმე 1101, ფურც. 5.

³⁹ ი ქ ე ე.

ამ განაწილებაში ცვლილებებს შეტანას ახდენდა კავკასიის მთავარპარტიული სამოქალაქო ნაწილში, შესაბამისი გუბერნატორების წარდგენით⁴⁰.

ამის შემდეგ გერმანული კოლონიები საბოლოოდ გადაიკა ადგილობრივ (სამაზრო) ხელისუფალთა გამგებლობაში. კოლონიების მართვა-გამგეობა ამიერკავკასიაში ამ სახით შენარჩუნებული იქნა როგორც ცარიზმის ბატონობის, ისე ადგილობრივი ბურჟუაზიულ-ნაციონალური მთავრობების მმართველობის წლებში.

ცალკეული კოლონიის უშუალო ხელმძღვანელობისათვის ყოველ მათგანში დაარსებიდანვე შექმნილი იყო ე. წ. „სოფლის პრიკაზები“, რომლებიც შედგებოდა „შულცის“ (მამასახლისი), ორი „ბაიზიცერის“ (მსაჯული) და დაქირავებული სოფლის მწერლისაგან.

შულცა და ბაიზიცერს ირჩევდნენ სასოფლო კრებაზე ხმის უმრავლესობით 2 ან 3 წლის ვადით; შემდეგ მათ კოლონიის ზედამხედველს, ან მისი შემცველი ჩინოვნიკის წარდგენით ამტკიცებდა კოლონიების მმართველი ორგანო. ძალზე იშვიათი იყო შემთხვევა, რომ გერმანული კოლონიების შულცი ან ბაიზიცერი არ დაემტკიცებინოთ და ხელახლა ჩაეტარებინოთ არჩევნები. თუმცა ორივე ბაიზიცერს ერთი და იგივე უფლებები ჰქონდათ, ორნი იწოდებოდნენ „პირველ“ და „მეორე“ ბაიზიცერად.

საზოგადოებრივი საქმეები წყდებოდა სასოფლო კრებაზე. კრებაზე მონაწილეობის უფლება ჰქონდა ყოველი ოჯახის უფროს მამაკაცს, განურჩევლად იმისა, ფლობდა თუ არა იგი სახაზინო ნაღელს და, საერთოდ, გააჩნდა თუ არა მას მიწის ნაკვეთი. კრებაზე კოლონისტებს იწვევდა ათისთავი, რომელიც ჩამოივლიდა ქუჩებს, ზარის რეკვით იქცევდა ყურადღებას და შემდეგ აცხადებდა სასოფლო კრების მოწვევას.

სასოფლო კრებაზე ხშირად იმართებოდა გაცხარებული კამათი, მაგრამ ერთხელ მიღებულ გადაწყვეტილებას უყოყმანოდ ასრულებდნენ.

ზოგჯერ ეწყობოდა პატარა კერძო კრებები, რომელსაც იწვევდნენ მაშინ, როდესაც წყდებოდა საკითხი კერძო მიწის შეძენის შესახებ. ასეთ კრებებზე მონაწილეობდნენ მხოლოდ შესაძენი მიწის

⁴⁰ სსსრ ცსსა, ფ. 244, ანაწ. 6, საქმე 1101, ფურც. 5—5ა.

მომავალი მესაკუთრენი⁴¹. სოფლის „პრიკაზები“ წყვეტდნენ ნაკლებად მნიშვნელოვან სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეებს⁴², რომლებისთვისაც მეორე და უმაღლესი ინსტანცია იყო ჯერ კოლონიების ზედამხედველი, შემდგომში მისი შემცვლელი ჩინოვნიკები.

შულცი ვალდებული იყო მზრუნველი დაენიშნა ქვრივ-ობლებისათვის, მეთვალყურე — ზარმაცებისა და დაუღვევებისათვის. მას მათი ნათესაეების თანხმობით, თვალყური უნდა ედევნებინა მათ მიერ დაქირებული მოვალეობის შესრულებისათვის.

გარდა ამისა, შულცებს და ბაიზიცირების მოვალეობას შეადგენდა:

ა) წაექეზებინათ კოლონისტები მიწის საუკეთესოდ დამუშავებასა და მოსავლიანობის გადიდებაში, თვალყური ედევნებინათ, რათა შრომისუნარიან კოლონისტებს ბეჯითად ეწარმოებინათ სამეურნეო სამუშაოები.

ბ) ცდილიყვნენ, რათა კოლონისტების ნაკვეთები ყველგან გაყოფილი ყოფილიყო სამ მინდვრად და ჩაეტარებინათ ცდები მათი შეიდ მინდვრად გაყოფისათვის.

გ) სამუშაო პერიოდის დადგომისთანავე ეუწყებინათ ყველა მცხოვრებისათვის, რათა ისინი დილაადრიან გასულიყვნენ მინდვრად და ემუშავნათ ბეჯითად. აღნიშნულის მეთვალყურედ გამოყოფდნენ ათისთაეებს.

დ) გაზაფხულსა და შემოდგომაზე დაეთვალვიერებინათ ყოველი მეურნის სახნავი მიწები და აეძულებინათ ისინი დროულად დაემთავრებინათ თესვა.

ე) წაექეზებინათ კოლონისტები, გაემრავლებინათ საქონელი და ცხვარი, გაევრცელებინათ ბალ-ბოსტნეული კულტურების საუკეთესო ჯიშები, განსაკუთრებით შთაეგონებინათ მათთვის კარტოფილის გავრცელების სარგებლიანობა და ა. შ.⁴³

შულცები, ბაიზიცირების დახმარებით, კრებდნენ ყოველგვარ გადასახადს და აბარებდნენ ზელოსუფლებას, ანაწილებდნენ კოლონისტებს შორის საბეგრო სამუშაოებს და სხვა. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში შულცების ძალაუფლება ძლიერდებოდა. ხელი-

⁴¹ სსსრ ცსსა, ფონდი 244, ანაწ. 7, საქმე, 492, ფურც. 11.

⁴² სოფლის „პრიკაზის“ განაჩენი საბოლოო იყო იმ შემთხვევაში, თუ დავა ეხებოდა ქონებას ღირებულებით არა უმეტეს 5 მანეთისა, უფრო დიდი თანხის შემთხვევაში შეიძლებოდა გასაჩივრება კოლონიების ზედამხედველთან (სსსრ ცსსა, ფონდი 244, ანაწ. 7, საქმე 191, ფურც. 1).

⁴³ სსსრ ცსსა, ფონდი 13, ანაწ. 7, საქმე 2783, ფურც. 20—21.

სუფალთა და გამდიდრებული კოლონისტების ხელშეწყობით შუღლები ცდილობდნენ თავისი ძალაუფლების განმტკიცებას. მაგრამ გლეხობის სხვა კატეგორიებისაგან განსხვავებით, ხელისუფალნი მეტნაკლებად იცავდნენ კოლონისტებს გამდიდრებულ თანამოძმეთა ხელყოფისაგან. თუპცა გერმანელ კოლონისტებში შეიმჩნევა ფენებად დაყოფა, მაგრამ ანტაგონისტურ შეტაკებას „მქონებელთა“ და „უქონელთა“ შორის ადგილი არა ჰქონია, რაც განპირობებული იყო კოლონისტების ნაციონალური კარჩაკეტილობით, მცირერიცხოვნებით და მათ შედარებით ნალალი ეკონომიური მდგომარეობით.

გერმანელი კოლონისტები, სარგებლობდნენ რა ცარიზმის მიერ მინიჭებული პრივილეგიებით, ძლიერდებოდნენ ეკონომიურად და წარმოადგენდნენ რუსეთის თვითმპყრობელობის დასაყრდენს ადგილებზე. ჰქონდათ რა განსაკუთრებული მმართველობა, კოლონისტები, ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების გვერდის ავლით, უშუალოდ ემორჩილებოდნენ ქვეყნის უმაღლეს ხელისუფლებას. ცარიზმის მიერ დაწესებული განსაკუთრებული მმართველობა კოლონისტებს იცავდა საგუბერნიო და სამაზრო ბიუროკრატიული ადმინისტრაციის ყოველგვარი ჩარევისაგან.

2. ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა მიწათმფლობელობა და სასოფლო-სამეურნეო სამშინაობა

XIX საუკუნის დამდეგს საქართველო და მთელი ამიერკავკასია ტიპიურ აგრარულ ქვეყანას წარმოადგენდა. ქვეყნის ეკონომიკაში თითქმის განუყოფლად იყო გაბატონებული სოფლის მეურნეობა, რომლის დონე მთელი რიგი პირობების გამო დაბალი იყო იმ დროის მოწინავე ქვეყნების სოფლის მეურნეობასთან შედარებით. ცარიზმის მოხელეების აზრით, ამიერკავკასიას და განსაკუთრებით საქართველოს, რუსეთის იმპერიაში შემავალ მხარეთა შორის უნიკალური მდგომარეობისა და პირობების გამო, განსაკუთრებული როლი უნდა ეთამაშა როგორც პოლიტიკურად, ისე ეკონომიურად. ცარიზმი ვარაუდობდა, რომ გარკვეული ღონისძიებების გატარების შემდეგ შეიძლებოდა ამიერკავკასია გადაქცეულიყო „რუსეთის ინდოეთად“. მეფის მთავრობა არც თუ უსაფუძვლოდ ფიქრობდა, რომ შეიძლებოდა ამიერკავკასია გამხდარიყო რუსეთისათვის იმ ნედლეულისა და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის იაფი მიმწოდებე-

ლი, რომელიც რუსეთს ოქროს ფასად შემოჰქონდა საზღვარგარეთიდან⁴⁴.

მაგრამ რუსეთის მოხელეთა აზრით, ამიერკავკასიის ადგილობრივი მოსახლეობა „სიზარმაცის“ და „უუნარობის“ გამო გამოუსადეგარი იყო სოფლის მეურნეობის გარდაქმნის და აღმავლობის საქმეში. სწორედ ეს მოტივი გამოიყენა ცარიზმმა აქ უცხო ელემენტის ჩამოსახლების საბაზად. ამიერკავკასიის, კერძოდ, საქართველოს, კოლონიზაცია ისახავდა როგორც პოლიტიკურ, ისე ეკონომიურ მიზნებს; თუმცა ოფიციალურად გამოცხადებული იყო, რომ კოლონისტებს ხელი უნდა შეეწყობოდა მხარის სამეურნეო აღმავლობისათვის.

გერმანელი კოლონისტების ძირითად საქმიანობას ამიერკავკასიაში მიწათმოქმედება და საერთოდ სოფლის მეურნეობა წარმოადგენდა⁴⁵. ამიტომ, ბუნებრივია, მიწათმფლობელობას (მიწათსარგებლობას) გადაწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მათ ეკონომიურ ცხოვრებაში. 1818 წელს მიღებული მინისტრთა კომიტეტის დადგენილებით ამიერკავკასიაში დასახლებული გერმანელი კოლონისტების თითოეულ ოჯახს (თბილისში დასახლებული ხელოსნებს გარდა) 35 დესეტინა მხოლოდ სავარგული (удонный) მიწა უნდა მიეღო⁴⁶.

მეფის მთავრობამ კოლონისტებს მიწის მნიშვნელოვანი ნაკვეთები მისცა. ამას თვალნათლივ გვიჩვენებს სავარგული მიწების ის რაოდენობა, რომელიც თითოეულ ოჯახზე მოდიოდა ცალკეული კოლონიების მიხედვით.

გარდა ამისა, გერმანელმა კოლონისტებმა დიდი რაოდენობით მიიღეს არასავარგული მიწის ნაკვეთები (საძოვრები, საზაფხულო საცხოვრებელი ადგილები და სხვა).

„ცარიზმის აღმინისტრაციამ ზემო ხსენებულ სოფლებში ადგილობრივი გლეხობა აყარა და გერმანელ კოლონისტებს მისცა საუკეთესო მიწები. გერმანელმა კოლონისტებმა თითოეულ ოჯახზე (კომლზე) დაახლოებით 35—60 დესეტინა მიწა მიიღეს. და ეს მაშინ, როდესაც ადგილობრივ გლეხობას: ქართველებს, აზერბაიჯანელთ, სომეხთ საშუალოდ 3—5 დესეტინა მიწაც კი არ ჰქონდა

⁴⁴ პ. გუგუშვილი, საქართველოს და ამიერკავკასიის ეკონომიური განვითარება XIX—XX საუკუნეებში, მონოგრაფიები, ტ. I, თბილისი, 1949, გვ. 648—655.

⁴⁵ გარდა თბილისის (უკუის) კოლონიისა, სადაც ძირითადად ხელოსნები დასახლდნენ.

⁴⁶ სსსრ ცსსა, ფონდი 227, ანაწ. I, საქმე 27.

თ ბ ი ლ ის ის გ უ ბ ე რ ნ ი ა

თბილისის კოლონია	1,78 დესეტინა
ალექსანდერსდორფი	36,52
მარიენფელდი	35,00
პეტერსდორფი	35,00
ელიზავეტალი	35,43
ეკატერინენფელდი	27,92

ე ლ ის ა ვ ე ტ პ ო ლ ის გ უ ბ ე რ ნ ი ა

ანენფელდი	47,54 დესეტინა
ელენენდორფი	35,81 „ ⁴⁷

მიცემული სანადელოდ⁴⁸, ნაწილი მიწებისა, რომლებზეც კოლონისტები დაასახლეს, ეკუთვნოდა ადგილობრივ თავადაზნაურობას, რომელთაც მიეცათ ფულადი კომპენსაცია ან სანაცვლო მიწები⁴⁹.

აღნიშნული მიწებიდან ელისავეტპოლის გუბერნიის ორივე კოლონიის (ელენენდორფის და ანენფელდის) სახნავი და ბაღ-ვენახები სარწყავი იყო, ხოლო კოლონია ალექსანდერსპილდში, რომელიც ზღვის დონიდან ყველა გერმანულ კოლონიაზე მაღლა მდებარეობდა, მიწები საერთოდ არ ირწყვებოდა.

გარდა სანადელოდ მიცემული სახელმწიფო მიწებისა, გერმანელი კოლონისტები სრული საკუთრების უფლებით ფლობდნენ საკმაოდ დიდი რაოდენობით შეძენილ მიწებს. ეს ნაყიდი მიწები ორ კატეგორიად იყოფოდა: 1) ცალკეული კოლონისტების მიერ შეძენილი მიწის ნაკვეთები, რომლებიც მფლობელს სრულ საკუთრებაში იყო და 2) ცალკეული კოლონიების მთელი საზოგადოების მიერ შეძენილი მიწები, რომლებიც ამავე საზოგადოების შეხედულებით ნაწილდებოდა სახელმწიფო ნადელების მსგავსად. ცალკეული კოლონიები მიწებს იძენდნენ საზოგადოებრივი კაპიტალის⁵⁰,

⁴⁷ МИЭБГКЗК, т. I, Вып. II, стр. 101.

⁴⁸ პ. გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, გერმანელი კოლონისტები და ადგილობრივი გლეხობა ამიერკავკასიაში. ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1946, გვ. 193.

⁴⁹ ПГИАЛ, ф. 112, оп. 19, д. 129; სსსრ ცსსა, ფ. 12, ანაწ. 10, საქმე 194, ფურც. 1; ფ. 16, ანაწ. I, საქმე 5821, ფურც. 1.

⁵⁰ საზოგადოებრივი კაპიტალი გერმანულ კოლონიებში შეიქმნა ხელისუფლების უშუალო მითითებით. იგი შედგებოდა ნებაყოფლობითი შენატანების, საზოგადოებრივი შემოსავლების, ჯარიმების და სხვა თანხებისაგან. მთელი ეს თანხა ჰმარდებოდა კოლონისტების საერთო საქმეს (იხ. სსსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. I, საქმე 15; ფონდი 241, ანაწ. 3, საქმე 328, ფურც. 1—3, 8).

ან სხვა საერთო თანხით. მიწის ეს ნაკვეთები საკმაოდ სოლიდურ ზომებს აღწევდა. მარტო კოლონია ეკატერინენფელდის მიერ შექმნილი მიწები 1880-იან წლებსათვის 2794 დესეტინამდე აღწევდა⁵¹. ეს მიწები შექმნილი იყო ქართველი თავადებისაგან (ივანე ჯამბაყურ-ორბელიანი, ყაფლან ორბელიანი, ელისაბედ ბაგრატიონ-მუხრანსკი, ვახტანგ ორბელიანი, ჩოლოყაშვილები და სხვ.)⁵². ზსევა გერმანულ კოლონიებსაც გააჩნდათ მეტნაკლები რაოდენობის შექმნილი მიწის ნაკვეთები, თუმცა ზოგიერთ მათგანს უფრო ნაკლები რაოდენობით, ვიდრე კოლონია ეკატერინენფელდს, მაგრამ სამაგიეროდ ამ კოლონიებში ცალკეულ მდიდარ კოლონისტებს მიწის საკმაოდ დიდი ნაკვეთები ეკავათ. კოლონია ელენენდორფის ცნობილ კოლონისტს ქ. ფორერს გასული საუკუნის 80-იან წლებში 600 დესეტინაზე მეტი მიწა ჰქონდა სრულ საკუთრებაში, ზოლო 1910 წლისათვის მისმა მამულმა 4 300 დესეტინას მიაღწია⁵³.

რაც შეეხება სახაზინო ნაღლებს, გერმანულ კოლონისტებს მათი სარგებლობის განსაკუთრებული წესი ჰქონდათ, რომელიც განსხვავდებოდა ადგილობრივ გავრცელებული მიწათმფლობელობის წესებისაგან.

თუმცა გერმანელი კოლონისტები მიწის ერთსა და იმავე ნაკვეთებს ფლობდნენ, მაგრამ ამ ნაკვეთების საზღვრები (და მასთან ერთად მათი სიდიდეც) იცვლებოდა მიწების ზელახალი გადანაწილებით, რომელსაც კოლონისტები გარკვეული პერიოდის შუალედებით, ან საჭიროების მიხედვით ატარებდნენ. მიწები ნაწილდებოდა კომლთა რაოდენობის მიხედვით, თვითეულ კომლში მამაკაცთა რიცხვის გათვალისწინებით⁵⁴. ყოველ კოლონიაში მიწა იყოფოდა ე. წ. „მეურნეობებად“ (Wirtschaften); მეურნეობების რიცხვი თითქმის უცვლელი იყო და უდრიდა კოლონიის დაარსების დროს დასახლებულ კოლონისტთა (ე. წ. „ძირითად კომლთა“) რიცხვს. თითოეული „მეურნეობა“ არანაკლებ 35 დესეტინამდე მიწას შეიცავდა — ე. ი. მიწის იმ რაოდენობას, რომელიც მიეცათ კოლონისტებს ამიერკავკასიაში ჩამოსვლისას, მაგრამ შემდგომში ოჯახების გაყოფა-გამრავლებასთან ერთად „მეურნეობებიც“ იყოფა და XIX საუკუნის დასასრულისათვის, თუმცა იშვიათად, მაგრამ მაინც

⁵¹ МИЭБГКЗК, т. I, вып. II, стр. 114—115.

⁵² სსრ ცსა, ფონდი 226, ანაწ. I, საქმე 57, ფურც. 3; ფონდი 4, ანაწ. 2, საქმე 6; ფონდი 241, ანაწ. 3, საქმე 88.

⁵³ М. С в е ш н и к о в, Винодельческое хозяйство бр. Форер, Тифлис, 1911, стр. 3.

⁵⁴ «Кавказское сельское хозяйство», 1894, № 43, стр. 729.

ვხვდებით კოლონისტებს, რომლებიც სანადელო „მეურნეობის“ ნახევარს, ან მეოთხედსაც კი ფლობდნენ⁵⁵. 60-იან წლებამდე კოლონისტებს „მეურნეობის“ გაყოფის უფლება არ ჰქონდათ და იგი მამისაგან მემკვიდრეობით გადაეცემოდა მხოლოდ უმცროს ვაჟს. 1864 წელს მთავარმართებელ დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ბრძანებით კოლონისტებს ნება დაერთოთ, გაეყოთ „მეურნეობა“—ოჯახად, მაგრამ ამ ღონისძიებას კოლონისტები იშვიათად მიმართავდნენ. თუ ოჯახში ორზე მეტი ვაჟი იყო, „მეურნეობის“ ნახევრები ეძლეოდათ უფროს და უმცროს ვაჟებს, ხოლო შუათანებს ეძლეოდათ კომპენსაცია ფულით, ან შეძენილი მიწების ხარჯზე, რითაც ან თვით უნდა შეექმნათ საკუთარი მეურნეობა, ან ხელოსანობისათვის მოეკიდათ ხელი⁵⁶. საკუთარი „მეურნეობის“ შექმნას მემკვიდრეობის გარეშე დარჩენილი კოლონისტები ზოგჯერ ვერ ახერხებდნენ და ქმნიდნენ უმიწო კოლონისტების, ე. წ. „ბაიზასების“⁵⁷ კატეგორიას. შემდგომში, განსაკუთრებით 70-იანი წლების შემდეგ, როდესაც კოლონისტებმა მთლიანად გადაიხადეს ზაზინის ვალი და ნადელს განაგებდნენ, როგორც საკუთარ მიწას, „მეურნეობის“ დაყოფა და მემკვიდრეობისათვის გადაცემა ხდებოდა მამის შეხედულებით და სურვილით. თუ ოჯახს ვაჟი არ ჰყავდა მემკვიდრედ, მემკვიდრე ხდებოდა პირველი დასიძებული მამაკაცი. ობლების „მეურნეობებს“ მათ სრულწლოვანებამდე განაგებდნენ მზრუნველები.

ზემოთ აღნიშნული მიწის გადახაწილება გერმანულ კოლონიებში ეხებოდა მხოლოდ სახნავ-სათეს და სათიბ მიწებს. საკარმიდამო და მრავალწლიანი ნარგავებით (ვენახი, ხეხილის ბაღი და სხვა) გაშენებული ნაკვეთები გადახაწილებას არ ექვემდებარებოდა. საძოვრები და ტყეები ცალკეული კოლონიების ერთიან მფლობელობაში იყო და კოლონისტები განუყოფლად სარგებლობდნენ მათით⁵⁸.

⁵⁵ ეს ეხებოდა მხოლოდ სანადელოდ მიცემულ მიწის ნაკვეთს და მხედველობაში არ იყო მიღებული მთელი კოლონიის, ან ცალკეული კოლონისტის მიერ შეძენილი მიწის ნაკვეთი.

⁵⁶ ეს ვრცელდებოდა მხოლოდ საზაზინო ნაკვეთზე, რაც შეეხება მამის დანარჩენ უძრავ-მოძრავ ქონებას, მას ვაჟები თანაბრად იყოფდნენ.

⁵⁷ სსსრ ცსსა, ფონდი 13, ანაწ. 7, საქმე 114, ფურც. 10—11, საქმე 207, ფურც. 2—3.

⁵⁸ И. Серебряков, Сельское хозяйство в Елизаветопольском уезде, Тифлис, 1862, стр. 85.

თუმცა გასული საუკუნის 80-იან წლებში გერმანულ კოლონიებში მნიშვნელოვანი რაოდენობით (სულ 163 კომლი) ითვლებოდა ზემოთ აღნიშნული უმიწო კოლონისტი („ბაიზასები“), მაგრამ მათი მდგომარეობა ძირეულად განსხვავდებოდა უმიწაწყლო ადგილობრივ გლეხთა მდგომარეობისაგან. მართალია, ამ 163 კომლისაგან 45-ს საკარმიდამოც არ გააჩნდა, მაგრამ ისინი არც საკვიროებდნენ მას, ვინაიდან მათ მიტოვებული ჰქონდათ კოლონიები და ხელოსნობას ეწეოდნენ სხვადასხვა ქალაქებში (ძირითადად თბილისსა და ელისავეტპოლში). დანარჩენ 118 კომლს თუმცა სახაზინო ნაღველი „მეურნეობა“ არ გააჩნდა, მაგრამ მრავალი მათგანი ფლობდა მიწის მოზრდილ საკუთარ ნაკვეთს, ან მნიშვნელოვანი წილი ჰქონდა კოლონიის მიერ შეძენილ მიწის ჰაერთო ნაკვეთში, ანდა ეწეოდა რაიმე საარტიან საქმიანობას. მათი ეკონომიური მდგომარეობა გაცილებით უკეთესი იყო ადგილობრივ არა თუ ღარიბი და საშუალო, არამედ ზოგიერთი მდიდარი გლეხის ეკონომიურ პირობებზეც კი⁵⁹. ამიტომ დიფერენციაციას იმ სახით, როგორც ეს იყო ადგილობრივ გლეხობაში, კოლონისტებში ადგილი არ ჰქონია. მეფის მთავრობის ხელშეწყობით კოლონისტები წარმოადგენდნენ კარჩაკეტილ კანტას, რომელთა მდგომარეობა გაცილებით უკეთესი იყო არა მარტო ადგილობრივ გლეხობასთან, არამედ თვით რუს კოლონისტებთან შედარებითაც კი. სწორედ ამით იყო გამოწვეული, რომ გერმანელი კოლონისტები უკეთეს შემთხვევაში ინდუფერენტულად იყვნენ განწყობილნი XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისში ამიერკავკასიაში მომხდარი სოციალურ-პოლიტიკური ძვრების მიმართ.

მართალია, ცალკეულ კოლონიებში „მეურნეობის“ რიცხვი უცვლელი რჩებოდა, მაგრამ თვით მეურნეობებს სიდიდე ხშირად მატულობდა მთავრობის მიერ დამატებით გამოყოფილი სანადელო ნიწების ხარჯზე.

მხოლოდ სახელმწიფო სანადელო მიწის განაწილება ერთეულ მეურნეობად, ცალკეულ კოლონიებში სამი სხვადასხვა პერიოდის შედარებით, შემდეგ სურათს იძლეოდა⁶⁰ (იხ. ცხრილი 2).

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ცალკეულ კოლონიებში „მეურნეობების“ რიცხვი წლების განმავლობაში ერთი და იგივე რჩებოდა. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ კოლონია ანენფელდს ელისავეტ-

⁵⁹ სსსრ ცსსა ფონდი 13, ანაწ. 7, საქმე 114, ფურც. 9.

⁶⁰ იხ. სსსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. I, საქმე 95. ფურც. 54; საქმე 177, ფურ. 38; МИЭБГКЗК, т. I. вып. II, стр. 117.

კოლონიები	1854		1866		1884	
	ნაღ. სიღ.	მეურნ. რაოდ.	ნაღ. სიღ.	მეურნ. რაოდ.	ნაღ. სიღ.	მეურნ. რაოდ.
1. ალექსანდროსდორფი	32 4/13	26	32 1/4	26	56,42	26
2. მარიენფელდი	35	31	35	31	35	31
3. პეტრო-დორფი	35	17	35	17	44	17
4. ელზა ვტალი	11 2/3	72	35	72	54	72
5. ეკატერინენფელდი	34 1/9	95	34 1/9	95	44,2	95
6. ფარდენტალი	37	10	37	10	37	10
7. ედენბორფი	24	118	35	118	71,57	118
8. ანესფელდი	67 2/3	52	67 2/3	51	52,1	77
9. ალექსანდროსჰილფი	—	—	35	32	66,45	32

პოლის გუბერნიაში, სადაც მეურნეობების რიცხვი გაიზარდა 1860 წ. კოლონიაში ახლად ჩამოსახლებული 36 ოჯახის გამო, თუმცა ამ მიზეზით კოლონიაში თითოეული მეურნეობის სიდიდე შემცირდა 63 2/3 დესეტინიდან 52,1-მდე, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვან მიწის ფართობს შეიცავდა და სრულიად საკმარისი იყო ერთი ოჯახისათვის, რაოდენ მრავალრიცხოვანი არ უნდა ყოფილიყო იგი. აღსანიშნავია, რომ იმავე 1860 წელს ამიერკავკასიის ადმინისტრაციამ კოლონია ელენენდორფის მცხოვრებლებს დამატებით გამოუყო მნიშვნელოვანი მიწის ნაკვეთი — ძველად დასახლებული კოლონისტებისათვის 973 დესეტინა და 2061 კვ. საეკენი და ახლად ჩამოსახლებულთათვის 776 დესეტინა და 1539 კვ. საეკენი — სულ 1709 დესეტინა და 3600 კვ საეკენი⁶¹.

მოყვანილი ცხრილიდან ნათლად ჩანს, რომ გერმანელი კოლონისტები ზომაზე მეტად იყვნენ უზრუნველყოფილნი მიწით და ყოვლად უსაფუძვლო იყო ზოგიერთი კოლონისტის ჩივილი მცირე-მიწიანობაზე. კოლონისტების დიდი უმრავლესობა საკუთარი ძალით მთლიანად ვერ ამუშავებდა ნადელს, ამიტომ ისინი, როგორც წესი, ქირაობდნენ და ექსპლოატაციას უწევდნენ ახლო-მახლო მცხოვრებ ადგილობრივ გლეხებს და რუს სექტანტებს; ანდა თავიანთთვის მეტად ხელსაყრელ პირობებში იჯარით აძლევდნენ მიწებს აღნიშნულ პირებს.

„კოლონისტებს საქართველოში ასახლებდნენ საუკეთესო მიწებზე და თანაც, მათ მიწებს დიდი რაოდენობით აძლევდნენ, მიუხედავად იმისა, რომ თავისუფალი მიწების ფონდი ცოტა იყო და ადგილობრივი მოსახლეობა, განსაკუთრებით გლეხები, ძლიერ სა-

⁶¹ სსსრ ცსსა, ფ. 226. ანაწ. I, საქმე 179, ფურც. 38.

კიროებდნენ მას. გარდა ამისა, გერმანელ და რუს კოლონისტებს მთავრობა აძლევდა მთელ რიგ შეღავათებს გადასახადის გაწერის, კრედიტის მიცემისა და სხვა საქმეში მაშინ, როცა ადგილობრივი მოსახლეობა ყოველივე ამას მოკლებული იყო⁶².

კოლონისტების სანადელო მიწებით უზრუნველყოფა კარგად გამოჩნდება, თუ მას შევადარებთ სახაზინო ქართველი გლეხობის სანადელო მიწების რაოდენობას⁶³, რომელიც, პროფ. ი. ანთელავას ცნობით, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თბილისის გუბერნიაში შეადგენდა 17,67 დესეტინას, ხოლო ქუთაისის გუბერნიაში 4,23 დესეტინას საშუალოდ ერთ კომლზე⁶⁴. თუ გავითვალისწინებთ, რომ გერმანელი კოლონისტის ზემოთ აღნიშნული ნადელის შემადგენლობაში ძირითადად იანგარიშებოდა მხოლოდ ვარგისი მიწები (საკარმიდამო, ბალ-ვენახები, სახნავ-სათესი, ბოსტანი და სათბი), ხოლო ქართველი გლეხის ნადელში გათვალისწინებულია როგორც სავარგული, ისე არასავარგული მიწები⁶⁵, მაშინ ეს განსხვავება კიდევ უფრო დიდი იქნება. ამას უნდა დავემატოთ ისიც, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გერმანელ კოლონისტებს საკმაოდ დიდი რაოდენობით გააჩნდათ სხვადასხვა ფორმით შექმნილი მათ საკუთრებაში მყოფი მიწა მაშინ, როცა ადგილობრივ გლეხობას ასეთი მიწები უმნიშვნელო რაოდენობით ჰქონდა. მაგალითად, თბილისის გუბერნიის სახელმწიფო (სახაზინო) გლეხობის საკუთარი მიწა XIX საუკუნის დასასრულისათვის მათ სარგებლობაში მყოფი მიწის ფართობის მხოლოდ 1,14% შეადგენდა.

გერმანელი კოლონისტები საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში დამკვიდრდნენ, მაგრამ ცალკეული ჯგუფების ჩამოსახლება 80-იან წლებამდე გრძელდებოდა. როგორც კოლონია ანენთელდის მაგა-

⁶² დ. გ. გ. ლ. ა. ძე, კაპიტალისტური საწარმოები სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობაში რეფორმამდე საქართველოში (1830—1864 წწ.), თბილისი, 1959, გ. 17.

⁶³ Сборник статистических данных о землевладении и способах хозяйства в пяти губерниях Закавказского края, Тифлис, 1899, стр. 9.

⁶⁴ И. Г. Антелава, Государственные крестьяне Грузии в XIX в., т. II, Тбилиси, 1962, стр. 73.

⁶⁵ პროფ. ი. ანთელავას გამოანგარიშებით, თუ ნადელში გავითვალისწინებთ მხოლოდ დასამუშავებლად ვარგის მიწებს (ტყისა და სხვათა გამოკლებით), მაშინ ქუთაისის გუბერნიის სახაზინო გლეხის სანადელო მიწა ერთ კომლზე საშუალოდ 2,7 დესეტინას შეადგენდა, რაც თვით მეფის მთავრობის მოხელეთა განგარიშებით მინიმალური ნორმის 25%—27% შეადგენდა (იხ. პროფ. ი. ანთელავა, აღნიშნული ნაშრომი, გვ. 75.).

ლითზე ვნახეთ, ახალჩამოსულებს მთავრობა სრულიად უზრუნველყოფდა მიწით, მაშინ როცა აგილობრიევი, განსაკუთრებით მთიანი რაიონების (ფშავ-ხევსურეთი, რაჭა, სვანეთი) გლეხობა უმიწობით იტანჯებოდა. თუმცა საქართველოში მოიპოვებოდა თავისუფალი მიწების ერთგვარი რაოდენობა, მაგრამ ადგილობრივ გლეხობას მაშე დედასაშლების უფლება არ ჰქონდა, რადგან იგი უცხოელი და რუსი კოლონისტებისათვის იყო გათვალისწინებული. ამიტომ ხშირად უმიწაწყლო ქართველი გლეხი იძულებული იყო მიეტოვებინა მშობლიური კუთხე და სხვა მხარეში, უმთავრესად ჩრდილოეთ კავკასიაში, საკმაოდ მძიმე პირობებში, ეძია თავშესაფარი⁶⁶. ემიგრაციამ განსაკუთრებით ფართო ხასიათი ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, XIX საუკუნის 70—80-იან წლებში, მიიღო. ამ მოვლენამ თავიდანვე მიიპყრო მოწინავე ქართველი საზოგადოების ყურადღება. ილია ჭავჭავაძემ სპეციალური სტატია მიუძღვნა გლეხთა გადასახლებას საქართველოდან⁶⁷. იგი პირდაპირ მიუთითებდა, რომ ემიგრაციის მიზეზი „...ადგილ-მამულის ნაკლებობაა. ამ მოვლენამ ყველაზედ უწინ თუ არა, ყველაზე შესამჩნევად მაინც თავი იჩინა რაჭაში: — აყრა, მამულის, ბინის მოშლა და სხვაგან გადასახლება აქ დაიწყო იმ ზომით, რომ შეუძლებელია კაცმა ყური არ ათხოვოს... თუ ეს სამუდამო მიზეზი არ მოისპო, გადასახლება... იმ ზომამდე მიაღწევს, რომ დიდად საზრუნველი შეიქმნება მთავრობისა და საზოგადოებისათვის“⁶⁸.

ილია აყენებდა საკითხს სასწრაფო ზომების შესახებ, რათა შეჩერებულიყო ემიგრაცია საქართველოდან. ასეთ ღონისძიებად მას მიაჩნდა გლეხობის მიწით უზრუნველყოფა თავისუფალი მიწების ხარჯზე. ზოლო თუ ეს შეუძლებელი იქნებოდა, ზოგიერთგან სახაზინო ტყეების გაჩეხვა და მათი გლეხობისათვის გადაცემა, „ძნელი საფიქრებელია, — წერდა ილია, — ამოდენა ტყეები იმისთანა ადგილზე არ იყოს, რომ შესაძლო იყოს გაიკაფოს, ახოები გამოიღოს და ნაკლებობა სახნავ-სათიბისა ამით შეივსოს“⁶⁹.

⁶⁶ ვ. გ უ გ უ შ ი ლ ი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიური განვითარება XIX—XX საუკუნეებში, მონოგრაფიები, ტ. I, თბილისი, 1940. გვ. 731; ალ. ბ ე ნ დ ი ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, აგარული ურთიერთობანი საქართველოში 1890—1917 წლებში, თბილისი, 1965. გვ. 62—63.

⁶⁷ ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 8, სახელგამი, თბილისი, 1957, „ემიგრაცია საქართველოდან“, გვ. 301—304.

⁶⁸ ი ქ ვ ე, გვ. 302—303.

⁶⁹ ი ქ ვ ე, გვ. 303—304.

მაშინ, როდესაც ამიერკავკასიაში მიწის ნაკლებობას განიცდიდა ყველა კატეგორიის ადგილობრივი გლეხი, გერმანელი კოლონისტები ჰარბად იყვნენ უზრუნველყოფილნი მიწით. მათ არა თუ კერძოდ შექმნილი საკუთარი მიწა, არამედ ხშირად სახელმწიფოსაგან მიცემული მიწაც იმდენი ჰქონდათ, რომ მას მთლიანად ვერ ამუშავებდნენ და საძოვრებად იყენებდნენ, ან იჭარით აძლევდნენ კერძო პირებს. თავისთავად ცხადია, რომ გერმანელი კოლონისტები არსაქიროებდნენ და თითქმის არც მიმართავდნენ მიწის იჭარით აღებას. კოლონისტები იჭარით მხოლოდ სათიბებს იღებდნენ მნიშვნელოვანი რაოდენობით; მაგრამ თიბვას ისინი ძირითადად ადგილობრივ მკვიდრთაგან დაქირავებული მუშახელის საშუალებით აწარმოებდნენ. მხოლოდ გამონაკლისის სახით ზოგიერთი კოლონიის თითო-ოროლა უმიწაწყლო კოლონისტი („ბაიზასი“) იღებდა მიწას იჭარით მდიდარი კოლონისტების, ან მეზობელი მემამულეებისაგან. გერმანელი კოლონისტების მიწის რაოდენობა განუხრელად იზრდება როგორც ხაზინის მიერ ბოძებული⁷⁰, ისე თვით კოლონისტების მიერ საკუთრებაში შექმნილი მიწების ხარჯზე. „ხაზინა... მის განკარგულებაში მყოფ მიწებს ანაწილებდა, არა ადგილობრივი მოსახლეობის (თუნდაც სახაზინო გლეხების) საჭიროების დასაკმაყოფილებლად, არამედ უმთავრესად რუსი და სხვა კოლონისტების უზრუნველსაყოფად“⁷¹.

მიწით უხვად უზრუნველყოფა იყო ძირითადი პირობა იმისა, რომ გერმანელი კოლონისტების ეკონომიური ცხოვრების დონე XX საუკუნის დამდეგისათვის საკმაოდ მაღალი იყო. ამასთან დაკავშირებით კავკასიის მეფისნაცვალის გოლიცინი თავის უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში 1897—1902 წლებში ანგარიშის შესახებ წერდა: «В Закавказском крае проживает еще один разряд крестьян, это немецкие колонисты. Поземельный быт этих людей устроен еще в начале минувшего столетия отводом в общественную их собственность по 35 десятин плодородной земли на семейство. Каких-либо изменений в этом отношении в настоящее время не требуется: колонисты, пользуясь этой землей, живут более зажиточно и даже богато. Остается только закрепить за ними отведенные в надел земли путем выдачи им актов укрепления»⁷².

900-იან წლებში ამიერკავკასიის ადმინისტრაციაში სულ უფრო მტკიცდება ის მოსაზრება, რომ კოლონისტებისათვის სანადელოდ

⁷⁰ სსსრ ცსსა, ფონდი 16, საქმე 6891, ფურც. 3.

⁷¹ И. Г. Ангелава, დასახ. ნაშრ., გვ. 97.

⁷² ЦГИАЛ, ф. 1284, оп. 194, д. 55, л. 62.

მიცემული მიწა გადაეცათ მათ სრულ საკუთრებაში. პირველ ხანებში ამ აზრს მხარს უჭერდნენ გერმანელი კოლონისტებიც. 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში მათ ერთ-ერთ მოთხოვნად სანადელო მიწის პირად საკუთრებაში გადაცემა წამოაყენეს; მაგრამ შემდგომში, როცა კავკასიის ხელისუფლებმა პრაქტიკულად სცადეს ამ გადაცემის განხორციელება, კოლონისტთა ზედა ფენის ნაციონალისტური აგიტაციის შედეგად, გერმანელმა კოლონისტებმა სასტიკი უარი განაცხადეს სანადელო მიწის მათ საკუთრებაში გადაცემაზე და ენერგიული ღონისძიებებით ჩაშალეს კიდევ ეს საქმე: კოლონისტების მიწის საკუთრებაში გადაცემაზე უარის თქმის ძირითადი მიზეზი იყო შიში, რომ ცალკეულ კოლონისტთა პირად საკუთრებაში მყოფი მიწა შეიძლება სხვა ერის წარმომადგენელთა ხელში გადასულიყო და ამით კოლონიების ერთიანი ეთნიკური შემადგენლობა დარღვეულიყო.

1912 წელს სახელმწიფო სათათბიროს აგრარულ საკითხთა კომისიაში კავკასიის მეფის ნაცვალმა წარადგინა კანონპროექტი: „კავკასიის მხარის სახაზინო მიწებზე დაფუძნებული მოსახლეობის მიწათმოწყობის შესახებ“. კანონპროექტი კოლონისტთა შესახებ ითვალისწინებდა:

1. ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა მიწები დაბეგრულიყო მიწის გამოსასყიდი გადასახადით.

2. ცალკეულ კოლონისტთა სარგებლობაში მყოფი მიწები უნდა გადასულიყო მათ პირად (და არა საზოგადოებრივ, როგორც აქამდე იყო) საკუთრებაში⁷³.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, აქამდე მიწა კოლონისტების საზოგადოებრივ საკუთრებაში იმყოფებოდა, რაც გამორიცხავდა მიწის ერთპიროვნული გასხვისების შესაძლებლობას. ამ კანონპროექტის გატარების შემთხვევაში კი კოლონისტებს ჩაშუალება ეძლეოდათ სურვილისამებრ განეგოთ მიწის ნაკვეთი, რასაც „შეიძლებოდა დაშლამდე მიეყვანა გერმანული კოლონიები, რადგან ეს ნაკვეთები ადვილად შეიძლებოდა მოხვედრილიყო, მაგალითად, სომეხთა, ქართველთა, თათართა და სხვათა მფლობელობაში“⁷⁴.

ამიტომ გარკვეული აგიტაციის შემდეგ გერმანელმა კოლონისტებმა გადაჭრით უარყვეს კანონპროექტი. 1913 წლის ზამთარში მათ სპეციალური დეპუტაცია მიავლინეს პეტერბურგში, რომელსაც

⁷³ К. Э. Л и н д е м а н, Законы 2-го февраля в 13-го декабря 1915 г., Москва, 1916, стр. 37—38.

⁷⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 38.

დავევალა ყოველგვარი საშუალება ეხმარა ამ კანონპროექტის დამტკიცების ჩასაშლელად. დეპუტაციამ შეაგროვა რუსეთის მთავრობის მიერ ადრე გამოცემული დადგენილებები და სხვა ამ ხასიათის მასალა კოლონისტთა საზოგადოებრივი მიწათმფლობელობის დასაცავად და ეს დოკუმენტები ცალკე ბროშურის სახით გამოსცა⁷⁵. ბროშურის ძირითადი მიზანი იყო დაემტკიცებინა აღნიშნული კანონპროექტის შეუსაბამობა და უკანონობა. ეს ბროშურა დაურჩევს სახელმწიფო საბჭოს და სათათბიროს წევრებს და აგრეთვე გავლენიან გერმანოფილებს. ამ ღონისძიებებით დეპუტაციამ მიაღწია კანონპროექტის განხილვის საერთოდ შეჩერებას. მალე დაიწყო მსოფლიო ომი, რასაც მოჰყვა ახალი კანონპროექტები გერმანელ კოლონისტთა მიწათმფლობელობის შესახებ და კანონპროექტი ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტებისათვის სახაზინო მიწებს სრულ საკუთრებაში გადაცემის შესახებ საბოლოოდ იქნა დასამარბული.

გერმანელი კოლონისტების მიწით უხვად უზრუნველყოფა არ შერყეულა თვის პირველი იმპერიალისტური მსოფლიო ომის წლებში (1914—1918), როდესაც გამოცემულ იქნა სპეციალური კანონები⁷⁶ (1915 წლის 2 თებერვლის და 13 დეკემბრის) გერმანიიდან გადმოსულთა და გერმანიის ქვეშევრდომთა მიწათმფლობელობის შეზღუდვისა და ლიკვიდაციის შესახებ. მეფის მთავრობის მოხელეები საკმაოდ ნელი ტემპით შეუდგნენ ამ კანონის გატარებას⁷⁷.

1917 წლის თებერვლისათვის ამ მხრივ ძალზე ცოტა რამ იქნა გაკეთებული. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ჯერ დროებითი მთავრობის, ხოლო შემდეგ ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური მთავრობების მიერ ამ კანონების მოქმედება საერთოდ შეჩერდა⁷⁸. მხოლოდ საბჭოთა ზელისუფლების დამყარების შემდეგ იქნა გატარებული ღონისძიებები აღნიშნული მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად⁷⁹.

---

⁷⁵ Могут ли земли немецких колонии в Закавказском крае быть облагаемы выкупными платежами, Петербург, 1913.

⁷⁶ К. Э. Л и н д е м а н, Законы 2-го февраля и 13 декабря 1915 г., М. 1916; П. К. Ф о м е н к о, Закон 2 февраля 1915 года о изменком землевладении, Одесса, 1915.

⁷⁷ სსსრ ცსსა, ფონდი 224, საქმეები 1, 2, 3.

⁷⁸ ი ქ ვ ე, ფონდი 224, საქმე 1, ფურც. 172.

⁷⁹ П. А. ТФИМЛ, ф. 13, д. 2794, л. 3.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, გერმანელი კოლონისტების ამიერკავკასიაში ჩამოსახლების ოფიციალური მიზეზი იყო ამიერკავკასიის სოფლის მეურნეობის დონის ამაღლებისათვის ხელის შეწყობა და მისი გადაქცევა რუსეთის მრეწველობის ნედლეულს ბაზად. მეფის მთავრობის მოხელეთა აზრით, გერმანელ კოლონისტებს: 1) უნდა აემადლებინათ აქ გავრცელებული სასოფლო-სამეურნეო კულტურების დამუშავების დონე და მაგალითის მიმცემნი გამხდარიყვნენ ადგილობრივი მოსახლეობისათვის; 2) შემოეტანათ და აბორიგენებში დაენერგათ ახალი (უმთავრესად ტექნიკური) კულტურები, რომელთა მოყვანის შესაძლებლობას რუსეთის იმპერიაში შემავალი მხარეებიდან მხოლოდ ამიერკავკასიის კლიმატური პირობები იძლეოდა. ეს კი რუსეთის მზარდ მრეწველობას შესაძლებლობას მისცემდა უარი ეთქვა, ან შეემცილებინა ზოგიერთი სახის ნედლეულის იმპორტი. გერმანელმა კოლონისტებმა ცარიზმის ვერცერთი ეს იმედი ვერ გაამართლეს, სამაგიეროდ ისინი გარკვეულ დრომდე ცარიზმის საიქედო პოლიტიკურ დასაყრდენს წარმოადგენდნენ, რასაც მეფის მთავრობა არანაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდა.

ჩამოსახლების პირველ წლებში კოლონისტები, მთავრობის დიდი და ყოველმხრივი დახმარების მიუხედავად, მძიმე პირობებში აღშოჩნდნენ; ამის უმთავრესი მიზეზი იყო ის, რომ გერმანელი კოლონისტები ნაკლებად იცნობდნენ ამიერკავკასიაში გავრცელებული კულტურების მოვლა-დამუშავების წესებს ადგილობრივი კლიმატური პირობების გათვალისწინებით.

გარდა ამისა, გერმანელი კოლონისტების სამეურნეო წარმატებებს ხელს უშლიდა სექტანტური მოძრაობით გამოწვეული რელიგიური განხეთქილება, მომთაბარეთა თავდასხმები და სხვა.

XIX საუკუნის 40—50-იანი წლებიდან, როცა ამ ხელისშემშლელ მიზეზთა ნაწილი თანდათანობით გამოირიცხა, გერმანელმა კოლონისტებმა შესძლეს მეტ-ნაკლებად დახელოვნებულიყვნენ სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგებში — კოლონიებმა შეძლეს გარკვეული სამეურნეო-ეკონომიური წარმატებების მოპოვება. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ გერმანელმა კოლონისტებმა ადგილობრივ მოსახლეობაზე უმნიშვნელო გავლენა მოახდინეს, პირიქით კოლონისტებმა ბევრი რამ გადაიღეს მათგან, რაზედაც ქვემოთ შეეჩერდებით.

გერმანული კოლონიების სოფლის მეურნეობაში წამყვანი ადგილი მემინდვრეობას და მევენახეობას ეკავა. XIX საუკუნის და-

სპარულისათვის მევენახეობა, როგორც უფრო შემოსავლიანი დარგი, გარკვეულ უპირატესობასაც აღწევს. მემინდვრეობა (განსაკუთრებით მეხორბლეობა) სოფლის მეურნეობის წამყვანი დარგი იყო თბილისის მახლობლად მდებარე კოლონიებში: ალექსანდერსდორფში, მარიენფელდში, პეტერსდორფსა და ფრაიდენტალში. ამ კოლონიათაგან სასაქონლო პროდუქციის თვალსაზრისით ალექსანდერსდორფში წამყვანი ადგილი მებოსტნეობას და მებაღეობას ეჭირა; აქ მოყვანილი ბოსტნეული და ხილი საკმაოდ მაღალ ფასებში იყიდებოდა თბილისში⁸⁰. დანარჩენ სამ კოლონიაში, რომლებიც ფაქტიურად თითქმის ერთ კოლონიას წარმოადგენდნენ, სოფლის მეურნეობის მთავარი დარგი იყო მარცვლეული კულტურების მოყვანა, განსაკუთრებით მეხორბლეობა. მაგრამ XIX საუკუნის დასასრულისათვის აქაც მინიმუმად ვითარდება მევენახეობა და მემარცვლეობის ხვედრი წონა მცირდება. მევენახეობა წამყვანი დარგი იყო ელიზაბეტალში, ეკატერინენფელდში, ელენენდორფსა და ანენფელდში; ეს კოლონიები, განსაკუთრებით პირველი სამი, ყველაზე შექცეულად ითვლებოდა ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიათა შორის. დაბოლოს, მეცხრე კოლონია — ალექსანდერსდორფი თავისი გეოგრაფიული და კლიმატური პირობების გამო სრულიად განსაკუთრებით იდგა — აქ მეურნეობის წამყვან დარგს მესაქონლეობა წარმოადგენდა, სასოფლო-სამეურნეო კულტურები კი მხოლოდ პირადი მოხმარებისათვის მოჰყავდათ.

ხორბლან მოყვანა უმთავრესი იყო, ყველა სასოფლო-სამეურნეო კულტურიდან, რომელსაც გერმანელი კოლონისტები ჩამოსახლებისთანავე მისდევდნენ და რომლის ცოდნაც მათ სამშობლოდან ჩამოიტანეს. მართალია, შემდგომში იგი თანდათანობით შეავიწროვა მევენახეობამ, მაგრამ თვით XX საუკუნის დასაწყისამდე ის მაინც რჩებოდა კოლონისტების საქმიანობის ერთ-ერთ უმთავრეს დარგად, განსაკუთრებით თბილისის მახლობლად მდებარე კოლონიებში, რასაც ხელს უწყობდა თბილისის სამრეწველო განვითარება და მოსახლეობის ზრდა.

მეხორბლეობას თბილისის მახლობლად მდებარე კოლონიებში ხელს უწყობდა აგრეთვე საუკეთესო ნოციერი შავნიდაგიანი მიწები, რომლითაც კოლონისტები საკმაოდ იყვნენ უზრუნველყოფილი. მიწების დიდი რაოდენობა კოლონისტებს საშუალებას აძლევდა არ ეწარმოებინათ თესლბრუნვა. ნოციერ მიწებზე 6—8

⁸⁰ პ. გუგუშვილი, საქართველოს და ამიერკავკასიის ეკონომიური განვითარება XIX—XX საუკუნეებში, მონოგრაფიები, ტ. I, თბ., 1949, გვ. 502—503.

წლის განმავლობაში ითვისებოდა და კარგ მოსაველს იძლეოდა ხორბალი; შემდეგ მას ასეენებდნენ 1—2 წელიწადს და იყენებდნენ საძოვრებად. კოლონისტებმა თან ჩამოიტანეს მიწათმოქმედებისათვის საჭირო სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, რომელთაც ადგილობრივ პირობებში ბევრი ნაკლი გააჩნდათ ამიერკავკასიაში გაბატონებულ უძველეს ადგილობრივ სახენელებთან და სხვა სასოფლო-სამეურნეო იარაღებთან შედარებით, რის გამოც კოლონისტები იძულებული გახდნენ, უარეყოთ თან ჩამოტანილი მამაპაპური იარაღი და ქართული გუთანის გამოყენებინათ ოდნავ შეცვლილი სახით; მათ ასევე გადაიღეს სხვა ქართული სასოფლო-სამეურნეო იარაღები⁸¹.

მხოლოდ XIX საუკუნის 60—70-იან წლებში, როდესაც კავკასიის სოფლის მეურნეობის საიმპერატორო საზოგადოების ხელშეწყობით ამიერკავკასიაში ევროპიდან და რუსეთიდან შემოვიდა მთელი რიგი სასოფლო-სამეურნეო მანქანები და მათ შორის რკინის გუთნები, კოლონისტებმა ქართული გუთნები შეცვალეს⁸², თუმცა მშრალი დაბლობების მძიმე ნიადაგიანი მიწებისათვის ქართული გუთნის უპირატესობა აშკარა იყო თვით ამ ახალ გუთნებთან შედარებითაც⁸³.

კოლონისტებს ძირითადად საშემოდგომო ხორბალი მოჰყავდათ; საგაზაფხულოს უფრო მცირე რაოდენობით თესავდნენ, მარცვლელიდან ხორბლის გარდა მოყავდათ ქერი, შვრია, კვავი, სიმინდი.

საშემოდგომო ხორბლისათვის მიწას ხნავდნენ სექტემბერში, საგაზაფხულოსათვის — ერთი თვით ადრე. საშემოდგომო ხორბალს თესდნენ ოქტომბერში, საგაზაფხულოს — თებერვალში. ერთ დესეტინაზე ითვისებოდა ხორბალი ცხრა ფუთი, ქერი — თერთმეტი ფუთი. კოლონისტები პურს იღებდნენ ე. წ. ფოჩხიანი ცელით, ფერდობებზე ნაშგალსაც ხმარობდნენ. პურის საღეწად პირველ ხანებში იყენებდნენ ცხენებს, რომელთაც პირდაპირ არბუნებდნენ კალოზე გაშლილ პურის ძნებზე და აყრევივინებდნენ მარცვალს. შემდგომში კოლონისტებმა ადგილობრივი მოსახლეობისაგან გადაიღეს კევ-

⁸¹ გ. ჯ ა ლ ბ ა ძ ე, აღმოსავლეთ საქართველოს სამიწათმოქმედო იარაღების ისტორიიდან, თბილისი, 1950, გვ. 105—106.

⁸² ამ გუთნებიდან უმთავრესად იყო: 1) დომბალის, 2) ინგლისურ-ბულგარული, 3) ი. ფ. ვიტეს მიერ კონსტრუირებული ე. წ. „კოლონისტების გუთანი“, 4) სამხრეთ-რუსული და სხვა.

⁸³ И. Иоселпани, 1850—1900, Обзор деятельности императорского Кавказского общества сельского хозяйства за 50 лет, вып. I, Тифлис, 1901, стр. 36.

რით ლეწვა⁸⁴, კევრში ხარების ნაცვლად ცხენებს აბამდნენ. მხოლოდ 80—90-იან წლებში ზოგიერთი შეძლებული კოლონისტი ახერხებდა გამოეწერა საზღვარგარეთიდან საღებუი და სხვა სასოფლო-სამეურნეო მანქანები⁸⁵.

პურის დაფქვას კოლონისტები წყლის წისქვილით აწარმოებდნენ, რომელთა უმრავლესობა მათ, მთავრობის დანხარებით, საკუთრებაში ჰქონდათ შეძენილი. როგორც წესი, მოგების გადიდების მიზნით ხორბალს მარცვლად კი არ ჰყიდდნენ, არამედ ფქვილად გაქონდათ ბაზარზე, რადგან ტექნიკურად ჩამორჩენილ რუსეთში ფქვილი ხშირად 2—2,5-ჯერ უფრო ძვირი იყო მარცვალზე, მაშინ როცა გერმანიასა და დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებში ფქვილის ფასი მხოლოდ 25—30%-ით აღემატებოდა ხორბლის ფასს⁸⁶.

მათ დიდი რაოდენობით მოჰყავდათ კარტოფილიც, რომელსაც ხორბლისა და ვენახის შემდეგ მნიშვნელოვანი ადგილი ექირა მათ ეკონომიკაში. ძირითადად საადრეო კარტოფილს თესდნენ, რადგან იგი გაცილებით ძვირად ფასობდა ბაზარზე⁸⁷.

საერთოდ, კარტოფილი ერთადერთი კულტურა უნდა იყოს, რომელიც პირველად კოლონისტებმა გაავრცელეს საქართველოსა და ამიერკავკასიაში. თუმცა პირდაპირი ოფიციალური ცნობა ამის შესახებ არ მოგვეპოვება, მაგრამ მას ადასტურებს მრავალი შოგზაური და მკვლევარი, რომლებიც იმ პერიოდში ან მოგვიანებით იყვნენ აქ და მეტნაკლებად შეეხნენ ამიერკავკასიაში კარტოფილის გავრცელების საკითხს; მათ შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია გამბა, რომელიც 1820—1824 წლებში საფრანგეთის კომსულად იყო თბილისში. გამბა ამიერკავკასიაში გერმანული კოლონიების შექმნის ცოცხალი მოწმეა და ამდენად სავარაუდოა, რომ სწორად გადმოგვცემს კოლონიების იმდროინდელ სამეურნეო ვითარებას: „გერმანელები ცხოვრობენ იმ სოფელში, რომელიც მტკვრის მარცხენა ნაპირზე მდებარე გარეუბანს აკრავს, მათ ქალაქში შემოაქვთ

⁸⁴ С. Заваров, Засорение хлебов в Борчалинском уезде, КСХ. 1901, № 376, стр. 198, № 377, стр. 214; Август Фон-Гакстгаузен, Закавказский край, т. I. С.-Петербург, 1857, стр. 50.

⁸⁵ ЗКОСХ, 1863, № 2, отд. 1, стр. 73—84.

⁸⁶ П. И. Ляшенко, Зерновое хозяйство и хлеботорговые отношения России и Германии в связи с таможенным обложением, Петроград, 1915, стр. 248—253.

⁸⁷ XIX საუკუნის დასასრულის მონაცემებით, თუ ფუთი ჩვეულებრივი კარტოფილი 80 კაპი იყიდებოდა, საადრეო ფუთი ორი მანეთი, ე. ი. 2,5-ჯერ უფრო ძვირი ღირდა.

მწვანელი, ერბო, ლორი და სხვა ძეხვეული. ამ გერმანელთა მეტი ნაწილი ვიურტემბერგიდან არის გადმოსული. გერმანელთა ამ ახალშენს, აგრეთვე თბილისიდან 5 ვერსის მანძილზე მტკვრის მარცხენა ნაპირზე მდებარე ახალშენს უნდა უმაღლოდეს საქართველო კარტოფილის გაშენებას⁸⁸.

ამიერკავკასიაში გერმანელ კოლონისტთა მიერ კარტოფილის კულტურის გავრცელებას ადასტურებენ ცნობილი ენთოგრაფი ჰაქ-სტჰაუზენი⁸⁹ და მოგზაური ეიხვალდი⁹⁰. კარტოფილის კულტურის პირველ მიმდევრებად ამიერკავკასიაში გერმანელ კოლონისტებს ასახელებენ აგრეთვე შორენასი⁹¹, შტუკენბერგი⁹², ევეცი⁹³ და სხვები.

გერმანელი კოლონისტების მიერ ჩვენში კარტოფილის კულტურის პირველად გავრცელებას იზიარებს გ. ბადრიშვილიც⁹⁴. მაგრამ მისი მოსაზრება, რომ კოლონისტებს „მოგზაურობის დროს უეჭველად თან მოჰქონდათ კარტოფილი“⁹⁵, თუ ვიურტემბერგიდან არა ოდესის ან ხელსონის გუბერნიიდან მაინც და ეს კარტოფილის ტუბერები უნდა დაეთესათ პირველად ჩვენში, ჩვენი აზრით, ნაკლებად დამაჯერებელია, რადგან, როგორც ზემოთ ვნახეთ, კოლონისტებმა იმდენი გაჰირვება და შიმშილი გადაიტანეს როგორც ოდესამდე, ისე ოდესის შემდეგ მოგზაურობის დროს, რომ საეჭვოა კარტოფილის ტუბერები კიდევ რომ წამოეღოთ, საქართველომდე ჩამოეტანათ. უფრო სავარაუდოა, რომ კარტოფილის თესლი კოლონისტებმა რუს ხელისუფალთაგან მიიღეს და მათივე ხელშეწყობით გაავრცელეს. ამ დასკვნამდე მიდის პროფ. პ. გუგუშვილიც. იგი წერს: „კოლონისტებს გადმოსვლისთანავე და აწყობინეს (ხაზგასმა ჩვენია — გ. მ) კარტოფილის მოყვანა“⁹⁶. ეს მით უფრო

⁸⁸ G a m b a, Voyage dans la Russie meridionale, 2 vob., Paris, 1826, s. 19.

⁸⁹ Г а к с т г а у з е н, დასახ. ნაშრ., გვ. 50—58.

⁹⁰ Ed. E i c h w a l d, დასახ. ნაშრ., გვ. 174—175.

⁹¹ И. В. Г у г у ш в и л и. К аннексионистско-колонизаторской и аграрной политике царизма в Грузии, труды, Тбилиси, 1938, стр. 39—41.

⁹² И. Ш т у к е н б е р г. Статистическое описание Закавказского края, пер. с немец. С-Пб, 1859 стр. 24.

⁹³ О. Е в е ц к и й, статистическое описание Закавказского края, СПб. 1835, ст. 56.

⁹⁴ გ. მ. ბ ა დ რ ი შ ვ ი ლ ი, კარტოფილის კულტურის ისტორიისათვის საქართველოში, საქ. სახ. სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის მოამბე, 1940, № 1, გვ. 78—79.

⁹⁵ ი ქ ე ე.

⁹⁶ პ. ი. გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, მონოგრაფიები, ტ. I, გვ. 489.

სავარაუდოა, რომ, როგორც ცნობილია, ხელისუფლება იმ პერიოდში მთელ რიგ ღონისძიებებს ატარებდა რუსეთის იმპერიაში კარტოფილის გასავრცელებლად, ხოლო გერმანელ კოლონისტებს შემდგომშიც არაერთხელ დაურიგეს სხვადასხვა კულტურის თესლი მათი გავრცელების მიზნით. აქვე უნდა აღვნიშნოთ გერმანელ კოლონისტთა სამეურნეო მდგომარეობის შესახებ, რომ 1819 წელს შედგენილ უწყისში კარტოფილის ნათესები არ იხსენიება⁹⁷, ხოლო შემდგომ წლებში შედგენილ ასეთ უწყისებში კარტოფილის კულტურას უკვე ვხვდებით.

ქვემოთ მოცემულ ცხრილში მოყვანილია ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიებში გავრცელებული მემინდვრეობის წამყვანი კულტურების — ხორბლისა და კარტოფილის მოსავლიანობა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის სხვადასხვა წლებში⁹⁸ (იხ. ცხრილი 3):

როგორც ცხრილიდან ჩანს, საგანაფხულო ხორბლის რაოდენობა 70-იან წლებამდე თითქმის უთანაბრდება საშემოდგომო ხორბალს, ხოლო 80-იანი წლებისათვის მკვეთრად ჩამორჩება მას. 80-იანი წლებისათვის გერმანელი კოლონისტების მიერ მოყვანილი ხორბლის რაოდენობა მნიშვნელოვნად იზრდება; თუმცა ამიერკავკასიაში, ისევე როგორც მთელ რუსეთში, XIX საუკუნის დასასრულისათვის, პურზე მოთხოვნილებების ზრდის მიუხედავად, პურის ფასი მნიშვნელოვნად ეცემა⁹⁹. თუ გასული საუკუნის 60-იან წლებში კავკასიაში ჩეტვერტი¹⁰⁰ ხორბალი რვა-ცხრა მანეთად იყიდებოდა, საუკუნის მიწურულისათვის მისი ფასი 3 მანეთამდე დაეცა.

განსაკუთრებული ადგილი გერმანელი კოლონისტების სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობაში ეკირა მევენახეობა-მელვინეობას. ეს განსაკუთრებით ითქმის ყველაზე დაწინაურებულ გერმანულ კოლონიებზე (ეკატერინენფელდი, ელიზავეტალი, ელენენდორფი).

ვენახების გაშენებას გერმანელმა კოლონისტებმა ჩამოსახლებისთანავე — XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდანვე, მიჰყვეს ხელი. მართალია, ამ კულტურის დამუშავების ტრადიციული ცოდნა არ გააჩნდათ, მაგრამ აღსანიშნავია ის გულმოდგინება და შრომისმოყვარეობა, რომელიც გერმანელმა კოლონისტებმა ვენახების გაშენ-

⁹⁷ სსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ. I, საქმე 9791, ფურც. 6—7.

⁹⁸ სსრ ცსსა, ფონდი 226, ანაწ. I, საქმე 95, ფურც. 56; ფონდი 416, ანაწ. 3, საქმე 242, ფურც. 8; ფ. 226, ანაწ. I, საქმე 247, ფურც. 50.

⁹⁹ Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. 23, Тифлис. 1897, отд. II, стр. 108.

¹⁰⁰ ერთი ჩეტვერტი დაახლოებით უდრის 9 ფუტს.

კულტურების დასახელება	წლები	კოლონების დასახელება						ელისავეტპოლის ეკლერია		სულ	
		თბილისის ეკლერია						ეკლერია	ანგლიკანი		
		აღმსახურებელი	მარცხენა	ქუჩის	ელისავეტპოლის	მარცხენა	მარცხენა				
საგზაფხულო ხორბალი (ჩეტვერტი)	1854 1865 1870 1883	— — — 48	123 155 225 127	28 41 48 40	688 155 687 270	2313 351 2763 345	15 11 82 12	— 39 125 386	— — — 290	82 63 95 —	3250 1790 4026 2148
საშემოდგომო ხორბალი (ჩეტვერტი)	1854 1865 1870 1883	475 451 459 1722	791 483 629 1094	252 164 261 570	1226 1514 1237 4155	1125 660 1162 4161	66 72 160 266	— 56 — 73	1187 412 476 8740	553 269 316 1869	5676 4081 4710 22651
კარტოფილი (ჩეტვერტი)	1854 1863 1870 1883	9 27 63 2952	215 316 448 795	63 173 215 287	1317 1937 2309 2114	1395 1728 1740 3100	59 62 96 128	— 81 104 322	940 499 651 4300	150 100 70 920	4149 4925 5698 14919

ნებასა და მოვლაში გამოიჩინეს. ეს კი განპირობებული იყო დიდი შემოსავლით, რასაც მევენახეობა იძლეოდა. სავარგული მიწების დიდი რაოდენობა კოლონისტებს საშუალებას აძლევდა სავენახედ შეერჩიათ საუკეთესო ნაკვეთები. საზოგადოდ, მთელი კოლონიის ვენახები ერთად იყო თავმოყრილი და შემოვლებული ჰქონდა ქვის მაღალი მესერი, რომელსაც აშენებდნენ და დაზიანების შემთხვევაში შეაკეთებდნენ ხოლმე საერთო სახსრებით; ცალკეული ოჯახების ნაკვეთები გამოყოფილი იყო კვლებით.

გერმანელმა კოლონისტებმა ძირითადად ქართული ვაზის ჯიშები გააშენეს: საფერავი, რქაწითელი¹⁰¹, შავ-გაბიტო, მწვანე და სხვა. ქართული სახელწოდებები მათ პირდაპირ თარგმნეს თავის ენაზე. გაშენებულ იქნა აგრეთვე ე. წ. „სპარსული“ ჯიშის რამდენიმე სახეობა, რომელიც შემდგომში საღვინე მასალად უვარგისობის გამო თანდათან შეამცირეს და მხოლოდ პირადი მოხმარებისათვის საჭირო რაოდენობით დატოვეს.

XIX საუკუნის 50-იანი წლების შემდეგ გერმანელმა კოლონისტებმა გააშენეს აგრეთვე ევროპული ჯიშები: მუსკატი, მადერა და

¹⁰¹ გერმანელები რქაწითელს „ორ-აბაზასა“ უწოდებდნენ, რადგან ამ ჯიშის შირეულივე მოსავლის ღირებულება ორ აბაზად (40 კაპ.) გაიყიდა მაშინ, როცა სხვა ღვინოები თუნგი 15-დან 30-მდე კაპიად იყიდებოდა.

იზაბელა, რომლებიც ევროპიდან გამოიწერეს მეფისნაცვალ ვორონ-ცოვს ბრძანებით და სხვებთან ერთად დაურიგეს კოლონისტებსაც. მაგრამ, რადგან ეს ჯიშები ძნელად ეგუებოდა ამიერკავკასიის კლი-მატურ პირობებს და ადგილობრივი მომხმარებელიც ნაკლებად ეტანებოდა, კოლონისტებმა მალე მიანებეს თავი მათ გავრცელებას და ძირითადად აშენებდნენ ადგილობრივ, უმთავრესად საღვინე ჯი-შის ვაჭს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გერმანელმა კოლონისტებმა ად-გილობრივი მოსახლეობისაგან გადაიღეს მარცვლეული კულტურე-ბის მოყვანა-დამუშავების ზოგიერთი წესი — ე. ი. იმ კულტურე-ბისა, რომელთაც ისინი საკმაოდ იცნობდნენ სამშობლოში, ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ მათ ადგილობრივ მკვიდრთაგან გადა-ელთ ვენახის გაშენება-დამუშავების წესები, რაც მათთვის თით-ქმის უცნობი იყო¹⁰². ღვინის დასაყენებლად კოლონისტები იყენებ-დნენ ადგილობრივისაგან განსხვავებულ ქურჭელს — ზის კასრებს და როფებს¹⁰³. რაც შეეხება ღვინის დაყენების ტექნოლოგიას, იგი ქართულის მსგავსი იყო: კოლონისტები ღვინის დასაყენებლად იყე-ნებდნენ ჭაჭას.

გერმანელი კოლონისტები ვენახს ძირითადად თვით ამუშავებ-დნენ. ამ სამუშაოებში მონაწილეობას იღებდა ოჯახის ყველა შრო-მისუნარიანი წევრი. ყოველ 3—4 წელიწადში ვენახებს პატივს აყ-რადნენ, ხოლო ყოველი 5—6 წლის შემდეგ ღრმად ბარავდნენ. LIX საუკუნის 50-იანი წლების შემდეგ კოლონისტთა დიდი უმრავ-ლესობა, შედარებით ღარიბთა გამოკლებით, ვენახში მძიმე სამუშა-ოებს (ბარვა, თოხნა, უფრო მოგვიანებით შეწამვლა და სხვ.) და-ქირავებული მუშა-ხელის საშუალებით აწარმოებდა. ვენახებს სიმ-წიფეში შესვლისას შეიარაღებული ყარაულებით იცავდნენ. იმდრო-ინდელ პრესასა და არქივში მრავლად მოიპოვება მასალები, რომ-ლებიც მოწმობენ, რომ ყურძნის მოპარვის შემთხვევაში კოლონის-ტები ხშირად ადამიანის სიცოცხლესაც კი არ ინდობდნენ¹⁰⁴.

რთველის დაწყებისა და დამთავრების დროს აცხადებდა კო-ლონიის ადმინისტრაცია. რთველი, ჩვეულებრივ, იწყებოდა სექტემ-ბრის დასასრულს, ან ოქტომბრის დასაწყისში და გრძელდებოდა 10—15 დღეს, რის შემდეგ ყარაული იხსნებოდა და კოლონისტი,

¹⁰² იხ. გაზ. «Кавказ», 1882, 26/XI, № 317.

¹⁰³ კასრები მზადდებოდა მუხის, ხოლო როფები ნაძვის ხის მასალისაგან.

¹⁰⁴ სსსრ ცხატლისში. ფონდი 226, ანაწ. 1, საქმე 138; გაზ. «Неделя», 1880, № 31; გაზ. «Кавказ», 1882, № 317.

რომელიც ამ ვადაში ვერ მოასწრებდა ვენახის დაკრეფას, შეიძლება დაზარალებულიყო. რთველი ზეიმად იქცეოდა ხოლმე — სკოლები იხურებოდა, სახლებში რჩებოდნენ მხოლოდ ავადმყოფები და დიასახლისები. კოლონიის მთელი მოსახლეობა — დიდი და პატარა, ვენახებში მუშაობდა.

პირველ წლებში ყოველგვარი ყურძენი ერთად იწურებოდა, რაც იწვევდა ღვინის ხარისხის გაუარესებას. შემდგომში დაიწყეს თეთრი და შავი ყურძნის გარჩევა, ხოლო ზოგიერთი მდიდარი კოლონისტი (ფორერი¹⁰⁵, ბილინიგმაიერი, ჰუმელი და სხვა) სხვადასხვა ჯიშის ყურძენს განცალკევებით წურავდა. ყურძნის დაწურვა ხდებოდა სახლის ქვეშ მოწყობილ სარდაფში, ან სპეციალურად გადასხურულ ნაგებობაში. ღვინოს წურავდნენ შემდეგნაირად: დიდ როფზე დგამდნენ უფრო მომჯირო გადასატან როფს, რომელსაც ქვემოთ ნახვრეტი ჰქონდა — წვენი გამოსასვლელად. პატარა როფში ყრიდნენ ყურძენს და წურავდნენ პირველ ხანებში შიშველი ფეხებით, ხოლო შემდგომში სპეციალური, ლურსმნით შემოკედილი იუფტის¹⁰⁶ ჩექმებით. შავ ყურძენს უფრო გულმოდგინედ წურავდნენ ფერის გამოსაცემად, რადგან ღვინო მით უფრო ფასობდა, რაც უფრო მუქი იყო. დიდ როფში ჩასულ წვემს აძლევდნენ ქაქას, ხოლო მცირე დასაწური როფი გადაჰქონდათ მეორე დიდ როფზე, სადაც თავიდან იწყებოდა ეს პროცესი და ა. შ. როფებში მაქარს 2—3 დღეს გულმოდგინედ ურევდნენ; აჩერებდნენ კიდევ 3—4 დღეს კარგი ამინდის, ან 8—10 დღეს ცუდი ამინდის დროს მანამ, ვიდრე ქაქა ზევით არ წამოვიდოდა. დიდი როფების ფსკერზე გაკეთებული ნახვრეტებიდან სითხეს სპეციალური ხის ჭურჭლით ასხამდნენ სარდაფში მდგარ კასრებში, სადაც ღვინო იმყოფებოდა დაახლოებით ერი თვეს ადუღებამდე. კასრებს საცობის ნაცვლად ადებდნენ სპეციალურად შეკერილ ქვიშით სავსე პატარა ტომრებს დუდილის დროს წარმოქმნილი გაზის გამოსაყოფად. დუდილის დამთავრების შემდეგ კასრებს პირამდე ავსებდნენ და ჰერმეტიკულად ზურავდნენ. ასეთ მდგომარეობაში ტოვებდნენ იანვრამდე, შემდეგ ღვინოს ახალ კასრებში გადაიღებდნენ და იგი უკვე მზად იყო გასაყიდად. ქაქისაგან კოლონისტები ხდიდნენ არაყს, რომელსაც ისევე, როგორც ღვინის დიდ ნაწილს, ყიდდნენ.

¹⁰⁵ იხ. М. И. Свешников, დასახ. ნაშრომი.

¹⁰⁶ იუფტი (იუხტი-პოლანდიური წარმოშობის სიტყვა) — განსაკუთრებული მეთოდით დამუშავებული მოწითალო ტყავი; იხმარება მძიმე ფეხსაცმლის ზედაპირის, სხვადასხვა თანამების და უნაჯირების დასამზადებლად.

გერმანული კოლონიებიდან მხოლოდ ეკატერინენფელდში მზადდებოდა საშუალო ღირსების ღვინო, დანარჩენი კოლონიების ღვინო თავისი თვისებებით საკმაოდ მდარე იყო და ღირებულება არ იწახებოდა. ცნობილი მეღვინე-აგრონომი პ. ვ. ძიუბენკო აღნიშნავდა: მე თვით მიხდებოდა მენახა მათში (გერმანულ კოლონიებში — გ. მ.) არსებული დაწურვის წესები, და მე მივედი იმ დასკვნამდე, რომ კახეთში გაცილებით მეტი ცოდნა და მონდომებაა¹⁰⁷. ამიტომ გერმანელი კოლონისტები, განსაკუთრებით ელსავეტპოლის გუბერნიის მცხოვრებნი, ჩქარობდნენ მის გაყიდვას, გერმანელებისაგან ღვინოს ყიდულობდნენ ღვინით მოვაჭრე სომხები, რომლებსაც კოლონისტებით გაჰქონდათ იგი ბაქოს, ელსავეტპოლისა და განსაკუთრებით თბილისის ბაზრებზე, სადაც გარკვეული ფალსიფიკაციის შემდეგ ყიდდნენ კახურის სახელით¹⁰⁸. XIX საუკუნის 80-იან წლებში ზოგიერთმა გერმანულმა კოლონიამ (ეკატერინენფელდი, ელენენდორფი, ელიზავეტალი) თბილისში საკუთარი ღვინოს სავაჭრო სარდაფები გახსნა. ამიერკავკასიის რკინიგზის გახსნამ განსაკუთრებით ხელი შეუწყო ელსავეტპოლის გუბერნიის კოლონიების (ელენენდორფი, ანენფელდი) ღვინის გასაღებას.

მევენახეობა-მეღვინეობით მიღებული დიდი შემოსავალი ხელს უწყობდა გერმანულ კოლონიებში ამ დარგის განსაკუთრებით განვითარებას. ქვემოთ მოყვანილი ცხრილი გვიჩვენებს ვაზისა და ღვინის რაოდენობის ზრდას ცალკეულ გერმანულ კოლონიებში XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ოთხი სხვადასხვა წლის მიხედვით (იხ. ცხრილი 4)¹⁰⁹.

კოლონისტები მისდევდნენ ხეხილის ბაღების და ბოსტნების გაშენებასაც. გასული საუკუნის მიწურულისათვის თითოეულ კოლონიაში საშუალოდ 2000—3000 მსხმოიარე ხე იყო. მაგრამ ხილი და ბოსტნეული კოლონისტებს უმნიშვნელო რაოდენობით გაჰქონდათ ბაზარზე. მხოლოდ კოლონია ალექსანდერსდორფი წარმოადგენდა ამ მხრივ გამონაკლისს, რასაც ხელს უწყობდა თბილისთან მისი სიახლოვე. სხვა კოლონიებში გასასყიდად უმთავრესად გამზმარ ხილს (ჩირს) ამზადებდნენ.

რიგ გერმანულ კოლონიებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მეცხოველეობას. გარდა კოლონია ალექსანდერსჰილფისა, სადაც მე-

¹⁰⁷ П. В. Дзюбенко, Виноделие на Кавказе, Тифлис, 1886, с. 39.

¹⁰⁸ И. Серенряков, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144.

¹⁰⁹ სსსრ ცსსა, ფონდი 226, ანაწ. I, საქმე 95, ფურც. 56; ფონდი 416, ანაწ. 3, საქმე 242, ფურც. 8; ფონდი 226, ანაწ. 1, საქმე 247, ფურც. 50; ფონდი 241, ანაწ. 3, საქმე 63, ფურც. 10.

	კოლონიების დასახელება									სულ
	წლები	ალექსანდროპოლი	გორენფელდი	პეტერსდოფი	ეკატერინენფელდი	ფრაიდენტალი	ელენენდოფი	ანგფელი	ელიზაბეთალი	
ვაზის რაოდენობა (ცალობით)	1853 1863 1870 1873	34050 41600 47400 42600	110200 113400 128265 133475	28800 26600 31400 46400	196600 345600 308600 321900	371600 717099 866100 905600	15300 22850 43700 45000	216300 259500 481000 481000	41800 67320 88980 90780	1014650 1493969 1995445 2066755
მიღებული ღვინის რაოდენობა (თუხვობით)	1854 1863 1870 1873	2113 6350 3700 1900	7374 16200 17750 18650	— 7150 6400 6600	26880 59620 72960 66010	97700 58100 146400 164600	— 2050 4230 3680	37350 57100 137000 135000	7290 1400 5490 3910	178707 220570 393930 400350

ურნეობის ძირითადი დარგი მეცხოველეობა იყო, ეს დარგი მნიშვნელოვნად იყო განვითარებული აგრეთვე ალექსანდერსდორფში, ელიზაბეტალში, ეკატერინენფელდში, ელენენდორფში. მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა მეცხოველეობას აგრეთვე ცალკეული მდიდარი კოლონისტების მეურნეობებში.

როგორც მონაცემებიდან¹¹⁰ ჩანს, კოლონისტები მნიშვნელოვანი რაოდენობით აშენებდნენ მხოლოდ მსხვილფეხა რქიან საქონელს (უმთავრესად ძროხას) და ცხენებს. გამწვევ ძალად ხარს ნაკლებად იყენებდნენ, წვრილფეხა საქონელს კი თითქმის არ აშენებდნენ¹¹¹. მხოლოდ ალექსანდერსპილფში ყავდათ იგი უმნიშვნელო რაოდენობით. თუმცა მელიორაციის პროდუქტებს კოლონისტების ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა, გერმანელები მაინც ამჯობინებდნენ შემოდგომაზე ხელსაყრელ ფასებში შეეძინათ ღორები მეზობელი ქართველებისა და სომხებისაგან; ისინი ამზადებდნენ ღორს და სხვადასხვა სახის ძეხვეულს¹¹², რომლის ნაწილიც ბაზარზე გაჰქონდათ და მნიშვნელოვანი მოგებით ყიდდნენ. მეცხოველეობის სხვა დარგები (მეფრინველეობა, მეფუტკრეობა) კოლონიებში, თუმცა საქმად იყო განვითარებული, მაგრამ მისი პროდუქტები მხოლოდ პირადი მოხმარებისათვის გამოიყენებოდა და ბაზარზე არ გადიოდა.

¹¹⁰ სსსრ ცსსა, ფონდი 226, საქმე 95, ფურც. 54; საქმე 247, ფურც. 45; ფონდი 416, ანაწ. 3, საქმე 244.

¹¹¹ პ ა ქ ს ტ ჰ ა უ ზ ე ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 58.

¹¹² გ. ბურჰულაძე, გერმანელთა ახალშენები ამიერკავკასიაში, თბ., 1911, გვ. 30.

მეცხოველეობიდან კოლონისტების მეურნეობაში წამყვანი ადგილი მეძროხეობის პროდუქტების დამზადებას ეკავა, რომლის სახეებსაც ძირითადად კოლონიების გეოგრაფიული მდებარეობა განსაზღვრავდა. მაგალითად, კოლონიები ალექსანდერსდორფი და ელიზავეტალი, რომლებიც თბილისთან ახლოს მდებარეობდნენ, ქალაქია მოსახლეობას უმთავრესად რძეს, ნაღებს, არაყანსა და კარაქს აწვდიდნენ¹¹³.

კოლონია ალექსანდერსპილფში, რომელიც თბილისიდან საკმაოდ იყო დაშორებული, ძირითადად შვეიცარიული ყველი მზადდებოდა.

გადმოსახლებისას ყველის დამზადება კოლონისტებმა არ იცოდნენ. 1865 წ. კავკასიის სოფლის მეურნეობის და მრეწველობის სამმართველოს უფროსის გენერალ-მაიორ კოლუბაკინის ინიციატივით, ალექსანდერსპილფის კოლონისტებისათვის საზღვარგარეთიდან მოიწვიეს ყველის დამზადების შვეიცარიელი ოსტატი ჩაბოლდი; ჩაბოლდს უნდა დაემზადებინა კოლონიაში შვეიცარიული ყველი და ეს ხელობა ესწავლებინა კოლონისტებისათვის, რაშიც მას ხაზინა უხელიდა წელიწადში 400 მანეთს; ჩაბოლდი ჩამოსული იყო ოთხი წლის ვადით; შემდგომში კონტრაქტი მას რამდენჯერმე გაუგრძელეს. კოლონისტები ყოველდღიურად აბარებდნენ რძეს ყველის სახელოსნოში და ჩაბარებული რძის რაოდენობის პროპორციულად იღებდნენ ფულს, რომელიც ყველის გაყიდვით შემოდითადა. ალექსანდერსპილფში მზადდებოდა საკმაოდ მაღალი ხარისხის ყველი, რომელიც ცნობილ „კუჩენბახის ყველს“ არ ჩამოუვარდებოდა. აქ დამზადებული ყველი ფუთი 12 მანეთად იყიდებოდა და კოლონისტებს მნიშვნელოვან შემოსავალს აძლევდა, რაც ხელს უწყობდა ამ დარგის განვითარებას; თუ 1875 წელს დამზადებულ იქნა 334 ფუთი ყველი, ხოლო 1883 წელს 1089 ფუთი, მე-20 საუკუნის დამდეგს კოლონიაში წლიურად 2000 ფუთამდე ყველი მზადდებოდა¹¹⁴. წლიურად ყიდდნენ 100 ფუთამდე კარაქს და 30—40 სულ მსხვილფეხა საქონელს საზოგადოებრივად.

გერმანელ კოლონისტებს უმთავრესად ადგილობრივი ჯიშის საქონელი ჰყავდათ. მთავრობის ხელშეწყობისა და წაქეზების მიუხედავად, მათ (მსხვილი კაპიტალისტური ტიპის მეურნეობების გამოკ-

¹¹³ В. Д. М о ч а л о в, Крестьянское хозяйство в Закавказье к концу XIX в., Москва, стр. 204—205.

¹¹⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 207.

ლებით, ვერ შეძლეს მაღალპროდუქტიული ევროპული ჯიშის საქონლის მოშენება.

საერთოდ, გერმანელი კოლონისტები ყოველგვარი დახმარებისა და შეღავათების, საკმაო ეკონომიური შესაძლებლობების მიუხედავად, ნაკლებ მიდრეკილებას იჩენდნენ სიახლეებისა და მეურნეობების დონის შემდგომი აღმავლობისაკენ და კმაყოფილდებოდნენ იმ ეკონომიური მდგომარეობით, რასაც გარკვეული დროის შემდეგ მიაღწიეს.

რაც შეეხება სოფლის მეურნეობის (მიწათმოქმედების) სხვა დარგებს, განსაკუთრებით ტექნიკური კულტურების მოყვანას, რაც გერმანელი კოლონისტების ჩამოსახლების ერთ-ერთი ოფიციალური მიზეზი იყო, მათ, მიუხედავად მთავრობის დიდი დახმარებისა და ხელისშეწყობისა, ვერაფრითარ წარმატებას ვერ მიაღწიეს, რადგან ის დარგები მოითხოვდა დიდ ცოდნასა და გამოცდილებას, რაც კოლონისტებს არ გააჩნდათ, და დიდ მონღომებას, რომლის გარეშეც ეს კულტურები არარენტაბელურნი იყვნენ. კავკასიის ხელისუფლებმა რამდენიმე ცდა განახორციელეს, რათა დაენერგათ გერმანელ კოლონისტებში ტექნიკური კულტურები და სოფლის მეურნეობის დარგები, რომელთა ნაწილიც გავრცელებული იყო ადგილობრივ მოსახლეობაში, ხოლო ნაწილი სრულიად უცნობი იყო ამიერკავკასიისათვის.

1841 წელს გუბერნატორ ბარონ განის ინიციატივით ქ. ნუხაში გაიგზავნა 5 ყმაწვილი გერმანელი კოლონისტებისაგან. მათ უნდა შეესწავლათ მეაბრეშუმეობა. 1845 წლისათვის მარტო კოლონია ელენენდორფში ირიცხებოდა 26 კოლონისტის ოჯახი, რომლებიც მეაბრეშუმეობას მისდევდნენ; მათ განკარგულებაში იყო 140 000 თუთის ხე¹¹⁵. კოლონისტებს უფასოდ დაურიგეს საუკეთესო ჯიშის აბრეშუმის კიის თესლი, წაახალისეს ფულადი ჯილდოთი; ექვეს კოლონისტს, რომელთაც უფრო გამოიჩინეს თავი მეაბრეშუმეობაში, დაურიგეს ფულადი ჯილდო — თვითუფს 50 მანეთის რაოდენობით¹¹⁶.

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მეაბრეშუმეობამ მაინც ვერ მოიკიდა ფეხი გერმანელ კოლონისტებში. ამ 26 ოჯახის მიერ მოყვანილი საუკეთესო მოსავალი 1845 წლისათვის სულ 4,5 ფუთ ნედლ აბრეშუმს შეადგენდა. 50-იანი წლებისათვის კოლონისტებმა თუთის ხეები გაჩეხეს და მის ნაცვლად ვენახები გააშენეს.

¹¹⁵ სსსრ ცსსა; ფონდი 4, ანაწ. 3, საქმე 92, ფურც. 13.

¹¹⁶ ი ქ ე ე, ფურც. 2.

1848 წელს, კვლავ ხელისუფალთა ინიციატივით, კოლონისტებისათვის კუნძულ კუბადან გამოიწერეს თამბაქოს საუკეთესო ჯიშის თესლი, 2 გირვანქის რაოდენობით; თესლი კოლონისტებს დაურიგეს; მოსავეალს თითქოს კარგი პირი უჩანდა, მაგრამ კოლონისტებს, არ გააჩნდათ რა თამბაქოს მოყვანის ცოდნა და გამოცდილება, ვერ შესძლეს მისი წესიერად მოვლა და სულ მიღებულ იქნა 13 გირვანქა თამბაქო. შემდგომ წლებში კოლონისტებმა უარი თქვეს თამბაქოს მოყვანაზე¹¹⁷.

1849 წელს კოლონისტებისათვის ჩინეთიდან გამოიწერეს მთის ფეტვის ბურღულის ერთ-ერთი სახეობა; უკვე ამოსული ფეტვი ცუდი მოვლას შედეგად გახმა და კოლონისტებს იგი აღარც დაუთესიათ¹¹⁸. იმავე 1849 წელს ერევნიდან ჩამოიტანეს იონჯა, რომელიც საქონლის საუკეთესო საკვებად ითვლება, მაგრამ კოლონისტებმა მისი დათესვაც კი არ მოასურვეს მიწის სიმცირის მიზეზით, თუმცა კოლონისტებს, როგორც ზემოთ ვნახეთ, მიწა იმდენი ჰქონდათ, რომ ხშირად დაუშუშავებელი რჩებოდათ. ასევე არ დაინერგა კოლონისტებში სპეციალურად მათთვის გამოწერილი ჰიმალაის ქერი¹¹⁹. ბოლოს, 1873 წელს ინდოეთიდან გამოიწერეს მალეშფიფებადი ტიბეტური ბრინჯი. ეს კულტურა 50 დღეში მწიფდება და სამშობლოში წელიწადში 3 მოსავალს იძლევა; კოლონიებში არც ეს კულტურა გავრცელებულა შემდგომში.

ამრიგად, ვერც ერთმა ახალმა კულტურამ, რომლის დანერგვასაც მთავრობა ცდილობდა, გერმანელ კოლონისტებში ფეხი ვერ მოიკიდა, მიუხედავად იმისა, რომ ხაზინამ ამ მიზნით მნიშვნელოვანი თანხები გაიღო და ხელისუფლებმა მთელ რიგ წამახალისებელ ღონისძიებებს მიმართეს.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კოლონისტთაგან რამდენიმემ მსხვილი ბურჟუაზიული ტიპის მეურნეობა შექმნა ამიერკავკასიაში. მათ შორის აღსანიშნავია: ფორერის მეურნეობა ელისავეტპოლის გუბერნიაში, კუჩენბახის — კოჯრის მაზლობლად და თრიალეთში, ფონბახის — თბილისის მაზლობლად, ფივეგოს — ლოკინში, ჰეკმანის — თბილისისა და ბორჯომის მაზლობლად, ძმები რეგელების — ელისავეტპოლის გუბერნიაში¹²⁰ და სხვ. ამათგან პირველი ორი საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი, ხოლო დანარჩენი ნაკლებად არის

¹¹⁷ სსსრ ცსსა, ფონდი 227, ანაწ. I, საქმე 47, ფურც. 6—7.

¹¹⁸ ი ქ ვ ე, საქმე 6.

¹¹⁹ ი ქ ვ ე, საქმე 50.

¹²⁰ სსსრ ცსსა, ფონდი 241, ანაწ. 3; საქმეები 11, 15, 86, 122, 340.

ცნობილი ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ კაპიტალისტურ მეურნეობებს კომპლექსური სახე ჰქონდათ; მეურნეობაში წამყვანი იყო ერთი რომელიმე დარგი (ფორერისაში მეღვინეობა და მევენახეობა, კუჩინბახისაში — მესაქონლეობა და შვეიცარიული ყველის დამზადება, ფონბახის და ჰემანის მეურნეობებში — რძის და მისი პროდუქტების დამზადება და ა. შ.), ხოლო დანარჩენი დარგები დამხმარე იყო და ძირითადად მეურნეობის საჭიროებას აკმაყოფილებდა, თუმცა ცალკეულ შემთხვევაში შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა.

ფივეგის მეურნეობა რამდენაღმე განსხვავდებოდა სხვა მეურნეობებისაგან; ფივეგი აგრონომად მუშაობდა ბარონ ნიკოლაის მეურნეობაში XIX საუკუნის 50-იან წლებში. 1864 წელს მან ბარონ ნიკოლაისაგან იჯარით აიღო ლოჭინის მამული. იმავე წელს მან კონტრაქტი¹²¹ დადო კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების საბჭოსთან აღნიშნულ მამულში სანიმუშო კომპლექსური მეურნეობის მოწყობის შესახებ, სადაც ყველა ზემოთ აღნიშნული მეურნეობისაგან განსხვავებით, ფივეგი ვალდებულებას კისრულობდა ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებისათვის პრაქტიკულად ესწავლებინა სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგი იმდროინდელი დონის გათვალისწინებით, რის საფასურადაც კავკასიის სოფლის მეურნეობის საბჭო ათი წლის განმავლობაში წლიურად 5000 მანეთს გადაუხდიდა ფივეგს. ფივეგი მთელი რიგი წლების მანძილზე კარგად ართმევდა თავს დაკისრებულ ვალდებულებას.

საერთოდ, მეფის ხელისუფლება თავისი სამეურნეო პოლიტიკის შესაბამისად განსაკუთრებით დიდ დახმარებას უწევდა ამ მსხვილ მეურნეობებს. ბარონ ა. ფონ-კუჩინბახს ამიერკავკასიაში ჩამოსვლისას არაერთი კაპიტალი არ გააჩნდა, მხოლოდ ზაზინის მიერ შეღავათიან პირობებში მიცემული სესხით შეძლო კუჩინბახმა თავისი მეურნეობის მოწყობა¹²². ასევე, როდესაც 1875 წლის ნოემბერში ბარონ კ. ი. ფონბახს ეპიზოტისაგან დაეხოცა საქონელი, ზაზინამ 10 000 მანეთი სესხი მისცა საკმაოდ შეღავათიან პირობებში¹²³.

მეფის მთავრობა მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდა გერმანელთა სხვა მსხვილ მეურნეობებსაც.

¹²¹ ЗКОСХ, 1864, т. V, 26—30.

¹²² სსსრ ცსსა, ფონდი 241, ანაწ. 3, საქმე 11, ფურც. 60—70.

¹²³ ი ქ ე ე, საქმე 86, ფურც. 11.

კოლონისტთა სამეურნეო აღმავლობამ თავი იჩინა XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან. ისინი სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო გამოფენებში წარმატებით მონაწილეობდნენ.

1861 წელს თბილისში მოწყობილ გამოფენაზე ეკატერინენფელდელი ფრ. ცეიზერი ოქროს მედლით დააჯილდოვეს გაუმჯობესებული გუთნის წარმოდგენისათვის, ხოლო თბილისელი ი. კურცი კარგი ხეხილისა და ღვინისათვის — ვერცხლის მედლით¹²⁴. 1862 წელს ანენფელდის და ეკატერინენფელდის კოლონისტებმა ლონდონის მსოფლიო გამოფენიდან მიიღეს „სპატიო დახასიათება“ გამოფენაზე აქედან დაგზავნილი პურის საუკეთესო ხარისხისათვის¹²⁵.

1863 წელს კავკასიის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების მიერ მოწყობილ გამოფენაზე ვერცხლის მედლები დაიმსახურეს:

1. იაკობ ბეპლემ (ეკატერინენფელდი) — ხორბლის, კარტოფილის და ღვინისათვის.

2. მარტინ ვაგნერმა (ეკატერინენფელდი) — ხორბლისათვის.

3. ქრისტიან ერდმანმა (ანენფელდი) — ბრინჯისა და ქუჩუთისათვის

4. ჰენრიხ ჰუმელმა (ელენენდორფი) — კარგი ხარისხის ხილისათვის.

5. პრაქტიკული ხუტორის მმართველმა გუსტავ ფივეგმა — კარტოფილის, ბოსტნეულის და კარაქისათვის.

ქების სიგელები გადაეცათ:

1. იაკობ შმულცეს (ელენენდორფი) — კარტოფილისა და სიმინდისათვის.

2. ალექსანდრე კუჩინბახს — შვეიცარული ყველისა და კარაქისათვის.

ამავე გამოფენაზე ზემოთ დასახელებულმა ფრ. ცეიზერმა ქება დაიმსახურა წნეხის ორგინალური კონსტრუქციის წარდგენისათვის¹²⁶.

1869 წელს თბილისში მოწყობილ მეცხოველეობის გამოფენაზე სპეციალური ჯილდო მიიღო მარიენფელდის კოლონისტის იაკობ ბროზეს მიერ წარმოდგენილმა ჩალისფერმა ცხენმა¹²⁷.

შემდგომ წლებშიც გერმანელმა კოლონისტებმა არაერთხელ მოიპოვეს ჯილდოები თბილისისა თუ რუსეთში მოწყობილ გამოფე-

¹²⁴ ЗКОСХ, 1862, № 5—6, XVIII.

¹²⁵ პ. გუგუშვილი, მონოგრაფიები, ტ. I, გვ. 501.

¹²⁶ ЗКОСХ, 1864; № 5, გვ. 48—52.

¹²⁷ სსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. I, საქმე 233, ფურც. 1.

ნებზე, ხოლო ზოგიერთი მდიდარი კოლონისტი (მაგალითად, კუჩინ-ბახი, ფორერი) წარმატებით მონაწილეობდა საერთაშორისო გამოფენებშიც¹²⁸.

ცარიზმის აზრით, საქართველოში დასახლებულ გერმანელ კოლონისტებს უნდა გაეუმჯობესებინათ და განევითარებინათ სოფლის მეურნეობა, გაეშენებინათ ახალი კულტურები და დაენერგათ მიწის დამუშავების ახალი სრულყოფილი მეთოდები. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ გერმანელი კოლონისტები უხვად იყვნენ უზრუნველყოფილნი მიწით, მთავრობა უწყვეტად დიდ დახმარებას, აბორიგენებთან შედარებით აძლევდა შეღავათებს, მთავრობის იმედები მათ ვერ გაამართლეს. კოლონისტებმა უმნიშვნელო გავლენა მოახდინეს ადგილობრივ მოსახლეობაზე მაშინ, როცა ბევრი რამ გადაიღეს მისგან. „ცარიზმის იმედები იმის შესახებ, რომ დასახლებული კოლონისტები საქართველოში განავითარებდნენ სოფლის მეურნეობას, მოაშენებდნენ მხარისათვის უცნობ კულტურებს, გამოიყენებდნენ ახალ სასოფლო-სამეურნეო იარაღებსა და მიწის დამუშავების გაუმჯობესებულ წესებს და ასეთი საშუალებებით გავლენას მოახდენდნენ და აამაღლებდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის სამეურნეო და კულტურულ დონეს, არ გამართლდა“¹²⁹.

გერმანელი კოლონისტების ამიერკავკასიაში ჩამოსახლებას, ისევე როგორც საერთოდ XIX საუკუნეში საქართველოსა და ამიერკავკასიაში წარმოებულ კოლონიზაციას, მთელ რიგ უაღრესად უარყოფით შედეგებთან ერთად, ობიექტურად ზოგიერთი დადებითი მხარეც ქონდა. კოლონისტების მონაწილეობამ ქვეყნის სოფლის მეურნეობაში ხელი შეუწყო ადგილობრივი გლეხობის დიფერენციაციის პროგრესულ პროცესს და სოფლად კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებას. „ამნაირად, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — გადასახლება აძლიერებს გლეხობის დაშლას გასვლის ადგილებში და ავრცელებს დაშლის ელემენტებს დასახლების ადგილებში“¹³⁰.

გერმანელმა კოლონისტებმა ხელი შეუწყეს კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარებას სოფლად. ეს მოვლენა განსაკუთრებით გაძლიერდა საგლეხო რეფორმის შემდეგ; კოლონიებში თავისუფალი, დაქირავებული მუშახელის სახით მუშაობდნენ ადგილობრივი გლეხები, რუსი სექტანტები და ზოგჯერ ლარიბი კოლონის-

¹²⁸ М. И. Свешников, დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

¹²⁹ დ. გოგოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 18.

¹³⁰ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, გამოც. მე-4, ტ. 3, გვ. 198.

ტები¹³¹. ცნობილია, რომ ამიერკავკასიაში ქალთა შრომა ნაკლებად იყო გამოყენებული სოფლის მეურნეობაში¹³². კოლონისტები იყენებდნენ ქალთა შრომას მთელი რიგი სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების წარმოებაში — ბოსტნების დამუშავება, პურის ლუწვა, ყურძნის კრეფა და სხვა.

კოლონისტებთან მუშაობა ერთგვარ დამატებით შემოსავალს აძლევდა ადგილობრივ მოსახლეობას, მაგრამ, ამასთანავე, შრომის პირობები გერმანულ კოლონიებში მეტად მძიმე იყო. ხოლო ანაზღაურება დაბალი. მძიმე შრომა იწვევდა დაქირავებულთა დაავადებას, ხშირი იყო უბედური შემთხვევები. 1903 წლის 2 ივნისის კანონის — უბედური შემთხვევის შედეგად დაზარალებული მუშებისათვის ფულადი ანაზღაურების — გამოსვლის შემდეგ კოლონისტებმა დიდი ფულადი გადასახადებისა და დამზღვევ საზოგადოებასთან შეხლა-შემოხლის თავიდან ასაცილებლად დააარსეს თავისი სპეციალური სადაზღვევეო ფონდი, რომელიც, მათივე თქმით, სრულიად ამართლებდა თავის დანიშნულებას.

ადგილობრივი მოსახლეობის ექსპლოატაცია დიდ შემოსავალს აძლევდა კოლონისტებს და ამალლებდა მათ ეკონომიურ მდგომარეობას.

გერმანელი კოლონისტები ამიერკავკასიის ხელოსნობასა და ვაჭრობაში

საუკუნეების მანძილზე გამანადგურებელი შემოსევებისა და შინაფეოდალური ბრძოლების მიუხედავად, საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ხელოსნობა და ვაჭრობა რუსეთთან შეერთების დროს საკმაოდ იყო განვითარებული.

XIX საუკუნის 20-იანი წლებისათვის თბილისი წარმოადგენდა ამიერკავკასიის ხელოსნობის ცენტრს. თბილისელი ხელოსნები მუშაობდნენ არა მარტო თბილისის, არამედ საქართველოსა და მთელი ამიერკავკასიის დასაკმაყოფილებლად. მათი ნაწარმის ერთი ნაწილი ამიერკავკასიის საზღვრებს გარეთაც გადიოდა. ამავე დროს თბილისი თანდათან მთელი ამიერკავკასიის სავაჭრო ცენტრი ხდებოდა.

თბილისის და ამიერკავკასიის ზოგიერთი სხვა ქალაქის ხელოსნები გაერთიანებული იყვნენ ამქრებში, რომლებიც თავისი ორგანიზაციით ევროპულ და აღმოსავლურ ხელოსნურ ორგანიზაციებს ჰგავდნენ, თუმცა ზოგიერთი თავმებურებაც გააჩნდათ.

¹³¹ სსსრ ცსსა, ფონდი 13. ანაწ. I, საქმე 54, ფურც. 8.

¹³² Б. Н и к о л а й, А. П., О сельскохозяйственной промышленности в Тифлисском уезде, 1857, стр. 17.

XIX საუკუნის 20-იანი წლებისათვის ამიერკავკასიაში და კერძოდ თბილისში საკმაოდ მომრავლებულან რუსი და უცხოელი ხელოსნები¹³³. უცხოელთაგან დიდი უმრავლესობა გერმანელი კოლონისტები იყვნენ, რომელთაც შემდგომში თანდათანობით ემატებოდნენ გერმანიიდან, თუ რუსეთის სხვა ქალაქებიდან ინდივიდუალურად ჩამოსული გერმანული წარმოშობის პირები.

სხვა ევროპელი ხელოსნების რაოდენობა ამიერკავკასიაში იმდენად მცირე ყოფილა, რომ ზოგიერთი მკვლევარი მხოლოდ რუსეთიდან და გერმანიიდან ჩამოსულ ხელოსნებს იხსენიებს:

« А между тем с присоединением Закавказья в Тифлис направилась масса ремесленников и торговцев как из центральных губерний Европейской России, так и из Южной Германии »¹³⁴.

1818 წელს საქართველოში ჩამოსულ გერმანელ კოლონისტთა შორის იყვნენ შემდეგი სპეციალობის წარმომადგენლები:

1. მიწის გუშა —	258	20. მეშუშე	1
2. საბნის მკეთებელი	1	21. მკეჭლე	1
3. მცეხვარე	2	22. მემალე	3
4. მქოთნე	3	23. დურგალი	8
5. ფეიქარი	30	24. ხურო	12
6. მკალათე	1	25. მეუნაგირე	1
7. მვეენახე	42	26. მკინძავი	3
8. მგვეარჯილე	1	27. მიწის მშომელი	2
9. მკეასრე	10	28. მელურსმანე	1
10. ნემსის მკეთებელი	2	29. მესაათე	1
11. მჩეკმე	26	30. მასწავლებელი	4
12. დაბალი	2	31. თოფის ოსტატი	2
13. ყასაბი	9	32. ხარატი	1
14. მელულე	3	33. მწინდე	6
15. თერძი	26	34. «კარტნიკი» (ეტლის მკეთებელი)	3
16. კალატოზი	16	35. მებელთათმანე	2
17. მებურე	4	36. მწისქვილე	1
18. მკედელი	9		
19. ზეინკალი	2		

სულ ————— 499¹³⁵.

¹³³ Акты, т. IX, 520. стр. 604.

¹³⁴ С. А. Е г н а з а р о в. Исследования по истории учреждений в Закавказии, ч. II, Городские цехи, Казань. 1891, стр. 332.

¹³⁵ ЦГИАЛ, ф. 140, оп. I, д. 271, лл. 54—55.

თუ სპეციალობის მქონე კოლონისტთა საერთო რიცხვს 499 გამოვაკლებთ არახელოსნური სპეციალობის მქონე პირთა რიცხვს (258 — მიწის მუშა, 42 — მევენახე, 2 — მეცხვარე, 2 — მიწის-მზომელი, 4—მასწავლებელი,—სულ 308), მივიღებთ, რომ ჩამოსახლებისთანავე გერმანელ კოლონისტთა შორის იყო 191 ხელოსანი, რომელთა ძირითადი ნაწილი თბილისში დასახლდა¹³⁶. ისინი 30-იანი წლებიდან მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ თბილისის და ამიერკავკასიის ხელოსნურ წარმოებაში. თუმცა ზუსტი ცნობები 30-იან წლებში აქ მომუშავე არათუ გერმანელ, არამედ, საერთოდ ხელოსნების შესახებაც არ მოგვეპოვება, მაგრამ, როგორც ჩანს, კოლონისტი ხელოსნების ჰვედრითი წილი თანდათან იზრდება გერმანიიდან, თუ რუსეთიდან ჩამოსული ხელოსნების ხარჯზე.

ჯერ კიდევ ერმოლოვს მოუწვევია 1819 წ. ოთხი გერმანელი მკალავი. მათი ჩამოსვლა „უაღრესად საჭირო იყო, როგორც ლაზარეთების, ისე თვით ადგილობრივი მცხოვრებლებისათვის“¹³⁷. 1831 წელს პრუსიიდან თბილისში ჩამოსულან ძმები იოჰან--ლუდვიგ და კარლ ბარტილები. პირველი მათგანი ზეინკალი ყოფილა, ხოლო მეორე ვაჭარი¹³⁸. 1837 წ. თბილისში ჩამოვიდა მექანიკოს-პიდროლოგი მერკელი, რომელმაც წყლის მიმწოდებელი მანქანა მოაწყო კუკიის და ალექსანდერსდორფის კოლონიების მიწების მოსარწყავად¹³⁹. 30-იან წლებში თავრიდის გუბერნიის კოლონია ნოიპოფენუნგსტალიდან საქართველოში ჩამოსულა მეჩექმე ქრისტიან გოტლიბ რეცერი¹⁴⁰ და სხვ.

1846 წელს თბილისში 60 ხელოსანი ჩამოსულა. ადგილობრივი პრესა აღტაცებით შეხვედრია ამ ფაქტს¹⁴¹. ჩვენ არ მოგვეპოვება ზუსტი ცნობები ჩამოსულთა ეროვნული შემადგენლობის შესახებ,

¹³⁶ როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, თავდაპირველად თბილისში (კუკიას) და-
სახლეს 49 ოჯახი, ე. ი. ხელოსნების რიცხვი 50-მდე უნდა ყოფილიყო. მაგრამ, რო-
გორც ჩანს, გერმანელ ხელოსნებს თბილისში გადმოსვლა მე-19 ს. 20-იანი წლები-
დანვე დაუწყიათ. ერთ იმდროინდელ ცნობაში აღნიშნულია, რომ „თბილისის მახ-
ლობლად (კუკიაში) კოლონისტ-ხელოსანთა 80-მდე ოჯახი ცხოვრობს“ (ЦГИАЛ,
ფ. 140, ია. 1, დ. 271, ა. 48). ამასთანავე, 30-იანი წლებიდან თბილისის სხვადასხვა
უბანში (მაგ. რიყეში) გვხვდებიან გერმანელი ხელოსნები, რომლებიც კოლონიები-
დან გადმოსულან თბილისში. შემდგომში მათი რიცხვი თანდათან იზრდება.

¹³⁷ სსსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 2398, ფურც. 1.

¹³⁸ ი ქ ე ე, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 4448, ფურც. 5.

¹³⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 2, ანაწ. 1, საქმე 4829.

¹⁴⁰ ი ქ ე ე, ფ. 245, ანაწ. 1, საქმე 148.

¹⁴¹ ნ. რ. ო. ნ. ა. ი. ა., თბილისის შრეწველობა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარ
ში (რეფორმის შემდგომი ხანა), თბილისი, 1961, გვ. 104.

მაგრამ სავარაუდოა, რომ მათში მნიშვნელოვანი ნაწილი გერმანელები უნდა ყოფილიყვნენ.

შემდგომ წლებში ჩამოსულ გერმანელ ხელოსანთა რაოდენობა კიდევ უფრო იზრდება. ამ პროცესს, ჩვენი აზრით, გარდა ამიერკავკასიაში ევროპულ საქონელზე მოთხოვნილების ზრდისა, ორი გარემოება უწყობდა ხელს: 1) წამხალსებელ ღონისძიებათა მიუხედავად, რუსეთიდან კვალიფიციურ ხელოსანთა ჩამოყვანა საქირო რაოდენობით ვერ ხერხდებოდა¹⁴². 2) ევროპაში გამეფებული იყო პოლიტიკური რეაქცია; რევოლუციური გამოსვლები მარცხს განიცდიდნენ; ხელოსნების გარკვეული ნაწილი, როგორც დამარცხებული რევოლუციური მოძრაობის ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე, იძულებული გახდა დაეტოვებინა სამშობლო და სხვაგან ეძია თავშესაფარი. ერთ-ერთ ასეთ კუთხეს წარმოადგენდა ამიერკავკასია, სადაც ევროპულ ხელოსნობაზე მოთხოვნილება იმდენად იზრდებოდა, რომ კავკასიის ადმინისტრაცია ცდილობდა აქ მუდმივად დაესახლებინა ებრაელი ხელოსნებიც კი¹⁴³, რომელთაც საიმპერიო კანონმდებლობით ზოგიერთ ქალაქში ცხოვრების უფლება არ ჰქონდათ.

გასული საუკუნის 30-იანი წლების მიწურულში ამ მოვლენას— ამიერკავკასიაში უცხოელი ხელოსნების ჩამოსახლებას, იმდენად მნიშვნელოვანი ხასიათი მიუღია, რომ ეხდარმთა შეფის ბენკენდორფის ყურადღება მიუპყრია. ბენკენდორფს ამ საკითხზე სპეციალური მიმოწერა უწარმოებია კავკასიის ადმინისტრაციასთან¹⁴⁴. 1838 წლის 15 იანვრის წერილში ბარონ როზენისადმი იგი შემდეგ აზრს გამოთქვამდა:

«Находящиеся за границею злоумышленники не перестают направлять вредное свое влияние на Россию, и признавая необходимою мерою предосторожности, усилить внимание начальств пограничных наших губерний на проезжающих труда иностранцев, о с о б е н н о к ремесленникам, удостоверясь, действительно-ли они занимаются теми ремеслами, под предлогом коих они приезжают»¹⁴⁵.

ადგილობრივ ხელისუფლებასაც ამ მიმართულებით ზოგიერთი ღონისძიება გაუტარებია. მაგრამ, როგორც ჩანს, ხელისუფალთა ეს შეშფოთება უსაფუძვლო იყო. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ არ მოგვეპოვება ცნობები, რომ ჩამოსულ გერმანელ (ან სხვა უცხოელ) ხე-

¹⁴² ვ. გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, მონოგრაფიები, ტ. 5. გვ. 146.

¹⁴³ ვ. ს ა მ ს ო ნ ა ძ ე, თბილისის სამრეწველო განვითარება მეცხრამეტე საუკუნის რეფორმამდე ხანაში, თბილისი, 1958, გვ. 28.

¹⁴⁴ სსსრ ცსსა, ფ. 2. ანაწ. 1, საქმე 5052, ფურც. 1.

¹⁴⁵ ი ქ ე ე, საქმე 5051, ფურც. 2.

ლოსნებს ამ პერიოდში მონაწილეობა მიეღოთ მთავრობის საწინააღმდეგო რაიმე მოძრაობაში.

ჩამოსული ხელოსნების კონკურენციის გამო ადგილობრივი ხელოსნების შემოსავალი მნიშვნელოვნად ეცემა და მათი მდგომარეობა მკვეთრად უარესდება. ეს გარემოება იწვევდა მტრობას ადგილობრივ და ჩამოსულ ხელოსნებს შორის, რაც ზოგჯერ ამყარა შეტაკებამდე მიდიოდა.

თბილისელ ხელოსნებს მნიშვნელოვან კონკურენციას თბილისში მცხოვრები გერმანელი ხელოსნებიც უწევდნენ. ისინი რიცხოვნობრივად შედარებით ბევრი არ იყვნენ¹⁴⁶, მაგრამ მათს ევროპული ტიპის ნაწარმზე მოთხოვნილება თანდათან იზრდებოდა. ამასთანავე ისინი თავის რაოდენობასთან შედარებით ფართო სამუშაოებს ასრულებდნენ, რადგან მრავლად ჰყავდათ ქვეოსტატები და შევირდები, რომელთაც ფართო ექსპლოატაციას უწევდნენ. მაგალითად, მკერავ კარლ კუგლერს რამდენიმე ქვეოსტატი და შევირდი ჰყოლია, რომელთა სამშუალებით, გარდა მრავალრიცხოვანი შეკვეთისა, იჯარით ჰქონდა ადებული თბილისის გიმნაზიის პანსიონისათვის ტამსაცმლის შეკერვა.

1835 წლის იანვარში თბილისელმა თერძებმა საჩივარი შეიტანეს საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის სახელზე, რომლითაც მოითხოვდნენ, რომ კოლონისტ-ხელოსნებს ან შეეკეთა არ აეღოთ ქალაქიდან, ან შესაბამისად გადასახადები გადაეხადათ¹⁴⁷. მაგრამ როგორც მკერავი, ისე მეჩექმე კოლონისტები, ყოველწლიურად ცდილობდნენ თავი აერიდებინათ გადასახადებისათვის. ისინი განგებ არ ამხელდნენ ხელოსანთა რაოდენობას და გადასახადის გამწეურ მოხელეებს მთელი რიგი ღონისძიებებისათვის მიუშართავთ, რათა დაედგინათ, თუ რამდენი გერმანელი ხელოსანი ამუშაობდა თბილისში¹⁴⁸.

თავის მხრივ მოქალაქეები, იცავდნენ რა ამქრული ხელოსნობის ინტერესებს, გაზრდილი, მძიმე გადასახადებით ავიწროვებდნენ კოლონისტ ხელოსნებს. 1834 წლის გადასახადი 11 კოლონისტ ხელოსანზე გაუწერიათ 102 მანეთი ვერცხ., რაც მნიშვნელოვნად აღე-

¹⁴⁶ მ. სამსონაძეს მოყავს ხელოსნების რაოდენობა: 5 მეჩექმე, 3 მკერავი, 3 მქედელი (იხ. დასახ. ნაშრ., გვ. 31), მაგრამეს ცნობები ზუსტი არ არის. სიაში, საიდანაც ეს ცნობები აქვს ამოღებული მ. სამსონაძეს, შეტანილია მხოლოდ ის ხელოსნები, რომლებიც ე. წ. სარეკრუტო გადასახადს იხდიან (სსსრ ცსსა, ფ. 16, საქმე 4883, ფურც.). მაგალითად, სიაში შეტანილი არ არის მეჩექმე ფრანკი, რომელიც იმავე პერიოდში იხსენიება (იქვე, ფურც. 6).

¹⁴⁷ სსსრ ცსსა, ფ. 16, საქმე 4883, ფურც. 4.

¹⁴⁸ მ. სამსონაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 32.

მატებოდა სხვა ხელოსნების წლიურ გადასახადს, ამასთანავე მხედველობაში არ იყო მიღებული თითოეული ხელოსნის შემოსავალი. მაგალითად, მოხუც მეჩექმე ფრანკზე, რომელიც უმთავრესად შეკეთებაზე მუშაობდა და თავს ძლივს ინახავდა, 10 მანეთი ვერცხ. შეუწერიათ. ასევე 10 მანეთი ვერცხლი უნდა გადაეხადა მეჩექმე მაიერსაც, რომელსაც საკმაოდ მოზრდილი სახელოსნო ჰქონდა, ექსპლოატაციას უწევდა შეგირდებსა და ქვეოსტატებს და ქალაქში საუკეთესო მეჩექმედ და მეტად შეძლებულ კაცად ითვლებოდა. ამ ორივე ხელოსანს ერთნაირი გადასახადი უნდა გადაეხადათ, თუმცა, როგორც გერმანული კოლონიების ზედამხედველი აღნიშნავდა, პირველის შემოსავალი უკანასკნელისას ისე შეეფარდებოდა, როგორც 1 : 100¹⁴⁹.

ამასთან ერთად კოლონისტ ხელოსნებს უსარგებლიათ იმით, რომ გადასახადებს განაწილებას მათი წარმომადგენელი არ ესწრებოდა, თუმცა ასეთი წარმომადგენელი ე. წ. „დეპუტატი“ უნდა დასწრებოდა ყოველგვარ პროცესს, რომელიც კოლონისტებს ეხებოდა, მათ შორის თვით სასამართლოსაც; საჩივარი შეუტანიათ და კიდევ მიუღწევიათ იმისათვის, რომ აღიშნული გადასახადები გადასინჯული და შემცირებული ყოფილიყო.

ასეთი დამოკიდებულება შეიქმნა ადგილობრივ და უცხოელ ხელოსნებს შორის გასული საუკუნის 30-იან წლებში. ადგილობრივი მთავრობა გამოდიოდა რა რუსი ჩინოვნიკებისა და საბუნდრო მოხელეების ინტერესებიდან, მხარს უჭერდა მოსულ ხელოსნებს და ყოველმხრივ ცდილობდა გაეძლიერებინა ისინი ამქრული ხელოსნობის ხარჯზე.

რუსი და უცხოელი ხელოსნების საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მოზიდვის პოლიტიკა, რომელიც გასული საუკუნის დასაწყისში ჩაისახა, 30-იანი წლებიდან უკვე ჩამოყალიბებულ სახეს იღებს. გერმანელი ხელოსნების რაოდენობა მნიშვნელოვნად იზრდება XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან; ისინი უმთავრესად თბილისში სახლდებიან. თითო-ოროლა ხელოსანი ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებშიც მოხვედრილან: ახალციხეში, გუმბრში (ალექსანდროპოლი), ნახჭევანში, განჯაში, ერევანში და სხვა. კოლონისტ ხელოსნებს მთავრობა ყოველნაირად უწყობდა ზელს¹⁵⁰. მათ „კოლონისტ გლეხებთან შე-

¹⁴⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 16, საქმე 4883, ფურც. 8, 17, 31; ფ. 226, ანაწ. 1, საქმე 3. ფურც. 3, 8, 15.

¹⁵⁰ კოლონისტ ხელოსნებს მხოლოდ ინსტრუმენტების შესაძენად დაუბრუნებელი სესხის სახით მიეცათ 1198 მან. და 37 კაპ. ვერცხლით (4794 მან. და 15 კაპ. ასიგნაციებით) (სცსათ, ფ. 2, ანაწ. 1, საქმე 1384, ფურც. 14).

დარებით, ჩვეულებრივად, უფრო მეტი მზრუნველობით ექცეოდნენ (ამარაგებდნენ ნედლეულით, იარაღ-ინსტრუმენტებით, ანიჭებდნენ დროებით შეღავათებს სახელმწიფო ბეგარა-გამოსაღებთა გადახდაში და სხვა). უნდა ითქვას, რომ რუსმა და სხვა კოლონისტებმა ჩვენში შემოიტანეს ზოგი ახალი ხელოსნური ხელობა¹⁵¹.

ადგილობრივი ამქრული ხელოსნობის წინააღმდეგობისაგან მოსული ხელოსნების დასაცავად 1843 წელს დაარსებული იქნა სპეციალური კომიტეტი «Комитет для заведывания прибывающими в Тифлисе ремесленниками», რომელსაც სათავეში ჩაუყენეს თბილისის სამეუპოთა უფროსი, ინჟინერ-პოლკოვნიკი სონინი. ზოლო თავდაპირველად სარეზერვო კაპიტალად 2000 მან. გამოუყვეს¹⁵².

შიუხედავად ამისა, ამიერკავკასია და კერძოდ თბილისი ხელოსნობის (განსაკუთრებით ევროპულს) ნაკლებობას განიცდიდა, რის გამოც 1844 წ. იმპერატორმა მთავარმართებელს დაავალა, გაეტარებინა ღონისძიებანი ამიერკავკასიაში რუსი და უცხოელი ხელოსნების მოსაზიდვად.

ევროპული ხელოსნობის მოზიდვას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მეფისნაცვალმა მ. ვორონცოვმა, რომელმაც მთელი რიგი ღონისძიებები გაატარა ამ მიზნით. ერთ-ერთი ასეთი აქტი იყო 700-მდე ჯარისკაცი ხელოსნის მწყობრში დაბრუნება მოსული ხელოსნებისათვის კონკურენციის აცილების მიზნით. ვორონცოვის ეს ღონისძიება ორ მიზანს ისახავდა: ერთი მხრივ, ანელებდა ადგილობრივ ხელოსანთა ამქრის უკმაყოფილებას, მეორე მხრივ, კი გზას უხსნიდა რუს და უცხოელ მძალეკვალეფიციურ ოსტატებს.

აღნიშნული პოლიტიკის შედეგად ამიერკავკასიის ქალაქებში, განსაკუთრებით თბილისში, თანდათან ძლიერდება ახალი, ევროპული ყაიდის ხელოსნობა. 1846 წლის თბილისის გუბერნატორის ანგარიშში აღნიშნულია, რომ თბილისში გამრავლდნენ კარგი ხელოსნები — ადგილობრივი, რუსი და უცხოელი (მესააათე, მეხელოთამანე, მეჩქემე, მეეპოლეტე და სხვა), რომელთა მოქმედების არე შორს სცილდება მაზრის და გუბერნიის ფარგლებსო. მაგრამ თბილისისაკენ მომავალ ხელოსანთა ნაკადი არ წყდებოდა.

ადგილობრივი ხელისუფლება და პრესა ფართო რეკლამას უკეთებდნენ მოსულ ხელოსნებს.

ჩამოსული ხელოსნები არ იყვნენ გაერთიანებული რაიმე საერთო ორგანიზაციაში. მ. ვორონცოვმა 1852 წლის დასაწყისში აღ-

¹⁵¹ პ. გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, მონოგრაფიები, ტ. 5, გვ. 146.

¹⁵² იქვე.

ძრა შუამდგომლობა კავკასიის კომიტეტის წინაშე ჩამოსული რუსი და უცხოელი ხელოსნებისათვის საერთო სამმართველოს დაარსების შესახებ. ვორონცოვს ამ სამმართველოს დებულების პროექტიც წარმოუდგენია¹⁵³, რომელიც ეხებოდა ჩამოსულ ხელოსანთა რიცხვს, ეროვნულ და სოციალურ წარმოშობას, სამმართველოს ორგანიზაციას, მასში ჩაწერის წესებს, ოსტატების, ქარგლების და შეგირდების უფლება-მოვალეობას, სადაო საქმეების გადაწყვეტას და სხვა¹⁵⁴.

კავკასიის კომიტეტმა ეს პროექტი დასკვნისათვის გადასცა საიდუმლო მრჩეველ ლანსკის. ლანსკის კავკასიის კომიტეტისადმი წარდგენილ თავის მოსაზრებებში ეს პროექტი არადაამაკმაყოფილებლად უცნია, მთელი რიგი ხარვეზების, განსაკუთრებით სტატისტიკური მონაცემების უზუსტობის გამო¹⁵⁵. მიუხედავად ამისა, ვორონცოვს მაინც მიუღწევია პროექტის დამტკიცებისათვის 1852 წლის 4 ივნისს¹⁵⁶.

მიღებულ დადგენილებაში აღნიშნული იყო:

„1) თბილისში მცხოვრებ რუს და უცხოელ ხელოსანთაგან იქმნება გამსაკუთრებული საზოგადოება, ანუ მმართველობა, რომელიც არ იყოფა ამქრებად ცალკეულ ხელობათა მიხედვით და არავითარ ურთიერთობაში არ იმყოფება ქართულ ამქრებთან.

2) ამ საზოგადოების მართვა-გამგეობისათვის იქმნება განსაკუთრებული სახელოსნო სამმართველო, რომელიც შედგება ხელოსანთა თავისა და ექვსი მამსახლისისაგან, რომელთაც ირჩევენ ხელოსნების კრებაზე კენჭისყრით, პირველს სამი, ხოლო უკანასკნელთ ირი წლის ვადით.

3) ხელოსანთა თავი ითვლება, როგორც სახელოსნო სამმართველოს, ასევე ხელოსანთა კრების თავმჯდომარედ.

4) ეს სამმართველო ემორჩილება თბილისის საზოგადოებრივ მმართველობას იმავე საფუძველზე, როგორც შიდა გუბერნიების ხელოსანთა თავები და სამმართველოები ემორჩილებიან საქალაქო საათათბიროებს.

5) ხელოსანთა თავს, ქალაქის მმართველობის წევრის უფლებით, მონაწილეობა უნდა მიეღო ქალაქის მმართველობის ყველა

¹⁵³ ЦГИАЛ, ф. 187, оп. 37, д. 1012, л. 8.

¹⁵⁴ იქვე, ფურც. 8—10.

¹⁵⁵ მაკ., ვორონცოვის წარდგენილ პროექტში აღნიშნული იყო, რომ თბილისში „1851 წ. ითვლება 14ი კაცამდე რუსი და გერმანელი ხელოსანი“. ეს რიცხვი ლანსკის, არც თუ უსაფუძვლოდ, არასწორად (შემცირებულად) მიუჩნევია.

¹⁵⁶ II ПСЗРИ, т. XXVII. № 26338.

სხდომაში, რომელზედაც ირჩეოდა საკითხები ხელოსნების შესახებ¹⁵⁷.

დებულების მომდევნო მუხლებში ლაპარაკი იყო იმ წესებსა და დადგენილებებზე, რომლითაც უნდა ეხელმძღვანელა სახელოსნო სამმართველოს, აგრეთვე იმის შესახებ, რომ ადგილობრივ ხელოსნებს ამ სამმართველოში შესვლის ნება ეძლეოდათ და ა. შ.

მაგრამ ეს კანონი მთელ რიგ წინააღმდეგობებს წააწყდა კავკასიის კომიტეტის მხრივ, ხოლო ახალმა მეფისნაცვალმა ბარიატინსკიმ ის არ გაატარა ცხოვრებაში იმ მოტივით, რომ რუსი და უცხოელი ხელოსნები აქ მცირე რაოდენობით იყვნენ. ამ აზრს იზიარებდა ს. ეგიაზაროვიც:

«Высочайшее повеление 1852 г. отклонено было потому, что контингент пришлого из России и из-за границы промышленного люда был невелик. Дело в том, что немцы, вышедшие из Южной Германии, привикшие к цеховой системе у себя на родине, охотно поступали в амкарства, которые, в смысле свободной организации значительно превосходили замкнутые германские цехи в XVIII и XIX вв. Да и чисто русский элемент, привикший к цеховой организации во внутренних губерниях, не избегал амкарств»¹⁵⁸.

მაგრამ ამ კანონის გაუტარებლობის უმთავრესი მიზეზი იყო არა მოსული ხელოსნების სიმცირე, არამედ ის, რომ „ადგილობრივ ხელოსანთა შორის ამ ცდამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია“¹⁵⁹.

რაც შეეხება ს. ეგიაზაროვის ცნობას, რომ მოსული ხელოსნები „ხალისით შედიოდნენ ამქრებში“, რამდენადმე სწორია რუსი ხელოსნების მიმართ, მაგრამ არა გერმანელი ხელოსნებისა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, გერმანელი ხელოსნები, არა თუ არ შედიოდნენ ადგილობრივ ამქრებში, არამედ დიდი შესლა-შემოსლაც ჰქონდათ მათთან. „თუ ზოგიერთი რუსი ხელოსანი, — აღნიშნავს მ. სამოსნაძე, — მაინც შედიოდა ადგილობრივ ამქარში და ზოგჯერ საკმაო გავლენასაც აღწევდა იქ, უცხოელები ამის წინააღმდეგი იყვნენ და საკუთარი ინტერესების დასაცავად ისინი შეეკავშირებნენ და საკუთარი ამქრის შექმნას იწყებენ“¹⁶⁰. უცხოელების (გერმანელების) ამ ამქრებზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ჩამოსულ ხელოსანთა ერთიანი ორგანიზაციის შექმნის რამდენიმე წარუმატებელი ცდის შემდეგ, 1859 წ. 21 ოქტომბერს, გამო-

¹⁵⁷ С. Егизаров, დასახ. ნაშრ., გვ. 333.

¹⁵⁹ იქვე. გვ. 336.

¹⁶⁰ ვ. გუგუშვილი, მონოგრაფიები, ტ. 5, გვ. 167.

¹⁶⁰ მ. სამოსნაძე, თბილისის სამრეწველო განვითარება მეცხრამეტე საუკუნის რედორმადელ ხანაში, თბილისი, 1968, გვ. 41.

იცა ახალი კანონი, რომლითაც ისინი დატოვებული იქნენ ძველ მდგომარეობაში, ე. ი. უშუალოდ ქალაქის მმართველობა განგებლობაში; მათ შეეძლოთ ემუშავათ ამქარგარეშე. ეს კანონი უდიდესი დარტყმა იყო ამქრული ორგანიზაციის სიმტკიცეზე, ძირს უთხრიდა ამქრული ორგანიზაციის არსებობას და ქმნიდა პირობებს მისი დაშლისათვის.

ამქრობის გაუქმება დააჩქარა 1865 წლს ივლისს ამბებმა თბილისში, რომელიც „ამქართა გამოსვლის“ სახელით არის ცნობილი.

1867 წ. 5 აპრილს გამოიცა კანონი ამქრების შესახებ. კანონი ითვალისწინებდა ამქრების სრულ რეორგანიზაციას. სავაჭრო ამქრები სრულიად უქმდებოდა. შეიქმნა ხელოსანთა 17 ამქარი, რომლებშიც გაერთიანდნენ მონათესავე სპეციალობის ხელოსნები. ამის გარდა, დამტკიცდა მუშათა 4 არტელი. ამ კანონით ამქრებმა დაკარგეს დამოუკიდებლობა, ისინი დაუმორჩილეს იმავე წლის 17 ივნისს თბილისში გახსნილ სახელოსნო სამმართველოს („Ремесленная управа“), რომელიც მუდმივ კონტროლს გაუწევდა ამქრების საქმიანობას. იმავე 1867 წ. დებულებით, პირდაპირ დაკანონებული იყო ამ ახალი ამქრების დამოუკიდებლობის შეზღუდვა მინიმუმამდე და მათი დაქვემდებარება სახელოსნო სამმართველოსადმი.

დებულებაში ჩანს ის გარდაქმნები, რომლებიც ხელოსნურმა წარმოებამ განიცადა XIX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის. მასში პირდაპირ ფიქსირებულია ხელოსნების უფლება, დაიქირაონ ქარგლები და ექსპლოატაცია გაუწიონ მათ. ეს მომენტი კაპიტალისტური წარმოების ნიშნის შექრაა ხელოსნურ წარმოებაში. ქარგალი იქცევა დაქირავებულ მუშად. დებულება აკანონებდა ფასების, დაქირავებული მუშების რაოდენობის და სხვათა შეუზღუდაობას.

ყოველივე ეს ხელსაყრელი იყო მოსული ხელოსნებისათვის. სწორედ ამის შემდეგ ვხვდებით ამქრებში გერმანელ ხელოსანებს, რომლებიც ზოგჯერ გვეკლინებიან არა როგორც ამქრის რიგითი წევრები, არამედ უსტაბაშები, კანდიდატები და ხმოსნები (კოტრინი, ზომერი, კლოტცი, შვარცი და სხვა)¹⁶¹.

1845—1865 წლებში ხელოსნობა ამიერკავკასიასა და განსაკუთრებით თბილისში სწრაფად ვითარდება. თუმცა ზუსტი ციფრები ხელოსანთა რაოდენობის შესახებ ამ პერიოდში არ მოგვეპოვება, მაგრამ მკვლევარები (პ. გუგუშვილი, მ. სამსონაძე) მიახლოებით აღ-

¹⁶¹ ნ. როდონაია, დასაქ. ნაშრ., გვ. 117.

გენენ ხელოსანთა რაოდენობას თბილისში: 1845 წელს დაახლოებით 2100-მდე, 1865 წ. 5600-მდე.

გ. ბაქრაძის აზრით, საქართველოს ხელოსნობა ძირითადად მოსული ხელოსნების ხარჯზე იზრდებოდა¹⁶². ამ მოსაზრებას უარყოფს მ. სამსონაძე, რომელიც ამტკიცებს, რომ თბილისის და საქართველოს ხელოსნობა ძირითადად ადგილობრივი ელემენტის ხარჯზე იზრდებოდა. თავისი დებულების დასამტკიცებლად მ. სამსონაძეს მოჰყავს 1865 წ. ციფრობრივი მონაცემები საარქივო მასალებიდან. მაგრამ აქ გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება. ცნობილია, რომ მოსული ხელოსნები (ფანსაკუთრებით გერმანელები) გადასახადების შემცირების მიზნით განგებ ამცირებდნენ ხელოსანთა რაოდენობის ამსახველ ციფრებს. ამდენად მოსული ხელოსნების რიცხვი ზოგიერთ დოკუმენტში მნიშვნელოვნად უნდა იყოს შემცირებული. მაგ. მ. სამსონაძის მონაცემებით, 1865 წ. თბილისში მხოლოდ 2 უცხოელი (გერმანელი) და 4 ადგილობრივი მეძეხვე ოსტატია. მაგრამ, ჩვენი აზრით, უცხოელ ოსტატთა რიცხვი აქ ძალზე შემცირებულია, რადგან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მეძეხვეობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი იყო გერმანელი კოლონისტების საქმიანობაში, რადგან ძეხვეულზე (ისევე, როგორც სხვა ევროპულ პროდუქტებზე, მაგ. შვეიცარულ ყველზე) მოთხოვნილება მნიშვნელოვნად იზრდება. ძნელი დასაჯერებელია, რომ მხოლოდ ორი ოსტატი მისდევდა ასეთ სარფიან საქმიანობას¹⁶³. ამდენად, თუ გ. ბაქრაძის მოსაზრება მთლიანად მისაღები არა, ანგარიშგასაწევი მაინც არის.

გერმანელ ხელოსანთა რიცხოვრივი ზრდის შესახებ წლების მიხედვით ზუსტი ცნობები არ მოგვეპოვება. თუ გერმანელი კოლონისტების ჩამოსვლისას მათ შორის იყო 191 ხელოსანი, რომელთა უმრავლესობა თბილისში დასახლდა, სხვადასხვა არაპიდაპირი ცნო-

¹⁶² Г. К. Ба к р а д з е, Возникновение и развитие капиталистической промышленности в Грузии в XIX веке, Тбилиси, 1958, с. 23.

¹⁶³ 3. გუგუშვილს მოჰყავს ერთი საარქივო დოკუმენტი (სსსრ ცსსა, ფ. 26, ს. 4. ფურც. 99—100), რომელიც ერთვარ პირობით წარმოდგენას გვიქმნის ამა თუ იმ ერის წარმომადგენელ თბილისელ ხელოსანთა შორის ძირითადი დარგების განაწილების შესახებ. აქ გერმანელ ხელოსანთა ძირითად დარგად სწორედ მეძეხვეობა მიჩნეული. „ქართველები ეწევიან ადგილობრივი (აზიური) ტანსაცმლის, ქულების, ფეხსაცმლების, ტიკების (გულების) დაშვადებას, მისდევენ მეთორეგობას, პარიკმახერობას, დალაპობას; სომხები ამზადებენ ევროპულ ტანსაცმელს, მისდევენ ჯავაირობას... ლეკები აწარმოებენ იარაღებს. ებრაელები არიან მკინძავეები; აისორები — ? არები, გერმანელები და იტალიელები — მეძეხვენი“. (პ. გ უ გ უ - შ ვ ი ლ ი, მონოგრაფიები, ტ. 5, გვ. 222. ამასვე იზიარებს ნ. რ ო დ ო ნ ა ი ა ც, დასახ. ნაშრ., გვ. 145).

ბების¹⁶⁴ საფუძველზე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თბილისში 1865 წლისათვის დაახლოებით 250—300 გერმანელი ხელოსანი უნდა ყოფილიყო. თუ ამას დავუმატებთ 130-მდე ხელოსანს გერმანულ კოლონიებსა და ამიერკავკასიაში სხვადასხვა ქალაქში მომუშავე გერმანელ ხელოსნებს, შეიძლება დავუშვათ, რომ საერთოდ ამერკავკასიაში მათი რიცხვი 1865 წლისათვის 600—650 კაცს აღწევდა. ეს რიცხვი შეიძლება გადაჭარბებულად მოგვეჩვენოს, მაგრამ აქ გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ გერმანელ ხელოსანთა რიცხვი იზრდება არა მარტო შემდგომში ჩამოსულ ოსტატთა ხარჯზე, არამედ თვით მიწათმოქმედ კოლონისტთა ხარჯზეც, რომელთაგან ერთი ნაწილი უბრუნდება თავის ძველ ხელობას, როგორც უფრო შემოსავლიანს. მეორე ნაწილი კოლონისტებისა — ძირითადად შუათანა ვაყები, რომელთაც მემკვიდრეობით არ ერგოთ მიწის ნაკვეთი და ვერც შეძლეს მისი შეძენა, იძულებული ხდებოდნენ ქალაქში საშოვარზე წასულიყვნენ. მათი დიდი ნაწილი სწავლობდა რაიმე ხელობას და აესებდა ამიერკავკასიის ქალაქებს (ძირითადად, თბილისის და ელისავეტპოლის) ხელოსანთა რიგებს.

ელენენდორფის შულცი გეორგ კოფუსი 1835 წ. ითხოვს გაათავისუფლონ ამ საპატოო თანამდებობიდანაც კი, რადგან იგი არის ხელობით ეტლს მკეთებელი („კარეტნიკი“). როდესაც იგი დასახლდა საქართველოში, ეკიპაჟები ჯერ კიდევ არ იყო ხმარებაში, ამიტომ იძულებული იყო ხელი მიეყო მიწათმოქმედებისათვის „და რადგანაც ამჟამად ეს ხელობა მნიშვნელოვან შემოსავალს იძლევა“, იგი ითხოვს: დართონ მას ნება გადავიდეს თბილისში და გამოუყონ მას თავისუფალი ადგილი რიყეში სამოსახლოდ, სადაც უკვე ცხოვრობდნენ კოლონისტი-ხელოსნები. სანაცვლოდ იგი კისრულობდა კოლონიის განკარგულებაში გადაეცა მთელი თავისი მეურნეობა¹⁶⁵.

კოლონიიდან ქალაქად ჩამოსული ხელოსნები კოლონიის წევრად ითვლებოდნენ მანამ, სანამ ქალაქის რომელიმე წოდებაში არ ჩაეწერებოდნენ. ეს კი ხშირად დიდხანს გრძელდებოდა. ეს ხელოსანი-კოლონისტები ვალდებული იყვნენ კოლონიის მცხოვრებთა თანაბრად ეხადათ გადასახადები, მაგრამ ისინი ყოველწინაირად ცდილობდნენ ამისათვის თავის არიდებას. გარდა ამისა, მათ უნდა გადაეხადათ ქალაქში წასასვლელი პასპორტის საფასური ორ მანეთამდე

¹⁶⁴ სტატისტიკური მონაცემებით თბილისში 1865 წ. ცხოვრობდა 1213 გერმანული წარმოშობის პირი (625—მამრ. 584—მდედრ. სისრ კსსა, ფ. 414, ანაწ. 1, საქმე 4, ფურც. 36). ამ რიცხვში არ შედიან კოლონიიდან ჩამოსული ის ხელოსნები, რომლებიც დროებით იყვნენ ჩაწერილნი თბილისში.

¹⁶⁵ სსსრ კსსა, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 9999, ფურც. 1—2.

წელიწადში¹⁶⁶. მაგრამ იმის მიშით, რომ წასული კოლონისტები-ხელოსნები სხვა გადასახადებს არ გადაიხდიდნენ, კოლონიის ადმინისტრაცია ცდილობდა პასპორტის გაცემისას, რაც შეიძლება, მეტი გადაედევინებინა მათთვის. ყოველივე ამის შედეგად ხშირი იყო კონფლიქტი ქალაქად წასულ ხელოსნებსა და კოლონიის ადმინისტრაციას შორის¹⁶⁷. კოლონიიდან წასულ ხელოსანთა რაოდენობა თანდათან იზრდება და 80-იან წლებში მნიშვნელოვან რიცხვს აღწევს. 1890 წლისათვის ამიერკავკასიის სხვადასხვა ქალაქში წასული იყო მარიენფელდიდან — 40 კაცი, ალექსანდერსდორფიდან — 38 კაცი, ფრაიდენტალიდან — 6 კაცი, პეტერსდორფიდან — 8 კაცი და ა. შ.¹⁶⁸

გერმანელ ხელოსნებს (მოწაფეებად) უმთავრესად გერმანელი ყმაწვილები აყავდათ. იმავე გეორჯ კოფუსს მოწაფედ აუყვანია გოტლიბ კერერი და პირობა დაუდია, რომ სამ წელიწადში შესწავლიდა ხელობას, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ჯარიმა უნდა გადაეხადა¹⁶⁹. მეუნაგირე პუგნეტს კონტრაქტით მოწაფედ ჰყავდა ქვრივ მეზღერის ვაჟი¹⁷⁰. საარქივო მასალებიდან ჩანს, რომ მშობლები მკაცრად ადევნებდნენ თვალს თავიანთი შვილების მიერ ხელობის შესწავლას. ხოლო თუ მოწაფე ობოლი იყო, მაშინ ამ ფუნქციას მზრუნველი და კოლონიის ადმინისტრაცია („პრიკაზნი“) ასრულებდნენ. კოლონია ელენენდორფის ერთ-ერთ შუამდგომლობაში კოლონიების ზედამხედველისადმი აღნიშნულია, რომ ამ კოლონიის წევრი ობოლი ფრიდრიხ ლოკი უკვე თითქმის ერთი წელია მოწაფედ არის შეჩვენებული ფრიდრიხ კრომერთან ყარაღაჯში, მაგრამ როგორც მათ შეიტყვეს, კრომერი ლოკს, ხელობის სწავლების ნაცვლად, ბიჭად ამუშავეს თავის დუქანში. ამიტომ მზრუნველი და სოფლის ადმინისტრაცია ითხოვდნენ, ჩამოეშორებინათ ლოკი ხელოსან კრომერისაგან და გადაეყვანათ თბილისში, სადაც იგი შეიძლება ხელობის შესწავლის დამთავრებას და დაიწყებდა დამოუკიდებელ მუშაობას¹⁷¹.

გერმანელ ხელოსანთა რიცხოვრები ზრდის მაჩვენებლად უნდა ჩაითვალოს ის მოვლენაც, რომ 40-იან და შემდგომ წლებში თბილისში, ადგილობრივ ხელოსანთა ამქრებისაგან თავდასაცავად შეი-

¹⁶⁶ სსსრ ცსსა, ფ. 244, ანაწ. 6, საქმე 1108; ანაწ. 7, საქმეები 76, 77, 196.

¹⁶⁷ იქვე, საქმეები 1096, 1103, 1108.

¹⁶⁸ იქვე, ანაწ. 7, საქმე 196.

¹⁶⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 9463, ფურც. 12.

¹⁷⁰ სსსრ ცსსა, ფურც. 30.

¹⁷¹ იქვე, ფურც. 62.

ქმნა რამდენიმე ე. წ. „უცხოელთა“ ამქარი, რომელშიც ძირითადად გერმანელები იყვნენ გაერთიანებული და ამიტომაც ამქარის მამასახლსად (უსტაბაშად) ყოველთვის გერმანელს ირჩევდნენ. ჯერ კიდევ 1846 წელს ამქარს ქმნიან გერმანელი მეჩეკმეები, აღგენენ საკუთარ წესდებას და მამასახლსად ირჩევენ კარლ ბემლერს¹⁷².

60-იანი წლების დასაწყისში თბილისში ამქარი შეუქმნიათ გერმანელ მეფუნთუშეებს და მამასახლსად აურჩევიათ გერმანელი ქრისტეფორე კლოტი¹⁷³. ამავე ხანებში შეუქმნიათ გერმანელ ხელოსნებს ეტლის მკეთებლების ამქარიც, რომლის მამასახლისი კოტრინი ყოფილა¹⁷⁴.

აღნიშნულ ამქრებს ჰქონდათ თავისი წესდებები, რომლებიც ადგილობრივი ამქრების წესდების გავლენით იყო შედგენილი. მაგრამ ამავე დროს მათში, ამქრული შუზღუდულობისაგან განსხვავებით, იგრძნობოდა კაპიტალისტურ ურთიერთობათა ჩასახვის გავლენით გამოწვეული ზოგიერთი თავისუფლება. მაგალითად, მეფუნთუშეთა ამქარის წესდება არ განსაზღვრავდა არც ქარგლის და არც შეგირდის რაოდენობას, ხოლო დაქირავებული მუშები კი რამდენიც სურდათ, იმდენი შეეძლოთ ჰყოლოდათ. საბუთი პირდაპირ მიუთითებს:

«Для удобства жителей, каждый булочник может посылать по городу неограниченное число разносчиков»¹⁷⁵.

ეს უკანასკნელი ამქარი ძირითადად გერმანელი და რუსი ოსტატებისაგან შედგებოდა, თუმცა მასში არც ადგილობრივი ხელოსნების ყოფნა იყო გამორიცხული. რომ ამ ამქარში მოსული ხელოსნები წარმოდგენდნენ უმრავლესობას, ადასტურებს წესდების ერთერთი მთავარი პუნქტი, რომლითაც ამქარის სალაროს ძირითადი დანიშნულება იყო ფულადი დახმარება გაეწია ამქარის წევრებისათვის სამშობლოში გასამგზავრებლად. მოსული, უმეტესად უცხოელი ხელოსნების მიერ ცალკე ამქარის შექმნა 40-იანი წლებიდან უკვე გავრცელებულ სახეს იღებს. ეს პროცესი 60-იან წლებამდე გრძელდება; მას შემდეგ, რაც 1867 წ. კანონით ადგილობრივი ამქრები ფაქტიურად დაშალეს, ზემოთ ხსენებული ტიპის ამქრების შექმნის საპირობაც აღარ არსებობდა.

ხელოსნობის მთელ რიგ დარგებში გერმანელი ხელოსნები, ისევე როგორც მოსული ხელოსნების უმრავლესობა, ამქრული შეზღუ-

¹⁷² ი ქ ვ ე, საქმე 9015.

¹⁷³ ი ქ ვ ე, ფონდი 26, ანაწ. 2, საქმე 1854.

¹⁷⁴ ნ. რ ო ღ ნ ა ი ა, დასახ. ნაშრ., გვ. 117.

¹⁷⁵ მ. ს ო მ ს ო ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

დგებისაგან თავისუფალ დამოუკიდებელ სახელოსნოებში მუშაობდნენ. ასეთი იყო, მაგალითად, კოლონისტი ხელოსნის ფრიდრიხ რერხერის ტყავის სახელოსნო. რერხერი სხვადასხვა დასახელების საკმაოდ მაღალი ხარისხის ტყავს ამზადებდა, რომელთაც 1850 წ. თბილისში მოწყობილ გამოფენაზე კარგი შეფასება მიუღიათ¹⁷⁶. ტყავის დამუშავების დარგში აღსანიშნავია, აგრეთვე, ბერნარდ კრაუსის სახელოსნო, კრაუსი 1842 წელს ჩამოვიდა თბილისში, ერთხანს სხვა ოსტატთან მუშაობდა ქირით. შემდეგ დაგროვილი ფულით საჭირო მოწყობილობა შეუძენია კოლონისტებისაგან და პატარა სახელოსნო მოუწყვია, სადაც ერთ დამხმარე მუშასთან ერთად მუშაობდა. მოგვიანებით იგი იწყებს ზრუნვას თავისი სახელოსნოს გაფართოებისათვის¹⁷⁷.

ტყავის დამუშავებელ წარმოებაში ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ბრანდტის მიერ 1862 წელს მოწყობილი სახელოსნო¹⁷⁸. მასში ბრანდტის გარდა ორი ოსტატი და 5 მუშა მუშაობდა. აქ მზადდებოდა სხვადასხვა სახის ტყავეული, რისთვისაც თანდათან მეტ მანქანას იყენებდნენ. ამდენად ეს საწარმო კაპიტალისტური სახელოსნო იყო.

1843—46 წლებში თბილისის კოლონიასთან სანთლის და საპნის მნიშვნელოვანი საწარმო მოუწყვია ფრანც შულცს¹⁷⁹. ცოტა მოგვიანებით საპნის დამამზადებელი საწარმო მოუწყვია ადოლფ ბაბის, სადაც 4 მუშა მუშაობდა.

1850 წ. თამბაქოს დამამზადებელი სახელოსნო გაუხსნია კოლონისტ ზალცმანს¹⁸⁰.

1854 წ. ლიქიორის და სხვა დასპირტული სასმელების წარმოებას შედგომია პროსიელი კალაინი. მისი პროდუქცია საკმაოდ მაღალი ხარისხის ყოფილა. 60-იან წლებში კალაინს წარმოება გაუფართოებია, რისთვისაც ევროპაში შეუძენია საჭირო მანქანა-იარაღები¹⁸¹.

თიხის კუროკლის მოზრდილი სახელოსნო ჰქონია კოლონისტ გეორგ ზაიცერს. იგი საკმაოდ კარგი ხარისხის კუროკელს ამზადებდა.

¹⁷⁶ ЦГИАЛ, ф. 398, оп. 14. д. 4522, лл. 22—23.

¹⁷⁷ მ. ს ა მ ს ო ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 114.

¹⁷⁸ სსრ ცსსა, ფ. 548, ანაწ. 2, საქმე 490, ფურც. 3.

¹⁷⁹ С. Г. Г у з и ш а м б а р о в, Обзор фабрик и заводов Тифлисской губернии, Тифлис, 1888, стр. 107.

¹⁸⁰ დ. ც ი ნ ც ა ძ ე, თამბაქოს ფაბრიკები საქართველოში მე-19 ს. მეორე ნახევარში. საქ. სახ. მუზ. მოამბე ტ. 25, 1968, გვ. 230.

¹⁸¹ მ. ს ა მ ს ო ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 129.

1854 წელს კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების თხოვნით მას გამოფენისათვის დაუმზადებია სხვადასხვა ფერის თიხის 8 ცალი ქურქელი, რომელთაც მნახველთა საერთო მოწონება დაუმსახურებიათ¹⁸².

ლუდის დამზადებას თბილისა და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში გერმანელი კოლონისტების მიერ დაარსებული საწარმოებით ეყრება საფუძველი. 1850 წ. თბილისის კოლონიაში მცირე ზომის ლუდსახარში დაუარსებია მადერს. მის მიერ გამოშვებულ შავ უხარისხო ლუდს ისევ კოლონისტები იძენდნენ¹⁸³. 1865 წ. დაარსდა ვეტცელის ქარხანა, სადაც ბავარიულ ლუდს ამზადებდნენ. მალე იმავე გერმანულ კოლონიაში გაიხსნა ორი ლუდის ქარხანა დიტრიხის და გუტბროდისა¹⁸⁴. ამ საწარმოებში 3—6 მუშა მუშაობდა და ძირითადად ხელით შრომა იყო გაბატონებული. შემდგომში მადერსა და დიტრიხს საკმაოდ გაუფართოებიათ თავიანთი საწარმოები. 90-იან წლებში ეს საწარმოები მანქანურ წარმოებაზე გადასულან¹⁸⁵. დიტრიხს, გარდა ამ საწარმოსი, ლუდის მოზრდილი სავაჭროებიც ჰქონია.

80-იან წლებში ლუდის მოზრდილი საწარმო მოუწყვია ქრ. ფორერს ქ. ელისავეტპოლის მახლობლად¹⁸⁶.

ლუდის წარმოებასთან ერთად გერმანელ კოლონისტებს მნიშვნელოვანი მოწაწილეობა მიუღიათ ხელოვნური მინერალური წყლების და ლიმონათის დამზადებაშიც.

ხელოვნურ მინერალურ წყლებს ამზადებდა მხოლოდ ფარმაცევტი ზემელი. იგი ამზადებდა სხვადასხვა სახის ხელოვნურ მინერალურ წყალს: ვიშის, უნგრულს, კარლსბადის, ემსის და სხვა. 1881 წ. დაარსებულ მის საწარმოში მუშაობდა 5 მუშა, რომლებიც წლიურად 6000 მანეთის პროდუქციას ამზადებდნენ¹⁸⁷. ზემელს მოუწყვია ხელოვნური ყინულის წარმოებაც¹⁸⁸.

1879 წ. ლიმონათის „ქარხანა“ გაუხსნია ფრიც მადერს. საწარმოში მუშაობდა 6 მუშა და წლიური პროდუქციის ღირებულება

¹⁸² სსრ ცსსა, ფ. 226. ანაწ. 1, საქმე 7, ფურც. 1, 2, 4.

¹⁸³ С. Гулишамбаров, დასახ. ნაშრ., გვ. 35.

¹⁸⁴ იქვე, გვ. 36.

¹⁸⁵ ე. ხოშტარია, მრეწველობის განვითარება და მუშათა კლასის ჩამოყალიბება XIX საუკუნის საქართველოში, თბილისი, 1966, გვ. 145.

¹⁸⁶ А. С. Сумбатов-Зале. Промышленность Азербайджана в XIX в., Баку, 1964, стр. 337.

¹⁸⁷ С. Гулишамбаров, დასახ. ნაშრ., გვ. 136.

¹⁸⁸ იქვე, გვ. 138.

შეადგენდა 7 500 მანეთს. ასეთივე ქარხნები ჰქონიათ ლუდვიგ შპელცერს (გაიხსნა 1884, 3 მუშით და 5 000 მან. წლიური პროდუქციით) და ჰენრიხ ვენაგელს (გაიხსნა 1882 წ. 4 მუშით და 6000 მან. წლიური პროდუქციით)¹⁸⁹.

1886 წ. ქ. გორში ლიმონათის წარმოება მოუწყვია კარლ შეპტეს¹⁹⁰. აღნიშნულ საწარმოებში საკმაოდ მდარე ლიმონათები მზადდებოდა, რომლებიც ზოგჯერ მავნე მინარევებსაც შეიცავდნენ¹⁹¹.

1860 წლიდან თბილისში არსებობდა ერნესტ ზომერის მექანიკური სახელოსნო, რომელიც ლითონის სხვადასხვა ნაკეთობებს აწვდიდა როგორც თვით ქალაქს, ისე მთელ ამიერკავკასიას. სახელოსნოში 10 ქარგალი და 12 შეგირდი მუშაობდა¹⁹². განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ სახელოსნოს მიერ 50 ცალი სიმინდის საფშენელი ხელის მანქანის დამზადება 1862 წ. აღნიშნული მანქანები მათ სოფლის ბეურნეობის სამმართველომ შეუკვეთა, თითოეული 30 მანეთად. ეს მანქანა 1862 წლის საშემოდგომო გამოფენაზე წარუდგენიათ და საერთო მოწონება დაუმსახურებია, შემდგომში ზომერს თავისი წარმოება მნიშვნელოვნად გაუფართოებია.

60-იანი წლების ბოლოსათვის მექანიკური სახელოსნო გაუხსნია პრუსიელ ფრანკენს, სადაც ძირითადად აწარმოებდნენ სპოფლო-სამეურნეო იარაღებისა და მანქანების დამზადება-შეკეთებას.

70-იანი წლების ბოლოსათვის იგი ფრანკენის ქვრივსა ლეიზა ფრანკენის ხელში გადასულა. ამ დროისათვის აქ 8 მუშა მუშაობდა; სახელოსნო წლიურად 4000 მან. პროდუქციას აწარმოებდა.

1883 წელს თბილისში მექანიკური სახელოსნო გაუხსნია ემანუელ შვარცს. თვით შვარცი აქ ფიზიკურად არ მუშაობდა. იგი სახელოსნოს ნაწარმით ვაჭრობდა. სახელოსნოში 12 მუშა მუშაობდა, მათ შორის 8 მცირეწლოვანი. საწარმოს წლიური პროდუქცია 10 000 მანეთს შეადგენდა.

1900 წლისათვის შედარებით მსხვილი საწარმო (მექანიკური ძრავის გარეშე) გაუხსნია ბეპლეს. ამ მსხვილ სახელოსნოში მუშაობდა, ერთი წყაროს ცნობით, 13—14, ზოლო მეორესი — 21 მუშა. ასევე წლიური პროდუქცია ერთ შემთხვევაში ნაჩვენებია 5—6 ათასი მან, ზოლო მეორეში 10 000 მან. ამ საწარმოში 1901 წლიდან გაზის ძრავაც ჩნდება¹⁹³.

¹⁸⁹ ცსა. ფ. 204, საქმე 654, ფურც. 23—27.

¹⁹⁰ ი ქ ე ე.

¹⁹¹ С. Гулишамбаров, დასახ. ნაშრ., გვ. 137.

¹⁹² ე. ხოშტარია, დასახ. ნაშრ., გვ. 129.

¹⁹³ ი ქ ე ე. გვ. 133.

მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ გერმანელი ხელოსნები ავეჯის წარმოებაშიც. 1846 წელს ფრიდრიხ ზაიტცერს თბილისში დაუარსებია ავეჯის სახელოსნო, რომელიც შემდგომში თანდათან გაუფართოებია და 80-იანი წლებისათვის უკვე კაპიტალისტურ საწარმოდ უქცევია. საწარმო ამზადებდა ყოველგვარ ავეჯს და მაღალი ხარისხის პარკეტს. აქ ამ დროისათვის მუშაობდა 40 მუშა, მათ შორის 15 მცირეწლოვანი. ფაბრიკის წლიური პროდუქცია 40 000 მან. შეადგენდა.

1877 წელს ავეჯის სახელოსნო გაუხსნია რენეს. აქ მზადდებოდა: კარ-ფანჯრები, მაგიდები, სკამები, კარადები. საწარმოში მუშაობდა 6 კაცი, რომლებიც წლიურად 7000 მანეთის პროდუქციას ამზადებდნენ.

ეტლების წარმოებაში აღსანიშნავია მეორე გილდიის ვაქრის ანდრია კოტრინის საწარმო, რომელიც 1884 წელს დააარსა. იგი წელიწადში 10 ეტლს და 40 საზიდარს ამზადებდა — სულ 10 400 მან. ღირებულების პროდუქციას. კოტრინის საწარმოში 20—24 კაცი მუშაობდა. სახელოსნო მდებარეობდა თბილისის გერმანელთა კოლონიაში კოტრინის საკუთარ სახლში.

ეტლების დამამზადებელი უფრო მცირე სახელოსნო ჰქონდა დავით მაიერს.

გარდა ამიერკავკასიის ქალაქებისა, გერმანელი ხელოსნები მნიშვნელოვანი რაოდენობით იმყოფებოდნენ თვით გერმანულ კოლონიებშიც, სადაც ხელოსნობა ერთგვარი სპეციფიკურობით ხასიათდებოდა.

ჩამოსახლებისთანავე გერმანულ კოლონიებში შეიქმნა სოფლის მეურნეობისათვის ისეთი აუცილებელი სახელოსნოები, როგორც იყო სამკედლოები და სადურგლოები. მაგრამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა კოლონიებში ხელოსნობის ისეთი დარგების განვითარებას, როგორც იყო მეფურგონეობა და მეკასრეობა. კოლონისტების მიერ დამამზადებელი ფურგონები იხმარებოდა არა მარტო კოლონიებში, არამედ მის გარეთაც და თანდათან უფრო პოპულარული ხდებოდა ადგილობრივ მოსახლეობაში. 80-იანი წლებიდან გერმანელი კოლონისტების მიერ დამამზადებელი ფურგონები გაჰქონდათ კასპიის ზღვის აღმოსავლეთითაც¹⁹⁴. ფურგონების დამამზადება განუხრელად იზრდება XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, — განსაკუთრებით თურქეთთან ომების პერიოდში სახელმწიფო დაკვეთებთან დაკავშირებით. მნიშვნელოვანი რაოდენობით

¹⁹⁴ Ф. И. И м е р, დასახ. ნაშრ., გვ. 22.

ფურგონებს აწარმოებდნენ ელენენდორფში, ეკატერინენფელდსა და ელიზავეტალში. მარტო კოლონია ელენენდორფში მზადდებოდა წელიწადში 300-ზე მეტი ფურგონი. ამ დარგის განვითარება გამოწვეული იყო ფურგონების მაღალი ფასით. გერმანული ფურგონი 200—300 მანეთად იყიდებოდა; ზოლო რუსეთ-თურქეთის 1877—1878 წწ. ომის დროს საბმედრო უწყება მასში 300—500 მან. იხდიდა¹⁹⁵. მეღვინეობის განვითარებასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვნად ვითარდება მეკასრეობაც.

გერმანულ კოლონიებში სხვადასხვა წლების მიხედვით ხელოსნების რაოდენობის შესახებ იხილეთ ქვემოთ მოცემული ცხრილი 5¹⁹⁶:

ცხრილი 5

კოლონიების დასახელება		აღმსარებელი წლები	მარცხენი	კეტის-ლოფი	ელზავეტალი	ეკატერინენფელდი	ფრაიდენბაუ	აღმსარებელი კოლონია	ელენენდორფი	ანდერლდი	ს	უ	ს
ხელოსნობის დარგები	წლები												
დურგლები	1854	1	2	—	3	2	—	—	2	1	11		
	1863	—	2	—	2	2	—	1	4	1	12		
	1873	—	1	—	2	2	—	—	9	—	15		
ხურობი	1854	1	—	1	3	3	1	—	—	—	9		
	1863	—	—	—	5	5	1	2	—	1	14		
	1873	—	—	—	4	5	1	5	—	1	16		
მეკასრეები	1854	1	1	—	2	1	—	—	3	1	9		
	1863	—	2	—	2	4	—	2	4	1	15		
	1873	—	2	1	4	2	—	1	4	1	15		
მკედლები	1854	1	1	—	5	3	—	—	6	1	17		
	1863	1	1	2	4	4	—	2	8	2	24		
	1873	4	1	2	6	7	—	—	20	2	42		
კალატოზები	1854	1	—	—	6	—	—	—	7	—	14		
	1863	—	2	3	4	—	—	3	2	—	14		
	1873	—	—	2	5	—	1	2	—	1	11		
მეჩეკმეები	1854	—	2	1	2	1	—	—	3	—	9		
	1863	—	4	2	1	1	2	2	3	1	16		
	1873	—	2	1	2	2	1	2	2	1	13		
მკერავები	1854	—	—	—	2	2	—	—	3	—	7		
	1863	—	1	1	1	3	1	—	3	1	11		
	1873	—	1	—	—	2	—	—	3	2	8		
ეტლის (ანუ ფურგონის) მკეთებლები	1854	—	—	—	4	2	2	—	5	—	13		
	1863	1	1	1	3	2	1	1	9	1	20		
	1873	3	2	1	3	5	1	1	31	1	48		
ხარატები	1854	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2		
	1863	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1		
	1873	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2		

¹⁹⁵ МНЭБГКЗК, т. I, вып. II, 1885, стр. 128, 135.

¹⁹⁶ სსსრ ცსსა, ფ. 226. ანაწ. 1, საქმე 95, ფურც. 55; ფ. 416, ანაწ. 2, საქმე 242, ფურც. 7; ფ. 241, ანაწ. 3, საქმე 63, ფურც. 9.

აღნიშნული ცხრილიდან ჩანს, რომ 20 წლის მანძილზე ხელოსანთა რიცხვი გერმანულ კოლონიებში, განსაკუთებით ფურგონის მკეთებელთა და მკედელთა, მნიშვნელოვნად გაიზარდა. აღნიშნული წლების მიხედვით ყველა დარგის ხელოსანთა საერთო რაოდენობა გერმანულ კოლონიებში შემდეგ სურათს იძლეოდა: 1854 წ. — 91 ხელოსანი, 1863 წ. — 128 ხელოსანი, 1873 წ. — 172 ხელოსანი¹⁹⁷.

1873 წლის შემდეგ ასეთი დაწვრილებითი ცნობები გერმანულ კოლონიებში ხელოსანთა რაოდენობის შესახებ აღარ მოგვეპოვება. მაგრამ მაინც გვაქვს ცალკეული მონაცემები, რომლებიც ადასტურებენ, რომ ხელოსნობა ამ კოლონიებში მნიშვნელოვნად უნდა განვითარებულიყო როგორც ძველი დარგების გაფართოების, ისე ახალი დარგების წარმოქმნის შედეგად. ქვემოთ მოყვანილ ცხრილში მოცემულია ხელოსანთა რაოდენობა ბორჩალოს მაზრის 2 გერმანულ კოლონიაში (ეკატერინენფელდი, ალექსანდერსპილფი) 1888 წელს და მისი შეფარდება ამავე მაზრის ხელოსანთა საერთო რაოდენობასთან¹⁹⁸ (იხ. ცხრილი 6):

ცხრილი 6

ხელოსნობის დარგები	დურღლები	ხურები	ზეინკლები	მეთუნეუქები	მკერავები	მეხეშები	მკედლები	ნალბანდ. ბი
კოლონისტ ხელოსნები	12	11	5	2	2	4	14	5
დანარჩენი ხელოსნები	54	130	11	6	48	24	88	76

თუ ამ მონაცემებს შევადარებთ 1873 წ. მონაცემებთან ამ ორი კოლონიის შესახებ, დაინახავთ, რომ გაზრდილა ძველი დარგების ხელოსანთა რაოდენობა. 1888 წელს კოლონიებში გაჩნდნენ ისეთი დარგების ხელოსნები, რომლებიც ადრე არ გვხვდებოდნენ — ზეინკლები, მეთუნეუქები; მოხდა ზოგიერთი ხელოსნური დარგის დიფერენციაცია — მკედლობას გამოეყო ნალბანდობა.

გერმანულ კოლონიებში მომუშავე ზოგიერთი დარგის (მეფურგონეები, მეკასრეები, მკედლები) ხელოსნები მუშაობდნენ არა მარ-

¹⁹⁷ 1873 წ. უწყისში ხელოსნების რიცხვი ჩათვლილა ორი ყველის მკეთებელი კოლონისტი ალექსანდერსპილფიდან.

¹⁹⁸ სსსრ ცსსა, ფ. 415, ანაწ. 1, საქმე 320, ფურც. 59.

ტო თავისი კოლონიის, არამედ მეზობლად მდებარე სოფლების მოსახლეობის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლადაც.

მნიშვნელოვნად იყო განვითარებული გერმანულ კოლონიებში მეფორნეობა (H3B03). მეფორნეობას უმთავრესად თბილისის მახლობლად მდებარე კოლონიების (ვანსაკუთრებით ალექსანდერსდორფის) შედარებით ღარიბი კოლონისტები მისდევდნენ. ხელისუფალთა ზრუნვა არც ამ დარგში მოკლებია კოლონისტებს — ისინი განთავისუფლებული იყვნენ მეფორნეობისათვის ბაჟის გადახდისაგან¹⁹⁹. თავისი ფურგონებით კოლონისტებს გადაჰქონდათ როგორც სახელმწიფო, ისე კერძო ტვირთები. გადაზიდვის ფასი საკმაოდ მაღალი იყო. ერთი ოთხცხენიანი ფურგონის ერთი სამუშაო დღით დაქირავება საშუალოდ 5 მან. ღირდა, ხოლო მანძილის მიხედვით დაქირავებისას ცხენ/ვერსტი 4 კაპიკი, ე. ი. ოთხცხენიანი ფურგონის მიერ ყოველ ვერსტზე ტვირთის გადატანა 16 კაპიკი ღირდა²⁰⁰. ამიერკავკასიაში ტრანსპორტის ნაკლებობის პირობებში მეფორნეობა მნიშვნელოვან შემოსავალს აძლევდა კოლონისტებს. მაგალითად, 1856 წლის დასაწყისში თბილისის გუბერნიის კოლონისტებს ელისავეტპოლიდან თეთრ წყაროში თბილისზე გავლით გადაუზიდავთ 2 082 ჩეტვერტი სახაზინო პურის ფქვილი და ბურღული, ჩეტვერტი 3 მან. და 50 კაპ., რაშიც სულ მიუღიათ 7 287 მან.²⁰¹

კოლონისტებს ბეგარის სახით ევალეობდათ გარკვეული რაოდენობის და სახის (უმთავრესად, სამხედრო) ტვირთების გადატანაც (подводная повинность), მაგრამ ისინი, როგორც წესი, ნაკლებად ასრულებდნენ ამ ბეგარას.

80-იანი წლების დასაპრულსათვის, ამიერკავკასიაში რკინიგზის გაყვანასთან დაკავშირებით, მეფორნეობის მნიშვნელობა ეცემა და იგი თანდათან მცირდება.

ადგილობრივისაგან განსხვავებით, მოსულ ხელოსნებში სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენდა დაქირავებული შრომის გამოყენება. 60-იანი წლებისათვის ერთ გერმანელ ოსტატზე საშუალოდ 4—5 ქარგალი, შეგირდი და მუშა მოდიოდა. ყველა ესენი უნდა განვიხილოთ, როგორც დაქირავებული მუშები²⁰². მაგრამ მუშათა

¹⁹⁹ სსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. 1, საქმე 53.

²⁰⁰ სსრ ცსსა, ფ. 244, ანაწ. 7, საქმეები, 117, 511, ფურც. 9—10.

²⁰¹ სსრ ცსსა, ფ. 239, ანაწ. 1, საქმე 554, ფურც. 31—32.

²⁰² ე. ხ. ო. შ. ტ. ა. რ. ი. ა., დამუშავებული მრეწველობის განვითარება საქართველოში XIX ს. 30—60-იან წლებში, ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 111, 1958, გვ. 156.

რაოდენობა ყველგან თანაბარი არ იყო. ამ დროიდან გერმანელი ხელოსნებისაგან, რომლებიც თავისუფალი იყვნენ ამქრული შეზღუდულობისაგან, იწყებენ განვითარებას ისეთი მსხვილი კაპიტალისტური საწარმოები, რომლებშიც 10 და მეტი დაქირავებული მუშა მუშაობდა. ასეთები იყო, მაგალითად: შვარცის სახარაზო სახელოსნო, სადაც დაქირავებული იყო 12 ქვეოსტატი და 2 შეგირდი; გეკ-შტეტერის სასარაჯო სახელოსნოში 6 ქვეოსტატი და 4 შეგირდი მუშაობდა, ბეპლეს მექანიკურ სახელოსნოში — 21 მუშა, ზაიტერის ავეჯის სახელოსნოში—25 ქვეოსტატი და 15 შეგირდი და ა. შ.

დამახასიათებელია, რომ დროთა ვითარებაში ასეთი ტიპის სახელოსნოთა რაოდენობა თანდათან იზრდება. ძველ სახელოსნოთა ადგილს ახალი სახელოსნოები იჭერენ, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ თანდათან ირღვევა ძველი, ამქრულ ტრადიციებზე დაყრდნობილი, ხელოსნობა, ხოლო მის ადგილს თვისობრივად ახალი, წვრილი საქონლური წარმოება იჭერს. ამ უკანასკნელის არსებითი დამახასიათებელი ნიშანი ბაზრისათვის თავისუფალი წარმოება იყო. იგი ვითარდება საქალაქო ცხოვრების ზრდისა და ახალ მოთხოვნილებათა შესაბამისად.

ყოველივე ზემოაღნიშნული მოწმობს, რომ „წვრილი სასაქონლო წარმოების ტენდენცია იზრდება დაქირავებული შრომის სულ უფრო მეტი გამოყენებისაკენ, კაპიტალისტური სახელოსნოების შექმნისაკენ“²⁰³, რასაც ამიერკავკასიაში მთელი XIX ს. მანძილზე აქვს ადგილი და რაშიც გარკვეული როლი გერმანელმა ხელოსნებმაც ითამაშეს.

წვრილი საქონლური წარმოების განვითარებას კაპიტალისტური საწარმოების დაარსებამდე მიეყვება. ვ. ი. ლენინი წერდა: „წვრილ საქონელმწარმოებელთა მიერ შედარებით მსხვილი სახელოსნოების დაარსება წარმოადგენს მრეწველობის უფრო მაღალ ფორმაზე გადასვლას. დაქსაქსული წვრილი წარმოებიდან იქმნება კაპიტალისტური მარტივი კოოპერაცია“²⁰⁴.

ზემოთ განხილული მასალიდან ჩანს, რომ გერმანელ ოსტატთა სახელოსნოების უმრავლესობა წვრილ-საქონლურ წარმოებას განეკუთვნებოდა, ხოლო მათი ნაწილი უკვე შედარებით მსხვილ სახელოსნოებს წარმოადგენდა, სადაც კაპიტალისტურ ურთიერთობათა ამკარა ნიშნებს ვხვდებით. ეს უკვე 4—5 მუშიან სახელოსნოებზედაც ითქმის. მართალია, ეს სახელოსნოები, როგორც წესი, მათ მე-

²⁰³ ვ. ი. ლენინი, თბულებანი, ტ. 3, გვ. 404.

²⁰⁴ იქვე, გვ. 413.

პატრონე ოსტატს იმდენ შემოსავალს არ აძლევდნენ, რომ განთავისუფლებულიყო ფიზიკური შრომისაგან, მაგრამ გარკვეულ მოგებას მაინც ჰქონდა ადგილი, რაც ხელსაყრელ პირობებში წარმოების შემდგომი გაფართოების საწინდარი იყო.

მარქსი მიუთითებს, რომ კაპიტალისტური წარმოება იწყება მას შემდეგ, როცა მეწარმის კაპიტალი იმ მინიმუმს აღწევს, რაც აძლევს მას საშუალებას, იყოლიოს მუშათა გარკვეული რიცხვი, რომელთა მიერ წარმოებული ზედმეტი ღირებულების მასა საქმარისია თვითონ ექსპლოატატორის გასათავისუფლებლად ხელით შრომისაგან, წვრილი ხელოსნის კაპიტალისტად გადასაქცევად²⁰⁵.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ჩვენ გვაქვს გერმანელ ხელოსანთა საწარმოს გაფართოებისა და კაპიტალისტური სახელოსნოების წარმოქმნის არაერთი მაგალითი. სტატისტიკაში ზშირად ისინი იხსენიებიან როგორც „ფაბრიკები“ და „ქარხნები“, მაგრამ მათგან მხოლოდ მცირე ნაწილი იმსახურებს ამ სახელწოდებას. ამ უკანასკნელთა მფლობელები კი უკვე ხელოსნები კი არა, კაპიტალისტები არიან და, მართლაც, ზოგჯერ იქნებიან „ფაბრიკანტებად“ იხსენიებიან.

მეორეს მხრივ, ადგილი აქვს კაპიტალისტური განვითარებით გამოწვეულ აუცილებელ საწინააღმდეგო პროცესსაც; მრავალი წვრილი გერმანელი ხელოსანი კოტრდება და იძულებული ხდება საწარმო დახუროს, ან სხვათა გადასცეს.

გერმანელ კოლონისტთა მიმართ ამ მხრივ საილუსტრაციოდ ლუდის წარმოება განვიხილოთ. 80-იანი წლებისათვის აქ თუ, ერთი მხრივ, ვეტცელი, მადერი და დიტრიხი აფართოებენ წარმოებას, გუტბროდი იძულებული გამხდარა საწარმო სხვისთვის (ნ. ლორთქიფანიძისათვის) გადაეცა. ამავე დროს ვეტცელის, მადერის და დიტრიხის ქარხნებში ვხვდებით დაქირავებულ გერმანელ მუშებს. მართალია, მათ შედარებით მაღალი თანამდებობები ეჭირათ (ბუხჰალტერი, მოლარე, მთავარი ოსტატი, ოსტატი), რაც შეიძლება გერმანული ნაციონალიზმით აიხსნას, მაგრამ მაინც დაქირავებულნი იყვნენ, რომლებიც განიცდიდნენ ექსპლოატაციას და რომელთა საარსებო წყაროს მათი პირადი შრომა წარმოადგენდა. დაწვრილებითი ცნობები ამ დაქირავებულ მუშების შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება, მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ ზოგი მათგანი ყოფილი სახელოსნოს მფლობელი იყო. ამგვარად, აქ ადგილი აქვს გარკვეულ დიფერენციაციას.

²⁰⁵ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1. თბილისი, 1954, გვ. 420.

ამიერკავკასიის ვაჭრობაში გერმანელმა კოლონისტებმა შედარებით უმნიშვნელო როლი ითამაშეს. საშუამავლო ვაჭრობას ისინი თითქმის არ ეწეოდნენ. კოლონისტების მონაწილეობა ამიერკავკასიის ვაჭრობაში ძირითადად გამოიხატებოდა საკუთარი ნაწარმის — ხელოსნების თუ სოფლის მეურნეობის პროდუქტების რეალიზაციაში. 1836 წელს შედგენილ ერთ-ერთ დოკუმენტში გადასახადების გაწერის შესახებ ლაპარაკია იმ კოლონისტებზე, რომლებიც ერთსა და იმავე დროს „ქ. თბილისში ეწევიან ხელოსნობას და ვაჭრობას“²⁰⁶.

ვაჭართა ცალკე ფენა, როგორც ანეთი, გერმანელ კოლონისტთაგან თითქმის არ ჩამოყალიბებულა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ XIX ს. მიწურულს თბილისში ჩამოსულ თითო-ორთა გერმანელი ვაჭროს, ან სავაჭრო კომპანიის საქმიანობას (მაგ. აუფერმანი, მაიერის სავაჭრო სახლი და სხვ.). ამიტომაც ცნობები გერმანელი კოლონისტებს სავაჭრო საქმიანობის შესახებ ამიერკავკასიაში ძალზე მცირე მოგვეპოვება.

საკუთარი ნაწარმით ვაჭრობა-გასაღებას გერმანელი ხელოსნები, ბუნებრივია, იწყებენ ამიერკავკასიაში ჩამოსახლებისთანავე, ზოლო სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან, ე. ი. იმ დროიდან, როცა მათ შეძლეს მიეღწიათ პირველი სამეურნეო წარმატებებისათვის.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, კოლონისტებს მნიშვნელოვან შემოსავალს აძლევდა ისეთი პროდუქტებით ვაჭრობა, როგორიც იყო სხვადასხვა ხელოსნური ნაწარმი, ღვინო, კარტოფილი, ფქვილეული, ძეცხოველეობის პროდუქტები და სხვა. მაგრამ გაყიდული პროდუქტების, ან ზილებული თანხის რაოდენობის დადგენა სხვადასხვა წლებისათვის შეუძლებელი ხდება ცნობების უქონლობის გამო.

ვაჭრობისას კოლონისტები ცდილობდნენ მაქსიმალური მოგების მიღებას და ხშირად არ ერიდებოდნენ არსებული კანონების დარღვევასაც.

1841 წ. ქ. ელისავეტპოლის სააქციზო სამმართველოს გამგებ წიკლაურმა საჩივრით მიმართა გერმანელი კოლონიების სამმართველოს უფროსს ენკელმასს²⁰⁷, საჩივარში ნათქვამი იყო, რომ კოლონისტები დიდი რაოდენობით ყიდიან ღვინოს და არაყს, ამავე დროს

²⁰⁶ სსსრ ცსსა, ფ. 16, საქმე 4883, ფურც. 22.

²⁰⁷ სსსრ ცსსა, ფ. 227, ანაწ. I, საქმე 23, ფურც. 1—2.

ცდილობენ მის მალულად გატანას კოლონიიდან ქალაქის გავლით და არ იხდიან 1834 წლის 11 ნოემბრის კანონით დადგენილ სააქციზო გადასახადს, რის გამოც ხაზინა მნიშვნელოვან თანხას კარგავს. ჩვენთვის ცნობილი არ არის, როგორ დამთავრდა ეს საჩივარი, მაგრამ ერთი რამ კი ცხადია, პირადი შემოსავლის გადიდების სურვილით შეპყრობილი კოლონისტები ნაკლებ ანგარიშს უწევდნენ სახელმწიფო კანონმდებლობას.

ასევე თბილისის მაზრის სამმართველოს მდივანმა არეშევმა ელიზავეტალში მივლინებისას გამოარკვია, რომ კოლონიაში მაგარი სასმელებით ვაჭრობა წარმოებდა სათანადო ნებართვის გარეშე, როდესაც არეშევმა მოინდომა აეძულებინა სასმელების გამყიდველნი შეეძინათ ვაჭრობისათვის საკურო ნებართვა, კოლონისტები არ დაემორჩილნენ მას. მხოლოდ გუბერნიის ხელისუფალთა ჩარევით იქნა მოწესრიგებული ეს საქმე²⁰⁸.

კოლონისტები ყოველგვარი საშუალებით ცდილობდნენ, რაც შეიძლება ძვირად გაეყიდათ საქონელი. თბილისში არსებული მებაღეობის სახელმწიფო სასწავლებლის 1851 წ. ანგარიშ-მოხსენებაში ნათქვამია, რომ „საშუალო მოსავლიანობის დროს თბილისელი (გერმანელი) კოლონისტები არ მორცხვობენ დაადგან მეტად მაღალი ფასები თავიანთი ბაღების პროდუქტებზე, ზოლო მომხმარებელნი, რამდენადაც საშუალება არა აქვთ იყიდონ სხვაგან, — კოლონისტებისაგან, როგორც იტყვიან, ყიდულობენ ზილს თავის წონა ოქროთი თუ არა, ვერცხლით მაინც“²⁰⁹.

გერმანულ კოლონიებში 50-იანი წლებიდან ჩნდება ღუქნები, საყასბოები და სხვა სავაჭრო ობიექტები, ამ ობიექტებში თვით კოლონისტები თითქმის არ ვაჭრობდნენ; უმეტეს შემთხვევაში ისინი იჯარით აძლევდნენ მოსულ პირებს.

კოლონიებში მოსული უცხო ვაჭრებისა და ხელოსნებისათვის კოლონიებს სპეციალური დადგენილება-წესდებებიც კი შეუშუშავებიათ. განვიხილავთ ერთ-ერთ მათგანს — კოლონია ეკატერინენფელდის საზოგადოების კრების მიერ 1864 წლის 30 იანვარს მიღებულ დადგენილებას, რომელსაც ხელს აწერს 79 კოლონისტი-მეურნე და ამოწმებს სოფლის „პრიკაზი“.

დადგენილებაში ნათქვამია, რომ ყველა უცხო პიროვნება, რომელიც კოლონიაში ეწევა ვაჭრობას, ან ხელოსნობას, ვალდებულია,

²⁰⁸ სსსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. I საქმე 235, ფურც. 4—5—11—12.

²⁰⁹ ЗКОСХ, 1858, № 1, 124. (ციტირებულია პ. გუგუშვილის წიგნიდან, მონოგრაფიები, ტ. I, გვ. 502—503).

თავისი წარმოების შესაბამისი თანხა გადაიხადოს კოლონიის საზოგადოების სასარგებლოდ. ამასთანავე: 1) ღვინით და არყით ვაჭრობა ეკრძალება ყველას, გარდა ყასბისა, მასაც მხოლოდ იმიტომ, რომ ზაფხულობით კოლონიაში დიდძალი მუშახელია და მოთხოვნილება ღვინოზე დიდია. მაგრამ ამასთანავე სასტიკად აკრძალულია მეზობელ აზრებაიჭანულ ან სონებურ სოფლებში შესყიდული ღვინის გაყიდვა. ეკატერინენფელდში შეიძლებოდა გაყიდულიყო მხოლოდ ადგილობრივი, კოლონისტებისაგან შესყიდული ღვინო.

2) იკრძალებოდა კოლონიაში ხორბლის და ქერის, აგრეთვე დიდი რაოდენობით მარლის გაყიდვა; ამასთანავე ყველაფერი, რაც სავაჭროდ შემოდის კოლონიაში, უნდა მიეყიდათ უშუალოდ კოლონისტებისათვის და არა გადაქიდველებისათვის.

3) ყველა ყასაბი ვალდებული იყო მთელი წლის განმავლობაში ჰქონოდა გასაყიდად ახალი ხორცი, რომლის ფასი არ უნდა ყოფილიყო თბილისის ბაზრის ფასებზე მაღალი.

4) დასაკლავი საქონელი უნდა ყოფილიყო ჯანმრთელი, რასაც ამოწმებდა სოფლის „პრიკაზნი“, ან მის მიერ გამოყოფილი პირი.

5) განსაკუთრებით საინტერესოა დადგენილების ეს მუხლი, რომლითაც კოლონიაში მოსულ ყველა ვაჭარს და ხელოსანს ეკრძალებოდა ვენახის ან სახნავ-სათესის იჯარით აღება. ყველა მათგანს თავი უნდა შეენახა თავისი ხელობით. თუ რომელიმე კოლონისტი დაარღვევდა დადგენილების ამ მუხლს და საიდუმლოდ მისცემდა იჯარას ზემოთ აღნიშნულ რომელიმე პირს, ორივე მხარე — იჯარის ამღებიც და მიმცემიც, დიდი თანხით ჯარიმდებოდნენ.

6) კოლონისტი, რომელიც ბითუმად, ხეებზევე გაყიდდა თავის ხილს, გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად ვალდებული იყო დასწრებოდა ხილის კრეფას.

7) უცხო პირებს, რომლებიც არ ეწეოდნენ ვაჭრობას ან ხელოვნობას, ეკრძალებათ კოლონიაში ცხოვრება²¹⁰.

დადგენილებიდან აშკარად ჩანს, რომ კოლონისტები ცდილობდნენ გაესაღებინათ საკუთარი პროდუქტები, რისთვისაც ისინი კრძალავდნენ მეზობელი სოფლებიდან იმ პროდუქტების შემოტანას, რომლებიც მათ გასაყიდი რაოდენობით გააჩნდათ. დადგენილებიდან ჩანს, აგრეთვე, რომ ზაფხულობით ე. ი. გაცხოველებული სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების წარმოების დროს კოლონიაში დიდძალი მოსული მუშახელი იყო, რაც ერთხელ კიდევ ადასტურებს კოლონისტების მიერ მეზობელი გლეხების შრომის ექსპლოა-

²¹⁰ სსრ ცსსა, ფ. 240, საქმე 1185, ფურც. 2—3.

ტაციას. დადგენილება უსპობდა მოსულ ვაჭარს და ხელოსანს შემოსავლის დამხმარე წყაროს, და აიძულებდა მას მაქსიმალურად ეშრომა თავისი სპეციალობით და ამით მეტი სარგებლობა მოეტანა კოლონიისათვის და სხვ.

კოლონიებში სავაჭრო დუქნებს იჯარით უმთავრესად ადგილობრივი მცხოვრებლები იღებდნენ. 90-იან წლებში მარიენფელდში დუქანი იჯარით ჰქონია ლაჩინოვს²¹¹, 450 მანეთად წელიწადში. 1900 წლიდან იგი მიხეილ ვართანოვს აუღია იჯარით, მაგრამ იჯაროს ფასი მოუმატებიათ 550 მანეთამდე წელიწადში²¹². 1903 წ. ადგილობრივ კოლონისტს ალბერტ ნიკოლასს უნებართვოდ გაუხსნია სავაჭრო დუქანი მარიენფელდში, მაგრამ მაზრის ადმინისტრაციას დაუკეტინებია მისთვის, რათა თავიდან აეცილებინა ვართანოვის საჩივარი ხელშეკრულების დარღვევაზე²¹³.

კოლონია ალექსანდრისდორფის დუქანი იჯარით ჰქონია ალებულის ქუთაისელ ვაჭარს ივანე თხილაძეს. იჯარის ვადა 8 წელი ყოფილა (1892—1900), წელიწადში 300 მანეთის გადახდით²¹⁴.

კოლონია პეტერსდორფის დუქანი რიგი წლების მანძილზე იჯარით ჰქონდა ალებული სიღნაღის მცხოვრებ სარქის პარსედოვს (ბარსედოვს), რომელიც წელიწადში 450 მანეთს იხდიდა კოლონიის სასარგებლოდ. იჯარის ამდებნი ვალდებული იყვნენ საიჯარო თანხა წინასწარ შეეტანათ წლის დასაწყისისათვის²¹⁵.

სავაჭრო ობიექტების იჯარით გაცემის შედეგად შემოსული თანხა შედიოდა „საზოგადოებრივი კაპიტალის“ შემადგენლობაში და ხმარდებოდა კოლონიების საერთო საქმეს.

მნიშვნელოვან შემოსავალს იღებდნენ სავაჭრო დუქნების სხვა გერმანული კოლონიებიც. მაგალითად, ეკატერინენფელდის დუქანი 80-იანი წლებიდან ყოველწლიურად 700 მან. შემოსავალს აძლევდა კოლონიას²¹⁶.

XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან მნიშვნელოვან სავაჭრო ოპერაციებს აწარმოებენ ცალკეული გამდიდრებული კოლონისტები, რომლებმაც მსხვილი კაპიტალისტური ტიპის მეურნეობები შექმნეს. ფორერი, ჰუმელი, კუჩინბახი და სხვები ამიერკავკასიის ბაზ-

²¹¹ სსრ ცსსა, ფ. 244, ანაწ. 7, საქმე 178, ფურც. 1.

²¹² იქვე, საქმე 450, ფურც. 2.

²¹³ იქვე, საქმე 529, ფურც. 3.

²¹⁴ იქვე, საქმე 172, ფურც. 13.

²¹⁵ იქვე, საქმე 451; 535, ფ. 2.

²¹⁶ Н. Никиторов, დასახ. ნაშრ., გვ. 134.

რით უკვე აღარ კმაყოფილდებოდნენ და დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ თავისი ნაწარმი რუსეთსა და საზღვარგარეთაც კი. ფორერებმა 1910 წ. მხოლოდ რუსეთის შიდა გუბერნიებსა და ციმბირში გაიტანეს 450 000 ვედრო ღვინო. ღვინის უკეთ ტრანსპორტირებისათვის მათ საკუთარი სარკინიგზო პლატფორმაც კი მოუწყვიათ²¹⁷.

მნიშვნელოვან სავაჭრო ოპერაციებს აწარმოებდნენ ცალკეული გამდიდრებული კოლონისტი ხელოსნებიც. სახელოსნოს თანდათანობით გაფართოება და მისი საწარმოდ გადაქცევა მათ საშუალებას აძლევდათ, აღარ ემუშავათ ფიზიკურად და ძირითადად დაკავებული ყოფილიყვნენ საკუთარი ნაწარმის რეალიზაციით. ზემოთ დასახელებული ხელოსან-მრეწველები: მეავეჯე ფრიდრიხ ზაიცერი, ლუდის ქარხნის მფლობელები ადოლფ მადერი და ფრიდრიხ ვეტცელი, საზეინკლო მექანიკური საწარმოს მფლობელი ემანუელ შვარცი, მძო-იანი წლებიდან მოიხსენიებიან როგორც ვაჭრები და არ არის გამორიცხული, რომ გარდა თავისი საკუთარი საწარმოს პროდუქციისა, სხვა ანალოგიური საწარმოების პროდუქციის რეალიზაციასაც ახდენდნენ²¹⁸.

სავაჭრო საქმიანობასთან ერთგვარად დაკავშირებული იყო ლუთერანული ეკლესიაც. მართალია, ის უშუალოდ არ აწარმოებდა სავაჭრო ოპერაციებს, მაგრამ თავის შენობებს იჯარით აძლევდა ვაჭრებს, რისგანაც მნიშვნელოვან შემოსავალს ღებულობდა. მართო თბილისის ლუთერანულ ეკლესიას ჰქონდა გაქირავებული რამდენიმე შენობა. ეკლესიის კუთვნილ შენობაში მიხეილის და კირკის (დღევანდელი პლუხანოვის და მარჯანიშვილის) ქუჩების გადაკვეთაზე იყო მოთავსებული სასოფლო-სამეურნეო მანქანებით ცნობილი მოვაჭრის ე. აუფერმანის მალაზია²¹⁹. ეკლესიის კუთვნილ შენობებში იყო მოთავსებული ა. ალახვერდიანის საბაყლო მალაზია²²⁰ და „პოლონური კომიტეტის“ მიერ განსწილი საჩაიე²²¹.

შეიძლება ითქვას, რომ გერმანელი ხელოსნების მოღვაწეობას ამიერკავკასიაში დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. თუ სოფლის მეურნეობაში გერმანელმა კოლონისტებმა ბევრი ვერაფერი სარგებლობა ვერ მოუტანეს ქვეყანას, გერმანელი ხელოსნების, ისევე როგორც საერთოდ მოსული ხელოსნების საქმიანობას საქართველოსა და ამიერკავკასიაში გარკვეულად დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა.

²¹⁷ С. Вешняков, დასახ. ნაშრ., გვ. 14.

²¹⁸ Б. Ролонца, დასახ. ნაშრ., გვ. 33, 36, 37, 51.

²¹⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 1727, საქმე 92.

²²⁰ იქვე, საქმე 110.

²²¹ იქვე, საქმე 98.

რადგან, ჯერ-ერთი, ისინი ხელოსნობის ახალ დარგებს ნერგავდნენ, ზრდიდნენ მოწაფეებს და ა. შ. ხოლო, რაც მთავარია, ამქრული შეზღუდულობისაგან თავისუფალ ამ ხელოსნებს მეტი შესაძლებლობა და მისწრაფება ჰქონდათ თავიანთი სახელოსნოების უფრო რაციონალურად მოწყობისა, რის გამოც ახალი კაპიტალისტური ურთიერთობა მათში უფრო ჩქარა იკაფავდა გზას.

რაც შეეხება ვაჭრობას, აქ გერმანელ კოლონისტთა როლი უმნიშვნელო იყო და ძირითადად მხოლოდ საკუთარი ნაწარმის გაყიდვასა და სავაჭრო ობიექტების იჯარით გაცემაში გამოიხატებოდა.

გერმანელ კოლონისტთა სასწავლებლები, საზოგადოებრივი დაწესებულებები და ორგანიზაციები

ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიებში საზოგადოებების ხარჯზე მათი დაარსებიდანვე მოწყობილი იყო სასწავლებლები. სართიქალასთან მდებარე კოლონიებს მარიენფელდსა და პეტერსდორფს (უფრო მოგვიანებით ფრაიდენტალსაც) ერთი საერთო სასწავლებელი ჰქონდათ, რაც გამოწვეული იყო ამ ორ უკანასკნელში კომლთა მცირერიცხოვნებით. ეს სასწავლებლები არსებობდნენ ლუთერანულ ეკლესიასთან და იმყოფებოდნენ ადგილობრივი პასტორის უშუალო მეთვალყურეობის ქვეშ²²². სასწავლებლებს საერთო ხელმძღვანელობას უწევდა ამიერკავკასიის კოლონისტთა ზინოდი. სხვადასხვა კოლონიის სასწავლებლებში სწავლის ხანგრძლივობა და სასწავლო პროგრამები განსხვავდებოდა ერთიმეორისაგან. სასწავლებლებს თითო მასწავლებელი ჰყავდათ, რომლებიც ასწავლიდნენ ზოგად საგნებს. საღვთო სჯულს ასწავლიდა პასტორი.

1832 წელს ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების ზინოდის ყრილობაზე განიხილეს სასწავლებლების მდგომარეობა და მიიღეს გადაწყვეტილება მოეხდინათ სასწავლებლების რეორგანიზაცია იმ მიზნით, რომ ყველა სასწავლებელს ჰქონოდა ერთი და იგივე პროგრამა. აღნიშნული პროგრამის შედგენა დაევალა ობერპასტორს ბონეიჩს²²³. პროგრამას საფუძვლად უნდა დაედებოდა ვიურტემბერგის სამეფოში არსებული საგანმანათლებლო სისტემა²²⁴.

ამავე პერიოდში გატარდა კოლონიების მმართველობის რეორგანიზაცია. მმართველობის ახალი სისტემა ითვალისწინებდა კოლო-

²²² სსრ ცსსა, ფ. 16. ანაწ. I, საქმე 5397, ფურც. 10.

²²³ ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 82, д. 25, л. 1.

²²⁴ ა ქ ვ ე.

ნისტო სასწავლებლების სხვა უწყებისათვის გადაცემის შესაძლებლობას. ამიტომ ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა სინოდის ყრილობის დავალებით ობერპასტორმა ბონეიჩმა თხოვნით მიმართა შინაგან საქმეთა მინისტრს, — დაეტოვებინათ ამიერკავკასიის გერმანული სასწავლებლები სინოდის, ე. ი. კოლონიების სასულიერო წოდების მეთვალყურეობის ქვეშ. შინაგან საქმეთა სამინისტრომ დააკმაყოფილა ობერპასტორის ეს თხოვნა²²⁵. ამ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ ისინი 90-იან წლებამდე.

ქვემოთ მოყვანილ ცხრილში მოცემულია კოლონიების სასწავლებელთა და მათში მასწავლებელთა და მოსწავლეთა რაოდენობა ამ რეორგანიზაციის შემდეგ, 1834 წელს²²⁶ (იხ. ცხრილი 7).

ცხრილი 7

კოლონიების დასახელება	სასწავლებელთა რაოდ.	მასწავლებ. რაოდ.		მოსწავლეთა რაოდენობა	
		მამაკ.	ქალი	ვაჟი	გოგონა
1. ახალი თბილისი	1	1	—	19	17
2. ალექსანდრეს-დორფი	1	1	—	9	8
3. ელიზაბეტალი	1	1	—	45	40
4. მარიენფელდი	1	1	—	15	8
5. პეტროსდორფი	1	1	—	31	39
6. ეკატერინენფელდი	1	1	—	66	57
7. ელენენდორფი	1	1	—	66	57
ს უ ლ	6	6	—	185	169

სულ—354

გერმანული კოლონიების სასწავლებლებში კლასთა რაოდენობა სხვადასხვა იყო და პერიოდების მიხედვით 4-დან 8-მდე აღწევდა²²⁷. ბავშვები სწავლობდნენ შესაბამისად 8-დან 12-მდე, ან 6-დან 15 წლამდე. სწავლას ამთავრებდნენ კონფირმაციით. სწავლა იწყებოდა პირველ სექტემბერს და გრძელდებოდა მაისის შუა რიცხვებამდე. სწავლისაგან თავისუფალ დროს ბავშვები ჭაყავდათ ყანებსა და ბალ-ვენახებში, სადაც ისინი ეცნობოდნენ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებს.

სასწავლებლები მოთავსებული იყო ქვით ნაგებ ფართო, ნათელ შენობებში, რომლებიც ძირითადად ხაზინის ხარჯზე იყო აგებული.

²²⁵ ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 82, л. 25, л. 5.

²²⁶ სსსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 10008, ფურც. 6.

²²⁷ სსსრ ცსსა ფ. 2, ანაწ. 1, საქმე 2072, ფურც. 89, 141.

მხოლოდ 1830 წლის მარტიდან 1833 წლის აგვისტომდე ლუთერანული ეკლესიების და სასწავლებლების (ე. წ. პასტორატების) მშენებლობაზე ამიერკავკასიაში ხაზინამ 27 859 მან. და 55 კაპ. ვერცხლით დახარჯა²²⁸. სკოლის შენობაშივე იმყოფებოდა ბინა მასწავლებლებისათვის, კეთილმოწყობილ ბინას გააჩნდა დამხმარე სათავსოები. იქვე, ეზოში იყო სოფლად საჭირო ყველა დამხმარე ნაგებობა და მიწის ნაკვეთი. ასე რომ, მასწავლებელს შეეძლო თავისუფალ დროს სოფლის მეურნეობისათვის მიეყო ხელი. მასწავლებელი კოლონისტებს შორის დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა და პასტორის შემდეგ ყველაზე საპატიო პიროვნებად ითვლებოდა.

ზოგიერთი კოლონიიდან საზოგადოების ხარჯზე დროგამოშვებით ერთი-ორ საუკეთესო მოსწავლეს გზავნიდნენ საშუალო სასულიერო სასწავლებლებში (თბილისში, სარეპტაში, ხოლო მოგვიანებით ზოგჯერ გერმანიაშიც). ეს კეთდებოდა იმ მიზნით, რომ მასწავლებლის მიერ რაიმე მიზეზით სკოლის დატოვების შემთხვევაში მუდამ ჰყოლოდათ შემცვლელი ადგილობრივი კადრი. 70-იანი წლებიდან განსაკუთრებით ხშირდება კოლონიებიდან მასწავლებლების გაგზავნა გერმანიაში კვალიფიკაციის ასამაღლებლად. ხოლო ზოგჯერ გერმანიიდანაც იწვევდნენ მასწავლებლებს. მაგალითად, 1870 წელს გერმანიიდან თბილისის პეტრე-პავლეს ლუთერანულ სასწავლებელში მასწავლებლად მოუწვევიათ ვინმე შვარცი. იმავე წლის ოქტომბერში შვარცს წერილობითი თხოვნა გაუგზავნია თბილისის ევანგელიკურ-ლუთერანული ეკლესიის საბჭოსათვის — აღმოეჩინათ მისთვის ფულადი დახმარება, რათა ვიურტემბერგის მთავრობისათვის გადაეხადა ის ვალი, რომელიც მას ეკისრებოდა განათლების მიღებისა და სავალდებულო სამხედრო სამსახურიდან განთავისუფლების საზღაურად. შვარცის ეს თხოვნა დაუკმაყოფილებიათ და მისთვის შეწირულების სახით სათანადო თანხა შეუგროვებიათ²²⁹.

კოლონიებში, სადაც მოსწავლეთა რიცხვი დიდი იყო, მასწავლებელს დამხმარედ უნიშნავდნენ მოადგილეს. ამასთანავე მასწავლებელი კოლონიებში ითვლებოდა ე. წ. „ჩისტერადაც“, ე. ი. პასტორის მოადგილედ და უფლება ჰქონდა შეესრულებინა ზოგიერთი რელიგიური აქტი²³⁰. მოგვიანებით, როდესაც ამიერკავკასიის გერ-

²²⁸ სსსრ ცსსა, ფ. 1727. ანაწ. 1, საქმე 25.

²²⁹ იქვე, საქმე 22, ფურც. 3.

²³⁰ П. Лупинов, Немецкие начальные школы в России, Петроград, 1916, стр. 25.

მანული კოლონიების სკოლებში გაჩნდა 4—5 მასწავლებელი, კისტერის როლს ასრულებდა საღვთო სჯულის (თუ მას პასტორი არ ასწავლიდა), ან გერმანული ენის მასწავლებელი. კისტერს ნიშნავდნენ პასტორის რეკომენდაციით, ან ირჩევდნენ კოლონისტთა ხაერთო კრებაზე²³¹. ზოგჯერ მასწავლებლები შეთავსებით ასრულებდნენ კოლონიის მწერლის მოვალეობასაც. მასწავლებლის ზელფასი დამოკიდებული იყო მოსწავლეთა რიცხვზე, კოლონიის შეძლებაზე, მასწავლებლის მიერ დაკავებულ თანამდებობაზე და მერყეობდა 300-დან 1700 მანეთამდე წელიწადში²³².

მასწავლებლის ზელფასი და, საერთოდ, სასკოლო ხარჯები ნაწილდებოდა კოლონიის საზოგადოებაზე და იკრიბებოდა სხვა გადასახადების შესაღებად. საზოგადოების კრება განსაზღვრავდა ამ გადასახადის ზღვრას და გადახდის ფორმას. საზოგადოებრივ თანხებს ამ საქმეში არ იყენებდნენ. ხშირად კოლონისტები აღწევდნენ, რომ მასწავლებელთა ნაწილს ზელფასი დანიშნოდა ხაზინის ხარჯზე, ან მიეცათ მათთვის ერთდროული დახმარება²³³.

კოლონისტთა სკოლებში მასწავლებლის დანიშვნას და მოხსნას, კოლონისტებთან შეთანხმებით, აწარმოებდა სახალხო სასწავლებელთა ისპექტორი. საღვთო სჯულის მასწავლებლის დანიშვნა ზღვებოდა კოლონისტთა სინოდის რეკომენდაციით. ამ აქციებს საბოლოოდ ამტკიცებდა სახალხო სასწავლებლების დირექტორი²³⁴.

გერმანულ კოლონისტთა სკოლების მასწავლებელთა მნიშვნელოვან ნაწილს დაბალი განათლება ჰქონდა და ზოგჯერ პედაგოგიური მოღვაწეობის ფორმალური უფლებაც კი არ გააჩნდა. მათი დანიშვნა სკოლებში მხოლოდ ადგილობრივ საზოგადოებათა თხოვნით ხდებოდა²³⁵.

გასული საუკუნის 70-იან წლებამდე სწავლება ამიერკავკასიის გერმანულ სკოლებში მხოლოდ და მხოლოდ გერმანულ ენაზე მიჰდინარეობდა. გერმანული ენის გარდა, ასწავლიდნენ არითმეტიკას, გეოგრაფიას და საღვთო სჯულს. სხვა ენებს ცალკე საგნის სახითაც კი არ გადიოდნენ.

²³¹ А. Ренников, Золото Рейна, О немцах в России, Петроград, 1915, стр. 84—85. სსრ ცსა. ფ. 1694, ანაწ. 1, საქმე 33, ფურც. 2.

²³² И. Дмитриенко, Грамотность в немецких колониях, «Юридический вестник», 1888, сентябрь, стр. 124.

²³³ სსრ ცსა, ფ. 8, ანაწ. 1, საქმე 649, ფურც. 14—15.

²³⁴ В. Фармаковский, Начальная школа министерства народного просвещения, С-Пб., 1900, стр. 43—44.

²³⁵ П. Луппов, დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

გერმანელი კოლონისტების პრივილეგიური მდგომარეობა ამიერკავკასიის სხვა ერებთან შედარებით ნათლად გამოვლინდა სასა-კოლო განათლების დარგშიც. მეფის მთავრობა თავიდანვე აღმა-ცერად უყურებდა ამიერკავკასიის ეროვნულ სკოლებში მშობლიუ-რი ენების სწავლებას. ერთ ხანს მის შესწავლას აუცილებლად თვლიდა მოხელეთა და თარჯიმანთა კადრების მოსამზადებლად, მაგ-რამ 60—70-იანი წლების რეფორმების შემდეგ დაიწყო ნაციონალუ-რი ენების სასტიკი დევნა. ამ მდგომარეობაზე ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ქართული ენის მდგომარეობა საქართველოს სკოლებში. „1873 წლიდან ქართული ენა გიმნაზიებში და რეალურ სასწავლე-ბლებში²³⁶ დატოვებული იქნა მხოლოდ დაბალ კლასებში და ისიც არასავალდებულოდ. როგორც დაწყებით, ისე სამრევლო სკოლებ-ში ამიერიდან ქართული ენა რჩებოდა სასწავლო საგნად, ზოლო სხვა საგნები ისწავლებოდა რუსულ ენაზე. მთავარი ადგილი გიმნა-ზიების სასწავლო გეგმაში ეჭირა საღმრთო სჯულს, ლათინურსა და რუსულ ენას. ქართული ენა ისწავლებოდა ბოლო გაკვეთილზე“²³⁷.

გერმანულ კოლონიებში კი სულ სხვა მდგომარეობა იყო. გერ-მანელმა კოლონისტებმა, უმთავრესად მამაკაცებმა, მეტ-ნაკლებად იცოდნენ ადგილობრივი ენები (ქართული, სომხური, აზერბაიჯანუ-ლი), რომელიც მათ პრაქტიკულად სჭირდებოდათ დაქირავებულ ნუშახელთან ურთიერთობისათვის. მაგრამ მათ ამ დრომდე თით-ქმის არ იცოდნენ რუსული ენა, რაც გამოწვეული იყო მათი პრი-ვილეგიური მდგომარეობით და ნაციონალური კარჩაკეტილობით. რუსული ენის ცოდნის აუცილებლობა თანდათან აშკარა ზდებოდა, რასაც თვით კოლონისტებიც გრძნობდნენ.

კოლონიებში რუსული ენის შესწავლის აუცილებლობა მწვა-ვედ დაიწვა 60-იანი წლების რეფორმების და გამსაკუთრებით სასა-მართლოს რეფორმის გატარების შემდეგ. თუ ადრე კოლონისტების ინტერესებს სასამართლოში დეპუტატის სახით იცავდა კოლონიე-ბის ზედამხედველი, ამ რეფორმით კოლონისტებს თვით უნდა დაე-ცვათ სასამართლოში თავისი უფლებები და ინტერესები.

1869 წელს კოლონისტების მდგომარეობის გაცნობის მიზნით, ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიებში იმოგზაურა სახელმწიფო ქონებათა მთავარი სამმართველოს უფროსმა გენერალ-მაიორმა

²³⁶ ამ დროისათვის საქართველოში იყო ორი გიმნაზია — თბილისსა და ქუთა-ისში, და ერთი რეალური სასწავლებელი — თბილისში.

²³⁷ ა. კ. კ. ი. ძე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკ.), თბილისი, 1954, გვ. 295.

მ. ასტაფიევმა. მან განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია კოლონისტების მიერ რუსული ენის სუსტ ეოდნას. ამასთან დაკავშირებით, მან უბრძანა გერმანული კოლონიების ზედანხედველს წარედგინა თავისი მოსაზრებანი კოლონიებში რუსული ენის გავრცელების შესახებ²³⁸. კოლონიების ზედანხედველის აზრით, კოლონიებში რუსული ენის გასავრცელებლად საუკეთესო და ერთადერთი საშუალება იყო კოლონისტთა სკოლებში რუსული ენის სწავლების შემოღება, რაც ორი გზით შეიძლებოდა განხორციელებულიყო: გაეგზავნათ კოლონისტთა სოფლებში რუსი მასწავლებლები, ან კოლონიის სკოლის დამთავრების შემდეგ რამდენიმე გერმანელი ყმაწვილი გაეგზავნათ თბილისს ან რომელიმე სხვა სასწავლებელში, სადაც ისინი საფუძვლიანად შეისწავლიდნენ რუსულ ენას და შემდეგში დაბრუნდებოდნენ კოლონიებში რუსული ენის მასწავლებლად²³⁹.

აღნიშნული წინადადებები განიხილეს კოლონისტების საერთო კრებებზე, რომლებზეც მიღებული გადაწყვეტილებები წარედგინა ასტაფიევს²⁴⁰. შექმნილ მდგომარეობასთან დაკავშირებით, კოლონისტები თანხმდებოდნენ და აუცილებლადც მიაჩნდათ თავიანთ სკოლებში რუსული ენის სწავლების შემოღება. მაგრამ ისინი კოლონიებში ამ მიზნით რუსი მასწავლებლების გაგზავნის სასტიკი წინააღმდეგნი იყვნენ და ოფიციალურად ამ უარს მოსალოდნელი დიდი ხარჯებით ხსნიდნენ. მაგრამ უარის ფაქტიურ მიზეზს წარმოადგენდა იმის შიში, რომ რუსი მასწავლებლები რუსულ გავლენას შეიტანდნენ კოლონიებში. კოლონისტები თანხმდებოდნენ მეორე წინადადებაზე და ითხოვდნენ ხაზინის ხარჯზე ყოველი კოლონიიდან თავისი სურვილით გაეგზავნათ 2—2 ყმაწვილი თბილისის რომელიმე სასწავლებელში 4—5 წლით და მას შემდეგ, რაც ისინი საფუძვლიანად შეისწავლიდნენ რუსულ ენას, დაებრუნებინათ კოლონიებში რუსული ენის მასწავლებლად, სასწავლებელში რუსული ენის შემოღებაზე თანხმობასთან ერთად, კოლონისტები მოითხოვდნენ: «Чтобы наш немецкий язык и школа не были стеснены. Мальчика, который будет обучен русскому языку на счет казны, мы определим учителем в нашу школу, но с тем, чтобы дети наши обучались немецкому языку, а способнейшие русскому, ибо мы опасаемся, что если все обучение в нашей школе будет на русском — мы наконец совсем позабудем наш немецкий язык»²⁴¹.

²³⁸ სსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. 1, საქმე 186, ფურტ. 1

²³⁹ იქვე.

²⁴⁰ იქვე, ფურტ. 11.

²⁴¹ იქვე.

ხელისუფლება, რომლის, როგორც კოლონისტთა ერთ-ერთ მიმართვაში იყო აღნიშნული, „მამობრივ ზრუნვას მათ ყოველგვარ საჭიროებაზე ისინი ყოველთვის გრძნობდნენ“²⁴², დაეთანხმა კოლონისტების ყველა მოთხოვნას²⁴³. ამ შეთანხმების შესაბამისად, გერმანული კოლონიების სკოლებში შემოიღეს რუსული ენის სწავლება, ისიც მხოლოდ ვაჟებისათვის. რუსული ენის კარგად სწავლების მიზნით გამოცემული იქნა სპეციალური ინსტრუქცია „გერმანული სასწავლებლების რუსული ენის მასწავლებლებისათვის“²⁴⁴. ამ ინსტრუქციით რუსული ენის მასწავლებელი ვალდებული იყო: ჩაეტარებინა კვირაში 30 გაკვეთილი, რომელიც მოდიოდა სამ კლასზე; ესწავლებინა ბავშვებისათვის სწრაფი კითხვა, მართლწერა, თავისუფალი თარგმნა გერმანულიდან რუსულ ენაზე და პირიქით და ა. შ. მას თვეში ეძლეოდა 60 მანეთამდე ხელფასი²⁴⁵.

რუსული ენა მაინც საკმაოდ სუსტად ვრცელდებოდა გერმანულ კოლონიებში. ამასთან დაკავშირებით პ. ბასიხინი 1900 წელს წერდა: «Преподавание в школах ведется на немецком языке и только небольшая часть времени уделяется знакомству детей с русской речью. Знакомство это, впрочем настолько поверхностно, что в колонии понимают русский язык и говорят на ломанном русском наречии лишь взрослые, и то лишь мужчины. Напротив, большая часть немцев недурно владеет туземными языками: грузинским, армянским и татарским»²⁴⁶.

სახალხო განათლების სამინისტრომ 1903 წლის ცირკულარული ბრძანებით კოლონისტ მოსწავლეთა შორის რუსული ენის ცოდნის გასაძლიერებლად რიგი ღონისძიება დასახა: 1) უნდა მიეზიდათ კოლონისტები რუსულ სამასწავლებლო სემინარიებში და კურსებზე, სადაც მათ სახელმწიფო ხარჯზე ენიშნებოდათ სტიპენდია და ეძლეოდათ ერთდროული დახმარება; 2) უნდა მოეწყოთ რუსული ენის მასწავლებელ კოლონისტთა მოკლევადიანი კურსები და ყრილობები; 3) უნდა მოეწყოთ რუსული ბიბლიოთეკები კოლონისტთა სკოლებში; 4) ფულადი და სხვა სახის ჯილდოებით წაეხალისებინათ ის პირები, განუთრჩევლად წარმოშობისა და თანამდებობისა, რომლებიც ხელს უწყობდნენ რუსული ენის გავრცელებას კოლონისტთა სკოლებში, 5) მოეწყოთ მასწავლებელთა და მოსწავლეთა ექსკურსიები

²⁴² სსსრ ცსსა, ფ. 226, ანაწ. 1, საქმე 186, ფურც. 11.

²⁴³ სსსრ ცსსა ფ. 7, ანაწ. 1, საქმე 1829, ფურც. 3.

²⁴⁴ სსსრ ცსსა, ფ. 1694, ანაწ. 1, საქმე 43, ფურც. 3—4.

²⁴⁵ ი ქ ვ ე.

²⁴⁶ П. Б а с и х и н, დასახ ნაშრომი, გვ. 21.

შიდა რუსეთში, ისტორიული ადგილების გაცნობის და რუსული ენის პრაქტიკული ცოდნის გაუმჯობესების მიზნით²⁴⁷.

გერმანული კოლონიების სკოლებისათვის რუსული ენის მასწავლებელთა კადრების მოსამზადებლად ჯერ კიდევ XIX საუკუნის შუა წლებიდან შიდა რუსეთის ზოგიერთ კოლონიაში იხსნებოდა ე. წ. — ცენტრალური სასწავლებლები. XX საუკუნის დამდეგისათვის რუსეთის იმპერიაში უკვე არსებობდა ამ ტიპის 17 სასწავლებელი, სადაც შერჩევით იგზავნებოდნენ ყმაწვილები კოლონიის სკოლის დამთავრების შემდეგ. მეფის მთავრობა ცდილობდა გადაეჭია ეს სასწავლებლები კოლონიების რუსიფიკაციის ერთ-ერთ საშუალებად, მაგრამ ამ ცდამ უშედეგოდ ჩაიარა²⁴⁸.

80-იანი წლებიდან კოლონისტთა სკოლების პროგრამები ფართოვდება. შემოიღეს ისტორიის (მეტად შეზღუდული), სიმღერის მუსიკისა და ტანვარჯიშის (გიმნასტიკის) გაკვეთილები; ამასთან დაკავშირებით მასწავლებელთა რიცხვიც 4—5-მდე გაიზარდა. სიმღერის და მუსიკის გაკვეთილების ჩასატარებლად სკოლებს გააჩნდა მუსიკალური ინსტრუმენტები, როიალები, ხოლო ზოგიერთებს ორღანიც. სიმღერის და მუსიკის გაკვეთილებზე სწავლობდნენ სპეციალურად შერჩეულ საერო და სასულიერო ნაწარმოებებს²⁴⁹.

ამავე დროიდანვე ზოგიერთი შეძლებული კოლონისტი თავის ბავშვებს კოლონიის დაწყებითი სკოლის დამთავრების შემდეგ სწავლას აგრძელებდნენ გიმნაზიაში, ან რომელიმე სხვა საშუალო ტიპის სასწავლებელში.

გარდა კოლონიებში არსებული დაწყებითი სკოლებისა, ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტებს გააჩნდათ სხვა ტიპის სასწავლებლებიც. 1850 წ. 1 იანვარს თბილისის პეტრე-პავლეს ლუთერანულ ეკლესიასთან გაიხსნა საშუალო სასულიერო სასწავლებელი²⁵⁰. ამ სასწავლებელში არაგერმანელი ბავშვებიც სწავლობდნენ. იგი მდებარეობდა მიხეილის (ეხლანდელი პლეხანოვის) ქუჩაზე, ლუთერანული ეკლესიის გვერდით²⁵¹.

1850 წელსავე თბილისში გაუხსნიათ გერმანელი კოლონისტების სახელოსნო სასწავლებელი, სადაც ასწავლიდნენ სხვადასხვა ხე-

²⁴⁷ С. И. А н ц ы ф е р о в, Справочная книга по низшему образованию, С-Пб., 1905, I, стр. 69—70.

²⁴⁸ А. Р е н н и к о в, დასახ. ნაშრ., გვ. 369.

²⁴⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 1694. ანაწ. 1, საქმე 46.

²⁵⁰ ი ქ ვ ე, საქმე 3.

²⁵¹ ი ქ ვ ე, საქმე 1, ფურც. 1.

ლობას. ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო 1889 წელს სკოლა დაუხურავთ²⁵².

1888 წელს სახალხო განათლების სამინისტრომ შეიმუშავა პროექტი გერმანელ კოლონისტთა დაწყებითი სკოლების ამ სამინისტროსადმი დაქვემდებარების და მათი სასწავლო პროგრამების გადამუშავების შესახებ²⁵³. პროექტი გასაცნობად გაეგზავნა კავკასიის მთავარმართებელს სამოქალაქო დარგში და კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს. მათ მიერ გაკეთებული მცირე შენიშვნებით და დამატებებით სამინისტრომ პროექტი მიიღო და დასამტკიცებლად წარუდგინა სახელმწიფო საბჭოს²⁵⁴.

1892 წლის 30 მარტს სახელმწიფო საბჭომ დაამტკიცა აღნიშნული პროექტი²⁵⁵. ამ პროექტით ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა სკოლები პროტესტანტულ-ლუთერანული ეკლესიის დაქვემდებარებიდან გადაეცა სახალხო განათლების სამინისტროს. ამავდროს გადამუშავებული იქნა ამ სკოლების პროგრამა. ახალი პროგრამით მეტი ყურადღება ეთმობოდა რუსეთის ისტორიის და გეოგრაფიის შესწავლას²⁵⁶. იმავე 1892 წელს გამოიცა სახალხო განათლების სამინისტროს დადგენილება, რომლითაც გერმანელ კოლონისტთა სკოლებში უნდა შემოღებულიყო ყველა საგნის, გარდა საღვთო სჯულის და გერმანული ენისა, რუსულ ენაზე სწავლება²⁵⁷. მაგრამ ეს გადაწყვეტილება ცხოვრებაში პრაქტიკულად არ გატარებულა²⁵⁸. კოლონისტებმა სხვადასხვა საბაბით შეძლეს მისი თავიდან აცილება. საგნების რუსულ ენაზე სწავლების საწინააღმდეგოდ ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად კოლონისტები ასახელებდნენ იმას, რომ ეს მოვლენა ზიანს მიაყენებდა მთავარ სასწავლო საგანს — საღვთო სჯულს, შეარყევდა რელიგიის საფუძვლებს კოლონიებში, რასაც შეიძლებოდა არასასურველი შედეგი მოჰყოლოდა როგორც კოლონიებისათვის, ისე სახელმწიფოსათვის²⁵⁹.

მაღე დაიწყო 1905 წლის რევოლუცია, რაც ამ მხრივ კარგად გამოიყენეს კოლონისტებმა და შეძლეს ამ, მათთვის მეტად არახელსაყრელი დადგენილების ფორმალური გაუქმებაც²⁶⁰.

²⁵² სსსრ ცსსა, ფ. 17, ანაწ. 1, საქმე 3142, ფურც. 14.

²⁵³ სსსრ ცსსა ფ. 422, ანაწ. 1, საქმე 3251, ფურც. 1.

²⁵⁴ იქვე.

²⁵⁵ იქვე, ფ. 17, ანაწ. 1, საქმე 3142, ფურც. 1, 3.

²⁵⁶ იქვე, ფ. 422, ანაწ. 1, საქმე 3251, ფურც. 16.

²⁵⁷ П. Пупов, დასახ. ნაშრ., გვ. 38.

²⁵⁸ იქვე, გვ. 40.

²⁵⁹ А. Клаус, დასახ. ნაშრ., გვ. 420.

²⁶⁰ П. Пупов, დასახ. ნაშრ., გვ. 40.

1900 წელს სახალხო განათლების სამინისტროსთან არსებული საგანგებო კომისიის მიერ შემუშავებული იქნა რუსეთში მცხოვრებ უცხოელთა დაწყებითი განათლების მოწყობის წესდების ახალი პროექტი²⁶¹. იმავე წლის დეკემბერში ეს პროექტი დაეგზავნათ განათლების ადგილობრივ ხელმძღვანელ ორგანოებს. მათ ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით შეეძლოთ შენიშვნები შეეტანათ პროექტში. პროექტი განიხილეს ამიერკავკასიის განათლების ორგანოებშიც. თავის პასუხში სამინისტროსადმი 1901 წლის 22 იანვარს თბილისის გუბერნიის სახალხო სასწავლებელთა დირექტორი და კავკასიის სასწავლო ოლქის მმართველი წერდნენ, რომ პროექტი მისაღებია ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების სკოლებისათვის გარდა ერთი (17) მუხლისა, რომელიც ითვალისწინებდა ერთ მასწავლებელს არა უმეტეს 80 მოსწავლეს. შენიშვნის ავტორების აზრით, საჭირო იყო ერთი მასწავლებელი არა უმეტეს 60 მოსწავლეს²⁶².

ამ შენიშვნით წესდების პროექტი იმავე წელს იქნა გატარებული ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების სკოლებში. ახალი წესდებით კოლონისტთა ყოველგვარი დაწყებითი სკოლა კვლავინდებურად რჩებოდა სახალხო განათლების სამინისტროს გამგებლობაში; კოლონისტთა ყოველ საზოგადოებას შეეძლო გაეხსნა ერთი, ან რამოდენიმე დაწყებითი სასწავლებელი, თუ კოლონიაში იყო ბავშვთა სათანადო რაოდენობა და გააჩნდათ საამისო სახსრები; თუ რომელიმე საზოგადოებას არ გააჩნდა სკოლის მოსაწყობად საჭირო თანხა, მას შეეძლო შეთანხმებოდა სხვა უახლოეს საზოგადოებას და საერთო ძალით მოეწყობა სასწავლებელი. კოლონისტთა დაწყებითი სასწავლებლის გასახსნელად საჭირო იყო სახალხო სასწავლებელთა ინსპექტორის ნებართვა, მაგრამ მისი დახურვა შეიძლებოდა მხოლოდ სასწავლო ოლქის მზრუნველის ნებართვით, რომელიც ამ საკითხს უთანხმებდა გუბერნიის ადმინისტრაციას. სასწავლებლის შესანახად საჭირო თანხებს განსაზღვრავდა საზოგადოების საერთო კრება და ამტკიცებდა სახალხო სკოლების დირექტორი; საზოგადოება ვალდებული იყო სკოლისათვის გამოეყო სათანადოდ მოწყობილი შენობა, უზრუნველყო მასწავლებლები და ა. შ. ამ წესდებით კოლონისტთა დაწყებით სკოლებში სავალდებულოდ ითვლებოდა შეძღვევი სასწავლო საგნები: სამღვთო სჯული, მშობლიური

²⁶¹ სსსრ ცსსა, ფ. 422, ანაწ. 1, საქმე 6934, ფურც. 1.

²⁶² ი ქ ე ვ, ფურც. 2.

(გერმანული) ენა, რუსული ენა, სუფთა წერა, არითმეტიკა, ისტორია, გეოგრაფია, მუსიკა და სიმღერა, ტანვარჯიში²⁶³.

ამ წესდების მიხედვით იყო მოწყობილი ამიერკავკასიის გერმანული სასწავლებლები არა მარტო ცარიზმის ბატონობის, არამედ წვრილბურჟუაზიული ნაციონალისტური მთავრობების მმართველობის პერიოდშიც, თვით საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე.

სასკოლო ქსელის განვითარება გერმანულ კოლონიებში ხელს უწყობდა კოლონისტთა შორის წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვის ზრდას, რომელიც XX საუკუნის დამდეგისათვის ყოველ 100 კაცზე 85 შეადგენდა. ამ მხრივ გერმანელი კოლონისტები წინ იდგნენ ამიერკავკასიაში მცხოვრებ ყველა ერზე, რაც მათი მძალადი მატერიალური მდგომარეობით უნდა აიხსნას, რომ ეს ასე იყო, კარგად ჩანს მოსწავლეთა და წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვიდან გერმანულ კოლონისტთა ცალკეულ ჯგუფებს შორის — წერა-კითხვის მცოდნენი გაცილებით მეტი იყვნენ მიწათმფლობელ კოლონისტთა შორის, ვიდრე უმიწო („ბაიზასთა“) შორის: მიწისმფლობელთა ყოველ 100 ოჯახზე მოდიოდა — წერა-კითხვის მცოდნე — 88, მოსწავლე — 63. უმიწო კოლონისტთა ყოველ 100 ოჯახზე მოდიოდა — წერა-კითხვის მცოდნე — 80, მოსწავლე — 42.

ამასთან დაკავშირებით დმიტრიენკო წერდა: «Грамотность велика в той группе населения, где экономическое состояние среднего двора выше. Немцы же, имеющие самое большое количество земли в пользование, посева и скота на наличный двор само собой разумеется, помимо других всевозможных причин, имеют больше оснований быть гораздо грамотнее всех остальных групп... населения»²⁶⁴.

1911 წელს კოლონისტებმა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი შეღავათი მოიპოვეს სასკოლო განათლების დარგში. ახლად გამოცემული დადგენილებების („რუსეთის იმპერიაში საყოველთაო სავალდებულო დაწყებითი განათლების შემოღების შესახებ“) თანახმად, მათ შიგნით ყოველ 50 სასკოლო ასაკის ბავშვზე წელიწადში 390 მან. დახმარება მიეღოთ ხაზინიდან²⁶⁵.

გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიებში საზოგადოების ხარჯზე არსდება ბიბლიოთეკები. ბიბლიოთეკით სარგებლობისათვის მკითხველი იხდიდა 50 კაპ. წელი-

²⁶³ სსსრ ცსსა, ფ. 422, ანაწ. 1, საქმე 6934, ფურც. 4—6.

²⁶⁴ И. Д м и т р и е н к о, დასახ. ნაშრ., გვ. 128—129.

²⁶⁵ О всеобщем обучении в России, СПб., 1907, с. 20—22.

წადში. გარდა საზოგადოებრივისა, კოლონიებში არსებობდა სასკოლო, საეკლესიო და ცალკეული საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ბიბლიოთეკები. მაგალითად, 1893 წელს კოლონია ელენენდორფში შექმნილ „გერმანულ საკრებულოს“ ჰქონდა ბიბლიოთეკა, რომელიც დაარსებისთანავე 300 წიგნს შეიცავდა. ბიბლიოთეკას გერმანიიდან და რუსეთის სხვადასხვა ქალაქებიდან გამოწერილი ჰქონდა 12-მდე უერნალი და გაზეთი²⁶⁶.

ბიბლიოთეკებს განაგებდნენ თვით კოლონიები, ან ის დაწესებულება-ორგანიზაციები, რომელთაც ისინი ეკუთვნოდნენ, კოლონიისტთა ბიბლიოთეკების ფონდების შემადგენლობა და ხასიათი აშკარად მეტყველებდა, რომ მათი მიზანი იყო ალენზარდით და განემტკიცებინათ კოლონიისტებში და გამსაკუთრებით ახალგაზრდობაში ე. წ. „გერმანული სული“. ბიბლიოთეკებში მოიპოვებოდა მხოლოდ გერმანულ ენაზე დაბეჭდილი წიგნები. ამ წიგნების დიდი უმრავლესობა ეხებოდა პრუსიის და გერმანიის სამხედრო ისტორიას, პრუსიის სამეფო სახლის ისტორიას და ა. შ.

1890 წელს ამიერკავკასიის კოლონიისტთა ბიბლიოთეკები, მათ შორის საეკლესიოებიც, დაუმორჩილეს შინაგან საქმეთა სამინისტროს²⁶⁷. 1901 წელს შინაგან საქმეთა სამინისტრომ შეამოწმა გერმანულ კოლონიისტთა ბიბლიოთეკების ფონდები და დაადასტურა, რომ ბიბლიოთეკებში იყო მხოლოდ გერმანული წიგნები, რომლებიც ძირითადად გერმანიის სამხედრო-პოლიტიკურ და რელიგიურ ისტორიას ეხებოდნენ: „გერმანელთა ბრძოლა თავისუფლებისათვის“, „თავადი ბისმარკი“ და სხვა. ბიბლიოთეკებში ძალზე ცოტა იყო სათავგადასავლო, მოგზაურობის ამსახველი წიგნები; თითქმის არ იყო წიგნები რუსეთისა და ამიერკავკასიის ისტორიის, გეოგრაფიისა და ლიტერატურის შესახებ, ხოლო თუკი რამ ამ მხრივ მოიპოვებოდა (უმთავრესად რელიგიური ხასიათის), ისიც მხოლოდ გერმანელი ავტორების²⁶⁸.

„თუ ბიბლიოთეკებს მიხედვით ვიმსჯელებთ, შეიძლება ვიფიქროთ, — წერდა 1901 წლის 5 მაისს, ამ შემოწმებასთან დაკავშირებით, შინაგან საქმეთა მინისტრი დურნოვო კავკასიის მთავარმართებელს, — რომ კოლონიისტებმა სრულიად არ იციან და არც აინტერესებთ თავისი სამშობლოს — რუსეთის ისტორია და ბედი. ისინი ცხავრობენ გერმანიის ბედის წარსული და აწმყო დიდებით“²⁶⁹.

²⁶⁶ Ф. Циммер, დასახ. ნაშრ., გვ. 15.

²⁶⁷ სსსრ ცსსა, 422, ანაწ. 1, საქმე 17038, ფურც. 1—2.

²⁶⁸ იქვე.

²⁶⁹ იქვე.

ამ შემოწმების შემდეგ გერმანული კოლონიების ადმინისტრაციას მიუთითეს — შეევსოთ ბიბლიოთეკების ფონდები წიგნებით, რომლებიც ასახავდნენ რუსეთის და კავკასიის ისტორიას, გეოგრაფიას, ეთნოგრაფიას და სხვა; მაგრამ მდგომარეობა უცვლელი დარჩა თვით პირველი მსოფლიო ომის დროსაც კი.

მნიშვნელოვან როლს გერმანულ კოლონისტთა ცხოვრებაში ასრულებდნენ სხვადასხვა საზოგადოებრივ-რელიგიური და კულტურულ-სამეურნეო ორგანიზაციები, რომლებიც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში წარმოიშვნენ. მათ შორის აღსანიშნავია: „თბილისის გერმანელთა საკრებულო“, „თბილისის ევანგელიკურ-ლუთერანული ეკლესიის სკოლასთან არსებული საქველმოქმედო საზოგადოება“, რუსეთის ევანგელიკურ-ბიბლიური საზოგადოების კავკასიის კომიტეტი“, „თბილისის ქალთა ევანგელიკურ-ლუთერანული საქველმოქმედო საზოგადოება“, „ამიერკავკასიის ევანგელიკურ-ლუთერანულ მოძღვართა და მასწავლებელთა საქვრივ-ობლო სალარო“, „მოზარდთა ევანგელიკური საზოგადოება თბილისში“ და სხვა²⁷⁰.

ამ საზოგადოებებიდან უძველესი იყო „თბილისის გერმანელთა საკრებულო“, რომელიც დააარსეს 1852 წლის 1 იანვარს. „საზოგადოების დაარსების მიზანს წარმოადგენს, — ნათქვამი იყო საზოგადოების წესდების პირველ პარაგრაფში, — ორი რამ: უპირველეს ყოვლისა, დროის გატარება წესიერების ფარგლებში, მეორეს მხრივ, განათლებულ ადამიანთა დაახლოება და მათ შორის სასარგებლო ცოდნის სრულყოფა“²⁷¹. „თბილისის გერმანელთა საკრებულოს“ (ისევე, როგორც ყველა სხვა გერმანული საზოგადოების) წევრი შეიძლებოდა ყოფილიყო მხოლოდ ლუთერანული სარწმუნოების მიმდევარი, ე. ი. ამიერკავკასიის სინამდვილეში მხოლოდ გერმანული წარმოშობის პირი. ამდენად ეს საზოგადოებები, ფაქტიურად გერმანულ კოლონისტთა კარჩაკეტილ ნაციონალურ ორგანიზაციებს წარმოადგენდნენ.

„თბილისის გერმანელთა საკრებულოს“ წესდება ავალდებულებდა საზოგადოების წევრებს, განსაკუთრებული პატივი ეცათ „რელიგიის, მთავრობისა და ხელისუფლებისათვის“²⁷². წესდებიდან აშკარად ჩანს ორგანიზაციის კონსერვატიულ-მონარქიული ხასიათი.

²⁷⁰ სსსრ ცსსა, ფონდები — 1508, 1499, 1739, 1726, 1740, 1742.

²⁷¹ სსსრ ცსსა, ფ. 1508, ანაწ. 1, საქმე 1, ფურც. 1.

²⁷² იქვე.

სულ წესდება შედგებოდა 42 მუხლისაგან; შემდეგ მუხლებში ჩამოთვლილი იყო „საკრებულოს“ წევრთა უფლება-მოვალეობანი, მიღება-გარიცხვის, დაჯარიმების, ხელმძღვანელობის არჩევის, „საკრებულოს“ მიერ ჩატარებულ საღამოებზე მოქცევის წესები და სხვა²⁷³. 1870 წელს წესდება გადაამუშავეს და კიდევ დაუმატეს რვა მუხლი.

საზოგადოებას ხელმძღვანელობდნენ მამასახლისები, რომელთაც ყოველწლიურად ირჩევდნენ ფარული კენჭისყრით. მოგვიანებით ერთ-ერთი მამასახლისი ჩვეულებრივ მეტი გავლენით სარგებლობდა და ხშირად ერთპიროვნულად ხელმძღვანელობდა საკრებულოს. მამასახლისები ვალდებული იყვნენ თვალყური ედევნებინათ: საზოგადოების წევრთა მიერ წესდების დაცვისათვის, საზოგადოების ქონების დაცვისა და დანიშნულებისამებრ გამოყენებისათვის. საპიროვნების შემთხვევაში მამასახლისები იწვევდნენ საერთო კრებას, რომლის შესახებაც წინასწარ აცხადებდნენ სამი კვირით ადრე. ამ ხნის განმავლობაში ყველა წევრს შეეძლო წარმოედგინა რაიმე წინადადება, რომელსაც მამასახლისები აცნობდნენ კრებას. კრება განიხილავდა ამ წინადადებებს და იღებდა გადაწყვეტილებებს.

საარჩევნო კრება იმართებოდა ყოველი წლის იანვრის პირველ შაბათს ნაშუადღევს 4 საათზე. კრება იხილავდა შემდეგ საკითხებს:

ა) წინა წლის ფულადი თანხების შემოსავალ-გასავლის შემოწმება და საზოგადოების ქონების ინვენტარიზაცია.

ბ) სალაროს მდგომარეობის შემოწმება.

გ) შემოსავლის ნაწილის საქველმოქმედო მიზნებისათვის გამოყენება.

დ) საკრებულოს მამასახლისების, ან წევრების მიერ წაპოყენებული წინადადებების განხილვა და მათზე გადაწყვეტილებების გამოტანა და ა. შ.

კრების დასასრულს ირჩევდნენ მამასახლისებს²⁷⁴.

საზოგადოება თავისი წევრებისათვის აწყობდა საზეიმო საღამოებს, მეჯლისებს. მაგრამ იმ საბაბით, რომ საზოგადოების წევრები ლუთერანული სარწმუნოების მიმდევრები იყვნენ, საზეიმო საღამოები იმართებოდა მხოლოდ გერმანული დღესასწაულების გამო. გერმანიის ისტორიის ღირსშესანიშნავ თარიღთან, გერმანიის საიმპერატორო გვარის წევრთა, ან რომელიმე გერმანელი მოღვაწის დაბადების დღესთან დაკავშირებით. მაგალითად, 1895 წელს საზო-

²⁷³ ი ქ ე ე, ფურც. 1—15.

²⁷⁴ ი ქ ე ე, ფურც. 3—4.

გადობამ დიდი ზეიმით აღნიშნა ბისმარკის დაბადების 80 წლის-
თავი²⁷⁵.

გერმანიის გავლენა ამ საზოგადოებაზე სხვა შემთხვევაშიც
ვლინდებოდა. ცნობილია, რომ გერმანიის იმპერიის მიერ დამპყრო-
ბლური ომების და მილიტარისტული პოლიტიკის წარმოების პერი-
ოდში — ე. ი. XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის და-
საწყისში გერმანიაში ფართოდ ვრცელდება ტანვარჯიშისა (გინას-
ტიკის) საზოგადოებები და წრეები. მათი მიზანი იყო აღეზარდა
„სულიერად და ფიზიკურად ძლიერი თაობები“²⁷⁶, რომელთაც ძალ-
ზე საჭიროებდა მილიტარისტული გერმანიის აგრესიული არმია. ეს
მოვლენა, როგორც ჩანს, არც ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონის-
ტებისათვის დარჩენილა უცნობი. 90-იან წლებში „თბილისის გერ-
მანულ საკრებულოსთან“ იგახსნილა ტანვარჯიშის განყოფილება, რო-
მელსაც საზოგადოება დიდ ყურადღებას უთმობდა და მნიშვნელო-
ვან თანხებს ახმარდა²⁷⁷.

საერთოდ, „თბილისის გერმანელთა საკრებულო“, ისევე რო-
გორც ამიერკავკასიის სხვა გერმანული საზოგადოებები, მნიშვნე-
ლოვან ქონებას და ფულად თანხებს ფლობდა. „საკრებულოს“ მხო-
ლოდ მოძრავი ქონება 1897 წელს რუსეთის მეორე დამზღვევი სა-
ზოგადოების მიერ 6000 მანეთად იქნა შეფასებული. ამ საზოგადო-
ებათა სალაროები, როგორც არცთუ უსაფუძვლოდ ვარაუდობდ-
ნენ, გერმანიის ხაზინის ხარჯზეც ივსებოდა²⁷⁸.

კოლონისტთა ორგანიზაციების მნიშვნელოვანი ნაწილი საქველ-
მოქმედო ხასიათს ატარებდა. მაგალითად, „ქალთა ევანგელიკურ-
ლუთერანული საზოგადოება“ მიზნად ისახავდა „დახმარება გაეწია
თბილისში მცხოვრებ ლუთერანული სარწმუნოების მიმდევარი
ხელმოკლე ოჯახებისათვის“. დახმარებას უწევდნენ სურსათ-სანოვა-
გის, ტანსაცმლის, ერთდროული, ან პერიოდული ფულადი თანხის
მიცემით, სამსახურში მოწყობით, მოხუცების სპეციალურ თავშესა-
ფარში მოთავსებით და სხვა.

საზოგადოების ფულად თანხაზე წარმოდგენისათვის მოვიყვანთ
საზოგადოების ორი სხვადასხვა ფინანსური წლის ანგარიშს. 1900
წელს საზოგადოების სალაროს შემოსავალი შეადგენდა 7866 მანეთს

²⁷⁵ ი ქ ვ ე, საქმე 3.

²⁷⁶ К. Д. Петряев, Очерки по истории Германии начала XX века (1900—1914 гг.), Одесса, 1959, стр. 137.

²⁷⁷ სსსრ ცსსა, ფ. 1508, ანაწ. 1, საქმე 2.

²⁷⁸ А. Велныи, Немецкие завоевания на юге России, Русский Вест-
ник, 1890, № 1—2, стр. 161.

და 32 კაპ., გასავალი 6 467 მანეთს და 18 კაპ., სალაროს წლიური ნამატი 1 399 მან. და 14 კაპ. 1913 წელს საზოგადოების შემოსავალი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და შეადგენდა 9 735 მან. და 37 კაპ., გასავალი 6483 მან. და 57 კაპ., ხოლო სალაროს წლიური ნამატი 3 251 მან. და 70 კაპ. 1914 წლის პირველ იანვრისათვის საზოგადოების სალაროში ძირითადი კაპიტალის სახით ირიცხებოდა 18 808 მან. და 59 კაპ.²⁷⁹, რაც იმ დროისათვის საკმაოდ დიდი თანხა იყო.

საზოგადოებების საშემოსავლო თანხები დგებოდა: საწევრო შენატანებისაგან, ნებაყოფლობითი შენაწირებისაგან, სხვადასხვა კულტსაგანმანათლებლო ღონისძიებების (კონცერტები, საჯარო ლექციები, საქველმოქმედო საღამოები) შემოსავლებისაგან, ძირითადი კაპიტალის პროცენტებისაგან²⁸⁰.

ანალოგიურ მიზნებს ისახავდნენ „ამიერკავკასიის ევანგელიკურ-ლუთერან მოძღვართა და მასწავლებელთა საქვრივ-ობლო სალარო“²⁸¹, „რუსეთის ევანგელიკურ-ბიბლიური საზოგადოების კავკასიის კომიტეტი“²⁸², „მოზარდთა ევანგელიკური საზოგადოება თბილისში“²⁸³, „რუსეთის ევანგელიკურ-ლუთერანული სამრევლოების თბილისის საოლქო კომიტეტი“²⁸⁴ და სხვ.

აღნიშნულ საზოგადოებებს გააჩნდათ თავისი წესდებები, რომელთაც ამტკიცებდა კავკასიის მეფისნაცვალი (მთავარმართებელი), ჰქონდათ თავისი ბეჭდები. საზოგადოებებს მფარველობდნენ გავლენიანი პირები, ზოგჯერ დიდი მთავრებიც კი; ისინი სარგებლობდნენ ხელისუფალთა ყოველგვარი დახმარებით და ხელისშეწყობით.

90-იან წლებში მსგავსი საზოგადოებები ე. წ. საკრებულოები შეიქმნა ცალკეულ გერმანულ კოლონიებშიც: ეკატერინენფელდში, ელენენდორფში²⁸⁵ და სხვა. ეს საზოგადოებები ხელმძღვანელობდნენ კოლონიის კულტურულ-სამეურნეო ცხოვრებას, აარსებდნენ ბიბლიოთეკებს, იწერდნენ ჟურნალ-გაზეთებს. (მათ შორის ნაწილს

²⁷⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 1741, საქმე 6, 7, 8, 9, 10.

²⁸⁰ სსსრ ცსსა, ფ. 1741, საქმე 6, ფურც. 3.

²⁸¹ სსსრ ცსსა, ფ. 1742, ანაწ. 1 საქმე 1, ფურც. 1—5.

²⁸² ი ქ ე ე, ფონდი 1740, ანაწ. 1. საქმეები 1, 3, 5.

²⁸³ ი ქ ე ე, ფონდი 1726, ანაწ. 1, საქმე 349, ფურც. 3—4; ფ. 12, ანაწ. 7, საქმე 1098, ფურც. 1, 5, 6.

²⁸⁴ ი ქ ე ე, ფ. 1693, საქმეები 1, 3, 22, 23.

²⁸⁵ ი ქ ე ე, ფ. 13, ანაწ. 3, საქმე 2298, ფურც. 34—36.

გერმანიიდან), აყალიბებდნენ სხვადასხვა წრეებს, ორკესტრებს, მომღერალთა გუნდებს და სხვა. ყოველივე ეს კეთდებოდა პანგერმანიზმის იდეების აშკარა, თუ ფარული ქადაგების ფონზე, გერმანელთა უპირატესობის ხაზგასმით აღნიშვნით.

მაშინ, როცა გერმანელთა ორგანიზაციები ამიერკავკასიაში ხელისუფალთა ყოველგვარი დახმარებით და ხელშეწყობით სარგებლობდნენ, ადგილობრივ ეროვნებათა ორგანიზაციები სასტიკ დევნასა და შევიწროებას განიცდიდნენ. მთავრობა არა თუ დევნიდა სხვადასხვა ეროვნულ ორგანიზაციებს, არამედ ყოველ მხრივ ცდილობდა ხელი შეეშალა მათი შექმნისათვის და ჩანასახშივე ჩაეხშო ისინი. მეტად დამახასიათებელია ამ მხრივ ხელისუფალთა დამოკიდებულება სომხური საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისადმი, რაც განსაკუთრებით გასული საუკუნის 80-იან წლებში გამოვლინდა, თურქეთში სომეხთა ეროვნულ მოძრაობასთან დაკავშირებით. რეპრესიების და გენოციდის პოლიტიკა, რასაც თურქი ასიმილატორები ატარებდნენ სომხური მოსახლეობის მიმართ, ბუნებრივია განსაკუთრებულ თანაგრძნობას იწვევდა ამიერკავკასიაში მცხოვრებ სომეხთა შორის. ამიერკავკასიის სომეხთა შორის იწყება მოძრაობა სხვადასხვა სახის წრეების შესაქმნელად, რომელთა მიზანი იყო მატერიალური და მორალური დახმარება გაეწიათ მძიმე მდგომარეობაში მყოფი თანამომქმეებისათვის. თუმცა რუსეთის მთავრობა საერთაშორისო ასპარეზზე ცდილობდა თურქეთის სომხებისათვის შეექმნა ფიზიკური არსებობის გარანტია, მაგრამ ამასთანავე შიშობდა, რომ თურქეთში მცხოვრებ სომეხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გავლენით შეიძლებოდა ასეთივე მოძრაობა დაწყებულიყო რუსეთში მცხოვრებ სომხებს შორის ერთიანი, დამოუკიდებელი სომხური სახელმწიფოს შესაქმნელად. ეს კი ცარიზმისათვის მიუღებელი იყო. ამიტომ მეფის მთავრობა კავკასიის მთავარმართებელს ავალებდა გაეტარებინა ღონისძიებები, რომ ძირშივე აღეკვეთა სომხებს შორის დაწყებული ეს მოძრაობა.

კავკასიის ადმინისტრაციის მიერ ამ მხრივ მიღებულ გადაწყვეტილებებს კარგად ასახავს კავკასიის მთავარმართებლის კონფიდენციალური წერილი თბილისის გუბერნატორ ა. გროსმანიჭადმი 1883 წლის 16 დეკემბერს:

«... Во исполнении высочайшей воли объявленной мне министром Внутренних дел, установить по вверенной вам губернии самый строгий надзор за деятельностью существующих в ней армянский частных обществ; проверить основания и цель их учреждения и закрыть те из них, которые уклоня-

იქცეოთ ამიერიდან, ანუ იმის მიხედვით, რამდენად აკმაყოფილებს ეს მოთხოვნები. თუ მოთხოვნები დაკმაყოფილებულია, მაშინ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საჭიროა, შეიძლება დაეკისროს დადებითი გადაწყვეტილება. თუ კონტროლირებადი სახეების მოთხოვნები დაკმაყოფილებული არ არის, მაშინ დადებითი გადაწყვეტილება არ იქნება მიღებული. ამის მიხედვით, თუ საჭიროა, შეიძლება დაეკისროს დადებითი გადაწყვეტილება. თუ კონტროლირებადი სახეების მოთხოვნები დაკმაყოფილებული არ არის, მაშინ დადებითი გადაწყვეტილება არ იქნება მიღებული. ამის მიხედვით, თუ საჭიროა, შეიძლება დაეკისროს დადებითი გადაწყვეტილება.

წერილიდან აშკარაა, რომ ხელისუფალთ სულ მცირე საბაბით შეეძლოთ დაებრალეხინათ რომელიმე არასასურველი ორგანიზაციისათვის „დასახული მიზნიდან გადახვევა“ და დაეხურათ იგი, ხოლო არსებულნი მკაცრი კონტროლის ქვეშ ჰყოლოდათ. ასეთსავე პოლიტიკას ატარებდა ცარიზმი ამიერკავკასიის სხვა ერთა საზოგადოებრივი ორგანიზაციების მიმართაც. მაგრამ მეფის მოხელეები გრძობდნენ, რომ ასეთ დიფერენციულ მიდგომას შეიძლებოდა აღმოფთობა გამოეწვია არა მარტო ამიერკავკასიის ერების წარმომადგენელთა შორის, არამედ ყოველ პროგრესულ ადამიანში. ამიტომ ცარიზმის მოხელენი თვალთმაქცურად აცხადებდნენ, რომ უნდა გაეტარებინათ ყოველგვარ საზოგადოებრივ ორგანიზაციებზე „ადმინისტრაციული ზედამხედველობის“ პოლიტიკა, თუმცა ეს ფორმალურადაც არ ეხებოდათ იმ საზოგადოებებს, რომლებიც განსაკუთრებით მაღალ პირთა მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ; ასეთები კი მხოლოდ ზოგიერთი გერმანული და რუსული შავრახმული ორგანიზაციები იყვნენ.

გერმანელ კოლონისტთა სასწავლებლები და ზემოდასახელებული მრავალრიცხოვანი საზოგადოებები ხელს უწყობდნენ კოლონისტთა განკერძოებულ, ამორიგენთაგან განცალკევებულ ცხოვრებას. კულტურულ-სამეურნეო დაწესებულებების სახით არსებული ეს ორგანიზაციები ფართო ნაციონალისტურ პროპაგანდას ეწეოდნენ ამიერკავკასიის გერმანულ მოსახლეობაში. ეს ნაციონალისტური ორგანიზაციები, ეწეოდნენ რა კოლონიებში „ნაციონალური სულის“ განმტკიცებას, წარმოდგენდნენ აგრეთვე ჯამუშურ-დივერსიული მუშაობის ცენტრებს.

5. ამიერკავკასიის გერმანული კოლონისტების ყოფა-ცხოვრება და ზემო-ჩვეულებანი

(ითნობრაფიული ცნობები)

ა. დასახლებების ტიპები. XIX საუკუნის 50-იან წლებამდე ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიები გარეგნულად არაფრით განსხვავდებოდნენ ადგილობრივ მცხოვრებთა სოფლებსაგან: ვიწრო, ქუჩუიანი ქუჩები, მიწური, ბანიანი ქოხმახები — ასეთი იყო კოლონიების გარეგნული სახე²⁸⁷. ამ დროიდან ხელისუფლები კოლონიების ეკონომიურ კეთილდღეობაზე ზრუნვასთან ერთად დიდ ყურადღებას აქცევენ მათ კეთილმოწყობას. განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი მიუძღოდა ამ მხრივ ზემოხსენებულ ა. ფადეევს, ჯერ როგორც კოლონიების კეთილმოწყობის სპეციალური კომისიის თავმჯდომარეს (1847 წლიდან)²⁸⁸, ხოლო შემდეგ როგორც სახელმწიფო ქონებათა ექსპედიციის მეთაურს, რომლის გამგებლობაშიც გადავიდნენ გერმანული კოლონიები 1850 წლიდან.

ფადეევი პირადად დადიოდა კოლონიებში და ყოველმხრივ აქეზებდა კოლონისტებს აეშენებინათ ფართო, ნათელი ევროპული ტიპის სახლები, გაეყვანათ სწორი და ფართო ქუჩები და საერთოდ ეზრუნათ კოლონიის კეთილმოწყობაზე. მას, ვინც ძველი მიწურის ადგილზე სწრაფად ააშენებდა ახალ და ლამაზ სახლს, უწყევდნენ ყოველმხრივ დახმარებას და აძლევდნენ ფულად ჯილდოს. კოლონიების კეთილმოწყობას ხელს უწყობდა კოლონისტების მზარდი ეკონომიური კეთილდღეობაც. მაგრამ მიუხედავად ასეთი ზელშეწყობისა, კოლონიებში თვით XX საუკუნის დამდეგსაც გვხვდება მიწური ისლით გადახურული სახლები²⁸⁹.

ბატონყმურ უღელში მგზინავ ადგილობრივ გლეხობას ოცნებაც არ შეეძლო ასეთ ზელშეწყობა-დახმარებაზე. თუმცა როგორც ზემოთ ვნახეთ, ადგილობრივი გლეხობა ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაც თავისი უფლებრივი და ეკონომიური მდგომარეობით ძლიერ განსხვავდებოდა გერმანული კოლონისტებისაგან.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ამიერკავკასიის ყოველგერმანულ კოლონიაში, მისი სიდიდის მიხედვით, იყო ერთი ან რამდენიმე სწორად დაგეგმილი ფართო ე. წ. მთავარი ქუჩა. ქუჩები პარალელურად იყვნენ განლაგებული და ერთმანეთს უერთდებოდნენ

²⁸⁷ Dr. Eduard Eichwald, დასახ. ნაშრ., გვ. 75; Н. Никшипов, დასახ. ნაშრ., გვ. 123; А. М. Фадеев, დასახ. ნაშრ., გვ. 18 და სხვა.

²⁸⁸ სსსრ ცსსა, ფ. 16, ანაწ. 1, საქმე 9525, ფურც. 1—2.

²⁸⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 244, ანაწ. 7, საქმე 422, ფურც. 4.

პერპენდიკულარული უფრო ვიწრო ქუჩებით. ზოგჯერ ქუჩებს ჰქონდა ტროტუარები. ქუჩის ნაპირას ჩანწკრივებული იყო ხეები. რომელთა დარგვა გათვალისწინებული იყო კოლონისტთა წესდების 342—347 მუხლებით. კოლონისტები ვალდებული იყვნენ ხეები დაერგათ აგრეთვე სახლების, ბაღების, ვენახების, დამზარე შენობების, საკარმიდამოების, კალოების და სხვათა გარშემო, რაც ძირითადად ქარისა და ხანძრისაგან თავდასაცავად იყო გათვალისწინებული. 1889 წლის 17 თებერვლით დათარიღებულ ცირკულარულ ბრძანებაში აღნიშნულია, რომ კოლონისტები ნაკლებად ასრულებენ ამ მოვალეობას: რგავენ მცირე რაოდენობის უხეირო ნერგებს, არ უვლიან მათ, რის გამოც ნერგები იღუპება. ხელისუფალნი ამ წერილით ავალებენ კოლონიის ადმინისტრაციას მკაცრი ყურადღება მიაქციონ ამ ნაკლის გამოსწორებას²⁹⁰.

უფრო მდიდარ კოლონიებში ქუჩები მოკირწყლული იყო. კოლონიის შუაგულში იყო მოზრდილი მოედანი, სადაც მოთავსებული იყო კოლონიის საშმართველო, ეკლესია, სკოლა, სასტუმრო, სავაჭრო წერტები და საზოგადოებრივი შენობები: პურის საცხობი, „პურის მაღაზია“ (საერთო ბეღელი) და სხვა.

კოლონიის გეგმიან განაშენიანებას ხშირად განიხილავდნენ, როგორც რაღაც განსაკუთრებულს, გერმანელებისათვის დამახასიათებელს და მასში ხედავდნენ „გერმანული ნაციონალური ხასიათის“ სპეციფიკურ გამოვლინებას. მაგრამ სინამდვილეში, თვით კოლონისტების სამშობლოში— შუა და სამხრეთ გერმანიაში საშოფლო და სახლების ადგილობრივ ფორმას წარმოადგენდა ე. წ. „შეჭკუფებული სოფელი“ („Kuchevoe selo“—I. aufendorf), რომელშიც გლეხთა სახლები და საკარმიდამოები განლაგებული იყო უწესრიგოდ. სწორი ქუჩები მის გასწვრივ ჩანწკრივებული სახლებით (Strassendorf) გერმანიაში ჩნდება მხოლოდ გვიანდელი კოლონიზაციის რაიონებში და წარმოადგენდნენ კოლონიზაციის მოწესობათა ნების გამოხატულებას²⁹¹. ასეთივე წარმოშობის იყო ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების გარეგანი ფორმა; საარქივო მასალები აღასტურებენ, რომ კოლონიის მთლიანი და ცალკეული საკარმიდამოების დაგეგმვა, საზოგადოებრივი, საცხოვრებელი და სამეურნეო შენობების დაპროექტება და მათი კოლონიის ტერიტორიაზე განაწილება კოლონისტებს მიცემული ქონდათ ადმინისტრაციული ორგანოების გან-

²⁹⁰ სსსრ ცსსა, ფ. 244, ანწ. 7, საქმე 115, ფურც. 1.

²⁹¹ В. М. Жирмунский, Итоги и задачи диалектологического и этнографического изучения немецких поселении СССР, «Советская этнография», Ленинград, 1933, № 2, стр. 109—110.

კარგულებით. თუმცა, როგორც ჩანს, ეს დაგეგმვა-დაპროექტება ხდებოდა გერმანული არქიტექტურის ეროვნული მოტივების გათვალისწინებით. XX საუკუნის დასაწყისისათვის დამახასიათებელი გერმანელი კოლონისტის საცხოვრებელი სახლის ტიპის ჩამოყალიბება ხდებოდა თანდათანობით. ამასთანავე რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა ადგილზე მცხოვრებ გერმანელ კოლონისტთა საცხოვრებელი და საშენობლო ნაგებობანი მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ერთიმეორისაგან, რაც ძირითადად გამოწვეული იყო ადგილობრივი არქიტექტურული სტილის გავლენით (მაგ. აივნები, ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა სახლებზე).

ქუჩის პირას, ორივე მხარეს, ფრონტონით ქუჩისკენ ჩამწკრივებული იყო კოლონისტთა სახლები, რომელთაც უმთავრესად ქვისაგან აგებდნენ. კედლებს შიგნით და გარეთ ლესავდნენ და ღებავდნენ. ცალკეულ კოლონიებში სახლები თითქმის ერთნაირი, ტიპური იყო: ზოგიერთ უფრო მდიდარ კოლონისტს ორსართულიანი სახლი ჰქონდა. სახლის სახურავი მაღალი და ძალზე დაქანებული იყო, რაც ხელს უწყობდა წვიმის და თოვლის სწრაფად ჩამორეცხვას. საცხოვრებელი ბინა უმთავრესად 3—4 ოთახისა და სამზარეულოსაგან შედგებოდა. ოთახებიდან ერთი სასტუმრო იყო, ერთი სასაბუღალტრო, 1—2 საწოლი. სახლის ქვემოთ ამოთხრილი იყო სარდაფი, რომლის თავი თაღებით იყო გადაყვანილი. სარდაფი მარნის მოვალეობას ასრულებდა, მასში ღვინიან კასრებს ინახავდნენ. საცხოვრებელი ბინის ზემოთ, სახურავის ქვეშ, მოთავსებული იყო სხვენი, რომელიც სახურავის მსგავსად საკმაოდ მაღალი იყო. სხვენი რამდენიმე ნაწილად იყოფოდა და ბელლის მოვალეობას ასრულებდა, აქ ინახავდნენ კოლონისტები ყოველგვარ სურსათ-სანოვავებს: პურს, ქერს, სინინდს, შავს, ხილს და სხვა.

კოლონისტთა სახლს ფასადსა და ერთ-ერთ გვერდზე ჰქონდა ღია აივანი, რომელსაც ლამაზად გამოკრილი რიკულებიანი მოაჯირი ჰქონდა.

როგორც აღვნიშნეთ, სამზარეულო, საკუქნაო, ბეღელი და მარანი კოლონისტებს საცხოვრებელ შენობაში ჰქონდათ თავმოყრილი. ეზოში, სახლის მოშორებით დამხმარე შენობებიდან მხოლოდ თავლა-ბოსელი იდგა, რომელსაც მიშენებული ჰქონდა პატარა სათავსო შინაური ფრინველისა და წვრილფეხა საქონლისათვის.

გერმანელ კოლონისტებს ჰქონდათ ბინის ავეჯი: მაგიდები, სელის სკამები, სხვადასხვა დანიშნულების კარადები, საწოლები, 1—2 ტახტი, მუთაქებით. ავეჯი, უმთავრესად, კუსტარული წესით იყო

დამზადებული²⁹². კედელი და იატაკი დაფარული იყო ხალიჩებით. ზოგიერთ მდიდარ კოლონისტს ჰქონდა ფიზგარმონი, ან ფორტეპიანო, რომელთაც უმთავრესად გერმანიიდან იწერდნენ. კედელზე ეკიდათ ჩარჩოში ჩასმული რელიგიური შინაარსის მქონე ნახატები, ან გერმანიის და რუსეთის იმპერატორების, ბისმარკის, ლუთერის და მისი მოწაფის მელანქტონის სურათები²⁹³. სამზარეულოში ჰქონდათ პატარა ქურა, რომელზეც ერთდროულად ორი ქვაბი თავსდებოდა.

ბ. კოლონისტების გარეგანობა და სალაპარაკო ენა. გერმანელი კოლონისტები საშუალო ტანისა და მკვრივი აგებულების იყვნენ. ი. პანტიუხოვის გამოკვლევით, XIX საუკუნის ბოლოსათვის კოლონისტი მამაკაცის საშუალო სიმაღლე იყო: თბილისის გუბერნიაში 1700—1710 მმ, ხოლო ელისავეტოპოლის გუბერნიაში — 1662 მმ²⁹⁴. კოლონისტებმა მძიმე სიარული იცოდნენ, სახე ჭანჭრთვლი და ფეროვანი ჰქონდათ, თმები უმთავრესად მუქი ქერა ან შავი, თვალები ცისფერი ან ღია თაფლისფერი, კბილები უმრავლესობას დაზიანებული ჰქონდა²⁹⁵.

კოლონისტები მოკლედ იკრეკდნენ თმას. ქალიშვილები ატარებდნენ ნაწნავებს, ხოლო ქალები სხვადასხვა მოდაზე იყენებდნენ თმებს. XIX საუკუნის მიწურულამდე წვერა-ულვაშის მოშვება თითქმის ცოდვად ითვლებოდა, ამავდროულად საუკუნის მიწურულიდან კი ახალგაზრდები ხშირად უშვებდნენ წვერა-ულვაშს, ხოლო ულვაშებს უმრავლესობა ატარებდა.

ანთროპოლოგიურად ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტები მეტად ახლოს იდგნენ თავის ვიურტემბერგელ და ბადენელ თანამოძმეებთან²⁹⁶. ამას ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ შერევა ქორწინების გზით გერმანელ კოლონისტებსა და გარშემო მცხოვრებ მოსახლეობას შორის თითქმის არ ხდებოდა.

²⁹² Das neue Russland, 1929, № 7—8, s. 41.

²⁹³ Н. К и р и ч е н к о, Год у немецких колонистов, Кубанский сборник, 1900, т. 6, стр. 15.

²⁹⁴ И. И. П а н т ю х о в, Антропологические наблюдения на Кавказе, «Записки Кавказского отдела русского географического общества», 1893, кн. 15, стр. 121; е г о ж е, О роде некоторых племен закавказского края. «Медицинский сборник», № 49, 1889, стр. 185.

²⁹⁵ И. И. П а н т ю х о в, К статистике кавказской патологии, «Медицинский сборник», № 61, 1898, стр. 64.

²⁹⁶ И. А. Д о л ь б е р г, Антропологические данные о немцах-колонистах, «Русский антропологический журнал», т. 18, вып. 3—4, 1929, стр. 24—28.

ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტები ლაპარაკობდნენ შვაბურ დიალექტზე, რომელიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება ლიტერატურული გერმანული ენისაგან. ამ დიალექტს თითქმის არ გააჩნდა ნაწი გრძნობების გამომხატველი სიტყვები, სამაგიეროდ მასში მრავლად არის ტერმინები, რომლებიც ლიტერატურულ ენაში გამაზვიადებელ, ან კნინობით შინაარსს ატარებენ.

გ. კოლონისტების ჩაცმულობა. 80-იან წლებამდე კოლონისტები ატარებდნენ ტიპურ შვაბურ კოსტუმს — ლურჯ ქურთუკს, რომელზეც ორ ნიწკრივად იყო დაკერებული თეთრი ძვლის დილები, მის შიგნით იცვამდნენ ფართო და გრძელ ყილეტს და ატარებდნენ ფართო და მოკლე შარვლებს. ქუდები გამოირჩეოდა დიდი კოკარდით. მამაკაცები ძირითადად ხმარობდნენ ჩექმებს, ხოლო ქალები შალის წინდებს და უხეში ტყავის ფეხსაცმელებს. ქალებს ეცვათ მუქი ფერის გამოყვანილი გრძელი კაბები და ატარებდნენ იმავე ფერის წინსაფრებს. თავს იკრავდნენ შავი ან ფერადი აბრეშუმის თავსაფრით²⁹⁷.

80-იანი წლებიდან ნაციონალური „შვაბური“ ტანსაცმელი თანდათან გაქრა და კოლონისტები იცვამდნენ იმდროინდელ ქალაქებში გავრცელებულ ევროპულ სამუშაო და სადღესასწაულო კოსტუმს. მუშაობის დროს კოლონისტები ხმარობდნენ შინნაკეთებ ჩალის ქუდებს და თხელლანჩიან მსუბუქ ფეხსაცმელს. ამ დროიდანვე კოლონისტებში ვრცელდება ტილოს ტანსაცმელიც. მამაკაცები ატარებდნენ სხვადასხვა ფერის ტილოს ხალათებს, ხოლო ქალები თეთრი, ან ნაცრისფერ ტილოს კაბებსა და კოსტუმებს²⁹⁸.

დ. კოლონისტების საკვები — ჩამოსახლების პირველ ხანებში გერმანელი კოლონისტები შედარებით ცუდად იკვებებოდნენ²⁹⁹. განსაკუთრებით ბევრს ჭამდნენ ხილს, ზოგჯერ მკვახესაც, რაც ხშირად იწვევდა მათს ავადმყოფობას. ამ მხრივ საინტერესო მასალას გვაწვდის ს. ი. ვიტე თავის მოგონებაში. სერგეი ვიტე და მისი ძმა ბორისი მამას და ბაბუას სამსახურებრივ საქმეებთან დაკავშირებით ხშირად დაჰყავდა ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიებში. აქ მათ ზოგჯერ უხდებოდათ კოლონისტების ოჯახებში სადილობა. კოლონისტებს ისეთი უცნაური საქმელები ჰქონდათ,

²⁹⁷ I a k o v H u m m e l. Das Heimatkunliche Museum zu Helenendorf, Moskau, Zentral — Völkerverlag, 1929.

²⁹⁸ В. Ф. М и л л е р, Систематическое описание коллекции Дашковского этнографического музея, вып. II, М., 1899, стр. 13.

²⁹⁹ Закавказский Вестник, 1848, № 30—32.

რომ ბავშვები არც თუ იშვიათად ხშირად მშვირები რჩებოდნენ. ამ საკმელებს შორის ს. ვიტე ასახელებს შავი ქლიავის სუპს, ნანადირევის ხორცს მურაბით და სხვა³⁰⁰.

70-იანი წლებიდან კოლონიისტების ეკონომიური კეთილდღეობის ზრდასთან ერთად, მათი სუფრაც ნაირფერი და უხვი ხდება. ამ დროიდან კოლონიისტების მთავარი საკვები ხორცი იყო, რომელსაც დღეში სულ მცირე ორჯერ იღებდნენ. გარდა ხორცისა, ძირითადი საკვები პროდუქტები იყო: ფქვილეული, რძე, კარაქი, ყველი, კვერცხი, კარტოფილი, ბოსტნეული, ყავა, ჩაი და ა. შ. სადილი 2—3 თავი ხორციანი კერძისაგან შედგებოდა. ხორცს თითქმის არ წვავდნენ, სამაგიეროდ ხშირად ამზადებდნენ მწვადს, ადგილობრივ მოსახლეობაში გავრცელებულის მსგავსს. განსაკუთრებით პოპულარული იყო ვაზის ლერწზე აგებული მწვადი. კოლონიისტების საკვარელი იყო ღორის ქონით შემზადებული ფქვილის კვერები. დილით სვამდნენ მდარე ხარისხის ე. წ. „კოლონიისტების“ ყავას, უფრო იშვიათად ჩაის. ხორციან ვახშამს ყოველთვის აყოლებდნენ ჩაის. კოლონიისტებში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ადგილობრივ მკვიდრთაგან შექმნილი ცხვრის (გუდის) ყველი. სადესერტოდ კოლონიისტები მრავლად ამზადებდნენ სხვადასხვა სახის მურაბებს.

საუზმის გარდა, ყოველ ჭამის დროს სუფრაზე მოჰქონდათ ღვინო, რომელიც გასაყიდ ღვინოზეც კი ბევრად მდარე იყო, რადგან წარმოადგენდა წყალდასხმული ჭაქის ნაწურ მკავე წვეწმს. ადგილობრივი მოსახლეობის მსგავსად, კოლონიისტები ღვინოს სვამდნენ არა მარტო სახლში სადილობის დროს, არამედ ყანა-ვენახში მუშაობის და მგზავრობის დროსაც, ამიტომ სამგზავრო ჩანთით ყოველთვის ატარებდნენ ღვინით სავსე თიხის დოქს. გარდა ღვინისა, კოლონიისტები სასმელად ხმარობდნენ არაყსა და ლუდს³⁰¹.

ე. გერმანელი კოლონიისტების ოჯახი. ურთიერთობა გერმანელ კოლონიისტებს შორის. გერმანელ კოლონიისტებში ოჯახის მეთაურად ითვლებოდა მამა, რომელსაც უსიტყვოდ ემორჩილებოდა ოჯახის ყოველი წევრი. ყოველგვარ ოჯახურ სამუშაოს: ბავშვების მოვლას, სადილის გაკეთებას, სახლის დალაგებას, რეცხვას, კერვას, პირუტყვისა და ფრინველის მოვლას და სხვა ასრულებდა ოჯახის დიასახლისი. ამასთან ერთად

³⁰⁰ С. Ю. Витте, Воспоминания, т. I, М., 1960, стр. 45.

³⁰¹ J. Hummel, Heimatbüchlein der deutschen in Transkaukasien, Pöckrowsk, 1926, s. 15.

იგი ფიზიკურადაც მუშაობდა ქმრის გვერდით. ბავშვები იზრდებოდნენ მკაცრ, რელიგიურ გარემოში. მათ სწავლასთან ერთად პატარაობიდანვე აჩვევდნენ შრომას. ქორწინებამდე შვილები მშობლების სახლში რჩებოდნენ. დაქორწინების შემდეგ ვაჟი ეყოფოდა ოჯახს. მშობლები ეხმარებოდნენ მას საკუთარი სახლის აშენებასა და მეურნეობის შექმნაში. მანამდე კი ცოლიან ვაჟს გამოუყოფდნენ ცალკე ოთახს. შესაძლებლობის შემთხვევაში მშობლები ეხმარებოდნენ გათხოვილ ქალიშვილსაც.

კოლონიისტები ნათესაობას სუსტად იცავდნენ. მაგალითად, ნებადართული იყო ქორწინება ბიძაშვილებს შორის, ორ ძმას შეეძლო ორი დის შერთვა. ცოლის გარდაცვალების შემთხვევაში მამაკაცი იშვირად ცოლისდას ირთავდა. ამ მოვლენას იმით ამართლებდნენ, რომ ასეთ შემთხვევაში დედინაცვალი მეტ ყურადღებას მიაქცევდა გერებს (დისწულებს).

თანასოფლელის რაიმე უბედურების: სიკვდილის, დასახიჩრების, ხანძრის, მოსავლის რაიმე მიზეზით განადგურების და სხვა შემთხვევაში კოლონიისტები მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდნენ დაზარალებულს. დახმარება ძირითადად წარმოებდა კოლონიის საერთო ქონების („პურის მალაზიები“, საზოგადოებრივი კაპიტალი) ხარჯზე.

კოლონიისტთა საქორწინო წესჩვეულებანი. გერმანულ კოლონიებში ქორწილები, როგორც წესი, იმართებოდა გვიან შემოდგომაზე ან ზამთარში, როცა ყოველგვარი სასოფლო-სამეურნეო სამუშაო მოთავდებოდა. ქორწილს წინ უსწრებდა ნიშნობა, რომელიც სრულდებოდა ეკლესიაში, პასტორის თანდასწრებით. ქორწინებაში გადამწყვეტ როლს მშობლები თამაშობდნენ, ამიტომამ აქტის დროს უფრო მატერიალურ მხარეს უწევდნენ ანგარიშს, ვიდრე გრძნობებს. მაგალითად, ეკატერინენფელდელი კოლონიისტები ერიდებოდნენ ქალი გაეთხოვებინათ ელიზავეტალში, რომელიც შედარებით უფრო ღარიბ კოლონიად ითვლებოდა³⁰².

ნიშნობასა და ქორწინებას წინ უსწრებდა მაშვლობა. როდესაც ქალ-ვაჟის ოჯახები შეთანხმდებოდნენ ქორწინებაზე, ვაჟის ოჯახი მაშვლებს გზავნიდა ქალის სახლში. მაშვლების მიწვევით ქალის მამა მიდიოდა სიძის ოჯახის სანახავად და თუ მას ოჯახი მოეწონებოდა, იქვე შეთანხმდებოდნენ ნიშნობის და ქორწილის თარიღის შესახებ. ქორწილი ინიშნებოდა არა ნაკლებ სამი კვირით ადრე. დასა-

³⁰² ე. მ. კაკულიას ნაამბობიდან.

ქორწინებელი ქალი უნდა ყოფილიყო არა ნაკლები 17, ხოლო ვაჟი — 20 წლის³⁰³.

ქორწინება იწყებოდა ეკლესიაში ჯვრისწერით. დედოფალს ახლდა ორი დობილი, ხოლო ნეტეს ორი ძმობილი. დედოფალს თავზე ედგა ხელოვნური ყვავილების გვირგვინი. ხოლო ნეტეს მკერდზე ჰქონდა თეთრი ბაბთა. თუ დედოფალი ნაქვრივალი ან შენაცდენი იყო, მას ამ სამკაულის ტარების უფლება არ ჰქონდა; თუ ამ მხრივ ორივე მხარე „სცოდადა“ (ამის შესახებ პასტორი იგებდა ნიშნობის დროს აღსარების თქმით), ქორწინება იმართებოდა ოთხშაბათობით, საეკლესიო ზარების რეკვის გარეშე. საერთოდ კი ქორწინების დღედ მიღებული იყო სამშაბათი ან ხუთშაბათი და საქორწინო პროცესიას თან ახლდა საეკლესიო ზარების რეკვა.

სხვა ქრისტიანული მიმდინარეობებისაგან განსხვავებით ლუთერანულ ეკლესიაში ჯვრისწერის დროს ნეტე-დედოფალი ბეჭდებს არ ცვლიდნენ. თუ დასაქორწინებელი რამდენიმე წყვილი იყო, პასტორი ყველას ერთად წერდა ჯვარს.

ეკლესიაში საქორწინო რიტუალის შემდეგ სტუმრები მიდიოდნენ დედოფლის მშობლების სახლში, სადაც იმართებოდა ქორწილი, სმა-ქამა და სიმღერა, ცეკვები და ყოველგვარი გართობათამაშობანი აკრძალული იყო³⁰⁴. სიმღერები ძირითადად რელიგიური ხასიათის იყო. ქორწილს აუცილებლად ეწერებოდა პასტორი. ქორწილის დედოფლის სახლში გადახდა და ცეკვა-გართობის აკრძალვა სრულად განასხვავებდა ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიისტების საქორწინო რიტუალს როგორც თვით გერმანიაში, ისე რუსეთის სხვა გერმანულ კოლონიებში არსებული საქორწინო წესებისაგან. იქ ქორწილს იხდიდნენ ვაჟის ოჯახში და ცეკვა-თამაშიც ნებადართული იყო³⁰⁵. ეს განსხვავებანი ამიერკავკასიის კოლონიისტებში სექტანტური მოძღვრების გადმონაშთები უნდა ყოფილიყო.

ქვრივ მამაკაცებს ექვსი თვის, ხოლო ქვრივ ქალებს ცხრა თვის განმავლობაში ხელმეორედ დაქორწინების უფლება არ ჰქონდათ³⁰⁶.

ზ. მიცვალებულის კულტი. მიცვალებულთა დასამარხავად გერმანულ კოლონიისტებს ჰქონდათ სასაფლაო, რომელიც ეკლესიისაგან განცალკევებით, კოლონიის გარეთ მდებარეობდა. სასაფლაოს შემოვლებული ჰქონდა ქვის გალავანი ან მაგარი ხის მე-

³⁰³ E. Г. Кагаров, Материалы по этнографии немцев Повольжья, доклады АН СССР, 1929, вып. 14, стр. 262—264.

³⁰⁴ Ф. Циммер, დასახ. ნაშრ., გვ. 17.

³⁰⁵ E. Г. Кагаров, დასახ. ნაშრ., გვ. 267.

³⁰⁶ Fr. Schrenk, დასახ. ნაშრ., გვ. 66.

სერი. სასაფლაომდე კუბო აუცილებლად თავდახურული უნდა წაედოთ. კოლონისტები მიცვალებულს სასაფლაომდე სპეციალური ეტლით (ბალდახინიანი კატაფალკით) მიასვენებდნენ. ეს ეტლი მთელი კოლონიის საერთო კუთვნილება იყო და მასში ქირას არ იხდიდნენ. ცხენებს კატაფალკაში რიგ-რიგობით აბამდნენ. დამარხვის პროცესს ერთი კაცი ხელმძღვანელობდა.

მიცვალებულს გალობით მიყვებოდნენ სკოლის მასწავლებლები და მოსწავლეები. მიცვალებულს სასაფლაომდე აცილებდა თითქმის მთელი კოლონია, უმეტესად ქალები და აგრეთვე მამაკაცებიც, თუ ისინი შინ იმყოფებოდნენ. სასაფლაოზე პასტორი ამბობდა სიტყვას, რომლითაც ჰირისუფლებს ანუგეშებდა, შემდეგ იგი მიწას დააყრავდა კუბოს და მიცვალებულს სამარეს აბარებდნენ. დაკრძალვის შემდეგ ხალხი თავ-თავის სახლში მიდიოდა. მიცვალებულს არ უმართავდნენ ქელებს, პანაშვიდს, ორმოც დღეს და წლისთავს.

თვითმკვლელებს კოლონისტები განსაკუთრებულ ადგილზე, სასაფლაოს გარეთ კრძალავდნენ. მკვდრად შობილი ბავშვები შებინდებისას უნდა დაემარხათ.

ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტები პირველი
მსოფლიო ომის და ინტერვენციის წლებში

პირველი მსოფლიო ომი, როგორც ცნობილია, წარმოიშვა იმპერიალისტურ ქვეყნებს შორის წინააღმდეგობის შედეგად. ეხებოდა რა მის აღმოცენებას, ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ „შეიარაღების ზრდას, ბაზრებისათვის ბრძოლის უკიდურესად გამწვავებას მოწინავე ქვეყნებს კაპიტალიზმის განვითარების უახლესი იმპერიალისტური, სტადიის ეპოქაში, ყველაზე ჩამორჩენილი, აღმოსავლეთ ევროპის მონარქიების დინასტიურ ინტერესებს აუცილებლად უნდა გამოეწვიათ და კიდევაც გამოიწვიეს ეს ომი“¹.

1914 წელს გაჩაღებული ომი იყო სხვა საშუალებით გაგრძელება და განვითარება იმ იმპერიალისტური დაპყრობითი პოლიტიკისა, რომელსაც მანამდე, მრავალი წლის განმავლობაში აწარმოებდნენ მეომარი სახელმწიფოები. ათეულობით წლის განმავლობაში ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, იტალიის და მეფის რუსეთის მთავრობები ეწეოდნენ კოლონიების ძარცვას, სხვა ერების ჩაგვრას, საკუთარ მუშათა მოძრაობის ჩახშობას და მიისწრაფოდნენ მსოფლიოს ახალი გადანაწილებისაკენ.

ომის აღმოცენებაში დამნაშავენი იყვნენ ყველა ქვეყნის იმპერიალისტები, მაგრამ მთავარი როლი ამ სისხლისღვრის გაჩაღებაში, რასაც მოჰყვა მილიონობით ადამიანის დაღუპვა და არნახული ნგრევა, ითამაშა კაიზერულმა გერმანიამ.

სიტუაციაში, როდესაც მსოფლიო განაწილებული იყო და იდგა საკითხი მისი გადანაწილების შესახებ, გამწვავებული იმპერიალისტური კონფლიქტის კომპრომისული გადაწყვეტა შეუძლებელი იყო, „ან ერთმა უნდა აიღოს ხელი თავისი კოლონიების ფლობაზე ან მეორემ. ასეთი საკითხები კაპიტალისტების ამ სამყაროში ნება-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 15.

ყოფლობით არ წყდება, ამის გადაწყვეტა შეიძლება მხოლოდ
ომით“².

გერმანელი იმპერიალისტების პოლიტიკური და ეკონომიური
ექსპანსიის გეგმებში ამიერკავკასიას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამიერკავკასიას გერმანელი მილი-
ტარისტები პირველხარისხოვანი პლაცდარმის როლს აკუთვნებდნენ
აღმოსავლეთისაკენ შეტევაში. ამავე დროს გერმანული კაპიტალი
სულ უფროდაუფრო მეტ დაინტერესებას იჩენდა ამიერკავკასიით.
თუმცა გერმანიის კაპიტალის ამიერკავკასიაში დამკვიდრების ცდებს
ადრეც ჰქონდა ადგილი, მაგრამ ეს პროცესი განსაკუთრებით ძლი-
ერდებოდა XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან. ამავე დროს ადგილი
აქვს შრომის ერთგვარ განაწილებას: თუ ამიერკავკასიაში მცხოვრე-
ბი გერმანელი კოლონისტები ცდილობდნენ გაბატონებულნი მდგო-
მარეობა დაეკავებინათ ქვეყნის ზოფლის მეურნეობაში, საზღვარგა-
რეთიდან შემოსული გერმანული კაპიტალი ფეხს იკიდებდა მრეწ-
ველობაში, უმთავრესად სამთამადნო მრეწველობაში.

გერმანელ კაპიტალისტთა ყურადღებას უმთავრესად ბაქოს ნავ-
თობი და ქიათურის მანგანუმი იპყრობდა.

ემზადებოდნენ რა მწოფლიოს ომისათვის, გერმანელი იმპერია-
ლისტები ოცნებობდნენ ხელში ჩაეგდოთ ბაქოს ნავთობიანი რაიონი.
ბაქოს ნავთობის მრეწველობაში შექრას გერმანული კაპიტალი
XIX საუკუნის დასასრულიდან ცდილობდა³. იგი აქ ფეხს იკიდებდა
ისეთი მსხვილი ნავთობარეწი ფირმების მეშვეობით, როგორც
იყო — „ძმ. ნობელების ამხანაგობა“ და „ლიანოზოვის ნავთსარეწი
ამხანაგობა“. 1883 წელს გერმანიაში ბაქოდან ნავთობპროდუქტე-
ბის შემოზიდვის გასაადვილებლად ბერლინში დააარსეს სააქციო-
ნერო საზოგადოება „დოიჩ-რუსიშე ნაფტა-იმპორტ-გეზელშაფტ“.
1900-იანი წლებიდან გერმანული კაპიტალი აძლიერებს დაწოლას
ბაქოს ნავთობის მრეწველობაში. ისარგებლეს რა ფირმა „ნობელის“
ფინანსური სიძნელეებით, გერმანული ბანკები „დისკონტო გეზელ-
შაფტ“ და „ბერლინერ ჰანდელს გეზელშაფტს“ თანდათან გაბატონ-
დნენ მასში. „დისკონტო გეზელშაფტმა“ თანდათანობით შეიძინა
„ძმ. ნობელების ამხანაგობის“ აქციათა დიდი ნაწილი. 1912 წლი-
სათვის მის ხელში იმყოფებოდა „ნობელის“ ფირმის აქციათა 40
პროცენტამდე. „ძმ. ნობელების ამხანაგობა“ იმდენად მკვიდროდ იყო

² ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხ., ტ. 24, გვ. 492.

³ А. А. Ф у р с е и к о. Нефтяные тресты и мировая политика, М.-Л., 1965, стр. 139—194, 408—432.

დაკავშირებული გერმანულ კაპიტალთან, რომ მისი ანგარიშები იბეჭდებოდა არა მარტო რუსულ, არამედ გერმანულ ენაზედაც⁴.

გერმანელი კაპიტალისტები ცდილობდნენ „ძმ. ნობელების ამხანაგობის“ საშუალებით გაბატონებულიყვნენ კავკასიის ნავთობის სხვა ფორმებშიც. კავკასიის ნავთობის მრეწველობაში გასაბატონებლად და ნავთობის გერმანიაში გაზიდვის გასაადვილებლად გერმანელები ერთ დროს სანაოსნო არხსაც აპროექტებდნენ მდინარე დნებურსა და დასავლეთ დვინას შორის. ამ არხით შეერთდებოდნენ შავი და ბალტიის ზღვები; იგი თითქმის ორჯერ შეამოკლებდა 7450 კილომეტრს 3890 კილომეტრამდე—კავკასიიდან გერმანიაში ნავთობის გადასაზიდ სანაოსნო გზას.

მაგრამ ბაქოს ნავთობის მრეწველობაში მეტად ძლიერი პოზიციები ეკავა ინგლის-საფრანგეთის კაპიტალს, რომელმაც საბოლოოდ შეძლო გერმანელი კონკურენტის დამარცხება. პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის გერმანიის კაპიტალის პოზიციები ბაქოს ნავთობის მრეწველობაში მნიშვნელოვნად შესუსტდა და მისი წილი ამ მრეწველობის სააქციო კაპიტალის მხოლოდ 3% შეადგენდა⁵.

ცნობილია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჭიათურის მანგანუმს საერთაშორისო მასშტაბით. პირველ მსოფლიო ომამდე ჭიათურა იძლეოდა მანგანუმის მსოფლიო ექსპორტის 30—50%. გერმანიის მზარდი მეტალურგია და ქიმიური მრეწველობა დიდად იყო დამოკიდებული ჭიათურის მანგანუმზე⁶. 1913 წლისათვის ჭიათურის მანგანუმის მთელი ექსპორტის 38% გერმანიაზე მოდიოდა. მანგანუმის მადანზე გერმანიის მრეწველობის მოთხოვნილების 60% ჭიათურა აკმაყოფილებდა⁷. ქართველ მრეწველთა ენერგიული ღონისძიებების მიუხედავად, უცხოური კაპიტალი სხვადასხვა გზით სულ უფროდაუფრო მნიშვნელოვან პოზიციებს იკავებს ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობაში⁸. ამ მხრივ განსაკუთრებით აქტიურობდა გერმანული კაპიტალისტური საზოგადოება — „გელზენჯიჩხენი“

⁴ Л. Я. Эвентов, Иностраный капитал нефтяной промышленности России 1874—1917, М. -Л., 1925, стр. 15—17.

⁵ იქვე, გვ. 126.

⁶ გ. მარკიანი, სამთამდნო მრეწველობა და სამრეწველო პროლეტარიატი რევოლუციამდელ საქართველოში, მარგანეის მრეწველობა, თბილისი, 1968, გვ. 193—194, 260—310.

⁷ ЦГИАЛ, ф. 1276, оп. 19, д. 1221, л. 4, 23.

⁸ Там же, ф. 37, оп. 68, д. 354, лл. 8—9.

რომელიც, როგორც ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, გერმანიის სამთამადნო მრეწველობის ყველაზე დიდი საწარმო იყო⁹. გელზენკირხენის საზოგადოება გაძლიერებით ყიდულობდა მანგანუმის მადანს ადგილობრივი მრეწველებისაგან და გაჰქონდა გერმანიაში. გარდა ამისა, ეს ფირმა შესყიდვის¹⁰ და გრძელვადიანი იჯარების გზით ისაკუთრებდა ქიათურის მანგანუმის საბადოთა მნიშვნელოვან ნაწილს. 1914 წლისათვის ამ საფირმო საზოგადოების განკარგულებაში იყო ქიათურის მანგანუმის საბადოთა 25%, ხოლო მისი ქონება საქართველოში შეფასდა 2 678 858 მანეთად. ერთ დროს ეს გერმანული ფირმა ცდილობდა საკუთარი ნავსადგური აეშენებინა ქობულეთთან¹⁰.

ასევე ენერგიულად მოქმედებდა ქიათურაში კიდევ ორი გერმანული კაპიტალისტური საზოგადოება — „კავკასიის აბადოთა ამხანაგობა“ და „გილერტი“¹¹. 1914 წელს ამ სამი ფირმის განკარგულებაში იყო 626 დესეტ. საბადო¹² (ადგილობრივი ქართველი მრეწველები კი ეწეოდნენ 1124 დესეტ. საბადოების ექსპლოატაციას). გერმანული ფირმების მალარობები განლაგებული იყო მღვიმევში, პერევისში, რგანსა და ითხვისში. ჰქონდათ მარგანეცის გამაუხვებელი ორი ფაბრიკა, რომლებიც წლიურად უშვებდნენ 13 მლნ ფუთ გარეცხილ მადანს¹³. მოგვიანებით, მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ, როდესაც დადგა საკითხი მანგანუმის მრეწველობაში გერმანული საწარმოების ლიკვიდაციის შესახებ, განიორკვა მანგანუმის ექსპორტსა და გაყიდვაში კიდევ ერთი გერმანული სამთამადნო საზოგადოების — „დოიჩე კაიზერის“ მონაწილეობა¹⁴.

აღსანიშნავია, რომ ომის დროს გერმანელი იმპერიალისტები ცდილობდნენ ხელიდან არ გაეშვათ ქიათურის მანგანუმი, შეენარჩუნებინათ მანგანუმის საწარმოები შვედური ფირმის „ვინტერვიკენსის“ საშუალებით. ამ შვედურმა ფირმამ მოულოდნელად განაცხადა, რომ მან შეიძინა გერმანული ფირმების საწარმოები ქიათურაში და რუსეთის მთავრობას სთხოვდა ნებართვას, დაეწყო მარგანეცის საბადოთა ექსპლოატაცია. რუსეთის მინისტრთა საბჭომ უარყო

⁹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 22, გვ. 252.

¹⁰ ЦГИАЛ, ფ. 1276, ოპ. 10, დ. 297, პ. 2.

¹¹ ЦГИАЛ, ფ. 37, ოპ. 77, დ. 398, პ. 4.

¹² Там же, ფ. 37, ოპ. 68, დ. 354, პ. 5.

¹³ ალ. ბენდოანიშვილი, ქართული ეროვნული ბურჟუაზია და უცხოური კაპიტალი 1879—1921 წწ. ქიათურის სამრეწველო რაიონში, „მაცნე“, 1963, № 2, გვ. 107.

¹⁴ К. Н. Корнштейн, დასახ. ნაშრ., გვ. 17.

ეს თხოვნა, რადგან „ექვობდა ამ გარიგების სინამდვილეში“. შემდგომში დადასტურდა, რომ ეს იყო ფიქტიური გარიგება¹⁵.

გერმანული კაპიტალი ცდილობდა შექრილიყო ამიერკავკასიის მეურნეობის სხვა დარგებშიც. ძმ. სიმენსების ფირმას ეკუთვნოდა ამიერკავკასიის სპილენძის მრეწველობის მნიშვნელოვანი ნაწილი. იგი ფლობდა მრავალ საბადოს და მოზრდილ ქარხანას ქედაბეგში. გერმანულ კაპიტალს წამყვანი პოზიციები ეკავა აგრეთვე ამიერკავკასიის ქიმიურ მრეწველობაში, ელექტროენერჯის წარმოებაში, ტრანსპორტში და სხვ¹⁶.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ კავკასიის ადმინისტრაციამ რამდენიმე ღონისძიება გაატარა გერმანული კოლონიების მიმართ. შექმნილ სიტუაციაში გერმანელი კოლონისტები განსაკუთრებით ყურადღებას საჭიროებდნენ, რადგან მათი საკმაოდ მკიდრო კავშირურთიერთობა გერმანიასთან ქმნიდა რუსეთის ინტერესთა საწინააღმდეგო მოქმედების საშიშროებას. მაგრამ ცარიზმის ამ ღონისძიებებს უფრო საზოგადოებრივი აზრის დამშვიდების ფორმალური ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე სახელმწიფო უშიშროების უზრუნველსაყოფად მიღებული ზომებისა, რაც რუსეთის მმართველ წრეებში ძლიერი გერმანოფილური გავლენით იყო გამოწვეული.

პირველი ასეთი ღონისძიება იყო ამიერკავკასიის კოლონიების გერმანული სახელწოდებების შეცვლა. ეს ღონისძიება გატარდა 1914 წლის ოქტომბერში, შინაგან საქმეთა სამინისტროს ცირკულარული ბრძანების შედეგად¹⁷. ამის შემდეგ გერმანულმა კოლონიებმა შემდეგი სახელწოდებები მიიღეს¹⁸:

1. თბილისის გუბერნიაში:

კოლონია ალექსანდერსდორფი — ალექსანდროვსკოე

კოლონია პეტერსდორფი — პეტროვსკოე

კოლონია მარიენფელდი — მარინო

კოლონია ფრაიდენტალი — ვესიოლოე

კოლონია ელიზავეტალი — ასურეთი

კოლონია ეკატერინენფელდი — ეკატერინოვკა

¹⁵ ЦГИАЛ, ф. 37, оп. 77, д. 398, л. 6—7.

¹⁶ იხ. Б. Б р а н д т, Иностранные капиталы, их влияние на экономическое развитие страны, ч. I—IV, СПб., 1898—1901; П. В. О л ь, Иностранные капиталы в России, Пг-д, 1922.

¹⁷ სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 7, საქმე 2753, ფურც. 1.

¹⁸ ი ქ ე ე, ფურც. 87; გაზ. «Кавказ», 20. 1. 1916.

კოლონია ალექსანდერსპილფი — ალექსანდროვკა
დასახლება იაკოვლი — იაკოვლევო
დასახლება ტრაუბენბერგი — ახალი ალაგარი¹⁹.

2. ელისავეტპოლის გუბერნიაში:

კოლონია ელენენდორფი — ელენინო
კოლონია ანენფელდი — ანინო
სოფელი აიგენფელდი — პეტროვკა
სოფელი გრიუნფელდი — ზელიონაია პოლიანა
სოფელი ტრაუბენფელდი — ვინოგრადნოე პოლე.

3. სოხუმის ოლქში:

სოფ. გნადენბერგი — დუბოვსკოე
სოფ. ნაიდორფი — სუვოროვსკოე²⁰.

1915 წლის ნოემბრიდან მეფისნაცვლის ბრძანებით გერმანულ კოლონიებში... კოლონისტებზე თვალყურის სადევნებლად და მათ მიერ ომთან დაკავშირებით შესაძლო მავნე საქმიანობის აღსაკვეთად“ დანიშნეს სახელმწიფო მამასახლისები და მწერლები. მათ განკარგულებაში იმყოფებოდნენ „სტრაჟნიკები“, რომელთა რიცხვს განსაზღვრავდა გუბერნატორი²¹.

აღნიშნულ თანამდებობაზე დანიშნეს როგორც რუსი (ტარასოვი, გრიგორიევი, სმირნოვი და სხვ.), ისე ადგილობრივ მცხოვრებთა წარმომადგენლები (ლუარსამიძე, გარაყანიძე, ურდულაძე, პალიევი, აგაიანცი, ჩუგუზოვი და სხვა). ამ მოხელეებს კოლონისტების ხარჯზე დაენიშნათ ხელფასი თვეში 30—40 მანეთის რაოდენობით²². მათ თვალყური უნდა ედევნებინათ კოლონიების ადმინისტრაციების და თვით კოლონისტების საქმიანობისათვის და ანტისახელმწიფოებრივი მოქმედების გამოვლინების შემთხვევაში მიეღოთ ზომები, ან ეცნობებინათ ზემდგომი ორგანოებისათვის. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ამ თანამდებობებზე გასაგზავნი პირები საგულდა-

¹⁹ „ასურეთი“ და „ალაგარი“ ამ ადგილების ძველი ქართული სახელწოდებები იყო.

²⁰ აღნიშნულ გერმანულ დასახლებასთან ერთად გერმანული სახელწოდება შეეცვალა თბილისის მაზრის ქართულ სოფელ პეტერბურგს, რომელსაც ადგილის ძველი სახელწოდების მიხედვით ეწოდა „აგურის საყდარი“.

²¹ სსსრ ცსსა, ფ. 17, ანაწ. 1, საქმე 8372, ფურც. 1.

²² ი ქ ვ ე, ფურც. 6, 13; ფ. 13, ანაწ. 22, საქმე 322, ფურც. 1.

გულოდ შეარჩიეს, მათ შორისაც აღმოჩნდნენ გერმანოფილები. 1916 წლის იანვარში გერმანიის სასარგებლოდ ფართო აგიტაციის წარმოებისათვის სამსახურიდან გაათავისუფლეს და პასუხისგებაში მისცეს ასურეთში მომუშავე „სახელმწიფო მწერალი“ რუდოლფ დირკო²³.

ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტებს კარგად ესმოდათ ის ორჰოფული მდგომარეობა, რაც მათ შეექმნათ რუსეთ-გერმანიის ომის გამო. მათთვის სრულიადაც არ იყო საიდუმლო, რომ იმყოფებოდნენ გაძლიერებული მეთვალყურეობის ქვეშ; თუმცა როგორც პოლიციის და ჟანდარმერიის მოხელეთა საიდუმლო მოხსენებებშია აღნიშნული, ეს მეთვალყურეობა ძნელდებოდა კოლონიების კარჩაკეტილობის და მათი ერთიანი ეთნიკური შემადგენლობის გამო²⁴.

ომთან დაკავშირებულ შექმნილ ანტიგერმანულ ატმოსფეროში პირველ ხანებში კოლონისტები ცდილობდნენ სახელმწიფოს ექვი არ შეეტანა მათს ლოიალურ განწყობილებაში, ამიტომ მათ ომის დაწყებისთანავე სამხედრო უწყებას გადასცეს მოთხოვნილი ცხენების და ფურგონების რაოდენობა, სამხედროვალდებულებული კოლონისტები დროულად გამოცხადდნენ გასაწვევ პუნქტებში²⁵, ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიებში დაიწყეს ფულის შეგროვება წითელი ჯვრისათვის — ლაზარეთის გასახსნელად, კოლონიების ადმინისტრაცია ყოველმხრივ ცდილობდა ხაზი გაესვა სახელმწიფოსადმი თავის ეროვნულებისათვის და ა. შ. 1914 წელს 23 სექტემბერს ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების ობერპასტორმა გაინცელმანმა ეკატერინენფელდიდან უქვეშევრდომილესი დეპეშა გაუგზავნა კავკასიის მეფისნაცვალს²⁶.

²³ ი ქ ვ ე, ფურც. 62, 65—66.

²⁴ ი ქ ვ ე, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 3316, ფურც. 5; ფ. 95, ანაწ. 1, საქმე 511, ფურც. 503.

²⁵ როგორც ცნობილია, საყოველთაო სამხედრო სავალდებულოთა სამსახური რუსეთის იმპერიაში შემოიღეს 1874 წ. 10 წლის შემდეგ, 1884 წლიდან იგი გავრცელდა ამიერკავკასიის მუხობრებლებზე და მათ შორის გერმანელ კოლონისტებზეც. მაგრამ კოლონისტები არც ამ ბეგარით დაუტვირთავთ ძლიერ. 1888 წ. თბილისის ვლადიმერის 768 ახალწიულთა შორის მხოლოდ 4 კოლონისტი იყო (სსსრ ცსსა, ფ. 17, ანაწ. 1, საქ. 2748, ფურც. 18). 1900 წ. ელისავეტპოლის გუბერნიის 1100 ახალწიულს შორის 8 იყო კოლონისტი (სსსრ ცსსა, ფ. 12, ანაწ. 8, საქ. 3008, ფურც. 6—16). მოგვაინებიათ გერმანული კოლონისტები სისტემატურად არიდებდნენ თავს სამხედრო ბეგარას.

²⁶ სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 3160, ფურც. 51.

ჯერ კიდევ პირველ მსოფლიო ომამდე რუსეთ-გერმანიის ეკონომიური წინააღმდეგობების გამწვავების გამო რუსეთის ლიტერატურასა და პრესაში დაიწყო კამპანია ე. წ. „გერმანული ძალმომრეობისაგან“ განთავისუფლებისათვის. იგი გამოხატავდა რუსეთის ბურჟუაზიის და მემამულეთა ზოგიერთი წრის ინტერესებს. ბურჟუაზიის ეს ნაწილი ცდილობდა განთავისუფლებულიყო უცხოური კონკურენციისაგან, ხოლო მემამულეები მნიშვნელოვან მიწის ფართობს იძენდნენ რუსეთის სამხრეთ გუბერნიებში, სადაც მათ ძლიერ მეტოქეობას უწევდნენ გამდიდრებული გერმანელი კოლონისტები.

პირველ მსოფლიო ომამდე ლიტერატურასა და პრესაში დაწყებული კამპანიამ „გერმანული ძალმომრეობის“ წინააღმდეგ ომის დაწყების შემდეგ ოფიციალური ხასიათი მიიღო და გამოიხატა მთავრობის მიერ გატარებულ ღონისძიებებში. ეს ღონისძიებები გატარებული იქნა როგორც მიწათმფლობელობაში, ისე მრეწველობასა და ვაჭრობაში და თვითეული მათგანი გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდებოდა.

გერმანული მიწათმფლობელობის შეზღუდვა მეფის მთავრობამ ჯერ კიდევ მსოფლიო ომის დაწყებამდე სცადა. ამ მიზნით 1910 წლის 14 ივლისს მთავრობამ მესამე სახელმწიფო სათათბიროს განსახილველად წარუდგინა კანონპროექტი დასავლეთის გუბერნიებში (კიევის, ვოლინის და პოდოლსკის) უცხოელთა მიწათმფლობელობის შეზღუდვის შესახებ²⁷. მაგრამ კანონპროექტის წინააღმდეგ გამოვიდა ოქტიაბრისტების პარტია, რომელშიც მრავლად იყვნენ გერმანული წარმოშობის პირები. რადგან ოქტიაბრისტები ერთ-ერთ წამყვან პარტიას წარმოადგენდნენ მესამე სახელმწიფო სათათბიროში, 1911 წლის 18 მაისს მთავრობამ უკან წაიღო ეს კანონპროექტი.

შალე, მეოთხე სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევის შემდეგ, 1912 წ. მთავრობამ კვლავ შეიტანა კანონპროექტი უცხოელთა მიწათმფლობელობის შეზღუდვის შესახებ მცირეოდენი ცვლილებებით — აღნიშნულ გუბერნიებს დაემატა ბესარაბიის გუბერნია. 1913 წლის დასაწყისში ოქტიაბრისტებმა რამდენიმე თათბირი მიუძღვნეს ამ კანონპროექტის განხილვას.

1913 წ. 23 იანვარს მოსკოვში ა. გუჩკოვის თავმჯდომარეობით გამართულმა თათბირმა მიიღო ერთსულოვანი გადაწყვეტილება,

²⁷ С. Ш е л у х и н, Закон 14-го июля 1910 года и поселяне-собственники (колонисты), Одесса, 1913.

რომ ყოველი ღონისძიებით ჩაეშალათ აღნიშნული კანონპროექტის მიღება²⁸. მთავრობამ, რომელიც ნაკლებ დაინტერესებას იჩენდა ამ კანონპროექტით, მალე კვლავ უკან წაიღო იგი „შემდგომი გადაწყვეტილების მიზნით“²⁹.

იმპერიალისტური ომის დაწყებამ გამოიწვია გლეხთა მოძრაობის გაძლიერება რუსეთის იმპერიაში. გუბერნატორები თავის მოხსენებებში შინაგან საქმეთა სამინისტროსადმი სულ უფრო ხშირად აღნიშნავდნენ, რომ „გლეხებს შორის ძლიერდება მისწრაფება მიიღონ დამატებითი ნაღელი ქეჭაქულეთა მიწების ხარჯზე“³⁰. გერმანელთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციაში მეფის მთავრობა ხედავდა საშუალებას, გლეხობა ჩამოეშორებინა რევოლუციური ბრძოლისაგან, აგრარული გამოსვლებისაგან ეხანა მემამულეთა საზღვრობელოები. ამ ღონისძიების გატარებით მმართველი წრეებთან ერთი ნაწილი იმედოვნებდა, შეექმნა მიწების გარკვეული ფონდი, რომლითაც მანევრირება საშუალებას მისცემდა თავიდან აეცილებინა აგრარული რევოლუცია. თავადაზნაურობის გაერთიანებული საბჭოს თავმჯდომარე ა. სტრუკოვი თვლიდა, რომ „ეს ღონისძიება ასი წლით უზრუნველყოფს რუს მემამულეებს აგრარული უწყესრიგობებისაგან“³¹.

მიწის ამ ფონდის შესაქმნელად მეფის მთავრობამ უკვე 1914 წლის შემოდგომიდან იწყო კანონპროექტის შემუშავება, რომლებიც მიმართული იყო გერმანული წარმოშობის პირების მიწათმფლობელობის წინააღმდეგ. 1915 წლის 2 თებერვალს გამოცემული იქნა სპეციალური კანონი გერმანული წარმოშობის პირთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის შესახებ.³² ეს კანონპროექტი ეწებოდა მხოლოდ დასავლეთ საზღვრებთან განლაგებულ რაიონებს 100—150 კილომეტრიან ზოლში (რაც მოტივირებული იყო სამხედრო მოსახზრებით). აგი არ ვრცელდებოდა ამიერკავკასიისა და ვოლგისპირეთის გერმანულ კოლონიებზე. შემდგომი დამუშავების შედეგად კანონპროექტის მოქმედების სფერო ფართოვდებოდა. 1915 წლის 2 მა-

²⁸ К. Э. Л и н д е м а н, დასახ. ნაშრ., ვ. 7—8.

²⁹ იქვე, გვ. 10.

³⁰ А. Б. Б е р ж е в и ч, Крестьянство и всеобщая мобилизация в июле 1914 года. «Исторические записки», т. 23, стр. 30.

³¹ В. С. Д я к и н, Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья, «Первая мировая война», М., 1968, стр. 228.

³² იხ. П. К. Ф о м е н к о, დასახ. ნაშრ., К. Э. Л и н д е м а н, დასახ. ნაშრ.

ისს, აღნიშნული კანონის მინისტრთა საბჭოში განხილვისას, მის წინააღმდეგ გამოვიდა ზოგიერთი მინისტრი. 1915 წლის 13 დეკემბერს გამოვიდა ახალი კანონი გერმანული მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის შესახებ, რომელიც თითქმის მთელი რუსეთის იმპერიაზე. მათ შორის ამიერკავკასიაზეც, ვრცელდებოდა³³.

აღნიშნული კანონმდებლობით გერმანელი კოლონისტები იყოფოდნენ სამ კატეგორიად:

1. გერმანიის ქვეშევრდომები;
2. რუსეთის ქვეშევრდომები, რომელთაც ეს ქვეშევრდომობა მიიღეს 1880 წლის 1 იანვრის შემდეგ.
3. რუსეთის ქვეშევრდომები, რომელთაც ეს ქვეშევრდომობა მიიღეს 1880 წლის 1 იანვრამდე.

პირველ კატეგორიას ეკრძალებოდა უძრავი ქონების და მიწების შეძენა როგორც ქალაქად, ისე მის ფარგლებს გარეთ. მათ შეეძლოთ შეენარჩუნებინათ უძრავი ქონება ქალაქად, მაგრამ ქალაქგარეთ არსებული მათი უძრავი ქონება და მიწები უნდა გაესხვისებინათ ექვსი თვის განმავლობაში. ისინი ინარჩუნებდნენ ცხოვრების, ვაჭრობის და სხვა საქმიანობის უფლებას როგორც ქალაქად, ისე სოფლად.

კოლონისტების მეორე კატეგორიას ეკრძალებოდა, შეეძინათ უძრავი ქონება მომავალში. მათ შეეძლოთ შეენარჩუნებინათ უძრავი ქონება როგორც ქალაქად, ისე ქალაქგარეთ, მაგრამ მიწები უნდა გაესხვისებინათ 10-დან 16-მდე თვის ვადაში. ისინი ინარჩუნებდნენ მემკვიდრეობის უფლებას როგორც ქალაქად, ისე სოფლად.

კოლონისტების მესამე კატეგორიას 1915 წლის 2 თებერვლის კანონი არ შეხებია, მაგრამ 13 დეკემბრის კანონით, მათ 10—16 თვის ვადაში უნდა გაესხვისებინათ მათ მფლობელობაში მყოფი მიწები, მათ შორის სახელმწიფო ნაძელები. მინისტრთა საბჭომ გადაწყვიტა გაესხვისებინა გერმანელ კოლონისტთა მიწები, მიუხედავად იმისა, თუ როდის მიიღეს მათმა წინაპრებმა რუსეთის ქვეშევრდომობა³⁴.

აღნიშნული კანონმდებლობით მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის მთელი სიმძიმე თავს უნდა დატყდომოდა კოლონისტთა დაბალ ფენებს — რიგით კოლონისტებს და კულაკობის ნაწილს. მსხვილ მიწათმფლობელებზე ეს კანონები პრაქტიკულად არ ვრცელდებოდა.

³³ სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 5073, ფურცელი 2; «Кавказское слово», 12 января 1917.

³⁴ სსსრ ცსსა, ფ. 224, ანაწ. 1, საქმე 1.

ლიკვიდაციას ექვემდებარებოდა მხოლოდ ის მსჯეილი მამულები, რომელთა მფლობელებმა რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღეს 1890 წლის შემდეგ³⁵. გარდა ამისა, ლიკვიდაციას არ ექვემდებარებოდა იმ ოჯახების მიწები, რომელთა წევრებს აღმავალი ან დაღმავალი ხაზით, მიღებული ჰქონდათ საბრძოლო ჯილდოები, ან ოფიცრებად მსახურობდნენ რუსეთის არმიასა და ფლოტში³⁶. ჯარისკაცებსა და მათ შთამომავლებზე აღნიშნული შეღავათები არ ვრცელდებოდა.

1916 წელს სათათბიროს სპეციალურ კომისიამ გამოსულმა სამხედრო სამინისტროს წარმომადგენელმა გენერალმა მ. ლეონტიევმა აშკარად მოითხოვა, რომ „ბრძოლა ეწარმოებინათ არა ცალკეულ პირთა წინააღმდეგ, არამედ დაბალი კლასის მკიდრო მასის — კოლონისტების წინააღმდეგ“³⁷.

გერმანელი კოლონისტების მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციისათვის ზედამხედველობის გასაწევად დანიშნენ სპეციალური მეთვალყურენი, რომელთაც ევალებოდათ პერიოდულად შემოეგლოთ მათდამი მიხედობილი ტერიტორია და თვალყური ედევნებინათ ამ ლიკვიდაციის მიმდინარეობისათვის; ზედამხედველებს პერიოდული ანგარიშები უნდა წარედგინათ ამ ტერიტორიების ხელისუფალთათვის. კავკასიაში ასეთ მეთვალყურედ დანიშნეს ბაქოს ვიცე-გუბერნატორი ა. მაკაროვი³⁸.

გერმანელ კოლონისტთა მიწები, მთავრობის აზრით, უნდა გადასულიყო ომის მონაწილე გლეხების ივარკვეული კატეგორიის — ფრონტელების (და არა მთელი გლეხობის) ხელში. ეს ღონისძიება მიზნად ისახავდა შეეტანა განხეთქილება გლეხთა მოძრაობაში.

1915 წლის 2 თებერვლის კანონი კოლონისტებს აიძულებდა მიწა გაეყიდათ საჯარო ვაჭრობით. ასეთი წესი რუსეთის იმპერიის გლეხობას ამ მიწების შექენის მეტად მცირე შესაძლებლობას უტოვებდა. იმავე წლის გაზაფხულზე მინისტრთა საბჭომ შიში გამოთქვა, რომ ომის დამთავრებისთანავე აუცილებლად დადგებოდა საკითხი გლეხობის მიწით უზრუნველყოფის გაუმჯობესების შესახებ, რაც შეიძლებოდა „მინაგან რყევათა წყარო გამხდარიყო“. რადგან საჯარო ვაჭრობით კოლონისტთა მიწები გლეხობის (მით უმეტეს

³⁵ В. С. Дякин, დასახ. ნაშ., გვ. 229.

³⁶ სსსრ ცსსა, ფ. 224, ანაწ. I, საქმე, 1, ფურც. 34.

³⁷ В. С. Дякин, დასახ. ნაშ., გვ. 229.

³⁸ სსსრ ცსსა, ფ. 224, ანაწ. I, საქმე 1, ფურც. 1—5.

ფრონტელების) ხელში თითქმის არ ხვდებოდა³⁹, მიწათმოქმედების მინისტრის კ. კრივოშინის წინადადებით მინისტრთა საბჭომ დაადგინა, რომ კოლონისტების მიწები შეეძინა საგლეხო ბანკს და შეენარჩუნებინა საომარი მოქმედების დამთავრებამდე, ხოლო შემდეგ მისგან შეიძენდნენ გლეხობის გარკვეული კატეგორიები. ამ ღონისძიებით, მინისტრთა საბჭოს წევრთა უმრავლესობა ფიქრობდა, შეეჩერებინათ კოლონისტთა მიწების შესყიდვა მსხვილ მიწათმფლობელთა მიერ, რომელსაც შეეძლო გამოეწვია მღელვარება გლეხობაში, ხოლო „ეს მოძრაობა, დაწყებული გერმანელთა მიწების შესყიდვის წინააღმდეგ პროტესტის ნიადაგზე შეიძლებოდა ადვილად გადაქცეულიყო საყოველთაო აგრარულ ხანძარად“⁴⁰. 1915 წლის 13 დეკემბრის კანონით კოლონისტთა მიწები საგლეხო ბანკს უნდა შეეძინა.

ამიერკავკასიაში გერმანელთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის პრაქტიკული განხორციელება 1916 წლის პირველი თვეებიდან დაიწყო. ამ დროისათვის შეადგინეს ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა გასასხვისებელი მიწების პირველი, არასრული სია (იხ. ცხრილი 8)⁴¹.

გერმანელი კოლონისტები მთელ რიგ ღონისძიებებს ატარებდნენ ზემოთდასახელებული კანონპროექტების ჩასაშლელად.

პოლიციის დეპარტამენტის ცნობით, რუსეთის იმპერიაში არსებობდა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი საიდუმლო ორგანიზაცია, რომელშიც გაერთიანებული იყვნენ როგორც გერმანია-ავსტრიის, ისე რუსეთის ქვეშევრდომი გერმანული წარმოშობის პირები: მრეწველები, კაპიტალისტები, ვაჭრები, მიწათმფლობელები, კოლონისტები და სხვა⁴². აღნიშნულ პირებს საკმაოდ დიდი საწევროები შეჰქონდათ, რის გამოც ორგანიზაცია მნიშვნელოვან თანხებს ფლობდა.

იმავე ცნობით, ამ ორგანიზაციის მიზანი იყო ჩაეშალა გერმანიის ინტერესების საზიანოდ რუსეთის მთავრობის მიერ გატარებული ღონისძიებები, დაეცა რუსეთის ავტორიტეტი მოკავშირე და ნეიტრალურ ქვეყნებში, რისთვისაც ა) მოესყიდა რუსეთის პრესა,

³⁹ გერმანელთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის მოწინააღმდეგენი არც თუ უსაფუძვლოდ სდებდნენ ბრალს მთავრობას, რომ კოლონისტთა მიწებს ძირითადად თავდაზნაურთა წარმომადგენლები იძენდნენ (ვრაფი ტატიშჩევი, ვრაფი აპრაქსინი, კრივოშინი და სხვა) (იხ. К. Э. Л и н д с м а н, ტატიშჩევი, ნაშრ., გვ. 98).

⁴⁰ ЦГИАЛ, ф. 1276, оп. II, д. 1176, лл. 115—118.

⁴¹ სსსრ ცსსა, ფ. 153, ანაწ. I, საქმე 3358, ფურც. 1—2.

⁴² სსსრ ცსსა, ფ. 17, ანაწ. 2, საქმე 70, ფურც. 2.

	ფესტ.	კვ. საგ.
1. ფრაიდენტალი— (ჯესიოლოე)	397	3690
2. ალექსანდერ-სლორფი— (ალექსანდროვსკოე)	1134	1116
3. მარენფელდი— (მარინსკოე)	1341	1308
4. პეტერსლორფი— (პეტროვსკოე)	711	622
5. ეკატერინენფელდი— (ეკატერინოვკა)	8025	2640
6. ელიზავეტალი— (ასურეთი)	3180	690
7. ალექსანდერსპილფი— (ალექსანდროვკა)	1230	1440
8. ელენდლორფი (ელენინო)	6678	—
9. ბარონ ა. ა. კუჩენბახი—	794	2220
10. ბარონ კ. ხ. კუჩენბახის მემკვიდრეები	810	800
11. ფ. ფ. პროტერის მემკვიდრეები	2225	1150
12. ე. ი. ალშენდიგერი—	1163	5640
ს უ ლ:	27690	1316

ბ) გავლენა მოეხდინა სახელმწიფო სათათბიროზე, გ) გამოეცა და გავეცელებინა რუსეთსა და მის მოკავშირე ქვეყნებში ამ სულისკვეთებით დაწერილი ბროშურები⁴³. იქვე აღნიშნული იყო, რომ ორგანიზაციამ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია თავის საქმიანობაში.

ორგანიზაციის ერთ-ერთ გავლენიან წევრს წარმოადგენდა მოსკოვში მცხოვრები სასოფლო-სამეურნეო აკადემიის ყოფილი პროფესორი კ. ლინდემანი, რომელსაც გაცხოველებული მიმოწერა ჰქონდა სხვადასხვა რაიონებში მცხოვრებ კოლონისტებთან. მას მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა აზიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტებთანაც⁴⁴. ლინდემანი განსაკუთრებით ინტერესს იჩენდა კავკასიის კოლონიებისადმი⁴⁵.

⁴³ სსსრ ცსსა, ფ. 17, ანაწ. 2, საქმე 70, ფურც. 2.

⁴⁴ იქვე, ფ. 153, ანაწ. 1, საქმე 2711, ფურც. 47—49.

⁴⁵ იქვე.

ამ ორგანიზაციის მოღვაწეობის შედეგი იყო, თითქოს, ის ხმები, რომელიც 1916 წლის ზაფხულში გავრცელდა გერმანელ კოლონისტებს შორის — რომ გერმანელთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის კანონპროექტის ჩაწოლა სახელმწიფო სათააბიროში გარანტირებული იყო; რომ სათათბიროს ზოგიერთი წევრი (მაგალითად — ლიუცი ბერგმანი, შეიენდორფი) უკვე დათანხმდნენ ამას; რომ ამ ჩაშლისათვის ზელშესაწყობად საჭიროა სპეციალური დელეგატების გაგზავნა პეტერბურგში, რომლებიც იმოქმედებდნენ ფულით და სხვა საშუალებებით⁴⁶.

1916 წლის ივნისში ზემოთ დასახელებული საკითხების გასახილველად და ფულის შესაგროვებლად ამიერკავკასიის კოლონისტებმა საიდუმლო კრება მოაწყვეს კოლონია ელენენდორფში⁴⁷. კრებას თავმჯდომარეობდა ადგილობრივი პასტორი ფონ ენგელჰარდტი, დელეგატების სახით ესწრებოდნენ ამიერკავკასიის ყველა კოლონიის გავლენიანი კოლონისტები. კრებამ ერთხმად დაუჭირა მხარი განხილულ საკითხების ორგანიზაციის მოთხოვნების შესაბამისად დადგენას⁴⁸.

აღნიშნული ორგანიზაციის არსებობის შესახებ სხვა ოფიციალური ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ მოვლენათა შემდგომი მსვლელობა ერთგვარად ადასტურებს, რომ კოლონისტთა და საერთოდ რუსეთის იმპერიაში მცხოვრებ გერმანული წარმოშობის პირთა ინტერესების დაცვა გარკვეული ორგანიზებული იყო.

მაგრამ გერმანელთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის კანონების ცხოვრებაში მთელი სისრულით გატარებას, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ზელს უშლიდა მიწების იძულებით განსხვისების მომენტი. ეს უკანასკნელი დღის წესრიგში აყენებდა მემამულითა მიწების ამგვარად გადაწილებასაც და ლახავდა კერძო საკუთრებებს ხელშეუხებლობის „წმინდათაწმინდა“ პრინციპს. ამის შესახებ დვარძლიანად აფრთხილებდნენ მთავრობას კადეტები. „თქვენ სცდებით, — აცხადებდა სათათბიროს ტრიბუნიდან პ. ნ. მილიუკოვი, — კოლონისტთა მიწები ცოტაა, და ის ვინც დაიწყებს კოლონისტთა მიწებით, აუცილებლად გაათავებს თქვენი მიწებით“⁴⁹.

⁴⁶ ისრ ცსს, ფ. 17, ანაწ. 2, საქმე 70, ფურც. 2—3.

⁴⁷ იქვე.

⁴⁸ იქვე, ფ. 94, ანაწ. I, საქმე 511, ფურც. 478.

⁴⁹ «Государственная дума. Четвертый созыв. Стенографические отчеты. Сессия IV», ч. I, стр. 397.

გერმანელთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის კანონებს წინააღმდეგ გამოვიდნენ „მემარცხენე“ პარტიებიც — ტრუდოვკები და სოციალ-დემოკრატები (მენშევიკები). სათათბიროში ლიკვიდაციის კანონების წინააღმდეგ გაილაშქრეს ამ პარტიების ლიდერებმა კერენსკიმ და სკობელევმა. „კანონპროექტის განხილვისას ჩვენ გიჩვენებთ თქვენ, — მიმართავდა ა. კერენსკი, — კანონის მომხრეებს, რომ თქვენ, რომლებიც ვითომდა იცავთ საკუთრების წმიდათაწმიდა პრინციპს, სინამდვილეში გინდათ გაატაროთ კანონი კოლონისტი-გლეხების მიწის ნაკვეთების იძულებით განსხვავების შესახებ... თქვენ არა მარტო კერძო საკუთრების პრინციპის, არამედ უფლებების და საპარტლანობის დამრღვევნიც ხართ“⁵⁰. ტრუდოვკების და მენშევიკების გამოსვლა ლიკვიდაციის კანონების წინააღმდეგ ამ პარტიების წვრილბურჟუაზიული ბუნებით უნდა აიხსნას, რის გამოც ისინი კერძო საკუთრების პრინციპის ძალდატანებით დარღვევის წინააღმდეგნი იყვნენ⁵¹.

ამ გამოსვლების გავლენით სახელმწიფო სათათბირომ კანონპროექტების განხილვა განუხაზღვრელი ვადით გადადო, რაც ამ ორგანოში გერმანელთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის კანონპროექტების დასაშარებას უდრიდა⁵².

მაგრამ ეს კანონპროექტები (1915 წლის 2 თებერვლის და 13 დეკემბრის) წინა კანონპროექტებისაგან — 1910 და 1912 წწ. — გან-

---

⁵⁰ К. Э. Линдеман, Прекращение землевладения и землепользования поселян-собственников, М., 1917, стр. 89.

⁵¹ კ. ლინდემანის აზრით, „მემარცხენეები“ იმიტომ გამოვიდნენ ამ კანონების გატარების წინააღმდეგ, რომ მას მხარს უჭერდნენ „მემარცხენეები“ (იხ. კ. ლინდემანის, დასახ. ნაშრ., გვ. 88). ეს არ არის სწორი, რადგან, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ამ კანონებს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი მოწინააღმდეგე ჰყავდა მემარცხენეებშიც — ოქტობრისტების (გუჩკოვის) და სხვათა სახით. აღნიშნული კანონების წინააღმდეგ გამოვიდა ცნობილი რეპუბლიკური შულგინიც, რომელმაც სპეციალური სტატია გამოაქვეყნა გაზეთ „კიევიანინში“ (იხ. „Киевлянин“ 25/VI, 1916). რაც შეეხება კერენსკის გამოსვლას, შესაძლოა ამ შემთხვევაში ზემოთ დასახელებულ მიზეზთან ერთად, პირადი დამოკიდებულებაც თავს მოხდა გარკვეულ როლს. კერენსკი წლების მანძილზე იყო ცნობილი გერმანული ფირმის — „კ. შმანი და შვილების“ იურისკონსულტი. ეს ფირმა ეწეოდა ჯაშუშურ საქმიანობას გერმანიის სასარგებლოდ (იხ. М. Д. Бонч-Бруев, დასახ. ნაშრ., გვ. 78). შემდგომში კერენსკის არაერთხელ გაუწევია მფარველობა გერმანიის დაზვერვის აგენტების და მათა ხელშემწყობი პირობისათვის. 1917 წლის გაზაფხულზე კერენსკიმ სიყდილს გადაარჩინა რასპუტინის მეგობარი, ცნობილი გერმანოფლი პროტოპოპოვი და გერმანიის ჯაშუში ყოფილი სამხედრო მინისტრი სუხოძლინოვი (Д. Сейдаметов и Н. Шляпников. დასახ. ნაშრ., გვ. 69).

⁵² «Новое время», 20.VI. 1916.

სხვაგვებით სახელმწიფო კანონმდებლობის 87 მუხლის მიხედვით (საომარ მდგომარეობასთან დაკავშირებით) მინისტრთა საბჭოს შექმნილი გაეტარებინა და ატარებდა კიდევ სახელმწიფო სათათბიროს მიერ მათი უარყოფის მიუხედავად. თვით მინისტრთა საბჭოში მისი წევრების უმცირესობა — ტრეპოვი, ნაუმოვი, საზონოვი და გრაფი იგნატიევი — განსაკუთრებული აზრის იყო. ისინი იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ მინისტრთა საბჭოს წევრთა უმრავლესობის მიერ დასახულ გერმანელთა მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციის გზას შექმნილი „გამოეწვია არანაკლები არეულობა“, ვიდრე რევოლუციური აგიტაციას გლეხებს შორის 1905 წელს. ამიტომ უმცირესობა მოითხოვდა, რომ ლიკვიდაცია გაეტარებინათ სამხედრო ხელისუფლებს, რაც, მათი აზრით, მემამულეებს ააცილებდა საშიშ პრეცედენტებს⁵³.

უახლოესმა მოვლენებმა დაადასტურეს უმცირესობის შიში — „გლეხები — აღნიშნავდნენ ქანდარმთა ადგილობრივი ხელისუფალნი თავის მოხსენებებში, — ხშირად განმარტავენ თავის უფლებებს არა მარტო ე. წ. გერმანელთა მიწებზე, არამედ მემამულეთა მიწებზეც“⁵⁴.

მიწების ჩამორთმევის შიშით შექმნილ გაურკვეველ სიტუაციაში კოლონისტები არ აწარმოებდნენ ხვნა-თესვას. მათ ხელში კი რუსეთის იმპერიის სათესი ფართობის მნიშვნელოვანი ნაწილი იმყოფებოდა. ეს მოვლენა კიდევ უფრო აუარესებდა რუსეთის, ისედაც მძიმე სასურსათო მდგომარეობას. პურის და სურსათის ნაკლებობას განსაკუთრებით დიდი ქალაქები განიცდიდნენ. ამიტომ უკვე 1916 წლის გაზაფხულისათვის მინისტრთა საბჭო იძულებული გახდა მიეღო გადაწყვეტილება, რომ იმ კოლონისტებს, რომლებიც ვანაგრძობენ ხვნა-თესვას, მიწებს შეუნარჩუნებდნენ სულ მცირე ორი წლით⁵⁵. ეს დადგენილება ტელეგრაფით სასწრაფოდ აცნობეს გუბერნატორებს კოლონისტებისათვის გამოსაცხადებლად.

ეს გადაწყვეტილება ვრცელდებოდა მხოლოდ სახნავ-სათეს მიწებზე, რომლებზეც უმთავრესად ხორბალი ითესებოდა. ამიტომ 1916 წლის გაზაფხულზე ამიერკავკასიის გერმანელმა კოლონისტებმა თხოვნით მიმართეს მინისტრთა საბჭოს, რომ აღნიშნული გადაწყვეტილება გავრცელებულყო ვენახებზეც, რომელთაც მათ მეურნეობაში მნიშვნელოვანი ფართობი ეკავათ. თუმცა ამიერკავკასიის კოლონისტებმა თავის თხოვნაზე ფორმალურად უარი მიიღეს, ფაქ-

⁵³ В. С. Дякин, დასახ. ნაშრ., გვ. 230.

⁵⁴ ი. ი. ვე.

⁵⁵ «Речь», 21 Мая 1916 г.

ტიურად მათ ვენახები, ისევე როგორც სხვა მიწის ნაკვეთები, ომის დამთავრებამდე ხელუხლებლად შეინარჩუნეს⁵⁶.

მძუხედავად სამხედრო თვალსაზრისით გამოწვეული საშიშროებებისა, რასაც გერმანიასთან ომის პირობებში კოლონისტები და განსაკუთრებით მსხვილი მეურნეობების მფლობელები კმნიდნენ. სალიკვიდაციო პოლიტიკა არა მარტო კარგავდა ცარიზმისათვის თავის მნიშვნელობას, არამედ მისთვის საშიშიც ხდებოდა. გერმანელთა მიწების ლიკვიდაცია მისი გაქიანურების გამო — აღნიშნავდა მთავრობის წარმომადგენელი 1916 წლის სექტემბერში, — თითქოს „მუდმივად მოაგონებს მოსახლეობას იძულებითი განსხვების პრინციპის არსებობას“. შესაძლოა, ამით აიხსნება მეფის მთავრობის ერთ-ერთი უკანასკნელი აქტი. 1917 წლის იანვარში იუსტიციის მინისტრმა ნ. დობროვოლსკიმ „ითხოვა“, ხელახლა განეხილათ საკითხი მენონიტი კოლონისტების მიწის საკუთრების ლიკვიდაციის შესახებ, რაზედაც დაუყოვნებლივ მიიღო ნიკოლოზ II თანხმობა⁵⁷. რადგან მენონიტები კოლონისტთა საერთო საკუთრებაში მყოფი მიწების მნიშვნელოვან წილს ფლობდნენ, როგორც ჩანს, მეფის მთავრობა ვარაუდობდა, მათ შესახებ მიღებული გადაწყვეტილება დანარჩენ კოლონისტებზეც გავრცელდებოდა. ამით ცარიზმის ბიუროკრატიაში არაოფიციალურად აღიარა მის მიერ ფართოდ ნოტივრებული და რეკლამირებული გეგმის ჩაშლა. დროებამ მთავრობას არც უცდია ამ საკითხის ახლებურად გადაჭრა. მან საერთოდ შეაჩერა ყოველგვარი სალიკვიდაციო ღონისძიებები მიწათმფლობელების დარგში, რაც მოვლენათა წინა მსვლელობის ლოგიკური დასასრული იყო⁵⁸.

გერმანელი კოლონისტები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ რუსეთში გერმანიის დაზვერვის ძირგამომთხრელ საქმიანობაში. ამ მხრივ არც ამიერკავკასიის კოლონისტები წარმოდგენდნენ გამოწვევას.

ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტები მკიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი გერმანიის თბილისის საკომსულოღოსთან, რომელიც წარმოდგენდა ამიერკავკასიაში გერმანიის ჯამშური მუშაობის

⁵⁶ К. Э. Шиндеев. Прекращение землевладения и землепользования: поселения: — собственников, М., 1917, стр. 86.

⁵⁷ ИГИАЛ, ф. 1276, оп. 12, 1455, л. 8.

⁵⁸ ССР СС, т. 224, საქმე 1, ფურც. 172—173.

ცენტრს⁵⁹. საკონსულომ განსაკუთრებით გაააქტიურა მოქმედება ამ მიმართულებით 1911 წლის აპრილიდან, მას შემდეგ, რაც გერმანიის კონსულად თბილისში დაინიშნა გრაფი შულენბურგ ფონ ბერგი⁶⁰. მას დიდ დახმარებას ამ საქმეში უწევდა გერმანიის კონსული ერზე-რუმში ედგარ ანდერსი⁶¹, რომელიც ფონ შულენბურგის შემდეგ ნეორე კაცად ითვლებოდა გერმანელთა კავკასიის ჯაშუშურ ორგანიზაციაში. გერმანიის დაზვერვა ჯაშუშურ საქმიანობაში იყენებდა არა მარტო გერმანიის, არამედ სხვა ქვეყნების დიპლომატიურ წარმომადგენლებსაც.

მას შემდეგ, რაც ფონ-შულენბურგმა ომის დაწყებასთან დაკავშირებით დატოვა თბილისი, ამიერკავკასიაში გერმანელ ჯაშუშთა ცენტრი გახდა შვეიცარიის საკონსულო, სადაც კონსულის თანამდებობაზე მოკალათდა გერმანიის საკონსულოს ყოფილი მდივანი ბარონი დრახენფელსი. 1915 წლის გაზაფხულზე ჯაშუშური საქმიანობისათვის დრახენფელსი რუსეთის მთავრობის მოთხოვნით გაათავისუფლეს კონსულის თანამდებობიდან⁶². მის შემდეგ შვეიცარიის კონსულად თბილისში დაინიშნა ასევე გერმანიის ჯაშუშში რობერტ მაიერი⁶³. თბილისში დანიის ვიცე-კონსულის თანამდებობა ეჭირა გერმანიის ქვეშევრდომ პენრიხ ვარნეკეს. 1914 წლის 3 ოქტომბერს ვარნეკე დაკავებული იქნა ჯაშუშური საქმიანობისათვის⁶⁴. ნორვეგიის ვიცეკონსულად ბათუმში მუშაობდა გერმანიის ქვეშევრდომი ი. გილერტი. 1915 წლის დასაწყისში იგი ქედაბეჭში დააპატიმრეს ჯაშუშობისათვის⁶⁵.

ამიერკავკასიაში გერმანული ნაციონალიზმის და შოვინიზმის იდეური წყარო იყო გაზეთი „კაუკაზიშე პოსტ“-ი, რომელიც თბილისში გერმანულ ენაზე გამოდიოდა. მის გარშემო თავმოყრილი გერმანიის აგენტები ყოველგვარი საშუალებით ცდილობდნენ ეპოქმედათ გერმანიის იმპერიალიზმის სპარაგებლოდ⁶⁶.

ეს გაზეთი დაარსებული იქნა 900-იან წლებში ამიერკავკასიაში მცხოვრებ გერმანელთა მომსახურების მიზნით. პირველ ხანებში გაზეთის მუშაობა ძირითადად შეესაბამებოდა მისი დაარსების ოფი-

⁵⁹ სსარ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 3965, ფურც. 1.

⁶⁰ ი ქ ვ ე, საქმე 3908, ფურც. 52, 126.

⁶¹ ი ქ ვ ე, ფ. 153, ანაწ. I, საქმე 2768, ფურც. 53—58.

⁶² ი ქ ვ ე, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 3745, ფურც. 11.

⁶³ ი ქ ვ ე, საქმე ა07ე, ფურც. 1—2.

⁶⁴ ი ქ ვ ე, ფურც. 17, ანაწ. 2, საქმე 1142, ფურც. 353.

⁶⁵ ი ქ ვ ე, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 3760, ფურც. 14.

⁶⁶ ი ქ ვ ე, ფ. 13, ანაწ. 29, საქმე 431, ფურც. 23—24.

ციალურ მიზნებს: გაზეთში ქვეყნდებოდა მასალები ამიერკავკასიის ცხოვრებიდან, გერმანული კოლონიების შექაბებ, ადგილობრივი და საერთაშორისო ქრონიკა და სხვა. გაზეთმა მალე მიიპყრო გერმანიის იმპერიალიზმის წარმომადგენელთა ყურადღება და მისი რედაქცია თანდათან შეივსო გერმანიის აგენტებით. 1907—1909 წლებში გაზეთს რედაქტორობდა ცნობილი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე. ქართველი ხალხის მეგობარი არტურ ლაისტი⁶⁷. 1909 წელს ა. ლაისტი, როგორც თვით აღნიშნავს, „ველარ შეეგუა ამ გაზეთის თანამშრომლების შეხედულებებს და უარი განაცხადა მის რედაქტორობაზე“⁶⁸. 1909 წლიდან გაზეთს რედაქტორობდა გერმანიის სახელმწიფო დაზვერვის ემისარი მოსლერი⁶⁹. სწორედ ამ დროიდან იქცევა „კაუკაზიშე პოსტი“ პანგერმანიზმის იდეების მქადაგებლად, რაც კიდევ უფრო გაძლიერდა მას შემდეგ, როცა 1912 წლის 21 მარტიდან მისი რედაქტორი და გამომცემელი გახდა ამიერკავკასიის გერმანელ ნაციონალისტთა ბელადი პასტორ-ადიუნქტი (პასტორის მოადგილე) იოჰან შლეინინგი⁷⁰.

ომის წინ „კაუკაზიშე პოსტი“ ხშირად აქვეყნებდა პანგერმანული მიმართულების სტატიებს და მოუწოდებდა ამიერკავკასიაში მცხოვრებ გერმანელებს ყოველმხრივ გაეწიათ დახმარება „ფატერლანდისათვის“. მაგალითად, „კაუკაზიშე პოსტის“ 1913 წლის 25 დეკემბრის ნომერში მოთავსებული იყო სტატია „ჩვენი გერმანული საზოგადოებების ეროვნული ამოცანები“⁷¹. სტატიაში მოცემული იყო „იმ მილიონობით ადამიანის“ სპოქმედო პროგრამა, „რომელთა ეროვნება არ ემთხვევა სახელმწიფო ქვეშევრდომობას“ (ე. ი. გერმანელი კოლონისტების — გ. მ.) და გაკეთებული იყო ასეთი დასკვნა: „სიყვარული საკუთარი ხალხისადმი (რელიგიური რწმენის მგავსად უფრო ღრმად, ვიდრე სახელმწიფო კუთვნილების აბსტრაქტული გრძობა“, ამიტომ, აქედან გამომდინარე, გერმანელ კოლონისტებს ყოველმხრივ უნდა შეეწყოს ხელი გერმანიის წარმატებებისათვის, თუნდაც იმ ქვეყნის ინტერესთა საზიანოდ, ზადაც ისინი უცხოვრობდნენ“⁷².

⁶⁷ სსსრ ცსსა, ფ. 153, ანაწ. 1, საქმე 2784, ფურც. 2—3.

⁶⁸ ი ქ ე ე; ამ საქმესთან დაკავშირებით ა. ლაისტი ომის დაწყების შემდეგ 1914 წლის 30 ივლისს (ძვ. სტ.) დააპატიმრეს, მაგრამ მალე გაათავისუფლეს „ბრალდების უქონლობის გამო“.

⁶⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 94, ანაწ. I, საქმე 721, ფურც. 108—109.

⁷⁰ ი ქ ე ე, საქმე 722, ფურც. 238.

⁷¹ «Kaukasische Post», 15/XII 1913.

⁷² სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 29, საქმე 431, ფურც. 23; ფ. 94, ანაწ. I, საქმე 722, ფურც. 228.

რადგან შლეინინგს მრავალი თანამდებობა ეკირა და უკირდა ყველა მათგანის შესრულება, გაზეთის სახელმძღვანელოდ მან გერმანიიდან სპეციალურად ჩამოიყვანა ვინმე კარლ ფიშერი. ომის დაწყების შემდეგ „კაუჟაზიშე პოსტი“ გამოსვლა რამდენიმე ხნით შეჩერდა და შემდგომში ისევ განახლდა. ამ დროისათვის შლეინინგის პანგერმანისტულმა მოღვაწეობამ ფართო საზოგადოების ყურადღება მიიპყრო. შლეინინგი აყალიბებდა სხვადასხვა ნაციონალისტურ კავშირებს, ფულს აგროვებდა გერმანიის არმიის საჭიროებებისათვის და სხვა⁷³. ომის დაწყების შემდეგ გამოირკვა, რომ შლეინინგი გერმანიის თბილისის საკონსულოს მეშვეობით მნიშვნელოვან თანხებს იღებდა გერმანიის ხაზინიდან — ე. წ. „პრესის საჭიროების ფონდიდან“. მხოლოდ 1913 წელს მას გერმანიის მთავრობისაგან ამ ხაზით მიუღია 1500 მარკა⁷⁴.

შლეინინგის მოქმედებამ იმდენად აშკარა სახე მიიღო, რომ მისი თავისუფლად დატოვება შეუძლებელი გახდა, პრესაში მის წინააღმდეგ გამოქვეყნდა რამდენიმე დიდი სტატია⁷⁵. 1914 წლის შემოდგომაზე შლეინინგი დააპატიმრეს და გადაასახლეს ტობოლსკის გუბერნიაში ომის დამთავრებამდე. მაგრამ მისმა მფარველებმა არა მარტო გადასახლების ადგილზე შეუქმნეს საკმაოდ კომფორტული პირობები, არამედ თბილისშიც მთელი გადასახლების პერიოდში შეუნარჩუნეს ის მრავალი თანამდებობა ხელფასით, რომელთაგან ივო უზარმაზარ თანხას იღებდა⁷⁶.

შლეინინგის თანამზრახველები გერმანიის სასარგებლოდ ჯაშუშობაში იყვნენ ა. მოსლერი, სასტუმრო „ლონდონის“ მფლობელი ე. რიხტერი, კავკასიის მუზეუმის ბიბლიოთეკარი რა. შემდეგ დირექტორის მოადგილე რიხარდ შმიდტი, კომისიონერი გერმან მეა. კინოთეატრ „აპოლოს“ (ახლანდელი „ოქტომბერი“) მფლობელი კონსტანტინე ზურკოვი, თბილისის ფოსტის გადაზიდვის განყოფილების უფროსის მოადგილე ა. ფალკი, რ. შვარცი, კ. შტილერი, ეკატერინენფელდის მამასახლისი ი. ალმენდიგერი და სხვა⁷⁷.

⁷³ ი ქ ე ე, ფ. 153, ანაწ. I, საქმე 2850.

⁷⁴ ი ქ ე ე, ფ. 94, ანაწ. I, საქმე 722, ფურც. 239.

⁷⁵ «Горю Кавка за», 31 VII—1914, 24 II—1915.

⁷⁶ შლეინინგი იღებდა როგორც პასტორ-ადიუნქტი — 800 მან. წელიწადში, როგორც ლუთერანული სკოლის გამგე — 1000 მან., როგორც მასწავლებელი 500 მან.; იგი ხელფასს იღებდა თბილისის სხვადასხვა მასწავლებლებიდან, როგორც გერმანული ენის მასწავლებელი. ვარდა ამისა, ნა. ეძლეოდა ბინის ქირისათვის 600 მან. (სსსრ ცსსა, ფ. 153, ანაწ. I, საქმე 2850, ფურც. 4043, ფ. 1962, ანაწ. I, საქმე 83).

⁷⁷ სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 3302, 3363, ფურც. 13—14; 3819, ფურც. 10, 30; 3718, ფურც. 2, 6; 153, ანაწ. I, საქმე 2912, ფურც. 1—2

შლინინგს და აღნიშნულ პირებს მკიდრო კავშირი ჰქონდათ, ერთი მხრით, გერმანიის თბილისის საკონსულოსთან, მეორე მხრით, ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიებთან.

ომის წინ და ომის წლებში გერმანიის სასარგებლოდ სხვადასხვა სახის ჯაშუშურ მუშაობას ამიერკავკასიაში იმდენად ფარო ხასიათი მიუღია, რომ ამ წლებში, მიუხედავად კავკასიის კონტრდაზვერვის სუსტი მუშაობისა⁷⁸, მრავალი გერმანელი ჯაშუში იქნა მზულეული და დასჯილი. თუმცა სასჯელის უმაღლესი ზომა ჯაშუშობისათვის ითვალისწინებდა მხოლოდ ჩრდილოეთ გუბერნიებში თავისუფალ გადასახლებას ომის პერიოდში.

ა. მოსლერის თბილისში ჩამოსვლისთანავე ყანდარმთა სამმართველოსათვის ცნობილი გახდა, რომ იგი გერმანიის სამხედრო დაზვერვის აგენტი იყო. მოსლერი დროგამომშვებით ხედებოდა გერმანიის კონსულს გრაფ შულენბურგ ფონ ბერგს, რომლისგანაც სხვადასხვა დაავალებას და მითითებებს იღებდა. შეხვედრა ადგილი იყო

---

⁷⁸ კავკასიაში ისევე, როგორც მთელ რუსეთში, კონტრდაზვერვის მუშაობა მეტად უხეიროდ იყო დაწყებული. 1911 წლამდე უცხოეთის დაზვერვის წინააღმდეგ ბრძოლას ეწეოდა ყანდარმერიის სამმართველო, რომელსაც უცხოეთის აგენტებად უმთავრესად რევოლუციონერები მიაჩნდა. 1911 წლის ოქტომბერში გენერალური შტაბის მთავარი სამმართველოს ბრძანებით კავკასიის არმიის შტაბთან დაარსდა კონტრდაზვერვის განყოფილება, რომლის უფროსად დაინიშნა როტმისტრი ბელიკი. ეს მცირერიცხოვანი განყოფილება ცუდად იყო დაკომპლექტებული და მომარაგებული. მაგალითად, განყოფილებას არ გააჩნდა სპეციალური კარალები სხვადასხვა კარტოთეის შესანახად და ერთი ავტომანქანა კი.

კონტრდაზვერვის საქმიანობისათვის ხელი უნდა შეეწყობა ყანდარმთა სამმართველოს და პოლიციის განყოფილებებს (ოხრანკა), მაგრამ ისინი უფრო ხელს უშლიდნენ კონტრდაზვერვის წარმოებას, ვიდრე ეხმარებოდნენ. აღმოჩენდნენ თუ არა რევოლუციური მოძრაობის რაიმე კვალს, ოხრანკა განგაშს სტეხდა „გერმანიის დაზვერვის საქმიანობის“ შესახებ და ცრუ კვალზე აყენებდა კონტრდაზვერვას, რომლის ისედაც სუსტ შემადგენლობას ამოდ უხდებოდა ენერჯის ხარჯვა. ამიტომ ე. წ. „გერმანული შპიონაჟის“ შესახებ შედგენილი ბევრი იმდროინდელი დოკუმენტი გაზვიადებულად წარმოგვიდგენს გერმანიის დაზვერვის საქმიანობას, ან საერთოდ არ შეეფერება სინამდვილეს. ამის გამო ეს დოკუმენტები მეტად ფრთხილ მრდგომას და კრიტიკულ შესწავლას საჭიროებენ. ამიერკავკასიაში კონტრდაზვერვის სუსტი ორგანიზებლობის და მუშაობის შედეგს უნდა მიეწეროს ის ფაქტიც, რომ, როდესაც 1916 წელს გერმანიის თბილისის საკონსულოს თანაშემრომელთა ჯაშუშური საქმიანობის გამოძიებისათვის კონტრდაზვერვის განყოფილებას მოსთხოვეს ის მასალები, რომლებიც აღმოჩენილი იქნა 1914 წ. აგვისტოში გერმანიის საკონსულო შენობის და კონსულ ფონ შულენბურგის ბინის გაჩხრევის შედეგად, გამოირკვა, რომ ამ მასალების მნიშვნელოვანი ნაწილი უკვალოდ დაიკარგა (ЦГРГА, ф. 2000, л. 15, д. 163, лл. 4, 5, 7, 16, 22, 28; სსსრ ცსსა, ფ. 94, ანაწ. I, საქმე 511, ფურც. 1—13; ფ. 153, ანაწ. I, საქმე 3114, ფურც. 210, 211, ?57).

სასტუმრო „ლონდონი“, რომლის პატრონი რიხტერი აგრეთვე მონაწილეობდა ამ შეხვედრებში. მოსლერი ხშირად დადიოდა გერმანულ კოლონიებში, განსაკუთრებით ეკატერინენფელდში კოლონიებში მოსლერი აგროვებდა ფულს გერმანიის არმიის სასარგებლოდ, ხვდებოდა გერმანელ სამხედრო ჯარისკაცებს და სხვა⁷⁹. მაგალითად, 1914 წლის ივლისში მოსლერი ეკატერინენფელდში კოლონისტ გ. ბრემერის სახლში შეხვედრით კავკასიაში დაზვერვის მიზნით ჩამოსულ გერმანიის გენერალური შტაბის პოლკოვნიკს ფონ-პლატოს⁸⁰; შეხვედრაში მონაწილეობა მიუღია პასტორ ჰენრიხ ჰენცელს. მოსლერი ახლო ურთიერთობაში იყო ბარონ კუჩინბახთან (შვილთან), რომლის მამულისაკენ შემდეგ გამგზავრებულია ფონ პლატო. 1911 წ. მოსლერის ბინაში, სალდათის ბაზართან, იმყოფებოდა „საზღვარგარეთ გერმანიზმის დაცვის საზოგადოების“ მოგზაურ-ინსპექტორი კ. ეიფე⁸¹.

თბილისის ფოსტის მოხელე ა. ფალკი ადრე ცნობილ ჯარულ მხარეთმცოდნეობაში ეროვნულ მსახურობდა სასაზღვრო ქალაქ ვერეხოლოვში და ახლო ურთიერთობაში იმყოფებოდა მასთან⁸². 1915 წ. იგი თბილისში გადმოიყვანეს. იმავე წლის შემოდგომაზე ფალკმა ბაქოს სადგურში დიდი ხნით შეაფერხა რამდენიმე ათეული ვაგონი, რომლებშიც მოქმედი არმიისათვის განკუთვნილი სხვადასხვა ტვირთი იყო⁸³. ამის შემდეგ ფალკი აიძულეს დაეტოვებინა სამსახური, მაგრამ მალე კვლავ მოეწყო თბილისის ფოსტაში. ფალკიც ეჭიდროდ იყო დაკავშირებული გერმანულ კოლონიებთან, სადაც ხშირად „უზღებოდა სიარული სამსახურებრივ საქმეებთან დაკავშირებით“.

გარდა თბილისისა, გერმანიის აგენტების ყურადღებას იპყრობდა ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებიც, განსაკუთრებით ბათუმი, რომელსაც მეტად დიდი პოლიტიკურ-სტრატეგიული და ეკონომიური მნიშვნელობა ჰქონდა.

ცნობილია, რომ გერმანიის სამხედრო დაზვერვების აგენტები სხვადასხვა სახის საწარმოს მშენებლობის საბაბით ნეიტრალური და მოწინააღმდეგე ქვეყნების ტერიტორიაზე (ბელგიაში, შოტლანდიაში) წინასწარ აგებდნენ ბეტონის ფუნდამენტებს გერმანიის არმიის მძიმე ქვემეხებისათვის⁸⁴. ასეთი საძირკვლები გერმანელ კოლონისტ-

⁷⁹ სსსრ ცსსა, ფ. 94, ანაწ. I, საქმე 721, ფურც. 87, 108, 109.

⁸⁰ იქვე, საქმე 722, ფურც. 161.

⁸¹ იქვე, საქმე 721, ფურც. 110.

⁸² იქვე, ფ. 153, ანაწ. I, საქმე 2711, ფურც. 211.

⁸³ იქვე, ფ. 153, ანაწ. I, საქმე 2711, ფურც. 214, 217.

⁸⁴ იქვე, ფ. 94, ანაწ. I, საქმე 722, ფურც. 497.

ტებს მრავლად ჰქონდათ წინასწარ მოწინააღმდეგე რუსეთის საზღვრისპირა ტერიტორიებზედაც⁸⁵. ასეთივე ფუნდამენტების მშენებლობას ბათუმში, ფანერის ქარხნის მშენებლობის სახით (თუმცა ამისთვის ბათუმში სრულიად არ იყო ხელსაყრელი პირობები) აწარმოებდა გერმანიის დაზვერვის აგენტი გ. მეი. ხოლო როდესაც 1914 წლის შემოდგომაზე მეი დააპატიმრეს, როგორც გერმანიის ჯაშუში, აღნიშნული მშენებლობა განაგრძო გერმანიის სხვა აგენტმა შურმა⁸⁶. ბათუმში ბელგიური პასპორტით მოქმედებდა გერმანიის ჯაშუში ლ. გაი. გაი ჯაშუშური და კომერციული საქმიანობით მკვიდროდ იყო დაკავშირებული ზემოთ დასახელებულ მიასოედოვთან, რომელიც რამდენიმეჯერ ჩამოსულა მასთან ბათუმში⁸⁷.

მსოფლიო ომის პირველ დღეებში მოჩვენებითი „ლოიალობის“ შემდეგ ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტები სულ უფრო და უფრო მეტად ამქლავებდნენ სიმბატიებს გერმანიის იმპერიალიზმისადმი და ხშირად საბოტაჟს უწყევდნენ ხელისუფლების აპატიმრობის მიზნით.

ომის პირველი ხანების შემდეგ გერმანელი კოლონისტები სისტემატურად არიდებდნენ თავს სამხედრო ბეგარას. 1915 წ. გასაწვევთა სიებში შეტანილი 4 ელიზავეტალელი კოლონისტი საერთოდ არ გამოცხადდა გასაწვევ პუნქტზე⁸⁸. კოლონისტი დეზერტირები და გერმანიის ის ქვეშევრდომები, რომლებიც ასაკის გამო სამხედრო ტყვეებად უნდა გამოეცხადებინათ⁸⁹, გერმანულ კოლონიებში იმალებოდნენ⁹⁰.

სამხედრო სარდლობა, ბუნებრივია, ნაკლებად ენდობოდა კოლონისტებს გერმანიის ფრონტზე, ამიტომ მათ ძირითადად ზურგის სამსახურში იყენებდნენ, ან თურქეთის ფრონტზე გზავნიდნენ. მაგრამ კოლონისტები ხშირად ახერხებდნენ გერმანიის ფრონტზე მოხვედრას, სადაც ისინი პირველი შესაძლებლობისთანავე ტყვედ ბარ-

⁸⁵ И. Никитский, П. Софиев, დასახ. ნაშრომი.

⁸⁶ სსრ ცსსა, ფ. 94, ანაწ. 1, საქმე 722, ფურც. 497—498.

⁸⁷ იქვე, ფ. 153, ანაწ. 1, საქმე 2925, ფურც. 158.

⁸⁸ იქვე, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 3624, ფურც. 11, 19.

⁸⁹ რუსეთისა და გერმანიის წარმომადგენელთა 1915 წ. ანერის შეთანხმებით მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე მყოფი ორივე ქვეყნის წარმომადგენელთათვის უნდა მიეკათ საზღვარგარეთ დაუბრკოლებლივ გამგზავრების უფლება. ეს შეთანხმება არ ეხებოდა მხოლოდ სამობილიზაციო ასაკის ჯანმრთელ მამაკაცებს (ჯერ 17—45 წწ., ხოლო შემდეგ 16—55 წწ.), რომლებიც სამხედრო ტყვეებად ცხადდებოდნენ (სსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 27, საქ. 3159, ფურც. 9, 62).

⁹⁰ სსრ ცსსა, ფ. 17, ანაწ. 2, საქმე 1143, ფურც. 48.

დებოდნენ. ასე მოიქცა, მაგალითად, იულიუს გოტლიბის ძე ფორერი, წოდებით პრაპორშიკი; თავისი რაზმით, რომელიც უმთავრესად კოლონისტებისაგან შედგებოდა, უნდა გამგზავრებულიყო თურქეთის ფრონტზე, მაგრამ გზად სადგურ ელისავეტპოლში რაზმმა დებოში ატეხა. ფორერმა და რამდენიმე კოლონისტმა „მონაწიების მიზნით“ გერმანიის ფრონტზე გაგზავნა ითხოვეს, სადაც ისინი პირველსავე ბრძოლაში ტყვედ დანებდნენ⁹¹. მაგრამ იულიუს ფორერის შემდგომი ბედი მოწმობს, თუ რამდენად „შემთხვევითი“ იყო ეს ტყვედ ჩავარდნა. იგი მთელი ომის განმავლობაში არხეინად ცხოვრობდა თავისი ცოლის ოჯახში — ქ. ფრანკფურტში⁹².

საინტერესოა გოტლიბ ფორერის სიძის ადოლფ კესლერის „მოღვაწეობაც“. ა. კესლერის მამა 70-იან წლებში ჩამოვიდა ამიერკავკასიაში და დასახლდა კოლონია ელენენდორფში. ა. კესლერმა განათლება გერმანიაში მიიღო. რამდენიმე წლით გერმანიაში ყოფნის შემდეგ დაბრუნდა ამიერკავკასიაში, აქ დაქორწინდა ფორერის ქალიშვილზე და ერთხანს ელენენდორფში ცხოვრობდა. შემდეგ კესლერი კვლავ გამგზავრა მეუღლითურთ გერმანიაში, სადაც ბრწყინვალე კარიერა გაიკეთა—იგი კაიზერ ვილჰელმის სასახლის პასტორი გახდა. კესლერს ხშირი მიმოწერა ჰქონდა ფორერებთან და მონუც დედასთან, რომელიც აგრეთვე ელენენდორფში ცხოვრობდა⁹³, კესლერის დაწინაურება ერთხელ კიდევ მიუთითებს იმ დიდ მნიშვნელობაზე, რასაც გერმანიის მმართველი წრეები ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტებს ანიჭებდნენ.

ფორერების და ამიერკავკასიის სხვა მსხვილ მიწათმფლობელ კოლონისტთა მამულები გერმანიის დაზვერვის დასაყრდენი პუნქტები იყო. 1915 წლის ზაფხულში ქრისტიანთა და გოტლიბ ფორერებს ეწვიათ 15 გერმანელი ინჟინერი, რომლებსაც თან ჰქონდათ სპეციალური ხელსაწყოები. გერმანელი სპეციალისტები თითქმის ერთ თვეს დარჩნენ ფორერებთან და სწავლობდნენ ელისავეტპოლის მიდამოებს⁹⁴. გერმანელი „სტუმრები“ ხშირად ეწვეოდნენ ამიერკავკასიის სხვა კოლონისტებსაც. სხვადასხვა დროს კოლონიებს ეწვივნენ ამიერკავკასიაში დაზვერვის მიზნით ჩამოვლილი გერმანიის გენერალური შტაბის ოფიცრები: პორუჩიკი ლანგე, კაპიტანი ფონ

⁹¹ სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 27, საქ. 3625, ფურც. 55—56, 69—70.

⁹² ი ქ ვ ე, ფ. 153, ანაწ. 1, საქმე 2925. ფურც. 165.

⁹³ ი ქ ვ ე, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 3625, ფურც. 55—56, 69—70.

⁹⁴ ი ქ ვ ე, ფ. 94, ანაწ. 1, საქმე 722. ფურც. 299.

ვესტარბი, ლეიტენანტი ფონ ციცივიჩი, პოლკოვნიკი ფონ პლატო, კაპიტნები რაუში და გეი და სხვა⁹⁵.

მაგრამ გერმანელი კოლონისტები მართო გერმანელი მზვერავებისათვის ხელშეწყობით როდი კმაყოფილდებოდნენ. ისინი ამზადებდნენ და ზოგჯერ ასრულებდნენ კიდევ სხვადასხვა სახის დივერსიებს, ხელისუფალთ უმაღლესდნენ სხვადასხვა სარეკვიზაციო საქონელს და ა. შ.

შემოწმებული ცნობებით, აღნიშნულ ფორერებს ოპიან დასაწყისში სამხედრო საჭიროებისათვის გერმანიაში გადაუგზავნათ 2 მილიონი მან., მათვე მოუშადებიათ გეგმა მდ. მტკვარზე კურდამირთან, ევლახთან და ძეგამთან სარკინიგზო ხიდების აფეთქების შესახებ⁹⁶.

ფორერებმა მოახერხეს აგრეთვე მიეღოთ დაკვეთა გალიციის მოქმედი არმიისათვის ღვინის მიწოდებაზე. ღვინის მიღებისას სახელმწიფო წარმომადგენლის მიერ შემჩნეული იქნა, რომ კასრებში ჯერ ასხამდნენ ფარკვეული რაოდენობის წყალს, ხოლო შემდეგ ავსებდნენ ღვინით⁹⁷. მაგრამ ფორერები არც ამას დასჯერდნენ, შემდგომში მათ გალიციაში გაგზავნეს მოწამლული ღვინო, რომლისგანაც ასეულობით რუსი ჯარისკაცი და ოფიცერი დაიღუპა⁹⁸.

როდესაც აღნიშნულ ინციდენტთან დაკავშირებით გაჩაჩიკეის ფორერების მამული, საწყობში აღმოჩნდა რამოდენიმე ათასი ლიტრი სპირტი, რომელზეც არ იყო გადახდილი სააქციზო გადასახადი⁹⁹. საერთოდ გერმანელი კოლონისტები ცდილობდნენ გადაეწალათ ყველაფერი, რაც მოქმედ არმიას ესაჭიროებოდა და ომთან დაკავშირებით შეიძლებოდა მოზილიზებული ყოფილიყო. 1914 წლის შემოდგომაზე ალექსანდერსდორფელ და სხვა კოლონიის კოლონისტებს აღმოუჩინეს გადამალული ცხენები და ფურგონები¹⁰⁰.

1915 წლის შემოდგომაზე პრესაში გაჩნდა ცნობები, რომ შარინფელდის კოლონისტები დიდი რაოდენობით ყიდულობდნენ ღორებს, შაშხავენ ღორის ხორცს და საიდუმლოდ გერმანიაში გზავნიან¹⁰¹. ეს ცნობა კავკასიის ხელისუფლებას ფანტასტიკურად მიუჩნევია და

⁹⁵ სსსრ ცსსა, ფ. 13, ანაწ. 27, საქმე 722, ფურც. 341.

⁹⁶ ი ქ ვ ე, ფურც. 191.

⁹⁷ ი ქ ვ ე, ფ. 94, ანაწ. 1, საქმე 722, ფურც. 353.

⁹⁸ И. Никитинский, и П. Софниов. Немецкий шпионаж в России во время войны 1914—1918 гг., М., 1942, стр. 69.

⁹⁹ «Тифлисский листок», 15/X 1914.

¹⁰⁰ სსსრ ცსსა, ფ. 153, ანაწ. 1, საქმე 2755, ფურც. 221—222.

¹⁰¹ «Голос Кавказа», 23, IX 1915.

მისი შემოწმება, ისიც მოგვიანებით, დაუვალეზბათ არა კონტრდაზვერვის განყოფილებისათვის, არამედ თბილისის მაზროს ადმინისტრაციისათვის, რომელსაც თვით კოლონისტთა ჩვენებების საფუძველზე უარუყვია ეს ცნობა¹⁰². მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ მსგავს პრეცედენტებს იმ პერიოდში მრავლად ჰქონდა ადგილი, ჩვენ სრულიად დასაშვებად მიგვაჩნია კოლონისტთა ასეთი მოქმედება¹⁰³.

ყოველივე შემოადნიშნულთან ერთად, ამიერკავკასიის კოლონისტები გარკვეულ სიტუაციაში პოტენციურ სამხედრო ძალას წარმოადგენდნენ და ქმნიდნენ ერთგვარ საშიშროებას. სწორედ ამიტომ კავკასიის ადმინისტრაციამ იწყო გერმანელი კოლონისტებისათვის ცეცხლსასროლი იარაღის ჩამორთმევა, 1915 წლის იანვარში მხოლოდ ეკატერინენფელდელ კოლონისტებს ჩამოართვეს 27 სანადირო თოფი, 135 „ბერდანის“ ტიპის ზიშტიანი საბრძოლო შაშხანა, და ვაზნები მნიშვნელოვანი რაოდენობით. მაგრამ მალე დაადგინეს, რომ მათ სანაცვლოდ რუსეთ-თურქეთის ფრონტზე მყოფი კოლონისტები ამიერკავკასიის კოლონიებში გზავნიან ტყვიამფრქვევებს და თურქულ „მაუზერის“ ტიპის შაშხანებს ვაზნებით. ამ ცნობასთან დაკავშირებით კოლონია ეკატერინენფელდში ჩატარებული ჩხრეკის შედეგად, მართალია, ტყვიამფრქვევები ვერ აღმოაჩინეს, მაგრამ კოლონისტებს მრავლად აღმოაჩნდათ თურქული შაშხანები, ვაზნები და ტყვიამფრქვევის ლენტები. ამ ინციდენტთან დაკავშირებით დასაჯეს მისი მხოლოდ ერთი მონაწილე — პ. ბილდინგმაიერი, რომელსაც სამი თვის პატიმრობა მიუსაჯეს¹⁰⁴. ეს ფაქტი ერთიად

¹⁰² სსსრ ცსსა, ფ. 17, ანაწ. 2, საქმე 692, ფურც. 4—5.

¹⁰³ 1915 წ. დეკემბერში ინგლისის დაზვერვამ დაადგინა, რომ სრული საზღვაო ბლოკადისა და თურქეთში ბამბის მარაგის შეზღუდული რაოდენობის მიუხედავად, გერმანიის მრეწველობა მნიშვნელოვანი რაოდენობით იღებდა ბამბის ნედლეულს შემდეგი კვლევა-ძიებით დადასტურდა, რომ ბამბის ნედლეულს გერმანიაში რუსეთის შუა აზიის რაიონებიდან გზავნიდნენ გერმანელი აგენტები მარშრუტით: შუა აზია — აელანეთი — ირანი — თურქეთი — გერმანია (ЦГВИА ф. 2000, оп. 1, дело 380н, лл. 27, 33); 1915 წ. აღმოაჩინეს, რომ ფირმა „შტუტენი და კომპანია“ ამიერკავკასიიდან და შუაზიიდან მატყლს გზავნიდა გერმანიაში. მატყლს თავს უყრიდნენ კრასნოვოდსკში. აქედან ფირმის წარმომადგენელი თურქეთის ქვეშევრდომი გულბეკიანი მატყლს შხუნებით გზავნიდა ენზელში, საიდანაც ნეიტრალური ქვეყნების მეშვეობით იგზავნებოდა გერმანიაში (სსსრ ცსსა, ფ. 153, ანაწ. 1, საქ. 2925. ფ. 134); ამიერკავკასიელი გერმანელები ნეიტრალურ შვეიცარიაში ქიათურიდან მანვანუმის მადანს გზავნიდნენ ამანათების სახით. შეეციოდან ეს „ამანათი“ იერმანიაში გაჰქონდათ.

¹⁰⁴ სსსრ ცსსა, ფ. 17, ანაწ. 1, საქმე 8348, ფურც. 3—4, 21, 24. 42—44.

კიდევ ადასტურებს, რომ გერმანელი კოლონისტები პოტენციურად დამხმარე სამხედრო ძალას წარმოადგენდნენ გერმანიის მილიტარიზმისათვის. სხვა ქვეყნებში და მათ შორის ამიერკავკასიაში მცხოვრები გერმანელი კოლონისტების შეიარაღებული ძალის სახით გამოყენება თვით გერმანიის გენერალური შტაბის მიერ იყო დაგეგმილი. ცნობილი გერმანელი მილიტარისტი ლუდენდორფი ამასთან დაკავშირებით წერდა: „აგრეთვე ვიმედოვნებდი უშუალოდ მიმედრო ახალწვეულნი აღმოსავლეთის გერმანელი მოსახლეობიდან“¹⁰⁵. ასევე საქართველოში გერმანელების სადაზვერვო და ჯაშუშური საქმიანობის შესახებ 1918 წლის მასში შედგენილ ცნობაში აღნიშნულია: „არის ცნობები, რომ ამიერკავკასიაში... გერმანელები ადგილობრივი მცხოვრებლებიდან შეადგენენ არმიას“, რომლის ბართვი ადგილობრივი გერმანელი კოლონისტები უნდა ყოფილიყვნენ. ამასთანავე, ოკუპანტები აპირებდნენ სხვადასხვა პროდუქტის და საქონლის რეკვიზიციას, რომლის „უმეტესი ნაწილი განიკუთვნება გერმანიის ჯარებისათვის, შემდეგ კოლონისტებისათვის და ...ნაშთი დანარჩენი მოსახლეობისათვის“¹⁰⁶.

საქართველოში გერმანიის ჯარების შემოსვლის შემდეგ (1918 წ. მაისი) გერმანელი კოლონისტები განსაკუთრებით გააქტიურდნენ. გერმანელი კოლონიზატორების შემოსვლას ქართველი ხალხის მტრულად შეხვდა. ერთ-ერთ საიმედო დასაყრდენს ოკუპანტებისათვის გერმანელი კოლონისტები წარმოადგენდნენ. გერმანელმა ინტერვენტებმა შემოსვლისთანავე გამოაცხადეს ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე მცხოვრები ყველა გერმანელი სამხედრო ტყვის და სამხედროვალდებულის მობილიზაცია. ამასთან დაკავშირებით მენშევიკური ოფიციალიზი გაზეთი „ბორბა“ იტყობინებოდა: „თბილისში გამოცხადებულია გერმანიის ქვეშევრდომთა „რეგისტრაცია“ 17 წლიდან 45 წლის ასაკამდე. ერთი სიტყვით, ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ გერმანელები ბატონპატრონობენ ამიერკავკასიაში ისე, როგორც დაპყრობილ ქვეყანაში“¹⁰⁷.

გერმანელი იმპერიალისტები საქართველოში უყურებდნენ, როგორც მათ კოლონიურ ქვეყანას. მათ ზელთ იგდეს ამიერკავკასიის რკინიგზა, აგრეთვე საქართველოს საზღვაო ნავსადგურები. კონტრო-

¹⁰⁵ Э. Лисдендорф. Мои воспоминания о войне 1914—1918 гг., т. 2, М. 1924, стр. 221.

¹⁰⁶ გერმანელი ოკუპანტები საქართველოში 1918 წ., დოკუმენტების და მასალების კრებული. შეადგინა და დასაბუქდალ მოამზადა მ. გაბრიჩიძემ, თბილისი, 1942, გვ. 36—37.

¹⁰⁷ გერმანელი ოკუპანტები საქართველოში 1918 წ., გვ. 68.

ლი დააწესეს ფოსტა-ტელეგრაფზე, ბანკებზე, სახელმწიფო დაწესებულებებზე. უხეშად ერეოდნენ საქართველოს შინაურ საქმეებში. სათანადო ცნობებს საქართველოს სხალხო მეურნეობის მდგომარეობის, სხვადასხვა ნედლეულის და საქონლის მარაგის შესახებ ისინი უმთავრესად გერმანელი კოლონისტების საშუალებით იგებდნენ. „საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები გერმანელი კოლონისტები, რომელთა შორისაც საქმოდ ბევრი ჯამუში და დივერსანტი იყო, გერმანიის ჯარების დასაყრდენ ძალას წარმოადგენდნენ. ბორჩალოს მაზრის კულაკებმა თავი აიშვეს და გააორკეცეს ადგილობრივი მოსახლეობის ძარცვა-გლეჯვა“¹⁰⁸.

შაგრამ გერმანელ ინტერვენტთა ძალადობა, ისევე როგორც ადგილობრივ მემამულეთა და კაპიტალისტთა მიერ ჩაგვრა, აძლიერებდა რევოლუციურ განწყობილებას საქართველოსა და ამიერკავკასიაში. საქართველოში ამ დროს ადგილი ჰქონდა მუშათა მღელვარებას, პოლიტიკურ გაფიცვებს და გლეხთა რევოლუციურ აჯანყებებს, რომლებიც სისხლში ჩაახშვეს გერმანიის ჯარების დახმარებით¹⁰⁹. „დათარეშობდნენ აგრეთვე გერმანელ კოლონისტთაგან, უმთავრესად კულაკთა შეილებსაგან ჩამოყალიბებული დამხმარე რაზმები, რომლებიც ანგარიშს უსწორებდნენ ღარიბ გლეხობას“¹¹⁰.

ინტერვენტები გერმანელ კოლონისტთა წაქეზებით და თანხლებით თვითნებურად ანთარალებდნენ მოსახლეობას, ძარცვავდნენ და ზვრეტდნენ ადგილობრივ მცხოვრებთ. მაგალითად, 1918 წლის 10 ივლისს გერმანელმა ჯარისკაცებმა და კოლონისტებმა განაიარაღეს სოფელ კოდის მცხოვრებნი. მიუხედავად იმისა, რომ „მცხოვრებლებმა ყველამ ნებაყოფლობით ჩააბარეს 150 ცალი თოფი ვაზნებითურთ, შემდეგ თვით ჯარისკაცები შეუდგნენ ჩხრეკას და წაიღეს ყველაფერი, რაც ხელში მოხვდათ, სახელდობრ: ხანჯლები, დანები, ხანჯლები უმთავრესად ვერცხლით იყო მოჭედილი. სოფელში ზოგიერთ ქალებს შეეშინდათ და გაიქცნენ, ამ ქალებს სცემეს“¹¹¹.

14 ივლისს ასურეთელმა კოლონისტებმა 25 კაცის შემადგენლობით, 15 გერმანელი ჯარისკაცისა და ერთი გერმანელი ოფიცრის

¹⁰⁸ ა. ს უ რ გ ლ ა ძ ე, ბრძოლა სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისათვის ამიერკავკასიაში (1917—1918 წწ.), თბილისი. 1927. გვ. 494.

¹⁰⁹ Wipert von Blücher, Deutschlands, Weg nach Rappallo, Wiesbaden, 1951, s. 124.

¹¹⁰ Е. Ф. Лудшувейт, Турция в годы первой мировой войны 1914—1918 гг., М., 1966, стр. 251.

¹¹¹ გერმანელი ოკუპანტები საქართველოში 1918 წ., გვ. 67.

თანხლებით, განაიარაღეს რამდენიმე სოფელი თეთრი წყაროს რაიონში, ამ ამბავთან დაკავშირებულ პატაკში საგარეთუბნო რაიონის კომისარი თბილისის მაზრის უფროსს წერდა: „ამასთან განაიარაღებისას გლეხების მიმართ იყენებდნენ მკაცრს რეპრესიულ ზომებს. ქალებსა და მამაკაცებს როზგებით სცემდნენ და სისხლს აღენდნენ. კლავდნენ გლეხების ძაღლებს, იჭრებოდნენ სახლებში და ახდენდნენ ჩხრეკას. გლეხოზა ტერორიზებულია. იყო მილიციელების განაიარაღების რამდენიმე შემთხვევა. გერმანელები სრულიად არ უწყვეტ ანგარიშს აღმინისტრაციას და აცხადებენ, რომ თვითონ ისინი კარგად დაამყარებენ წესრიგს ჩვენში. მიუხედავად ჩემი არაერთგზის თხოვნისა, მითხრას, თუ რა საფუძველზე ახდენენ ისინი გლეხების განაიარაღებას და სცემენ მათ, გერმანელმა ოფიცერმა განაცხადა, რომ ისინი მოქმედებენ საქართველოს მთავრობასთან შეთანხმებით და ამის შესახებ ყველამ იცისო. თვით მე ვიყავი მოწამე იმისა, თუ როგორ სცემდნენ გერმანელები გლეხებს იქამდე, რომ ისინი უგრძობლად ეცემოდნენ მიწაზე. მე შემატყობინეს, რომ ნაცემი გლეხები ვერ უძლებდნენ ასეთ წამებას და კვდებოდნენ. ამის გამო ჩემს რაიონში მდებარე განაიარაღების სოფლების გლეხები აღშფოთებული არიან გერმანელთა ასეთი საქციელით და მათ განაცხადეს, რომ იარაღით დაიცავენ თავიანთ ღირსებასა და თავისუფალი მოქალაქის სახელს; გთხოვთ, დიდი ექსცესების თავიდან ასაცილებლად მიიღოთ სასწრაფო ზომები გლეხთა განაიარაღების ასეთი ბარბაროსული წესების აღსაკვეთად“¹¹².

ასეთივე სისასტიკით განაიარაღეს კოლონისტებმა და გერმანელმა ოკუპანტებმა ხატისთელეთის, მუხრანთელეთის, წალასკურის, სოღანლულის და სხვა სოფლების გლეხოზა¹¹³. გერმანელები ყველა ამ შემთხვევაში ადგილობრივ ხელისუფალთ უკრძალავდნენ ყოველგვარ ჩარევას, ხოლო ამ უკანასკნელთა საჩივარზე, რომ მათ ასეთ პირობებში მუშაოზა არ შეუძლიათ, მენშევიკური მთავრობის წარმომადგენელმა უპასუხა: „რაც შეეხება მოსახლეობის განაიარაღებას, გერმანელთა სამხედრო რაზმს უფლება აქვს მოაზდინოს ეს განაიარაღება დამოუკიდებლად, თუ თქვენ პირადად საჭიროდ დაინახავთ ჩატარებულ იქნას რომელიმე სოფლის განაიარაღება, თქვენ შეგიძლიათ გააკეთოთ ეს გერმანელთა აღნიშნული რაზმის თანხმობით“¹¹⁴.

¹¹² გერმანელი ოკუპანტები საქართველოში, 1918 წ., გვ. 69—70.

¹¹³ Ш. Ч х е т и я, Германский империализм и Грузия, საქართველოს სახ. მუზეუმის შოაბზე, 1944, XII-B, გვ. 147.

¹¹⁴ გერმანელი ოკუპანტები საქართველოში, 1918 წ., გვ. 73.

ცხადია, ასეთ პირობებში ხელისუფალთა მიერ გერმანელთა თარეშისაგან გლეხების დაცვაზე ლაპარაკიც ზედმეტი იყო. ამა თუ იმ დასახლებულ პუნქტში შესვლისას კოლონისტთა და ინტერვენტთა გაერთიანებული რაზმები, მარტო განიარაღებით და ზემოთ აღნიშნული სხვა ძალადობით არ კმაყოფილდებოდნენ. ამ შემთხვევაში ისინი ჩვეულებრივ ართმევდნენ მოსახლეობას მოსავლის დიდ ნაწილს და ადებდნენ მათ ფულად კონტრიბუციას. ყოველივე ეს ტარდებოდა უკიდურესი სისასტიკის და მხეცობის პირობებში.

მაგალითად, 1918 წლის 1 აგვისტოს „ადგილობრივმა ნემცებმა ასურეთის საზოგადოებისა სოფელ ბოგვში ძალით მოაგროვეს ზორბალი 60 ფუთი და უბრძანეს თავიანთ ურმით ჩაეტანათ ასურეთში“. ამ დროს მათ მიუსწრო თეთრიწყაროს რაიონის კომისარმა, რომელმაც დააკავა ეს ზორბალი და ჩაქეტა ბოგვის კანცელარიაში. მაშინ კოლონისტებმა დახმარებისათვის მიმართეს გერმანელთა ჯარის რაზმს, რომლის ლეიტენანტმა სოფელს გაუგზავნა ბრძანება, — „თუ დაუყოვნებლივ არ ჩაიტანთ იმ 60 ფუთ ზორბალს ასურეთში, მთელ სოფელს გავანადგურებთ“. ამასთან დაკავშირებით რაიონის კომისარი ზემდგომ ორგანოს თბილისში წერდა: „ვინაიდან ზალხი მათგან არაერთხელ დარბეულა, რასაც ნათლად ლაღადებენ ოქმები მათგან წარმოდგენილი, მთხოვეს შეამდგომლობა თქვენს წინაშე, დაიფაროთ გლეხები მათი აწიოკებისაგან და დასახლებული 60 ფუთი ზორბალი საქმის სრულ გამოკვევამდე დარჩეს კანცელარიაში, სადაც ეხლა იმყოფება“¹¹⁵. 8 აგვისტოს იმავე რაიონის სოფელ კოსალარში კოლონისტებმა და ჯარისკაცებმა ძალით წაართვეს გლეხებს 2600-ზე მეტი ძნა¹¹⁶; გერმანელთა მეორე რაზმმა სოფელ კასუმლოს საზოგადოებას „ჩამოართვეს 65 ფუთი ზორბალი და დამატებით მოითხოვეს „ცხრა ათასი მანეთის გადახდა ჯარიმის სახით“¹¹⁷. 13 აგვისტოს „გერმანელთა რაზმი, რომელიც მოვიდა სოფელ სარევანში“ მოითხოვდა „კოლონისტების სასარგებლოდ 150 000 მანეთის გადახდას სამი საათის ვადაში“, წინააღმდეგ შემთხვევაში იმუქრებოდნენ მთელი სოფლის გადაწვას¹¹⁸. ასევე დაბეგრეს შულავერის, მუხრანის და სხვა სოფლების გლეხები. სოფელ მუხრანს გერმანელებმა კონტრიბუციის სახით 35 000 მანეთის გადახდა მოსთხოვეს, ხოლო როცა მცხოვრებთა თხოვნით ამ საკითხის გასარკვევად იქ

¹¹⁵ გერმანელი ოკუპანტები საქართველოში 1918 წ., გვ. 76.

¹¹⁶ იქვე, გვ. 78—79.

¹¹⁷ იქვე, გვ. 80.

¹¹⁸ იქვე, გვ. 81.

პიედა მცხეთის რაიონის კომისარი, გერმანელებმა იგი მის მხლებელ მილიციელთან ერთად განაიარაღეს და დააპატიმრეს¹¹⁹.

ინტერვენტთა და კოლონისტთა ასეთი თარეში, სულ უფრო და უფრო მეტ უკმაყოფილებას იწვევდა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებში. თვით მენშევიკური მთავრობის ორგანო გაზეთი „ერთობა“ 1918 წ. 25 სექტემბრის ნომერში იძულებული იყო ელიარებინა: „ჩვენს რედაქციას აუჯარებელი კორესპონდენციები მოსდის სხვადასხვა კუთხიდან, განსაკუთრებით იმ მხარეებიდან, სადაც გერმანელთა კოლონიები იყო და ყველა ერთხმად უჩივიან იმ გერმანელ ჯარის უდიერ მოპყრობას, რომელნიც კოლონისტთა სოფლებში არიან დაბანაკებულნი.

აქ რასაკვირველია ის კი არ არის გასაკვირი, რომ გერმანელები იცავენ კოლონისტებს, ხალხის უკმაყოფილებას ბადებს ის გარემოება, რომ ხშირად ეს ჯარი ერევა ცალმხრივად ნემეც კოლონისტთა და მეზობელ სოფლების ურთიერთობაში, თავის ძალით ააპართლებს ამათ, არბევს ქართულ, სომხურ, ან თათრულ სოფლებს კოლონისტების სასარგებლოდ, თვით ასაპართლებს და ახდევინებს მათ ჯარიმას. არა ერთხელ ყოფილა მაგალითი, რომ კომისრის ჩარევასაც კი ვერ გადაურჩენია საქართველოს მოქალაქე გლეხკაცობა ფიზიკურ შეურაცხყოფისაგან.

გერმანელებმა არ შეიძლება არ იცოდნენ, რომ საქართველო ოსმალეთი არაა, რომ ქართველი მოქალაქე ფიზიკურ სასჯელს ვერ შეეგუება, თვით რუსის კანონსაც კი, რომელიც სოფლებში შიდა რუსეთში როზგავდა, ჩვენში ეს სასჯელი არ გადაუტანია“¹²⁰.

გერმანიის მისიამ სცადა კოლონისტთა თავაშვებული მოქმედება და პრივილეგიური მდგომარეობის დაკანონება აათანადო ხელშეკრულებით, რომელიც უნდა დადებულიყო გერმანიასა და საქართველოს შორის. „მთელი ეს ურთიერთობა, რომელიც შეიქმნა ოკუპანტებსა და კოლონისტებს შორის ერთის მხრით და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის მეორეს მხრით ფონ-კრესს სურდა განემტკიცებინა სპეციალური ხელშეკრულებით“¹²¹.

ფონ-კრესმა ამიერკავკასიის გერმანელთა ნაციონალურ საბჭოსთან ერთად შეიმუშავა ამ ხელშეკრულების პროექტი. მის პირველ მუხლში ნათქვამი იყო: „გერმანიის დიპლომატიურ წარმომადგენლობას კავკასიაში, რომელსაც თავისი მულმივი რეზიდენცია აქვს

¹¹⁹ გერმანელი ოკუპანტები საქართველოში 1918 წ., გვ. 86.

¹²⁰ იქვე, გვ. 114—115.

¹²¹ Д. Е. Е н у к и д з е, Крах империалистической интервенции в Закавказье, Тбилиси, 1954, стр. 112.

თბილისში და აგრეთვე დიპლომატიურ და საკონსულოების წარმომადგენლებს, რომლებიც განსაკუთრებული ხელშეკრულების საფუძველზე შეიძლება დაარსდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე, გარდა თავის სხვა მოვალეობებისა, უფლება ეძლევათ დაიცვან საქართველოში მცხოვრები გერმანელი კოლონისტების ინტერესები განურჩევლად იმისა საქართველოს ქვეშევრდომები იქნებიან ისინი, თუ რუსეთის“¹²².

ხელშეკრულების მეორე მუხლით, — „საქართველოს პოლიციის აგენტების დასახმარებლად, გერმანელ კოლონისტებს სამხედროვალდებულთაგან შეუძლიათ შექმნან ადგილობრივი მილიცია. საქართველოს მთავრობა თანახმაა, რომ მილიციის ორგანიზაცია მოახდინოს გერმანიის საიმპერატორო დელეგაციამ და, რომ მას უფლება ექნება ამ მიზნით საქართველოს გერმანულ დასახლებებში გაგზავნოს ცალკეული გერმანელი ოფიცრები და ჯარისკაცები“.

მესამე მუხლი ითვალისწინებდა, რომ „საქართველოს მთავრობა ვალდებულიება იღებს არ შეცვალოს რუსეთის იმპერატორთა ის ბრძანებულებები, რომლებიც ეხებიან საქართველოში მცხოვრებ გერმანელ კოლონისტებს, და აგრეთვე შეუწარმოებს მათ თავისუფლებანი და პრივილეგიები, განსაკუთრებით თვითმმართველობის უფლება, მისცეს მათ რწმენის თავისუფლება და ყოველგვარი კულტურული ღონისძიების ჩატარების შესაძლებლობა“.

მეოთხე მუხლით გერმანელ კოლონისტებს შეეძლოთ მიეღოთ გერმანიის ქვეშევრდომობა; ამ შემთხვევაში საქართველოს მთავრობა ვალდებული იყო გაეთავისუფლებინა ისინი თავის ქვეშევრდომობიდან.

მეექვსე მუხლით საქართველოს მთავრობას ვალდებულიება უნდა აეღო, არ გამოეყენებინა საქართველოს გერმანელი კოლონისტების მიმართ რუსეთის იმპერიაში 1915 წლის 2 თებერვალსა და 15 დეკემბერს გამოცემული კანონები (გერმანიის და მისი მოკავშირეების ქვეშევრდომთა და აგრეთვე რუსეთის ქვეშევრდომი გერმანელების მიწათმფლობელობის შეზღუდვის შესახებ).

შერვე მუხლი ადგენდა, რომ II და III მუხლებში გათვალისწინებული მილიციის და კულტურულ-ტექნიკური დაწესებულებების (სკოლების, ეკლესიების, გზების, კანალიზაციის კოლონიების ფარგლებში და სხვა) შესანახავი ზარკებისათვის გერმანული კოლონიების საზოგადოებებს უფლება ჰქონდათ თავის განკარგულებაში

¹²² სსსრ ცსსა, ფ. 3, საქმე 10, ფურც. 16—17.

დაეტოვებინათ ამ საზოგადოებების წევრთა მიერ გადახდილი სა-
ხელმწიფო გადასახადების ნაწილი¹²³.

შემდგომი მუხლები ნაკლებმნიშვნელოვანი იყო და ეხებოდა
ცალკეულ წვრილმან საკითხებს¹²⁴.

გათვალისწინებული იყო, რომ ხელშეკრულება ძალაში შევი-
დოდა ხელმოწერის დღიდანვე, ხოლო მისი რატიფიკაცია უნდა
მომხდარიყო სამი თვის განმავლობაში.

უკვე მარტო ის ფაქტი, რომ გერმანიის საოკუპაციო ხელისუფ-
ლებმა მენშევიკურ „მთავრობას“ წარუდგინეს ასეთი ხელშეკრულე-
ბა, მიუთითებს, რომ ისინი არაფრად აგდებდნენ ამ მთავრობას.
გერმანიის საოკუპაციო ხელისუფლები გერმანიის ქვეშევრდომთა
ინტერესების დაცვასთან ერთად მოითხოვდნენ მიეცათ მათთვის სა-
ქართველოს ქვეშევრდომ გერმანელ კოლონისტთა ინტერესებს და-
ცვის უფლება; უფრო მეტიც, მენშევიკურ მთავრობას წინადადე-
ბას აძლევდნენ, ნება დაერთოთ გერმანელი კოლონისტებისათვის
უარი ეთქვათ საქართველოს ქვეშევრდომობაზე და ამავე დროს
დარჩენილიყვნენ საცხოვრებლად საქართველოს ტერიტორიაზე. და-
ბოლოს ნაციონალისტ-კოლონისტებს უნდა მიეღოთ შესაძლებლობა
მენშევიკური მთავრობის ხარჯზე შეექმნათ საკუთარი მილიცია. ამ-
რიგად, ინტერვენტები ვარაუდობდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე
გერმანიის სამხედრო მისიის ხელმძღვანელობით გერმანელი კოლო-
ნისტებისაგან შეექმნათ „ახელმწიფო სახელმწიფოში“.

ხელშეკრულების ეს პროექტი ერთხელ კიდევ ადასტურებდა, თუ
რა დიდმნიშვნელობას ანიჭებდნენ გერმანელი იმპერიალისტები სა-
ზღვარგარეთ და კერძოდ ამიერკავკასიაში არსებულ კოლონიებს.

1918 წლის 6 ოქტომბერს ამ საკითხზე საგარეო საქმეთა მი-
ნისტრის მოხსენებში მოსმენის შემდეგ მენშევიკურმა მთავრობამ
დაადგინა: „გერმანიის დელეგაციის მიერ წარმოდგენილი შეთანხმე-
ბის პროექტი, გერმანელ კოლონისტთა უფლებებზე, განსახილვე-
ლად გადაეცეს საგარეო საქმეთა, იუსტიციის და მიწათმოქმედების
სამინისტროების წარმომადგენელთაგან შექმნილ კომისიას“¹²⁵. მაგ-
რამ ეს მხოლოდ საკითხის ფორმალური განხილვა იყო. იმ პირო-
ბებში, რა თქმა უნდა, მენშევიკურ მთავრობას არ შეეძლო უარი
ეთქვა გერმანიის დელეგაციის მოთხოვნებზე, რაოდენ თავხედურიც
არ უნდა ყოფილიყო ისინი. მხოლოდ საომარ ფრონტებზე მდგომა-

¹²³ სსსრ ცსსა, ფ. 3, საქმე 10, ფურც. 16—17.

¹²⁴ ი ქ ვ ე.

¹²⁵ ი ქ ვ ე.

რეობის მკვეთრმა გაუარესებამ, როცა გერმანია იძულებული გახდა თავი დაენებებინა საქართველოს გერმანელ კოლონისტებზე ზრუნვისათვის და ეფიქრა საკუთარი ტერიტორიის და იქ მცხოვრებმა ქვეშევრდომების დაცვაზე, ჩამალა აღნიშნული ხელშეკრულების დადება გერმანელი კოლონისტებისათვის ფართო უფლებების მიცემის შესახებ.

გერმანელ დამპყრობლებს დიდხანს არ უბატონიათ ამიერკავკასიაში. 1918 წლის 9 ნოემბერს გერმანიაში დაიწყო რევოლუცია, რომელმაც ტახტიდან ჩამოაგდო ვილჰელმი II, ხოლო 11 ნოემბერს გერმანიის იმპერიალიზმის წარმომადგენლები იძულებული იყვნენ კომპიენის ტყეში ხელი მოეწერათ დაზავებაზე, რომლითაც გერმანია თავს დამარცხებულად სცნობდა. როგორც ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა, „ჯერ იგი (გერმანიის იმპერიალიზმი — გ. მ.) უზომოდ გაიბერა ევროპის სამ მეოთხედზე, სიმსუქნით გასივდა, შემდეგ კი იქვე გასკდა და თან მეტად საშინელი სიმყრალე დატოვა“¹²⁶.

განიცადა რა დამარცხება დასავლეთის ფრონტზე, გერმანია იძულებული იყო დაეტოვებინა ამიერკავკასია. 1918 წლის 25 დეკემბერს გემით „ვარანა“ ფოთიდან გაემგზავრნენ გერმანიის ჯარების უკანასკნელი ნაწილები. 1919 წლის 7 იანვარს გერმანიის დელეგაციამ სრული შემადგენლობით დატოვა თბილისი და ფოთის გავლით გაემართა გერმანიისაკენ.

საქართველოს საზღვრების დატოვებამდე გერმანიის დელეგაციამ მოაწერო ერთხელ კიდევ გამოეჩინა დაინტერესება ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტების მდგომარეობით. 1919 წლის 10 იანვარს თავის უკანასკნელ მიმართვაში საქართველოს მთავრობისადმი ფონ-კრესი გამოთქვამდა პროტესტს იმასთან დაკავშირებით, რომ თითქოს საქართველოს მთავრობამ გადაწყვიტა რესპუბლიკის ფარგლებიდან გაეძევიებინა ყველა გერმანელი. თავის პასუხში მთავრობის თავმჯდომარის მდივანი აღნიშნავდა, რომ არავითარი ბრძანებულება არ ყოფილა საქართველოდან გერმანელთა გასახლების შესახებ და მთავრობა თავის თავზე არ აიღებს ამგვარ ინიციატივას¹²⁷.

მენშევიკური მთავრობა არა თუ არ ზღუდავდა კოლონისტ-კულაკებს, არამედ ყოველმხრივ უწყობდა მათ ხელს, „კულტურულ მეურნეობათა დაცვის“ საბაზით. გერმანელი ინტერვენტების წასვლის შემდეგ, ცხადია, ისინი ძველებურად ვეღარ დათარეშობდნენ ახლო-მახლო სოფლებში, მაგრამ მზად ყავდათ შეიარაღებული

¹²⁶ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 28, გვ. 179.

¹²⁷ Д. Е н у к и н а, დასახ. ნაშრ., გვ. 128.

რაზმები თითქოსდა „თავდასაცავად“¹²⁸. ამავე დროს კოლონისტები ყოველგვარი შეფერხების გარეშე განაგრძობდნენ თავის სამეურნეო და სარეწაო-საეკპრო საქმიანობას. ისინი ძველებურად უწყვედნენ სასტიკ ექსპლოატაციას ადგილობრივ მოსახლეობას და მდიდრდებოდნენ მათ ზარჯზე. ეს ექსპლოატაცია უფრო მძიმდებოდა ომისა და ინტერვენციის წლებში სამეურნეო ნგრევით და მოუსაველიანობით, რაც ამწვავებდა ურთიერთობას მდიდარ კოლონისტებსა და მათ მიერ ექსპლოატირებულ მასებს შორის. სწორედ ამით იყო გამოწვეული, რომ 1918 წ., ჯერ კიდევ გერმანელების ოკუპაციის დროს, აჯანყებულმა გლეხებმა დაარბიეს ფონ კუჩენბახის მამული¹²⁹.

1919 წ. ივნისში ამიერკავკასიის გერმანულმა კოლონიებმა და ლუთერანულმა ეკლესიამ დიდი ზარ-ზეიმით აღნიშნეს ამიერკავკასიაში გერმანელი კოლონისტების ჩამოსახლების და ლუთერანული სამრევლოს შექმნის 100 წლისთავი¹³⁰.

1920 წლისათვის გერმანელებმა განაახლეს ეკონომიური ურთიერთობა საქართველოსთან. ამ წელს საქართველოდან გატანილი 17 700 000 ფუთი მანგანუმიდან მნიშვნელოვანი წილი გერმანულ ფირმებზე მოდიოდა¹³¹.

ამიერკავკასიის გერმანელთა „ეროვნული საბჭო“ და მისი ორგანო „კაუკაზიშე პოსტი“ გაძლიერებულ აგიტაციას ეწეოდნენ ამიერკავკასიის ქვეყნების გერმანიასთან დაახლოების სასარგებლოდ. „კაუკაზიშე პოსტი“ მენშევიკურ მთავრობას ურჩევდა მიწების სპეციალური ფონდის გამოყოფას და იქ გერმანიიდან კიდევ ახალი კოლონისტების ჩამოსახლებას¹³². ამიერკავკასიის გერმანელი კოლონისტების ასეთ საქმიანობას გარკვეული წვლილი მიუძღვოდა მასში, რომ 1920 წლისათვის გერმანიაში მრავლად აღმოჩენილან საქართველოში გადმოსახლების შესურველნი. მიწათმოქმედების მინისტრის მოხსენების გამო ამ საკითხზე 1920 წელს 11 ნოემბერს მენშევიკურმა მთავრობამ შემდეგი დადგენილება მიიღო: „დაევალოს მიწათმოქმედების სამინისტროს სთხოვოს საქართველოს

¹²⁸ J. H u m m e l, Heimat-Büchlein, der Deutschen in Transkaukasien, Pokrowsk, 1926, s. 38.

¹²⁹ 3. გ უ გ უ შ ვ ი ლ ი, გერმანელი კოლონისტები და ადგილობრივი. გვ. 212.

¹³⁰ სსსრ ცესსა, ფ. 1694, ანაწ. 1. საქმე 47.

¹³¹ ა. ბ ე ნ დ ი ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ეროვნული ბურჟუაზია და გვ. 111.

¹³² „Kaukasische Post“, 1918, № 39.

წარმომადგენლობას ბერლინში გამოგზავნოს ცნობა გადმოსახლების მსურველთა სპეციალობებისა და რაოდენობის შესახებ¹³³. ეს დოკუმენტი ერთხელ კიდევ გვიჩვენებს, თუ რამდენად ნაკლებად ესმოდათ მენშევიკებს ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესები. მაშინ როდესაც ქართველ გლეხს მიწის ნაკლებობით სული ეხუთებოდა, ხოლო მუშები და ინტელიგენცია უმუშევრობით იტანჯებოდნენ, მენშევიკური მთავრობა თანახმა იყო გერმანელი კოლონისტები მიეღო.

თუ როგორ ესახებოდათ ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტებს საქართველო-გერმანიის ურთიერთობა მომავალში, კარგად გვიჩვენებს „კაუკაზიშე პოსტის“ 1920 წლის 13 მაისის ნომერში გამოქვეყნებული სტატია შავი ზღვის მნიშვნელობის შესახებ¹³⁴. სტატია მიესალმებოდა მენშევიკურ მთავრობის პირველ ღონისძიებებს შავი ზღვის საკაბოტაჟო მიმოსვლის გამოცოცხლების შესახებ და ამასთანავე აყენებდა საკითხს გერმანია-საქართველოს დამაკავშირებელი ახალი გზის შესახებ. ამ გზით საქართველოს ნავსადგურები ფოთი და ბათუმი დაუკავშირდებოდა დუნაის შესართავს და შემდეგ დუნაის გზით და ავსტრიით — გერმანიას. ამის შედეგად „ინგლისისა და საფრანგეთის გვერდის ავლით, ჩვენი ღვთიურა ქვეყანა მიიღებდა იაფ და კარგ საქონელს“. ამასთანავე „ნიჭიერ და ბეკით ქართველ ახალგაზრდობას შესაძლებლობა მიეცემოდა იაფი და მოხერხებული გზით სწავლა-განათლება მიეღო გერმანიის უმაღლეს სასწავლებლებში“¹³⁵. ამრიგად, „კაუკაზიშე პოსტის“ აზრით, საქართველო-გერმანიის მჭიდრო ურთიერთობის დამყარებით საქართველო მნიშვნელოვან სარგებლობას ნახავდა. თუმცა გაზეთი არაფერს წერდა ამ დაახლოების ნამდვილი მიზნის შესახებ, მაგრამ ძნელი მისახვედრი არ არის, რომ მისი ნამდვილი მიზანი იყო საქართველოსა და ამიერკავკასიის გადაქცევა გერმანული საქონლის გასაღების ბაზრად და ნედლეულის (პირველ რიგში მანგანუმის და ნავთობის) მიმწოდებელ წყაროდ. ამასთანავე ამიერკავკასიის გერმანელ კოლონისტთა მესვეურები ვარაუდობდნენ, რომ ეს გზა ხელს შეუწყობდა რა გერმანიის ეკონომიური და პოლიტიკური პოზიციების განმტკიცებას ამიერკავკასიაში, საშუალებას მისცემდა ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონიებს შეენარჩუნებინათ და განემტკიცებინათ ადრე

¹³³ კ. ჩ ა რ კ ვ ი ა ნ ი, ქართველი მენშევიკების ანტიხალხური ეკონომიური პოლიტიკის შესახებ, თბილისი, 1962, გვ. 115.

¹³⁴ «Kaukasische Post», 1920, № 38.

¹³⁵ ი. ქ ვ ე .

მოპოვებული პრივილეგიები, გერმანელი იმპერიალისტების შემუშავებული გეგმების თანახმად და მათი დახმარებით გადაქცეულიყვნენ „სახელმწიფოდ სახელმწიფოში“.

მაგრამ ამიერკავკასიის ხალხებმა გმირული წიჯღიანი არმიის ძმური დახმარებით ჩაშალეს გერმანიის და სხვა ქვეყნების იმპერიალისტთა და აგრეთვე კულაკ-კოლონისტთა ეს გეგმები. ამ დახმარების შედეგად 1920 წ. აპრილში აზერბაიჯანში, 1920 წლის ნოემბერში სომხეთში, ხოლო 1921 წლის თებერვალში საქართველოში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებას ამიერკავკასიაში ისევე, როგორც ოქტომბრის რევოლუციას რუსეთში, გერმანელი კოლონისტები მტრულად შეხვდნენ¹³⁶.

---

¹³⁶ А. К л и б а н о в, Меноныты, М.-Л., 1931, стр. 94.

НЕМЕЦКИЕ КОЛОНИСТЫ В ЗАКАВКАЗЬЕ

(1817—1920 гг.)

Резюме

После присоединения Кавказа к России одним из основных направлений политики царизма по отношению к нему, как указывал В. И. Ленин, была «сильная колонизация Кавказа, широкая распашка земли колонистами»¹.

С первых лет XIX века царская Россия пыталась укрепить в Закавказье свое политическое и экономическое господство. С этой целью царизм пытался создать надежный оплот для проведения своей политики на вновь присоединенной территории. Для усмирения края и освоения его в хозяйственных интересах России царизм с начала XIX века прибегает к заселению территории Закавказья иностранными и русскими колонистами. Компактные поселения из иностранцев создали только немецкие колонисты.

При этом создание в Закавказье немецких колоний на протяжении XIX века, кроме названных общих признаков колонизации, имело свои особенности, из коих следует выделить замкнутость и обособленность колоний, особое их управление, превращение с 70-х годов немецких колоний в потенциальные вспомогательные силы агрессивного германского империализма и др.

Немецкие колонии в Закавказье в нашей литературе еще не стали предметом специального всестороннего исследования; особенно мало изучена их история периода второй половины XIX века и начала XX века. Говоря о малой исследованности, мы имеем в виду отсутствие трудов монографического характера по этому вопросу.

Данная книга состоит из введения и трех глав. В конце дается заключение и резюме на русском языке.

Во введении показана актуальность исследуемой темы и определена основная задача труда — изучение истории посе-

---

¹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 3, стр. 594.

ления и жизни немецких колонистов в Закавказье до установления Советской власти и политики царской России, стремящейся к колонизации Закавказья и превращению его в сырьевую базу своей промышленности и рынок сбыта. Для этого русскому царизму необходимо было посадить в Закавказье преданные ему элементы; таковых он видел и в немецких колонистах. В труде выявлено стремление германского империализма использовать в своих интересах существующие за рубежом немецкие поселения и создать новые колонии с тем, чтобы воспользоваться ими при осуществлении плана «Драуг нах Остен»; вскрыты экономические и политические последствия немецкой колонизации в Закавказье.

В книге отмечено прогрессивное значение присоединения Закавказья к России и положительное влияние его на политическую, экономическую и культурную жизнь Закавказья. После присоединения Закавказья к России был положен конец вторжениям Ирана и Турции, которые на протяжении веков пытались поработить народы Закавказья и грозили им физическим уничтожением; обеспечение внешней безопасности способствовало развитию производительных сил. Политика царской России, несмотря на ее колониальный характер, способствовала развитию некоторых отраслей экономики Закавказья и Грузии.

Царская Россия, заинтересованная в максимальном использовании богатств края, заселяла его, стремясь, помимо получения экономической пользы, способствовать укреплению своих политических позиций; в начале XIX века царизм приступил к заселению Закавказья.

В первой главе труда — «Основание немецких колоний в Закавказье» — изложена история создания немецких колоний в Закавказье. В 1816 году главнокомандующий Кавказской армии генерал Ермолов обратился к Министру внутренних дел Козодавлеву с ходатайством о поселении в окрестностях Тбилиси 30 семей немецких колонистов, которые должны были поставлять в Тбилиси овощи и другие продукты и подавать пример ведения хозяйства местному населению.

В 1817—1818 годах переселению немецких колонистов в Закавказье способствовали и создавшиеся в Германии политические и экономические условия. Развитие капитализма и наполеоновские войны способствовали усилению эмиграции из Германии. Особую роль в усилении эмиграции сыграли существовавшие в то время в Германии различные религиозные секты. Часть этих сект признавала «хиллазм» — веру во второе пришествие и создание «тысячелетнего» царствия — и стремилась встретить конец света на Востоке, у горы Арарат. Одной из таких сект была секта т. н. «сепаратистов», учение которой основывалось на положениях, изложенных в

трудах Таулера, Бенгеля, Эккартсгаузена, Гана. В окончательном виде сепаратистское учение сформулировал Юнг-Штиллинг. Именно Юнг-Штиллинг и его ближайшая последовательница фаворитка Александра I баронесса В. Крюденер сыграли большую роль в переселении на Кавказ сепаратистов.

В период пребывания императора Александра I в Штутгарте, в 1815 году² сепаратисты обратились к нему с просьбой о переселении в Закавказье. Александр I, сблизившись с представителями разных сект, баронессой Крюденер, Юнг-Штиллингом и др., пересмотрел свое ранее отрицательное отношение к сектантам и дал согласие на их переселение на Кавказ.

Сепаратисты, в основном уроженцы Вюртемберга и Бадена, не дождавшись официального разрешения, уже в 1817 году устремились в Россию (7000 чел.). По Дунаю они добрались до Одессы, где осели 300 семей. Для ускорения разрешения на поселение в Закавказье была направлена специальная делегация к находившемуся в Москве императору. Одновременно были посланы представители на Кавказ для выбора мест, пригодных для поселения.

В Петербурге начали подготовку к поселению 500 семей колонистов в Закавказье, хотя Ермолов указывал, что одновременное поселение большого числа колонистов из-за нехватки земли может быть затруднено. В Одессе колонистов разделили на 10 партий, в каждой по 50 семей. Путь колонистов из Одессы проходил через Херсон, Таганрог, Ростов, Георгиевск, Моздок, Тбилиси. Первая партия — 31 семья — прибыла в Тбилиси в сентябре 1817 года.

Устройство поселенцев в Закавказье потребовало от царского правительства больших расходов; по данным специальной конторы управления колонистов, к 1823 году сумма составила 1065 642 руб. Колонистам давалась ссуда на 10 лет с обязательством выплаты, начиная с 1832 года (в течение 20 лет). Но выплачивать долг государству колонисты начали только в 1852 году и фактически погасили менее 1/3 полученной ссуды.

К концу 1818 года переселенцы образовали в Тбилисском и Елисаветпольском уездах 8 колоний: 1. «Новый Тифлис» —

---

² Датой встречи Александра I с сепаратистами почти все исследователи считают 1816 год, что, однако, не верно. Александр I в Штутгарте находился в 1815 году, когда направлялся после Венского конгресса в главную ставку русской армии, действовавшей против Наполеона. В 1816 году Александр I не был не только в Штутгарте, но и вообще за пределами России, поэтому датой встречи следует считать 1815 год.

в бывшем Кукнийском районе города, где поселились только ремесленники. 2. Александерсдорф — в Дидубе. 3. Мариенфельд — у Сартичала. 4. Петерсдорф — у Мариенфельда. 5. Елизаветаль — в Сомхити, ныне Асурети. 6. Екатериненфельд — в Борчалло, у Болнисси. 7. Аппенфельд — в Елисаветпольском уезде, Шамхора. 8. Еленендорф — в окрестностях Елисаветполя.

В последующие годы образовалось еще несколько новых колоний.

Правительство оказывало немецким колонистам большую помощь: бесплатно строило дома, давало ссуды на приобретение скота и орудий труда, передавало им отобранные у местного населения земли, с помощью военных частей защищало их от нападений и т. д.

Несмотря на эту помощь, в первое время колонисты находились в тяжелом положении. Им приходилось приспосабливаться к непривычному климату, отражать нападения выходцев из Персии и Турции, преодолевать трудности, связанные с неурожаем и эпидемиями. Экономическому подъему колоний мешало усилившееся сектантское движение.

Правительство попыталось использовать тяжелое положение колонистов и перевести их в лютеранство. В начале 40-х годов немецкие колонисты окончательно отказались от сектантской веры и примкнули к лютеранской церкви, что было обусловлено всесторонней помощью правительства и привело к повышению уровня экономической жизни колонистов.

С первых лет поселения, как и в последующий период, колонисты поддерживали тесный контакт с Германией.

Во второй главе — «Закавказские немецкие колонисты в XIX и начале XX века» — рассмотрены вопросы социально-экономического развития немецких колоний в XIX—XX веках: управление и администрация колоний, землепользование, деятельность их в сельском хозяйстве, ремесле и торговле, культурно-просветительные и общественные организации; приведены краткие этнографические сведения.

Одним из основных факторов благополучия немецких колонистов было их особое управление, благодаря чему немецкие колонисты мало зависели от местных властей и прямо подчинялись высшей администрации страны. В управлении немецкими колониями в Закавказье особую роль играл смотритель, должность которого была учреждена в 30-х годах прошлого века.

Обнаруженный нами в архиве полный текст инструкции, данной смотрителю в 1850 году, показывает, сколь велика была его роль в жизни немецких колоний: ему вменялись в обязанность забота об экономическом процветании колоний, утверждение в них порядка, напоминающего военную дисциплину.

лишу, во время эпидемий, неурожая и других стихийных бедствий обеспечение колонистам максимальной помощи и поддержки со стороны правительства и др.

Реформы 60-х годов XIX века коснулись и иностранных колонистов Российской империи. С 1872 года было упразднено особое управление колоний, а колонисты юридически были приравнены к поселянам-собственникам. Но на немецких колонистов в Закавказье это мероприятие не распространилось. В 1883 году немецкие колонисты в Закавказье были переданы в ведение управления государственных имуществ, после чего они превратились в независимые единицы управления по отношению к главноуправляющему Кавказа. Только в 1903 году немецкие колонисты в Закавказье перешли в ведение губернских и уездных управлений и учреждений крестьянских дел, хотя некоторые привилегии им удалось сохранить.

Постановлением Комитета министров (1818 г.) каждая немецкая колонистская семья, поселившаяся в Закавказье (кроме поселившихся в Тифлисе ремесленников), должна была получить до 35 десятин удобной земли. В руки колонистов перешли значительные участки земли: в тифлисской колонии по 1,78 десят.; Александерсдорфе — 36,52; Мариенфельде — 35,00; Петерсдорфе — 35,00; Елизаветале — 35,43; Екатериненфельде — 27,92; Анненфельде — 47,54; Еленендорфе — 35,82 десятин. При этом колонисты получили большие угодья: леса, летние дачные места и др. Они приобрели большие участки земли у частных лиц. Только колония Екатериненфельд в 1880 году владела 2794 десятинами приобретенных земель. Обеспеченность землей стала одним из условий довольно высокого для того времени уровня экономической жизни немецких колонистов.

В 900-х годах Закавказская администрация все больше убеждалась в необходимости передать немецким колонистам в собственность наделную землю. В первое время этого же добивались колонисты, но затем в 1912 году, когда законопроект об обязательном выкупе наделной земли, представленный в Государственный совет, должен был вступить в силу, власти столкнулись с сильнейшим противодействием националистической верхушки колонистов, которая опасалась, что ставшая собственностью земля может попасть в руки представителей других национальностей, что приведет к нарушению единого этнического состава колоний.

Создавая поселения немецких колонистов в Закавказье, царизм стремился поднять уровень сельского хозяйства в стране. Власти надеялись, что немецкие колонисты поднимут уровень развития сельского хозяйства, станут образцом для подражания местного населения, внедрят в Закавказье но-

вые (главным образом технические) культуры, что позволит отказаться или сократить импорт некоторых видов сырья. Но немецкие колонисты не оправдали надежды царизма.

Ведущее место в хозяйстве немецких колонистов занимали полеводство и виноградарство. Полеводство (особенно хлебопашество) было ведущей отраслью сельского хозяйства в колониях, расположенных в окрестностях Тбилиси (в Александерсдорфе, Марисенфельде, Петерсдорфе, Фрайдентале). Виноградарство было ведущей отраслью сельского хозяйства в Елизаветале, Анненфельде, Екатериненфельде и Еленендорфе. Две последние были самыми зажиточными среди закавказских немецких колоний. В Александерсгильфе ведущей отраслью хозяйства было скотоводство.

Сельскохозяйственные орудия, привезенные колонистами из Германии, в местных условиях оказались непригодными, и они использовали несколько видоизмененный грузинский плуг и другие местные орудия. В конце XIX века некоторые зажиточные колонисты обзавелись сельскохозяйственными машинами.

Власти помогли колонистам культивировать в Закавказье картофель и пригласили специалистов из Швейцарии для внедрения в колониях сыроварения.

Переселение немецких колонистов в Закавказье объективно имело и некоторые положительные стороны. Участие колонистов в сельском хозяйстве страны способствовало прогрессивному процессу дифференциации местного крестьянства и развитию капитализма в сельском хозяйстве. «Таким образом, — писал В. И. Ленин, — переселения усиливают разложение крестьянства на местах выхода и переносят элементы разложения на места вселения»³.

Немецкие колонисты способствовали развитию капиталистических отношений в сельском хозяйстве, особенно усилившемуся после крестьянской реформы. Эксплуатация местного населения в качестве батраков давала колонистам большой доход и повышала их экономическое благосостояние.

Одной из целей поселения немецких колонистов в Закавказье было развитие европейского ремесла, потребность в котором все больше возрастала. Среди прибывших в Грузию в 1818 году немецких колонистов был 191 ремесленник. Затем число их постепенно увеличилось за счет как вновь прибывших, так и местных немцев; они успешно конкурировали с местными цехами (амкарами), что вызывало между ними постоянные столкновения. Правительство оказывало всестороннюю поддержку немецким ремесленникам, для защиты ин-

---

³ В. И. Ленин, Полн. собр. соч., т. 3, стр. 175.

тересов которых был учрежден специальный комитет в Тифлисе.

Особое внимание развитию европейского ремесла уделялось при царском наместнике М. С. Воронцове. Немецкие ремесленники не входили в местные цехи. С 60-х годов в Тбилиси образовалось несколько объединений иностранных ремесленников (главным образом немцев). На них не распространялись ограничения числа подмастерьев и наемных рабочих. Благодаря широкому использованию наемного труда, мастерские ремесленников превращались в капиталистические предприятия.

Довольно значительное развитие получил у немецких колонистов извоз.

В торговле Закавказья немецкие колонисты играли сравнительно небольшую роль. Во второй половине XIX века, кроме нескольких купцов, они почти не занимались посреднической торговлей и только реализовали собственную продукцию. Таким образом, деятельность немецких ремесленников в Закавказье имела некоторые положительные последствия, тогда как сельскому хозяйству страны она принесла мало пользы.

Школы колонистов в Закавказье находились под надзором лютеранской церкви и строились по образцу, сложившемуся в Германии. Школьных учителей часто приглашали из России и Германии. Назначение их производилось по ходатайству местного общества. Уровень подготовки учителей в школах колоний был довольно низок.

До 70-х годов прошлого века обучение в немецких школах Закавказья велось только на немецком языке. Другие языки не изучались.

После реформы 60-х годов необходимость изучения русского языка стала очевидной для самих немецких колонистов, но изучение русского языка в своих школах они начали только с 70-х годов, он был обязательен лишь для мальчиков. Колонисты сравнительно хорошо знали местные языки (азербайджанский, грузинский, армянский), которые были им нужны в обращении с наемными рабочими.

С 1892 года школы немецких колонистов перешли в ведение Министерства народного просвещения, которое пыталось перевести преподавание предметов на русский язык, но не сумело этого добиться. Царское правительство, преследуя местные школы «инородцев», всесторонне способствовало открытию учебных заведений для немецких колонистов.

С 1911 года колонистам выдавалось из казны на каждые 50 детей школьного возраста по 390 рублей помощи.

В среде немецких колонистов во второй половине XIX века существовали различного рода культурно-просветительные учреждения — библиотеки, клубы, религиозные и куль-

турно-хозяйственные общества («Тифлисское немецкое собрание», «Тифлисский евангелическо-лютеранский церковный совет», «Благотворительное общество при школе евангелическо-лютеранской церкви св. Петра и Павла в г. Тифлисе», «Дамское евангелическо-лютеранское благотворительное общество в Тифлисе», «Евангелическое юношеское общество в Тифлисе» и др.). Отдельные «Собрания» существовали при каждой немецкой колонии, членами их могли быть только немцы лютеранского вероисповедания. Общества устраивали для своих членов торжества, связанные со знаменательными для Германии днями: традиционные торжества, связанные с членами семьи германского императора, выдающимися немецкими деятелями. Так, например, в 1895 году «Тифлисское немецкое собрание» устроило большой праздник в связи с 80-летием со дня рождения Бисмарка.

Немецкие общества располагали значительным имуществом и денежными средствами. Только находящееся в ведении «Тифлисского немецкого собрания» имущество в 1897 году было оценено в 6.000 рублей, в кассе «Дамского евангелическо-лютеранского благотворительного общества в Тифлисе» на 1 января 1914 года насчитывалось основного капитала 18.808 руб., что по тому времени было довольно крупной суммой.

Учебные заведения и вышеуказанные общества немецких колонистов способствовали обособлению, отчуждению их от местного населения. Организации хозяйственно-культурного типа, проводившие широкую националистическую пропаганду среди живших в Закавказье немцев, утверждавшие «национальный дух», были тесно связаны с немецкими разведывательно-диверсионными центрами.

Царизм также был заинтересован в изолированности колонистов, в которых видел овою опору в Закавказье. Еще в 1829 году был издан указ царского правительства, запрещающий браки между грузинами и немецкими колонистами. Это мероприятие имело целью с самого же начала предотвратить сближение колонистов с грузинским населением. С этой же целью кавказская администрация циркулярным предписанием от 1948 года воспретила жить в немецких колониях армянам и представителям других местных народов.

Почти все исследователи, изучавшие немецкие колонии, подчеркивают, что колонисты охраняли свою национальную обособленность, считали себя представителями высшей расы и с презрением относились к местному населению. Это было характерным явлением не только для Закавказья, но и для всей Российской империи, где существовали немецкие колонии. В этом отношении не составляло исключения и русское население.

Национальная обособленность немецких колонистов была особенно явной в период революции 1905—1907 гг. Немецкие колонисты не принимали в революции почти никакого участия, но их симпатии в этой борьбе определенно были на стороне царизма. Не случайно реакционные партии пытались попользоваться немецких колонистов в борьбе против революции. Однако колонистов мало интересовали успехи какой-либо партии. Они пытались «ловить рыбу в мутной воде» — получить какую-либо выгоду из беспорядков, вызванных революцией. С этой стороны очень характерны «революционные требования, которые выдвинули 31 июля 1905 года колонисты Екатериненфельда: охранение и расширение привилегий колонистов, которые добивались передачи надельной земли в собственность (это требование позднее из националистических соображений было снято), уменьшения оброка и налогов, раздела оросительной воды с помощью полиции, выдача льготного кредита, запрещенные ношения огнестрельного и холодного оружия и т. д. Аналогичные требования были выдвинуты и некоторыми другими колониями в Закавказье. Впоследствии колонисты гордились тем, что среди народов живших в России, они были единственными, кто остался лояльным по отношению к правительству в период революции 1905 года. В связи с этим вождь немецких националистов в Закавказье пастор-адъютант Шлейнинг, защищая немецких националистов от обвинения в антиправительственных действиях, писал: «Немцы не принимали участия в революционном движении, проходившем несколько лет назад, оставаясь стойко лояльными по отношению к правительству».

Известный апологет немецких колонистов К. Линдеман, характеризуя отношение немецких колонистов к революционному движению, писал: «Не лишним будет напомнить, что немецкие колонисты в отношении их политического направления являются убежденными монархистами, твердо стоящими за охрану современного государственного и социального строя и не увлекающимися утопиями левого лагеря в нашем обществе. Такое политическое настроение было причиной того глубокого недовольства и раздражения, какое питали ко всем русским немцам в 1905 и 1906 годах те члены русского общества, которые тогда мечтали о созыве Учредительного собрания, о республиканском строе, об отчуждении собственности по «справедливой оценке», о социализации орудий производства и капиталов и т. д. Ко всему этому немцы-колонисты относились с решительным отрицанием».

В последнем параграфе II главы излагаются краткие этнографические сведения о колонистах (их нравах и обычаях).

В третьей главе — «Закавказские немецкие колонисты в годы первой мировой войны и интервенции» — рассмотрено положение немецких колоний в Закавказье в годы первой мировой войны и интервенции. После начала первой мировой войны немецкие колонисты привлекли особое внимание кавказской администрации, поскольку их достаточно тесные связи с германским правительством создавали опасность для государственных интересов России. Однако мероприятия русских властей скорее имели целью успокоить общественное мнение, нежели обеспечить интересы государственной безопасности. Обусловлено это было влиянием при русском дворе германофильского направления.

Первым таким мероприятием было изменение немецких названий колоний в Закавказье (Александрсдорф стал называться Александровское и соответственно другие колонии Петровским, Веселос и т. п.).

С ноября 1915 года приказом наместника в немецкие колонии были назначены старосты и писари для надзора над колонистами и для прекращения их «злостной деятельности» в связи с войной, однако, как видно из тайных дописаний чиновников полиции и жандармерии, этот надзор «чрезвычайно затруднялся из-за замкнутости колоний и единства их этнического состава».

Еще до первой мировой войны на почве экономических противоречий между Германией и Россией в русской литературе и прессе началась кампания против т. н. «немецкого засилья», что отражало интересы некоторых кругов русской буржуазии и помещиков, испытывающих сильную конкуренцию со стороны немецких колонистов и промышленников.

С началом войны эта кампания приобрела официальный характер, что отразилось на государственных мероприятиях, касавшихся как землевладения, так и промышленности и торговли, в каждом из них характеризуюсь определенными особенностями.

Ограничение размеров земельных участков, находящихся в собственности немецких колонистов, правительство попыталось провести еще до войны. Империалистическая война вызвала усиление крестьянской борьбы в Российской империи. В ликвидации немецкого землевладения и передаче колонистской земли крестьянам русское правительство видело средство оторвать крестьянство от революционной борьбы, оградить помещичьи владения от аграрных выступлений. С этой целью правительство 2 февраля и 13 декабря 1915 года издало специальные законы о ликвидации землевладения лиц немецкого происхождения. Первый закон касался только западных пограничных областей, второй — распространялся на всю Российскую империю, в том числе на Закавказье.

Предусмотренная означенными законоположениями ликвидация землевладения всей тяжестью легла на рядовых колонистов в часть кулачества. На крупных землевладельцев эти законы практически не распространялись. Ликвидации подлежали только те владения, которые принадлежали лицам, принявшим русское подданство после 1880 года. Кроме того, закон не касался землевладений тех семей, члены которых по восходящей или нисходящей линии имели боевые награды или служили офицерами в русской армии и флоте. На солдат и членов их семей льготы не распространялись.

Практическое осуществление ликвидации немецкого землевладения в Закавказье началось в первые месяцы 1916 года. В июне 1916 года в связи с этим вопросом в Еленендорфе было созвано секретное совещание, на котором в качестве делегатов присутствовали представители от всех колоний Закавказья. Совещание единогласно постановило предпринимать всяческие меры для срыва этих мероприятий.

В Государственной Думе против этого закона выступали не только большая часть правых партий, но «левые» партии — «трудовики» и меньшевики, видевшие в этом законе покушение на святая святых — частную собственность. Государственная Дума отложила рассмотрение законопроекта на неопределенное время.

В создавшейся обстановке колонисты, в руках которых находилась значительная часть земельного фонда Российской империи, прекратили обработку земли, что привело к еще большему ухудшению и без того тяжелого продовольственного состояния страны. Поэтому к весне 1916 года Совет министров был вынужден принять решение, согласно которому колонистам, продолжающим обработку земли, их земельные участки сохранялись на срок до двух лет. Это решение распространялось только на пахотные земли, на которых в основном, сеялась пшеница.

Немецкие колонисты Закавказья обратились с ходатайством в Совет министров о распространении постановления и на виноградники, которые в их хозяйстве занимали значительные площади. Хотя колонисты формально получили отказ, но фактически виноградники, как другие земельные участки, остались неприкосновенными до конца войны.

Несмотря на опасность, которую в условиях войны с Германией создавали колонисты, особенно крупные землевладельцы, ликвидационная политика не только теряла для царизма свою значимость, но и становилась опасной. Ликвидация немецкого землепользования из-за бесконечной затяжки процесса, указывал представитель правительства в сентябре 1916 года, «постоянно напоминает населению о существовании принципа «пассивного отчуждения». Этим, видимо,

и следует объяснить один из последних актов царского правительства — в январе 1917 года через Министерство юстиции фактически было прекращено действие закона о ликвидации. Царская бюрократия неофициально признала срыв широко задуманного и разрекламированного плана. Временное правительство и не пыталось по-новому решить этот вопрос. Оно вообще приостановило все ликвидационные меры в области земледелия, что было логическим завершением ранее начатых мероприятий.

Проповедником германского национализма и шовинизма в Закавказье была выходящая в Тбилиси на немецком языке газета «Кауказише Пост». В 1907—1908 гг. газету редактировал известный писатель Артур Лайст. В 1909 году А. Лайст, не разделявший взглядов сотрудников этой газеты, отказался ее редактировать. С 1909 года газету редактировал эмиссар германской военной разведки Мослер. Именно с этого времени газета «Кауказише Пост» стала пропагандистом идей пангерманизма. Ее деятельность еще больше активизировалась после того, как в марте 1912 года ее редактором и издателем стал вождь закавказских немецких националистов И. Шлейнинг.

После начала войны выпуск «Кауказише Пост» на некоторое время был приостановлен, но затем вновь возобновился. К этому времени деятельность Шлейнинга привлекла внимание широкой общественности. Он создавал различные националистические союзы, проводил среди колонистов сбор средств на нужды германской армии и др. После начала войны выяснилось, что Шлейнинг получал значительные суммы из германской казны, из т. н. «фонда на нужды прессы». Только в 1913 году он получил от германского правительства по этой линии 1500 марок. Деятельность Шлейнинга приобрела настолько явный характер, что оставлять его на свободе было уже невозможно. В прессе появилось несколько направленных против него статей. В конце 1914 года Шлейнинга арестовали и выслали на север до окончания войны.

Сотрудниками Шлейнинга были А. Мослер, владелец гостиницы «Лондон», Э. Рихтер, заместитель директора Кавказского музея Р. Шмидт, комиссионер Г. Мей, владелец кинотеатра «Аполло» (ныне «Октябрь») К. Зурков, чиновник почты А. Фальк, староста Екатеринбургского И. Альмендигер, колонисты Р. Шварц, К. Штиллер и др. Шлейнинг и перечисленные лица поддерживали тесные связи с колонистами: с одной стороны, и германским тбилиским консульством, с другой.

В первые дни мировой войны после показательной лояльности закавказские немецкие колонисты все более и более явно обнаруживали свои симпатии к германскому империализму и часто саботировали мероприятия военных властей. Колонис-

ты систематически избегали призыва в армию.

Военные власти, естественно, мало доверяли колонистам на германском фронте, поэтому они в основном использовались на тыловой службе или посылались на турецкий фронт. Но колонистам часто удавалось попасть на германский фронт, где они уже в первых боях сдавались в плен. Так поступил, например, один из членов известной семьи Фореров прапорщик И. Г. Форер.

Характерна и деятельность еленендорфского поселенца Адольфа Кеслера. Он получил образование в Германии, с начала войны вновь ездил в Германию, где сделал карьеру, став пастором при дворе кайзера Вильгельма.

Поместья зажиточных немецких колонистов были опорными пунктами германской разведки. В 1914 году в Еленендорф прибыли из Германии 15 инженеров, которые тщательно изучили окрестности колонии. «Гости» часто бывали и в других закавказских колониях. Среди них, офицеры генерального штаба: полковник фон Цицевич, полковник фон Плато, капитаны Рауш, Гай и др. Но колонисты не довольствовались только помощью германской разведке, они подготавливали и иногда осуществляли диверсии, скрывали от властей подлежащее реквизиции имущество и т. д.

Колонисты подготавливали планы взрыва железнодорожных мостов на р. Куре у Кюрдамира, Евлаха и Дзегами.

Осенью 1914 года известная фирма «Братья Форер» сумела получить заказ на изготовление вина для русской армии в Галиции. Они послали в Галицию отравленное вино, от которого погибли сотни русских солдат и офицеров.

Закавказские колонисты представляли известную опасность как потенциальная военная сила. Именно поэтому закавказская администрация начала изъятие у немецких колонистов огнестрельного оружия, запасы которого пополнялись колонистами, находившимися на Кавказском фронте.

Особенно активизировались немецкие колонисты после вступления в Грузию германских войск (май 1918 г.), выступая в роли вспомогательной силы немецких оккупантов, которые сразу же объявили мобилизацию всех военнообязанных немцев, проживающих на территории Закавказья.

Германские оккупанты грубо вмешивались во внутренние дела Грузии. Необходимые сведения о состоянии народного хозяйства Грузии, о запасах различного сырья и имущества они получали, главным образом, через колонистов.

По наущению и при участии немецких колонистов интервенты разоружали и грабили местное население. Германская делегация в Грузии пыталась узаконить соответствующим договором с грузинским меньшевистским правительством особое положение немецких колонистов. Глава делегации Кресс

фон Крессенштейн вместе с Закавказским немецким национальным советом выработал проект договора. Колонисты добивались права принять германское подданство и создать собственную вооруженную милицию. Авторы проекта рассчитывали на территории Грузии создать из немецких колоний «государство в государстве» под руководством германской военной миссии.

Меньшевистское правительство подготавливало принятие договора, но революция в ноябре 1918 года и военное поражение Германии в первой мировой войне сорвали его утверждение. К январю 1919 года германская армия и военная миссия оставили Грузию и Закавказье.

Меньшевистское правительство не только не ограничило колонистов-кулаков, но, наоборот, оказывало им помощь под видом защиты «культурных хозяйств». После ухода германских интервентов немецкие колонисты уже не могли, как раньше, бесчинствовать в окрестных селах, но у них были наготове вооруженные отряды, якобы, для самообороны.

В июне 1919 года закавказские немецкие колонисты и лютеранская церковь с большой пышностью отметили столетие со дня поселения немецких колонистов в Закавказье и создания лютеранского прихода.

К 1920 г. Германия возобновила экономические связи с Грузией. Национальный совет немцев Закавказья и его орган «Кауказише Пост» рекомендовали меньшевистскому правительству создать специальный земельный фонд для поселения новых колонистов из Германии. Меньшевистское правительство детально рассмотрело вопрос о переселении в Грузию из Германии нового потока колонистов, несмотря на то, что местное население страдало от безземелья и безработицы.

Руководители немецких колонистов предполагали, что это мероприятие наряду с другими факторами будет способствовать укреплению в Закавказье экономических и политических позиций Германии, позволит немецким колонистам сохранить и укрепить полученные привилегии.

Но народы Закавказья при братской помощи героической Красной Армии сорвали эти планы германских и других империалистов, а также кулаков-колонистов. Победу Советской власти в Закавказье, как и Великую Октябрьскую революцию в России, немецкие колонисты встретили враждебно.

უ ნ ი ა ა რ ს ი

შეხვეალი	3
თავი I გერმანული კოლონიების შექმნა ამიერკავკასიაში	11
1. კოლონიზაციის დასაწყისი, მისი მიზეზები და კოლონიების გეოგრაფიული განლაგება ამიერკავკასიაში	11
2. ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების სამეურნეო განვითარების დასაწყისი	33
თავი II ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიები XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში .	42
1. ამიერკავკასიის გერმანული კოლონიების მმართველობა და ადმინისტრაცია	42
2. ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონისტთა მიწათმფლობელობა და სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა	59
3. გერმანული კოლონისტები ამიერკავკასიის ხელოსნობასა და ვაჭრობაში	88
4. გერმანულ კოლონისტთა სასწავლებლები, საზოგადოებრივი დაწესებულებები და ორგანიზაციები	116
5. ამიერკავკასიის გერმანულ კოლონისტთა ყოფა-ცხოვრება და ზნე-ჩვეულებანი (ეთნოგრაფიული ცნობები)	134
თავი III ამიერკავკასიის გერმანული კოლონისტები პირველი მსოფლიო ომის და ინტერვენციის წლებში	143
Немецкие колонисты в Закавказье (1817—1920 гг.) (Резюме)	180

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი შ. ლომსაძე
გამომცემლობის რედაქტორი რ. ფეიქრიშვილი
ტექნედაქტორი ლ. ჭვებენაძე
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ლ. ჭაშვი

გადაეცა წარმოებას 10.12.1973 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 13.3.74;
ქალაქის ზომა 60×90^{1/16}; ნაბეჭდი თაბახი 12.25; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 11.15; უფ 08422; ტირაჟი 2000; შეკვეთა № 3059;
ფასი 1 მან. 06 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060. კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060. კუტუზოვის ქ. 19.
Тш. АИ Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Манджгаладзе Гурам Христофорович

**НЕМЕЦКИЕ КОЛОНИСТЫ В ЗАКАВКАЗЬЕ
(1817—1920 гг.)**